

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД У МЕГАПОЛІСІ

Колективна монографія

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД У МЕГАПОЛІСІ

Колективна монографія

За загальною науковою редакцією проф. Резван О. О.

УДК 364.62:316.334.56

C70

Рекомендувано до друку вчена рада Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова (протокол № 6 від 29.12.2023).

Рецензенти:

Большакова Анастасія Миколаївна — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології та педагогіки Харківської державної академії культури;

Нестеренко Маргарита Олексіївна — кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

Науковий редактор:

Резван Оксана Олексіївна - доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри психології, педагогіки і мовної підготовки Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова.

Авторський колектив:

Альохіна Н. В., Бабко Н. М., Богдан Ж. Б., Бурейко Н. О., Василькевич Я. З., Воронько В., Долгопол О. О., Євтушенко Н. С., Кікінежді О. М., Книш А. Є., Крохмаль А. М., Нікітіна О. П., Нікуліна Н. В., Підбуцька Н. В., Пляка Л. В., Приходько А. М., Резван О. О., Романовська О. О., Рубан А. К., Сампара О. В., Смоляк О. О., Таран О. С., Твердохлебова Н. Є., Теплова Н. А., Тихонович В. М., Фоменко К. І., Цицхвая М. З., Чебакова Ю. Г., Черкас О. О., Чечельницька К. С., Юринець З.В.

C70 Соціально-психологічний супровід у мегаполісі: колективна монографія / За заг. наук. ред. проф. Резван О. О. — Харків: Видавництво Іванченка І. С., 2024. — 342 с.

ISBN 978-617-8332-14-3.

У пропонованому виданні порушена актуальна для сьогодення тема соціально-психологічного супроводу особистості в мегаполісі. Матеріал колективної монографії структурований за трьома розділами. Дослідники удокладнено розглядають соціально-психологічні характеристики великих міст, звертаються до проблеми іміджу мегаполіса; аналізують соціально-психологічні проблеми, з якими стикаються міські жителі в мирний час і в час війни, характеризують особливості соціально-психологічної адаптації вітчизняних та іноземних здобувачів вищої освіти до умов проживання в мегаполісі, визначають специфічні чинники формування молодіжних субкультур в умовах великих міст і невеликих поселень, окреслюють роль інструментів дизайн-мислення у пристосуванні та призвичаюванні до урбанізованого середовища й обґрунтовують своє бачення міста з погляду урбосоціології.

Книга буде корисною психологам-практикам, соціологам, лінгвістам, що вивчають мовний матеріал у різних його соціальних і психосоціальних виявах, студентам, які навчаються за спеціальністю «Психологія», а також усім, хто цікавиться питаннями психології.

УДК 364.62:316.334.56

ISBN 978-617-8332-14-3

© Колектив авторів, 2023.

ЗМІСТ

Передмова	5
Розділ 1. Психологія міста: основні ознаки середовища і прикметні риси їх оприявлення	7
<i>Чечельницька К.</i> Урбосоціологія як синтез наук про міста і суспільство	7
<i>Твердохлебова Н., Євтушенко Н.</i> Дослідження соціально-психологічних характеристик великих міст	26
<i>Fomenko K.</i> Image of the city: how does the experience of living in Kharkov the perception of a metropolis?	43
Розділ 2. Особистість в мегаполісі і мегаполіс в особистості: соціально-психологічні вияви й особливості реалізації	59
Місто. Адаптація. Розвиток	59
<i>Кікінежді О., Сампара О., Василькевич Я.</i> Інструменти дизайн-мислення у формуванні адаптації молоді до урбанізованого середовища	59
<i>Юринець З.</i> Соціально-культурні та психологічні чинники розвитку людського капіталу в менеджменті організацій міського господарства	82
<i>Альохіна Н., Романовська О.</i> Самотність як соціально-психологічна проблема мешканців мегаполіса	99
Місто. Молодь. Освіта	115
<i>Бурейко Н., Тихонович В.</i> Психофізіологічні особливості інтелектуальної сфери студентів-білінгвів у мегаполісі	115
<i>Долгопол О.</i> Особливості соціально-психологічної адаптації нерезидентів до умов проживання в українському мегаполісі	135
<i>Пляка Л.</i> Психологічний супровід професійного становлення здобувачів вищої освіти в кризових умовах	152
<i>Рубан А.</i> Соціокультурні ресурси мегаполіса як чинник позитивної соціалізації та соціально-психологічного благополуччя дітей і підлітків ..	165
<i>Теплова Н., Смоляк О., Цицхвая М.</i> Соціально-психологічні особливості формування молодіжних субкультур в умовах мегаполіса та невеликих поселень	179
Місто. Війна	198
<i>Резван О., Воронько В.</i> Психологія мешканця прифронтового міста	198
<i>Богдан Ж., Романовська О.</i> Стресостійкість здобувачів вищої освіти в умовах війни	212
<i>Крохмаль А.</i> Формування альтернативної позиції професійної реалізації у студентів прифронтового мегаполіса	238
<i>Нікітіна О., Приходько А.</i> Особливості монетарної спрямованості і атитюдів молодого містянина під час воєнного стану	254

<i>Підбуцька Н., Книш А., Чебакова Ю.</i> Шляхи подолання наслідків ПТСР у майбутніх інженерів через розвиток soft skills в умовах сучасного мегаполіса	272
Розділ 3. Дискурсивні практики сучасного великого міста	286
<i>Місто. Комунікативна діяльність</i>	286
<i>Нікуліна Н., Таран О.</i> Сленг автомобілістів у дискурсивній практиці українських мегаполісів	286
<i>Черкас О.</i> Молодіжний сленг сучасної літературної української мови: зони контакту й конфлікту (експериментальна діагностика)	304
<i>Місто. Економічний дискурс</i>	319
<i>Бабко Н.</i> Готельно-ресторанний ландшафт сучасного великого міста в дискурсивному вимірі	319
Інформація про авторів	339

Передмова

Кожне місто має свою душу, від налаштованості якої залежить його внутрішній лад, який своєю чергою впливає на зовнішній образ. І саме цей образ сприймають гості міста. Але для пізнання міста надважливим є його психообраз. Місто має настрій, місто має емоції. Ці емоції можуть бути відкритими, як наприклад свіжа рана від вибуху у прифронтовому місті, і прихованими, як скульптура у міському парку, що приваблює своєю непізнаністю, а може, й непізнаваністю. Такі емоції створюють мелодію міста, яка може бути сталою, а може змінюватися, бо змінюється архітектурний ландшафт, змінюються звуки, запахи і люди.

Люди створюють місто, і місто творить людей. І цей вплив взаємний, невід’ємний і всеохопний: архітектура храмів і офісних центрів, характер центральних проспектів та звивистих вуличок у приватному секторі, розмови на тролейбусній зупинці та на станції метро, музика, що лунає з прочиненого вікна студентської кав’ярні – усе це взаємовпливне і взаємопливне.

І саме цей зв’язок у площині *місто ↔ містянин* досліджує сучасна наука, що розглядає місто як соціально-просторову спільноту, якій притаманні певні психологічні особливості. Соціально-психологічні і психологічні процеси, що забезпечують життєздатність внутрішньої системи цього середовища, викликають неабиякий науковий інтерес, а тому їх дослідження вирізняється актуальністю.

Поняття «місто» в дискурсивному аспекті є багатогранним феноменом, дослідження якого представлені у різних наукових галузях, а відповідно – і предмети наукового інтересу фахівців з урбанізації, соціальних структур і зв’язків, розвитку локацій і міжрівневої комунікації – набувають досить різних сенсів як у змісті, так і у загальній концептуальності. Водночас маємо розуміння, що місто – як єдність спільнот, об’єднаних місцем проживання на одній території – є осередком, у якому відбуваються різні соціальні процеси, що своєю чергою зумовлюють тенденції його розвитку. Саме тому ми звернулись до теми дослідження психології людини у мегаполісі насамперед з огляду на сучасні проблеми, потреби, можливості її реалізації та співіснування у соціумі з іншими людьми.

Розвиток будь-якого міста завжди зумовлений конкретною концепцією, яка деталізується у стратегії та плануванні й реалізується у змістовій діяльності. Чи не найбільш значущим чинником розвитку міста є молодь, яка надає сенси існуванню усього суспільства, означає тенденції до змін, що зумовлює розподіл ресурсів міста – і врешті впливає на концепцію представлення самого міста в системі країни, його унікальність і важливість

для держави. Саме тому окремо виділяємо низку досліджень, пов'язаних із соціопсихологічними проблемами молоді у мегаполісі.

Сучасні виклики, пов'язані з воєнною ситуацією, майже повністю змінили пріоритети реалізації містянина, передусім з огляду кардинальної зміни його психологічного стану, мотивації, глобальної концептуалізації життя, що також стало окремою темою наукових досліджень.

Саме такі часні аспекти оприявлення міста й містян і розглянули автори колективної монографії «Соціально-психологічний супровід у мегаполісі».

РОЗДІЛ 1
ПСИХОЛОГІЯ МІСТА: ОСНОВНІ ОЗНАКИ СЕРЕДОВИЩА
І ПРИКМЕТНІ РИСИ ЇХ ОПРИЯВНЕННЯ

УРБОСОЦІОЛОГІЯ
ЯК СИНТЕЗ НАУК ПРО МІСТА І СУСПІЛЬСТВО

Катерина Чечельницька

– Найчудовіше місто те, де людина щаслива...

Еріх Марія Ремарк.

«Ніч у Лісабоні», 1961 р.

Термін «урбосоціологія» походить від латинського *urbanus* – міський та *socium* – суспільний. Звичай створювати середовище, покликане впливати на почуття та поведінку людей, зародився в далекій давнині. Ще до того, як сформувалися інші складники нашої цивілізації, такі, як писемна комунікація, будівництво міст і навіть землеробство. Саме ці складники традиційно вважають найважливішими чинниками, які запустили процеси, що привели до формування людства у його сучасному вигляді. Де б людина не перебувала: удома, на роботі, у навчальних закладах або місцях відпочинку, вона щоденно взаємодіє із забудованим середовищем і міськими інфраструктурами.

Психофізіологічну сутність сприйняття середовища людина зберегла в незміненому вигляді з найдавніших часів. Психіка і фізіологія людини, а також реакція на приємні чи неприємні для органів чуття фізичні стани протягом століть практично не змінилися. Сучасна людина має ті самі здібності сприйняття, що й людина епохи еллінізму чи середньовіччя. Поява міст – це головний засіб символічної комунікації та культурного обміну, отже, й розвитку цивілізації. Головна місія міста полягає в трансляції культурної спадщини людської цивілізації. Ніщо не може створювати міста ефективніше, ніж культура та цивілізація. Питання сприйняття архітектурного середовища та об'єктів архітектурної діяльності активно обговорювали класики архітектурної та філософської думки. Обговорюють їх і сьогодні: із залученням нових даних, запропонованих сучасною наукою. У будь-якій сфері людської діяльності соціальні, економічні та функціональні фактори завжди відігравали важливу роль. Але водночас необхідно враховувати й інший елемент: наші емоції. Їхній вплив часто не беруть до уваги. Багато хто вважає, що наука й мислення ворожі мистецтву та емоціям. Почуття, що надихають художника чи музиканта, відіграють певну роль і в

діяльності інженера чи математика. Особливість професії архітектора та містобудівника полягає в майстерному поєднанні творчого начала й технічних знань.

Відповідно до 17 глобальних цілей сталого розвитку, що були сформовані Організацією Об'єднаних Націй у 2015 році, мета 11 – це сталий розвиток міст і громад (рис. 1). Міста завжди відігравали найважливішу роль у розвитку людської цивілізації. Ідеї краще розвиваються та поширюються в ситуації, коли велика кількість людей зосереджена в одному місці.

Рис. 1. Логотип 11

У якому місті людина хоче жити – компактному чи розосередженому, старому чи новому, великому чи маленькому? Відповідь на це питання ускладнюється тим, що точного визначення сучасного міста немає. З погляду якості життя місце проживання в сучасних країнах не має особливого значення. Сьогодні, де б не жила людина – у центрі великого міста, у передмісті, у маленькому містечку чи сільській місцевості, людина все одно існує в просторі міської цивілізації. Часто процвітання міста забезпечують нові технології. Інтернет, кабельне телебачення, мобільний зв'язок – усе це приносить у маленькі міста зручності, якими раніше користувалися тільки мешканці мегаполісів.

Міське життя – це не фестивалі з феєрверками, не карнавали, не супермаркети й ресторани, не закриті вечірні прийоми. Це навіть не гарні й метушливі головні вулиці міського центру. Місто – це особливим чином організований життєвий простір, створений діяльністю людей, повсякденні запити яких і становлять власне соціальну «підоснову» формування рукотворних міських ландшафтів. Саме міське середовище має сприяти етиці соціальної комунікації, розвивати культуру спілкування людей. Життя місту дають саме його мешканці (рис. 2).

*Рис. 2. Людина – сенс та причина міста
(журнал «Кур`єр ЮНЕСКО», 1974р., № 6 (фото Рене Мальтета))*

Формування середовища – це формування способу життя. Тому створення середовища певної соціальної якості та всієї системи життєзабезпечення є однією з визначальних вимог не лише до урбаністів та архітекторів, а й до всіх фахівців, які впливають на формування будь-якого міського простору: економістів, соціологів, екологів. Це вимоги до всіх фахівців, яких цікавить основне завдання – створення міст, що відповідають ідеям гуманізму та сприяють їх утіленню.

Уважають, що глобалізація зрівнює можливості жителів різних регіонів світу, і завдяки новим технологіям та розвитку транспорту вже не так важливо, де жити: у середмісті чи на околиці. Однак місце, як і раніше, має значення, і сучасна епоха з її інтенсивною географічною мобільністю лише полегшує його вибір. Які теми необхідно було б розглянути насамперед? Як зробити цей вибір, щоб місце проживання відповідало віковій, роботі, стилю життя та іншим перевагам і потребам? Так що ж найважливіше для більшості людей, коли йдеться про місто, у якому вони живуть?

Проблема гармонізації міського простору з погляду психології містянина та його емоційності висвітлена в багатьох працях сучасних урбаністів, які досліджують сталий розвиток міст. Містобудівники, архітектори, історики та психологи минулих століть також вивчали всебічний вплив міста на людину. «Людина є мірою всіх речей» – ця відома теза належить великому давньогрецькому філософові Протогору. Ще в ті далекі часи люди усвідомлювали, яку роль відіграє у світі людина. Ця тема актуальна вже протягом багатьох століть, і її обговорюють у багатьох сферах

життєдіяльності. Взаємозв'язок містобудування й соціології завжди був нерозривний.

Так, наприклад, німецький філософ і соціолог Георг Зіммель одним із перших подивився на сучасне місто як на актуальну проблему і почав її досліджувати. У 1901 році вийшла його книга «Великі міста та духовне життя» [22]. Георг Зіммель уважав, що місто – це простір атомізації та відчуження, яке одночасно дарує свободу завдяки особливій міській анонімності. Цей мислитель ще в 1903 році у період бурхливої урбанізації сформулював підхід до співвідношення «духовне життя і велике місто». Саме він перетворив соціологію на науку про сучасність, а внутрішнє життя людини на об'єкт науки про суспільство. Його цікавив дух часу, і він намагався описати його, розглядаючи повсякденне людське існування. Г. Зіммель був першим соціологом, який міркував про споживання і гроші, про моду і туризм, про любовні переживання та сприйняття часу. Та найголовнішим для майбутніх урбаністів є те, що він розглядав велике місто як квінтесенцією сучасного життя. Його ідеї зберігають актуальність і нині.

Більш ніж через півстоліття американський соціолог, фахівець у галузі містобудування й урбанізму Льюїс Мамфорд у книзі «Культура міст» (1970 р.) пише, що місто не можна зводити до матеріальної структури. Важливішою є його соціальний і культурний вияв [20]. І саме це становить сутність міста, а не форма вулиць чи тип його забудови. Головна функція міста не в економічному добробуті і не в зручності життя, а в механізмі передавання культурної спадщини.

Чому місце, де ми живемо, так впливає на самопочуття? Що є будинок з погляду психології? Зигмунд Фрейд стверджував, що це утроба: звідти ми з'явилися і туди хочемо повернутися, адже там безпечно, тепло і є їжа. Карл Юнг порівнював будинок із печерою. Обидва тлумачення мають на увазі, що первинна функція будинку – забезпечити дах і захист. Потребу в безпеці американський психолог Абрагам Маслоу розмістив на другому рівні своєї піраміди (рис. 3). На першому – фізіологічні потреби. А. Маслоу можна назвати першим еволюційним психологом. Його піраміда потреб – це загальноживана назва ієрархічної моделі потреб людини, що відображає одну з найбільш популярних і відомих теорій мотивації – теорію ієрархії потреб. Спочатку ідея була викладена в 1943 році в роботі «Теорія людської мотивації», пізніше – більш детально – у книзі 1954 року «Мотивація та особистість» [17]. Його піраміда пояснює, як будинок і район проживання впливають на щастя людини. Після отримання безпеки виникає потреба в спілкуванні, самоідентифікації, підвищенні самооцінки та втіленні в життя своїх мрій.

Рис. 3. Піраміда потреб Арбагама Маслоу

Лауреат Пулітцерівської премії Джаред Даймонд у книзі «Зброя, мікроби та харч: Витоки нерівностей між народами» (1997 р.) висвітлив вплив міського середовища на соціум з погляду еволюційної біології [8].

Ізраїльський військовий історик-медієвіст, професор історичного факультету Єврейського університету в Єрусалимі Юваль Ной Харарі аналізує тему становлення людства, розвитку суспільства й існування його в минулому та майбутньому, зокрема розглядаючи теми умов проживання у різні епохи: «Людина розумна. Історія людства від минулого до майбутнього» (2015 р.) [11], «Людина божественна. За лаштунками майбутнього» (2017 р.) [12], «21 урок 21-го століття» (2019 р.) [13]. Ці роботи підтверджують взаємозв'язок розвитку міського середовища, інфраструктур і суспільства, яке в ньому живе.

Говорячи про емоції в архітектурі, насамперед відзначимо архітекторів, фахівців з організації та розвитку міського середовища, авторів книг і статей з архітектури, присвячених загальним проблемам великих міст: Вітольд Рибчинський [21], Деян Суджич [23], Лео Холліс [14], Річард Флоріда [10], Колін Еллард [9], Вільям Мітчелл [19], Скотт Маккуайр [18], Пол Кідвелл [16] та ін. У працях сучасних іноземних авторів розкрита проблематика міського життя в різних сферах життєдіяльності людини. Книга відомої американської журналістки Джейн Джекобс «Смерть та життя великих американських міст» (1961 р.), написана ще 50 років тому, вже давно стала класичною, але дотепер не втратила свого революційного значення в історії осмислення міста й міського життя [15]. Саме тут уперше були послідовно сформульовані аргументи проти міського планування, керованого абстрактними ідеями, що ігнорують повсякденне життя містян.

Українські вчені-архітектори Юрій Шкодовський і Владислав Каменський у підручнику «Урбаністика» аналізують історію та особливості

міського способу життя з погляду містобудування [6]. Харківський архітектор Сергій Чечельницький у докторській дисертації за темою «Методологічні основи візуальної екології архітектурного середовища» (2011 р.) розкриває тему естетики, візуального комфорту й особливостей сприйняття людиною міського простору [5]. Вагомими внеском у дослідження проблем урбосоціології є дисертаційні праці Сергія Данилова «Методологічні основи моделювання міста як динамічної системи» (2019 р.) [2] та Андрія Павліва «Теорія імпульсів в урбаністичному розвитку великого міста» (2020 р.) [3], а також книга Вадима Вадимова «Особливості просторового планування в умовах інтегрованого розвитку міст в Україні» (2019 р.) [1].

За даними Організації Об'єднаних Націй, людство вже кілька років живе в умовах переваги міського населення над сільським. Оспівані поетами простори полів, близькість природи, доступність дарів лісу, пасторальність життя в селі та простота людських стосунків у селі вже мало кого приваблюють. Люди тікають від полів, де треба фізично працювати, прагнуть благ цивілізації, воліють купувати «дарунки лісу» в супермаркетах та обирають міські, а не сільські соціальні відносини.

Однак у чому ж проблеми більшості міст планети? Це перенаселення та брак житла – міська інфраструктура не витримує потоку внутрішніх мігрантів, які кинули свої сільські простори в пошуках кращого міського життя. Ще одна візитна картка урбанізації – забруднення довкілля. Причому не лише міського: будучи основним споживачем продуктів харчування та сировини, місто й за своїми межами завдає шкоди природі. Соціальні відносини в містах справді ширші, ніж у селі, але зводяться вони, здебільшого, до негативу.

Масове заселення міст «приїжджими» людьми, як це показав досвід США 20-х років минулого століття, спричиняє їхню маргіналізацію. Зруйновані в цих групах соціальні зв'язки не відновлюються і не заміщаються. У містах виникають гетто з «приїжджих», у межах яких діють свої, відмінні від загальноміських, закони. Саме ця проблема змусила кілька десятиліть тому благополучних жителів центрів західних міст виїхати в передмістя. Сьогодні вони їздять у місто працювати, а живуть на околицях. Вони цінують благополучних сусідів, відсутність шуму, автомобільних вихлопів і проміжний стан однакової близькості до міста і до природи.

Навіть у нашому суспільстві достатку, націленому на самовираження, деякі експерти-урбаністи й лідери місцевих спільнот і далі вважають, що значення для вибору місця проживання людей мають лише базові потреби. Вони стверджують, що привабливий район – це гарні школи, безпечні вулиці,

сучасна інфраструктура. Решта – парки, велодоріжки, музеї та інші зручності – це розкіш, потрібна тільки привілейованим класам. Усе це з'являється пізніше, коли місцева спільнота стає досить заможною. Для появи добробуту і високих прибутків потрібні робота й базові послуги. Місця, де люди посправжньому щасливі, не йдуть на компроміси. Місця, де є все одночасно – школи, спокійні вулиці та красиві парки. Такі чинники, як прибуток, розвиток, професія, вік, расова й етнічна належність, безумовно, впливають на те, що людина цінить у своєму місці проживання.

Переосмислення міст

Журнал «Кур'єр ЮНЕСКО» (англ. *UNESCO – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*) – журнал, який Організація Об'єднаних Націй видає з 1948 року із питань освіти, науки і культури. Журнал має представляти ідеали ЮНЕСКО через обмін ідеями на теми міжнародного значення. Кожен номер присвячений одному із пріоритетних завдань ЮНЕСКО. Так, в одному з номерів 2019 року розглядали містобудівну проблематику, соціальну трансформацію та розвиток (рис. 4) [24].

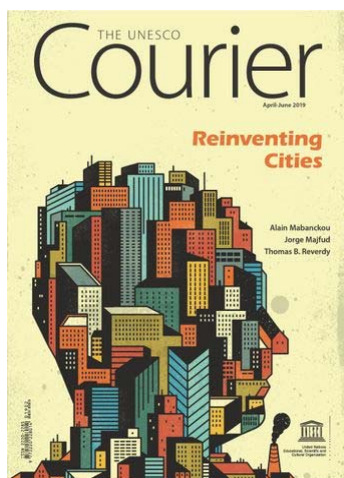

Рис. 4. Журнал «Кур'єр ЮНЕСКО». Переосмислення міст. 2019р.

Цей випуск сповнений історій про креативність, новаторство і стійкість. 2014 рік став переломним для людства: уперше в історії більше половини населення світу стало жити в містах. За поточними оцінками, до 2050 року цей показник зросте до сімдесяти відсотків. Ці міста завтрашнього дня багато в чому будуть відображати своїх предків: від ранніх міст-держав Месопотамії до італійських міст епохи Відродження та мегаполісів сучасності. Міста віддзеркалюють історичний розвиток суспільства, слугуючи простором для діалогу людей різного походження. Проте міста сьогодні стикаються з новими безпрецедентними викликами.

Міста займають лише два відсотки світової суші, але споживають шістдесят відсотків світової енергії, викидають сімдесят п'ять відсотків парникових газів і виробляють сімдесят відсотків світових відходів. Коли міста розширюються, вони загрожують біорізноманіттю і надзвичайно навантажують міську інфраструктуру та ресурси. Безконтрольний розвиток і масовий туризм ставлять під загрозу об'єкти культурної та природної спадщини. Збільшувана нерівність і міграція перетворюють міста на центри нових соціальних розколів, ізоляції та дискримінації. Вони в багатьох випадках викликані конфліктами і катастрофами. Ураховуючи масштаби цих викликів, влади багатьох країн по всьому світу дійшли висновку, що нові способи мислення, залучення громадян і співпраця між містами є єдиними шляхом уперед. ЮНЕСКО працює над тим, щоб посилити здатність міст об'єднувати творчих людей, стимулювати економічне зростання, розвивати почуття спільноти і зберігати міську ідентичність. Усе для того, щоб зробити міста стійкими. Усі міські жителі повинні отримувати вигоду від навчання впродовж життя: навчання їздити на велосипеді, щоб зробити міське середовище чистішим; навчання виготовляти місцеві продукти з використанням традиційних знань або організація семінарів із театральними виставами в маргінальних районах. Кожна нова освітня можливість несе з собою потенціал для соціальної трансформації та розвитку громади. Будучи однією з провідних у світі лабораторій ідей, ЮНЕСКО працює над об'єднанням мереж міст, заохочуючи їх до обміну та співпраці, які можуть задовольнити збільшувані потреби міських жителів.

Задоволеність місцем проживання, або доплата за красу

Пулітцерівський лауреат, журналіст Герб Кан сказав: «Місто оцінюється не його довжиною та шириною, а широтою його бачення та висотою його мрій». Коли міста поділяють ці мрії та черпають натхнення з бачення інших, вони можуть подолати виклики нашої нової міської ери. Міста мають надихати нас і підштовхувати до розв'язання проблем у власних громадах.

Необхідно дослідити вимоги до місць, де людина на рівні підсвідомості почувається комфортно, у психофізіологічному аспекті. Зрозуміло, що в кожній людини свої переваги та асоціації, тому доводиться прагнути розрізнення того, що є особистісним чи зумовленим культурою, а що є універсальними людськими реакціями. Відомо, що ми сприймаємо чорний колір як колір жалоби, а на Сході білий колір має те саме значення наповнення. Однак загалом кольори мають фізичні характеристики й виявляють психологічний вплив незалежно від персональних переваг. У

геометрії простежуються ті самі універсальні ефекти. Але що насправді важливо для людей у тих місцях, де вони живуть?

Ключові чинники, що формують задоволеність місцем:

– фізична й економічна безпека: сприйняття злочинності та безпеки, загальні тенденції в економіці, наявність роботи;

– базові послуги: школи, охорона здоров'я, доступне житло, дороги, громадський транспорт;

– відкритість: рівень толерантності до різних груп населення, їх прийняття, включаючи прийняття сімей із дітьми, етнічних і расових меншин, людей похилого віку, іммігрантів;

– естетичний складник: краса природи, «приємність» місця, культурне життя;

– лідери: якість та ефективність як неформальні лідери, можливість участі в державній і політичній діяльності на місцевому рівні.

Усі п'ять чинників відіграють важливу роль, але два все ж таки виділяються – це естетика і базові послуги. Хоча результати дослідження щодо ролі естетичних характеристик місця (краси природи та вулиць), можуть на перший погляд видатися суперечливими, проте вони визначають щось важливе. Більшість людей вважає, що в їхньому районі мають бути доступні базові послуги – у більшості районів так воно і є. Базові послуги високо поцінують. Але краса теж означає багато. Чим вище люди оцінюють красу свого району (природного середовища та рекреаційного простору), тим вищий їхній загальний рівень задоволеності місцем проживання. Оскільки люди очікують, що базові послуги їм нададуть за замовчуванням, то врешті-решт вони почнуть цінувати естетику трохи вище. Це схоже на купівлю автомобіля. Коли автомобільні марки суттєво різнилися за якістю, покупці обирали якісніший товар. Але тепер більшість людей чекають, що будь-який автомобіль буде відповідати певному пороговому рівню якості, тому під час вибору вони орієнтуються на дизайн, стиль, тип і набір бажаних опцій. Або ж оренда готельних номерів: вартість номерів із чудовим видом (наприклад, на центральний майдан міста, на море або гори) є вищою за вартість інших номерів з видом на подвір'я готелю або просто на вулицю. У цьому випадку естетика й економіка співпрацюють: люди готові платити за гарний краєвид з вікна.

Економічна цінність естетики існує. За наявності мінімальної стабільності та засобів до існування люди хочуть бачити й відчувати своє життя яскравішим і збагачують його ритуалами, прикрасами та декораціями. Навіть первісні люди, які на силу добували їжу й жили в печерах, знаходили спосіб прикрасити себе біжутерією та косметикою, а своє житло – кошиками

та горщиками. Інстинкт, який змушує нас якимось виділитися, не просто приносить емоційне та сенсорне задоволення: у ньому проявляється природжене універсальне прагнення, властиве кожній людині. Так що ж в естетиці містя такого, що може зробити людей щасливими? Щоб зрозуміти, чому краса знаходить такий широкий відгук у мешканців, дослідники провели опитування, у якому респонденти проранжували різні простори, що становлять природне середовище в їхньому районі: красу містя, парки, ігрові майданчики, доріжки, навіть клімат і повітря. За результатами порівняння цих оцінок із показником задоволеності людей своїм районом виявили, що краса природи є найважливішою. Слідом за нею йдуть парки, майданчики, доріжки. Клімат і повітря теж мають значення, але менше. Містя для відпочинку та розваг у міських центрах, історичні квартали, еспланади біля води, міські парки та сквери – усе це приваблює людей із одвічної потреби поспілкуватися, побути в суспільстві, урізноманітнити життя завдяки широкому колу можливостей. Завжди приваблює людей наявність поблизу міста природних об'єктів озер, гір, пляжів тощо. Не менш важливого значення набуває й наявність навколишніх лісів, оскільки дозвілля на свіжому повітрі – популярний вид відпочинку [4].

Люди прагнуть краси, шукають її в усьому, що їх оточує. Особливо в місцях, де вони проживають. Економісти називають це «доплатою за красу» («beautypremium»). Те, що естетично приємне, приваблює людей і змушує їх платити більше. Скільки уваги готові приділяти ті, хто продають будинок, та ті, хто купують, красі ганкові? Немає нічого дивного в тому, що ми так само ставимося до своїх районів та їх зовнішньої привабливості. Створення містя для людей викликає прагнення спочатку з'ясувати способи його організації, як середовища близького, зрозумілого й легко обживаного людиною, а потім – прагнення зрозуміти результати цієї організації.

Організація житлового простору міста і його забудова – це не лише містобудівна процедура. Соціологія тут також важлива. Урбосоціологія – галузь соціології, що вивчає різні аспекти міського життя. Урбосоціологія досліджує місто як тип спільноти (класифікація угруповань, перехід від одного типу до іншого тощо); розглядає специфіку міського життя (дозвілля, масова культура, спілкування), малі групи й соціальні інститути міста, соціально-демографічні та расові проблеми. Відображення взаємозв'язку урбаністики з такими науковими дисциплінами як психологія, соціологія, філософія тощо ми можемо побачити в багатьох художніх творах: літературі, живописі, графіті тощо. Багато яскравих філософських карикатур намалював ще у ХХ столітті відомий датський художник-карикатурист Герлуф Бідстурп (рис. 5).

Рис. 5. Карикатура «Кубики». Герлуф Бідстурп, 1968 р.

Мегаполіс – символ колективних прагнень

Дорослі дуже люблять цифри. Коли розповідаєш їм, що в тебе з'явився новий друг, вони ніколи не запитають про найголовніше. Ніколи вони не скажуть: «А який у нього голос? У які ігри він любить грати? Чи полює він на метеликів?» Вони питають: «Скільки йому років? Скільки у нього братів? Скільки він важить? Скільки заробляє його тато?»

І після цього уявляють, що пізнали людину...

*Антуан де Сент-Екзюпері
«Маленький принц», 1942 р.*

Дух сучасності дедалі більше переймається математикою. Ідеалом є перетворити світ на арифметичне завдання, укласти кожну частину його в математичну формулу. Відповіддю є математична точність практичного життя, що впливає з фінансового панування. Це воно так заповнило день безлічі людей зважуванням, розрахунками, числовими визначеннями, перекладом якісних цінностей на кількісні. Цей арифметичний характер грошей приніс у відношення між елементами життя визначеність, точність у визначенні рівноцінностей і відмінностей, безумовність договорів та умов. Як на зовнішній прояв цього арифметичного характеру життя, вкажемо на

загальне поширення годинника. Але причиною та результатом цієї риси нашого життя є умови, що склалися у житті мегаполісів.

Мегаполіс – це одночасно й фізична одиниця спільного життя, і символ колективних прагнень та одностайності, що виростають у його умовах. Поряд із самою мовою він лишається найбільшим твором людини. Природа великого міста не полягає лише в його економічній основі. Мегаполіс – це перш за все соціальне об'єднання. Воно надає людині максимум можливостей – оточує природним середовищем і надбаннями людської цивілізації. Воно дає культурну форму першому й матеріалізує в постійних колективних формах друге. Будь-які фрагменти міського середовища гарні, якщо вони комунікативні. Це означає, що вони є осмисленими, якщо дарують людині відчуття комфорту, бажання зупинитися, подивитися навколо, посидіти на лаві у скверику або просто пройтися. Якщо життєве середовище не налаштовує на спілкування з іншими людьми, якщо дітям нема де погратися, й вони у дворі власного будинку «маневрують» поміж машин, якщо підліткам і молоді ніде збиратися, якщо люди використовують міський простір лише для того, щоб якнайшвидше дістатися до місця роботи, навчання або додому, поспіхом знаходячи по дорозі лише найнеобхідніше, це найчастіше означає, що міське середовище облаштовано погано.

Традиційно, місто не тільки постачало селу необхідні промислові товари, воно займало провідне становище в розвитку матеріальної та духовної культури. Навколишні сільські населені місця на першому етапі складання груп поселень слугували для міста джерелом робочої сили та сільськогосподарської продукції. Зв'язки міста з околицями зміцнювалися завдяки широким можливостям одержувати в місті роботу та різні види послуг. Надалі міста стають місцями розташування вищих навчальних закладів, науково-дослідних інститутів і проектних організацій. Завдяки цьому вони перетворюються на центри міжміських зв'язків, які поширюються на значні території та залучають до своєї сфери малі міста. Малі міста у свою чергу стають підцентрами більших систем мегаполісів. Велика кількість базових функцій міста, будучи природними, вимагають фізичної присутності всіх учасників. Тепер вони перетворилися на форми, здатні до швидкого переміщення, механічного виготовлення, електронної передачі та світового поширення. Якщо сьогодні віддалене село може дивитися той самий фільм або слухати ту саму радіопрограму, що й найважливіший центр, то нікому не потрібно жити в цьому центрі або відвідувати його для участі в конкретному заході.

Від самого початку ХХ століття спостерігається зрівнювальний ефект торгівлі та технологій, який зроби́ть місце розташування людини несуттєвим.

Винайшли телеграф, телефон, автомобіль, аероплан, поширилися комп'ютери та інтернет, але часто говорили, що технологічний прогрес підриває економічне значення фізичного місце перебування людини. Завдяки технологіям та інтернет-комунікаціям уже сьогодні зникає така річ, як відстань. Бездротова революція рішуче ставить мат диктатурі місця. Стверджується, що нові комунікаційні технології – це «великі урівнювачі» у світі зростаючої глобалізації. Суспільство привчили вірити, що місце більше немає значення. Людям необхідно відчувати, що вони можуть жити там, де їм подобається.

Незважаючи на те, що більшість людей воліють жити в середніх і малих містах, роль мегаполісів досі значна. Для мегаполісів характерна не тільки висока концентрація населення, але й концентрація знань, навичок та інформації. Люди приїжджають у великі міста, щоб навчатися і працювати. Саме в мегаполісі можна отримати якісну освіту, а тому й активно розвиватися далі в професійній діяльності. Крім того, люди приїжджають у великі міста, щоб розважитися, відвідати театр або музей, поспілкуватися – просто побути в натовпі. Люди хочуть, щоб у місті життя було активним. Фахівці, які вивчають особливості життя в місті, окреслюють цілком конкретне коло привабливих ознак мегаполіса. Це широкий спектр зайнятості, вищі заробітки, значно вищий рівень медичного і соціального обслуговування, наявність розваг на будь-який смак та, зрештою, можливість легко задовольняти свої забаганки та потреби (жити – в одному місці, працювати – в іншому, відпочивати – у третьому). Для нормального існування та функціонування місту потрібна «критична маса». Щоб супермаркети, універмаги, пекарні, бари й ресторани могли працювати, там має жити певна кількість мешканців. Крім мінімальної «критичної маси», місту потрібна й висока щільність населення: та щільність населення, яка може забезпечити активне вуличне життя і завантаження громадського транспорту. Велику кількість мешканців не рятує становище, якщо вони живуть розосереджено. Головна ознака мегаполіса в його соціальній складності.

Місто – віддзеркалення суспільних відносин

Ми формуємо наші будинки, а потім наші будинки формують нас.

Вінстон Черчилль, 1943р.

Генетичне бачення – ключовий елемент, що пов'язує минуле зі сьогоденням. Традиції та новаторство об'єднує безперервна людська

свідомість, інтегруючи пам'ять і досвід минулого (генетичне бачення) з новими досягненнями, що відображаються актуальним баченням.

Цілком природно, що містобудівні принципи різних епох несуть на собі відбиток наявних на той час суспільних відносин. Так, наприклад, різке розшарування суспільства при рабовласницькому ладі віддзеркалилося в жорсткому розмежуванні, часто глухими мурами міжміських кварталів, заселених різними соціальними групами. В епоху раннього феодалізму основною містобудівним завданням стає максимальний захист поселення від можливого нападу ворога. Тому тип планування середньовічних міст – радіально-кільцевий із вузькими, тісно забудованими вулицями, всередині концентричні пояси фортечних стін. Період розквіту феодалізму за доби Відродження приніс нові містобудівні ідеї, що враховують нові потреби людей. Зокрема в духовній сфері життя – їх прагнення до краси та комфорту. Почали з'являтися навіть численні проєкти «ідеальних міст», із жорстко прямолінійними вулицями, прямокутною і симетричною забудовою. Хоча плани будівництва «ідеальних міст» так і лишилися на папері, своєрідною відмінністю середньовічних міст стала прекрасна, мальовнича архітектура, заснована на класиці, але реалізована за допомогою сучасної для того часу техніки. Епоха капіталізму та промислових революцій також зробила свій внесок у містобудування. Поява нових будівельних технологій, машин і механізмів, ще більший поділ промисловості та сільського господарства, різке збільшення чисельності міського населення в суспільстві привели до того, що міста ще більшою мірою стали відрізнятися від сільських поселень: як у частині архітектурно-планувального вигляду, так і за рівнем благоустрою. При цьому постійна міграція населення, установа та розвиток промислово-фінансових, транспортних і комунікаційних зв'язків перетворили містобудування з науки про створення міст на науку про процеси їхнього взаємопов'язаного розвитку в межах країн, континентів і навіть усієї планети.

Однак міста розвиваються не лише відповідно до запитів суспільства, а й під впливом об'єктивних потреб. Так, щільна забудова середньовічних європейських міст виникла не через бажання їхніх мешканців жити компактно, а у зв'язку з необхідністю забезпечити спокійне життя під захистом фортифікаційних мурів. В Америці перші поселенці будували міста у затоках і бухтах не тому, що їм подобався краєвид моря, а тому, що їх життя залежало від судноплавства. Безпрецедентне зростання промислових міст у ХІХ столітті було пов'язане з потребою у великих трудових ресурсах для фабрик, що прийшли на зміну сільськогосподарським фермам як головне джерело зайнятості.

Характерними рисами сучасного етапу суспільного розвитку є швидке зростання міст і збільшення кількості населення. У міських поселеннях формується особливе середовище життя людини – міське урбанізоване середовище. Урбанізація середовища неоднозначно впливає на людське суспільство. З одного боку, місто дає людству низку суспільно-економічних, соціально-побутових і культурних переваг. Це позитивно позначається на його інтелектуальному розвитку, дає можливість для кращої реалізації професійних і творчих здібностей. З іншого, – людина віддаляється від природи й потрапляє в середовище зі шкідливими впливами: забрудненим повітрям, шумом і вібрацією, обмеженою житловою площею, ускладненою системою побутового обслуговування, залежністю від транспорту, постійним вимушеним спілкуванням із безліччю незнайомих людей – усе це несприятливо позначається на її фізичному та психічному здоров'ї.

Архітектура може мінімізувати загрози життєвому благополуччю. Дуже важливо, якими є наші будинки, вулиці, райони і громадські будівлі, як вони запроектовані. І не лише з естетичного погляду, але й з психологічної. Привабливі будинки, райони та громадські простори підвищують якість життя і згладжують напруженість робочих буднів. Зазвичай суспільство занурене у свої турботи і побут й не помічає впливу навколишнього середовища на настрій. Але цей вплив доволі відчутний. Архітекторам і містобудівникам варто частіше замислюватися над тим, як зробити простір, у якому ми живемо, комфортнішим. На різних континентах, у різних країнах ситуація часто буває подібною і віддзеркалює особливості сьогодення (рис. 6–8).

Рис. 6. Мумбай, Індія. 2017 р. (фото Джонні Міллера)

Рис. 7. Мехіко, Мексика. 2017 р. (фото Джонні Міллера)

Рис. 8. Йоганнесбург, Південна Африка. 2018 р. (фото Джонні Міллера)

Ми розуміємо, що простір, який нас оточує, впливає на думки та дії суспільства. На рівні підсвідомості люди часто вирушають у конкретне місце саме тому, що бажають відчутти його вплив (наприклад, церква або парк розваг). Соціум сприймає архітектуру міста на емоційному рівні. Таке сприйняття позначається на діях всередині будівель, вулиць або громадських просторів. Середовище міст розвивається у визначеному природному ландшафті, але включає компоненти неживої природи. Крім природних, міське середовище містить компоненти, створені людиною – техносферу. Але, мабуть, найважливіший компонент міської урбосистеми – це населення. Воно виступає як споживач продуктів діяльності виробництва, але водночас і як носій найрізноманітніших нематеріальних потреб [7]. Соціальні інтереси людей включають широкий спектр потреб культурного, екологічного, етичного, національного, економічного й політичного характеру. Інфраструктура міста має забезпечувати задоволення всього різноманіття

потреб населення й окремих людей як суб'єктів відносин з іншими компонентами урбосистеми. Різні компоненти міського середовища тісно пов'язані між собою. У процесі їхньої взаємодії з'являються суперечності між окремими компонентами. Обставини й життя мешканця великого міста бувають надзвичайно різноманітними і складними. Завдяки скупченню маси людей із диференційованими інтересами, їхнє життя та діяльність організовується у складний динамічний організм. Цей організм і є містом – це не просто будівлі, не квартали й вулиці, це відносини людини, простору та довкілля.

Висновки

– А де ж люди? – Знову заговорив маленький принц. – У пустелі все ж
таки самотньо...

– Серед людей теж самотньо, – зауважила змія...

Антуан де Сент-Екзюпері
«Маленький принц», 1942 р.

Незалежність індивідуума ніде не відчувається так сильно, як у тісноті великих міст. Фізична близькість і скупченість лише підкреслюють духовну віддаленість (рис. 9). Адже це зворотній бік свободи. При цьому ніде людина не почувається такою самотньою і покинутою, як саме серед загальної тисняви великих міст. Містобудівні проєкти зазвичай починаються з функціонального аналізу та вивчення місцевих умов, транспортних схем і так далі. Головна мета урбаністів і містобудівників – знайти новаторський спосіб розв'язання наявної проблеми, зробити так, щоб місто відповідало їхнім уявленням. Фахівці інших галузей, наприклад, економісти й соціологи, розглядають проблему з іншого боку, намагаючись з'ясувати, чого хочуть саме мешканці цього міста. Однак головна мета в усіх спільна – зробити міста кращими. Зробивши сьогодні міста кращими, завтра люди стануть трохи щасливішими.

*Рис. 9. Ілюстрація до книги «Маленький принц».
Антуан де Сент-Екзюпері, 1942 р.*

Зараз, як ніколи, є актуальною здатність урбаністики впливати на психологічний стан людства. У період військових подій населення України це відчуває особливо яскраво. Людина стає щасливішою, коли усміхається у відповідь на радісну усмішку співрозмовника. Такий самий ефект можуть створювати міста і бути одночасно тим радісним співрозмовником для своїх мешканців. Ці взаємозв'язки закладені в організмі людини як нервові ланцюги, призначені для того, щоб люди могли ділитися одне з одним досвідом, адекватно реагувати на ризики й можливості. Саме ці нервові ланцюги і допомагають реагувати на обставини, що криються в середовищі проживання. Навмисно або випадково, але так чи так вулиці, будівлі та простори, що нас оточують кожного дня, змушують відчувати і рефлексувати.

Дух міста – це не громадські будівлі або екстравагантні архітектурні нововведення, покликані служити посередником у внутрішньоміських відносинах. Особистість і характер міста формується спілкуванням і зв'язками безлічі людей, що зібралися на конкретній території. Подібно до вулика, термітника або квітки з багатьма пелюстками, місто породжує власну складність – складність зв'язків, взаємодій і мереж. Місто – це організм, у нього є свої особливі сили, та з часом ціле стає більш потужним, ніж сукупність окремих частин.

Мірою прогресу людства ми вважаємо речі матеріальні. Ознакою успіху є багатство. Соціальний статус родини визначають дім та автомобілі, розвиток держави – валовий внутрішній продукт, розвиток міста –

економічні можливості, які воно дає своїм громадянам. Це не означає, що суспільство поверхневе. Матеріальне благополуччя було критично важливим для виживання й розвитку людського виду з незапам'ятних часів. Але, як зауважив Аристотель, людина насамперед прагне щастя. При усій важливості грошей і матеріального прогресу ці речі самі по собі не можуть гарантувати справжнього задоволення. Гарвардський психолог Девід Гілберт пише, що «більшість із нас приймають у житті щонайменше три важливі рішення: де жити, що робити та з ким це робити». На перше місце він виносить питання «де?». Місце відіграє головну роль у наших намаганнях стати щасливими. Складники щасливого життя – рівень заробітку й освіти, здоров'я, схильність до стресу, кар'єрні перспективи й коло спілкування – визначаються тим, де людина живе.

Важливо відчувати місто зсередини, відчувати, що потрібно місту й людям, які у ньому живуть. У різних людей різні бажання і різні потреби. Протягом життя переваги людей змінюються. У молодості, коли людина починає кар'єру, їй найбільше підходить яскраве велике місто. Коли з'являються сім'я та діти, хочеться жити в невеликому місті, ближче до природи. Коли діти виростають, люди прямують у культурні центри великих міст. А пізніше влаштовуються в місті з теплим кліматом, де «до всього рукою подати». Сутність співвідношення місця, яке ми називаємо домом, та глобальних змін, під впливом яких місто перетворюється, – це не два різні світи, що не стикаються, то щось таке, що має нерозривний взаємозв'язок. Сьогодні те, що відбувається десь дуже далеко, впливає й на нашу вулицю. Механізм міста робить нас частиною великої мережі, але це повинно заохочувати нас не до «занурення в себе», а до того, щоб бути справжніми містянами. Якщо міста формуються під впливом міських потреб, то вони мають бути настільки ж різноманітними, яким різноманітним є наше суспільство.

Список використаної літератури

- 1. Вадимов В. М.** Особливості просторового планування в умовах інтегрованого розвитку міст в Україні (Практичний коментар). Полтава: Дивосвіт, 2019. 132 с.
- 2. Данилов С. М.** Методологічні основи моделювання міста як динамічної системи: автореф. дис. ... д. арх.: спец. 18.00.01 «Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури»; Харківський національний університет будівництва та архітектури. Харків, 2019. 42 с.
- 3. Павлів А. П.** Теорія імпульсів в урбаністичному розвитку великого міста: автореф. дис. ... д. арх.: спец. 18.00.01 «Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури»; Харківський національний університет будівництва та архітектури. Харків, 2020. 46 с.
- 4. Чечельницька К. С.** Сучасне життя великих міст. *Науковий вісник будівництва. Збірник наукових праць. Серія «Архітектура»*. Харків: ХНУБА, 2019. Том 1. №2 (96). С. 133–136.

5. Чечельницький С. Г. Методологічні основи візуальної екології архітектурного середовища: автореф. дис. ... д. арх.: спец. 18.00.01 «Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури»; Харківський державний технічний університет будівництва та архітектури. Харків, 2011. 36 с. **6. Шкодовський Ю. М.,** Каменський В. І. Урбаністика: підручник. Харків: ХНУБА, 2011. 180 с. **7. Chechelnyska K.,** Kravchenko S., Vynnychenko T. Psychogeography as a reflection of cognitive urbanism. *AIP Conf. Proc.* 2023; 2490 (1): 020014. <https://doi.org/10.1063/5.0122728>. **8. Diamond J.** Guns, Germs and Steel. A Short History of Everybody for the Last 13,000 Years. New York: Random House, 1998. 688 p. **9. Ellard C.** Places of the Heart: The Psychogeography of Everyday Life. New York: Bellevue Literary Press, 2015. 256 p. **10. Florida R.** The New Urban Crisis: How Our Cities Are Increasing Inequality, Deepening Segregation, and Failing the Middle Class-and What We Can Do About It. New York: Basic books, 2017. 336 p. **11. Harari Y. N.** Sapiens: A Brief History of Humankind. New York: Random House, 2015. 512 p. **12. Harari Y. N.** Homo Deus. A Brief History of Tomorrow. New York: Random House, 2017. 528 p. **13. Harari Y. N.** 21 Lessons for the 21st Century. New York: Random House, 2019. 416 p. **14. Hollis L.** Cities are good for you: the genius of the metropolis. New York: Blumberry Press, 2013. 416 p. **15. Jacobs J.** The Death and Life of Great American Cities. New York: Random House, 1989. 458 p. **16. Keedwell P.** Headspace: The Psychology of City Living. London: Aurum Press, 2017. 304 p. **17. Maslow A.** Motivation and Personality. New York: Harper&Brothers, 1954. 411 p. **18. McQuire S.** The Media City: Media, Architecture and Urban Space. London: SAGE Publications LTD, 2008. 240 p. **19. Mitchell W. J.** Me++: The Cyborg Self and the Networked City. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 2004. 269 p. **20. Mumford L.** The Culture of Cities. Boston: Mariner Books, 1970. 640 p. **21. Rybczynski W.** Makeshift Metropolis: Ideas about Cities. New York: Scribner, 2010. 261 p. **22. Simmel G.** The Metropolis and Mental Life. Dresden, 1901. 112 p. **23. Sudjic D.** The Language of Cities. London: Penguin, 2017. 240 p. **24. The UNESCO Courier.** Reinventing cities. Paris: UNESCO, 2019. № 2. 61 p.

ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ВЕЛИКИХ МІСТ

*Наталія Твердохлебова,
Наталія Євтушенко*

Процеси урбанізації в сучасному світі є неоднозначними й суперечливими за своєю природою і характеризуються збільшуваним впливом великих міст на життєдіяльність людей. Велике місто потребує знань про загальні психологічні закономірності життя великих груп і спільнот. Кожне місто формує свою «психіку», свою особливу групову свідомість, що функціонує та розвивається в умовах визначеного міського простору в межах конкретного історичного часу. Психологічні проблеми, які можуть виникати в людей, що проживають у великих містах, можуть бути зумовлені особливостями міської ментальності, головними з яких є:

– сприйняття міського простору в умовах його стиснення (багатоповерховість, недостатня увага до естетичних потреб містян, ігнорування маршрутів, об'єктів соціальної та історичної значущості, яким віддають перевагу містяни);

– особливості формування громадської думки, спілкування у великому місті;

– міська демократичність, зумовлена стилем міського управління та самоврядування;

– особливості дотримання містянами соціальних норм і дисципліни;

– недостатня увага до культурно-історичних традицій у повсякденному житті й особливостей динаміки міських процесів і ритму життя;

– зміна емоційної сфери містян у бік переваги негативних емоцій.

Названі проблеми визначили *мету* нашого дослідження: виокремлення і дослідження особливостей ментального середовища великого міста для розроблення рекомендацій щодо покращення психологічного благополуччя містян.

Більшість зарубіжних і вітчизняних досліджень, що стосуються особливостей життя людей у великих містах, пов'язані зі сприйняттям простору та наслідками міського способу життя, як-от: визначення міських відстаней (Mervyn L. Caldwell, Jennifer Lee), оцінювання міських маршрутів (Leo Lowenthal, Riel), привабливість центру міста і наявність багатьох ядер у місті (Edward Ullman, Chauncy Harris), суб'єктивність щодо міського простору (П. Федорів, Ernst Burgess, Homer Hoyt), зміни соціальної позиції молоді у великому місті (В. Бондар), міжетнічна взаємодія в умовах великого міста (Д. Цимбал), дослідження таких міських станів, як «аномія», «відчуження», «залучення», «апатія», «міський стрес» та ін. (Т. Возняк, І. Набока).

Цікавими є результати досліджень, у яких виявлено найбільш суттєві закономірності життя людей, наприклад, розташування привабливих місць у великому місті (William Alonso, Richard Muth); явище-захворювання «сум нових міст», при якому люди в новобудовах більш схильні до депресії, «синдром лемінга» – погіршення стану здоров'я і психічні розлади внаслідок скупчення людей та екотерапія цих станів (В. Мовчан); «міська самотність», коли людина відчувається самотньою у багатолюдному місті і міській товкотнечі (J. Lehrer).

Місто – це могутній чинник соціалізації людини. Специфіка соціально-психологічного підходу до вивчення міського життя передусім пов'язана з особливостями міського спілкування, яке формує особливості психіки містян (М. Карповець).

Науковці визначають також десоціалізуючий вплив сучасного міського середовища на його містян. Вчені виявили закономірності, властиві життю людей у великому місті: неусміхненість містян порівняно з селянами, емоційне усамітнення (небажання вступати в контакт із незнайомими людьми), знеособленість (деперсоналізація) [16].

Результати експериментів, проведених у метро, у чергах, у багатоповерхових будинках показали, що на якість міського спілкування перш за все впливає дистанція і масштаб простору. В експериментах П. Горностай, W. Robinson з'ясувалося, що більшість містян прагнуть до функціонально насиченого простору: будинки, де розташовані установи, краще запам'ятовуються і є орієнтирами [3; 17]. Спостереження за пішоходами у районах із несприятливими емоціогенними характеристиками засвідчує, що вони мимоволі збільшують темп руху, прагнучи швидше перетнути непривабливу вулицю [7].

Німецький соціолог Георг Зіммель, аналізуючи психологічні особливості міського життя, описав і висунув на перший план емоційний складник сприйняття міста й відзначив його «підвищену знервованість», яка поєднується з байдужістю до інших людей [4]. Саме ці спостереження уможливили припущення про зв'язок репрезентацій міського середовища та психологічного благополуччя містян.

З огляду на це основне завдання нашого дослідження полягає у вивченні особливостей великого міста й виробленні практичних рекомендацій, пов'язаних саме з його зростанням, з ущільненням населення за умов збільшення темпу обміну інформацією та спільної діяльності в екологічних умовах, що погіршуються.

Залежно від кількості жителів міста поділяють на малі (до 50 тис.), середні (50–100 тис.), великі (понад 100 тис. жителів). Серед великих виділяється група міст-мільйонерів, тобто тих, чисельність населення яких перевищує 1 млн. осіб.

Міський спосіб життя зумовлений особливостями містобудування, а також соціально-політичними, господарсько-економічними, культурно-історичними, етнічними, екологічними та іншими умовами, що склалися як всередині самого міста, так і за його межами: у відносинах з іншими містами, населеними пунктами, столицею країни, іншими державами тощо.

Міста відрізняються одне від одного своєю історією і становленням, географічним положенням, економічними, екологічними особливостями, загальним станом міської спільноти, специфікою і рівнем розвитку жителів, що їх населяють. Кожне місто напрацьовує свій неповторний колорит та унікальність, формує власний стиль життя, культурну спадщину, традиції.

Існують загальні закономірності міст, наприклад, психологічне районування, ставлення містян до розташування міських об'єктів, облік найбільш зручних для жителів з їхнього погляду маршрутів пересування та ін.

Науковці стверджують, що міська ментальність має складну багатокомпонентну структуру, яка повторює у своїй основі структуру групової свідомості, обмеженої історичним часом і географічним простором. Параметри міської ментальності можна описати системою соціально-психологічних особливостей та елементів міської ментальності.

У науковій літературі використовують терміни «національний характер», «суспільна свідомість», які за змістом дуже близькі до ментальності.

Розуміння міської ментальності (зокрема і виявлення та структурування її елементів) сприяє розв'язанню породжених нею проблем. Ці проблеми можна диференціювати таким чином: когнітивні, емоційні, поведінкові, проблеми спілкування, проблеми сприйняття міського простору, проблеми відчуття часу й міського ритму тощо.

Міста формують і виховують людей, які в них проживають. Для жителів кожного з них «своє рідне» місто є неповторним, своєрідним, особливим. Тому важливими параметрами є наявність міських процесів і міської свідомості, головними ознаками якої є почуття простору та ідентичність, яка формує образ містянина (харків'янина, львів'янина або дніпрянина).

Міста різняться змістовним розмаїттям характеристик, культурою і комунікаційними моделями, а також структурою своїх міських потреб, з урахуванням яких можливе виявлення соціально-психологічних особливостей того чи того українського міста і порівняння міст між собою.

Основними складниками групової свідомості міста є (рис. 1):

1. *Стиль міського управління та самоврядування* створює у місті атмосферу, яка опосередковано відбивається у демократичності міста [13].

2. *Міські традиції* формують довготривалу пам'ять міста, зберігаючи все життєво важливе й значуще, що передається через покоління [15].

3. *Ідентичність* – відчуття належності до групи і спільності з її членами; може ґрунтуватися на релігійних, етнічних, культурних або інших чинниках.

4. *Групове сприйняття* – загальні уявлення про місто його жителями і людьми поза його межами, які формують параметр міського зовнішнього вигляду – впізнаваність міста. Зазначимо, що в кожному місті найбільш впізнаваним є історичний центр.

5. *Соціальні норми і спільні цінності* – набір правил, очікувань, стандартів поведінки і переконань, які формуються в результаті міського

мислення, визначають стиль відносин і поведінки людей, приймаються і виконуються містянами. Норми визначають, які дії є прийнятними або неприйнятними, і можуть впливати на різні аспекти життя, наприклад, одяг, мова, стиль спілкування тощо. Міські соціальні норми виражаються, зокрема, у здатності і бажанні містян відгукуватися на прохання одне до одного (чуйність міста). Зі збільшенням розмірів міста збільшується жорсткість виконання соціальних норм. Уважається, що жителі великих міст більш чуйні через свою більшу дисциплінованість і вимушену необхідність дотримуватися загальноприйнятих правил. Цінності можуть включати такі аспекти, як моральність, справедливість, відповідальність, толерантність та ін.

6. *Громадська думка* може бути виражена у визначенні потреб міста у структурі потреб людини (індивідуальні – життєво-важливі, зокрема екологічні проблеми; суб'єктні – пов'язані зі сферами життєдіяльності міста та міським господарством; особистісні – потреби, пов'язані з відносинами між людьми, політичним та економічним статусом міста та ін., об'єктні – потреби конкретного міста, зокрема щодо збереження його культурно-історичних особливостей) і здатність жителів на групові дії для задоволення цих потреб. Міська спільнота також відіграє важливу роль у сучасних містах, часто вона є важливим центром комунікації і партнерства між областями та регіонами, сприяючи розвитку мережевого суспільства.

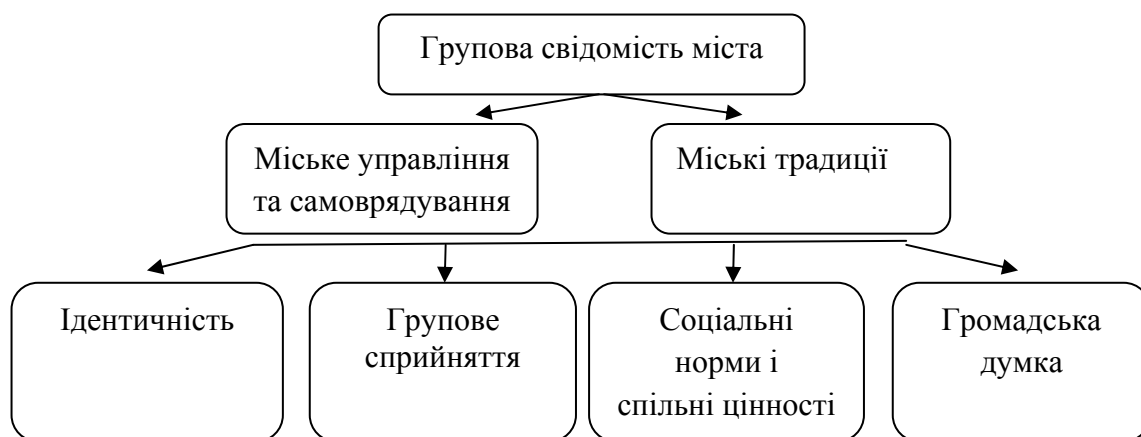

Рис. 1. Складники групової свідомості міста

Крім названих складників групової свідомості міста, необхідно звернути увагу на такі важливі параметри, як провінційність, яка має взаємозв'язок із розмірами міста, але більшою мірою визначається ритмом його динамічних процесів, а також якісними й кількісними характеристиками міської

ментальності, та міська дисципліна, що поширюється на діяльність, спілкування, відпочинок, побут.

Міський психологічний клімат відбивається, зокрема, в емоційному складникові. Більшість позитивних емоцій містян засвідчує теплу атмосферу і вказує на доброзичливість міста. Можна припустити, що зі збільшенням розмірів міста доброзичливість зменшується, загострюючи проблему емоційної холодності.

Образ міста – це психологічний феномен, що є продуктом групової свідомості містян; його елементи відбивають просторово-тимчасові особливості міста.

Об'ємний динамічний образ міста складається з таких основних елементів (рис. 2).

1. Архітектурні споруди та будівлі, що визначають зовнішній вигляд і характер міста (історичні пам'ятки, сучасні хмарочоси, традиційні житлові будинки тощо). Архітектура впливає на естетичне сприйняття міста і створює його унікальну атмосферу. Різноманітні форми будівель, споруд і структур створюють візуальну складність і динаміку, що створює враження руху та просторової глибини.

2. Просторова організація, яка включає різноманітність маршрутів розташування вулиць, площ, проспектів, парків у місті і визначає його просторову структуру. Особливості розміщення вулиць, майданів, скверів та інших об'єктів впливають на сприйняття об'ємного образу. Якість і доступність інфраструктури, а саме транспортних мереж, доріг, громадського транспорту, шкіл, лікарень, парковок та інших послуг, також впливає на сприйняття міста. Міські маршрути – це основні вулиці, якими міські жителі виконують транспортні завдання, обчислюють шляхи свого пересування. Добре розвинена та зручна інфраструктура забезпечує комфортне життя й роботу в місті.

Зауважимо, що містяни можуть пересуватися не тільки у площині, але й по вертикалі. Подолання висотності – це також немалий шлях, який долають за допомогою ліфта. Висотність міста може бути вертикальним виміром міського простору.

Поверховість міста, що суб'єктивно відчувається, зростає в міру збільшення його розмірів і розвитку й може служити мірою відносної провінційності міста. Чим вища поверховість, тим менш провінційне місто. Люди, які проживають у місті, «прагнуть угору», бажаючи збільшити поверх свого проживання.

Природні елементи в просторовій організації міста, зокрема річки, озера, парки, гори або ліси, створюють природну красу, рекреаційні зони,

можливості для відпочинку або активного життя. Рух води, зелені насадження та природні форми впливають на сприйняття об'ємного образу міста.

3. Рух населення в масштабах міста може називатися «мобільність» і визначатися як загальна потреба міста в динаміці – зміні міських функцій та структур [2]. Рух автомобілів, велосипедистів, пішоходів і громадського транспорту в місті впливає на його динаміку, що характеризує швидкість життя міста (швидкість руху транспорту, швидкість поширення інформації, швидкість промови містян тощо). Відносна динамічність міста може бути визначена жителями на основі їхніх суб'єктивних відчуттів щодо інших, довільно обраних ними міст. Середня швидкість пішоходів може бути мірою відносної провінційності міста. Різноманітність шляхів руху, швидкість транспорту і рухливість вулиць впливають на сприйняття міста як динамічного середовища.

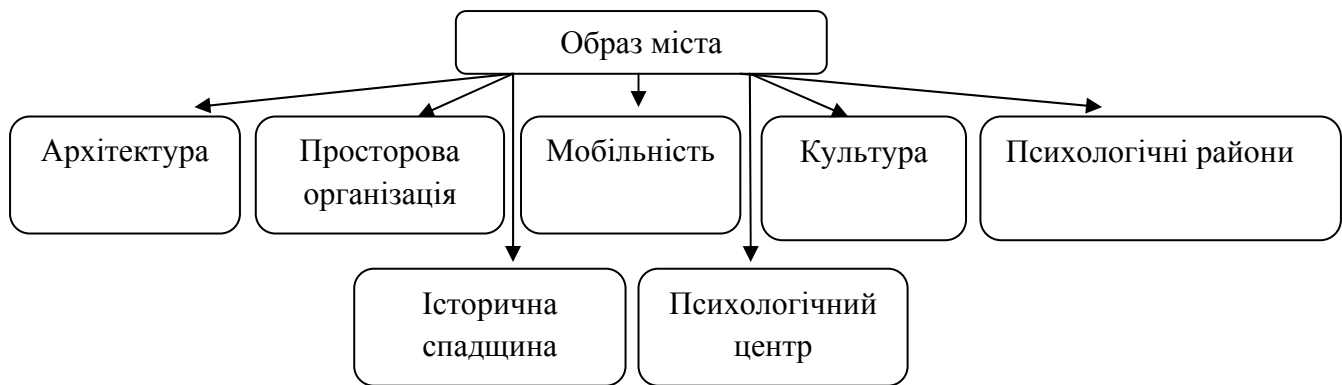
4. Культурне життя. Місто з багатою культурною сценою, театрами, музеями, галереями, концертними залами, фестивалями й іншими подіями пропонує багато можливостей для освіти, розваг та взаємодії з мистецтвом і культурою.

5. Психологічні райони. Перевага одних міських територій відносно інших стосується емоційної сфери (люди відчувають різні емоції щодо проживання в тих чи тих мікрорайонах). Психологічне районування міських територій не завжди збігається з адміністративним розподілом і виявляє найбільш і найменш привабливі за різними критеріями райони.

6. Історична спадщина. Міста з багатою історією мають свої унікальні старовинні пам'ятки, вулички, фортеці, церкви, замки та ін. Ці елементи створюють історію міста у часі, почуття культурного багатства та зв'язку з минулим. Історичність міста характеризує особливості групової пам'яті містян – це та історична епоха, яка збережена в архітектурі та є найбільш значущою для містян.

7. Психологічний центр. Найбільш характерні риси міського планування та забудови задає психологічне ядро міста (його центр як найбільш значуще місце). Психологічний центр міста залежить від розмірів міста.

Час і простір у своїй єдності визначають своєрідність елементів образу міста, які виражають безпосередню міру його розвиненості і відповідності сучасності.

Рис. 2. Елементи образу міста

Розуміючи параметри елементів образу і складники групової свідомості міста, можна визначити функції міської ментальності:

– з урахуванням різновиду великої групи – це функція об’єднання (закріплення особливостей міського способу життя) та функція розрізнення (збереження відмінних рис життя людей того чи того міста);

– з урахуванням різновиду ментальності – це функції групової міської свідомості або міського спілкування (збереження однаковості відображення навколишньої дійсності, що забезпечується особливостями внутрішньогрупових контактів містян) і функція міського розвитку (забезпечення вільного саморозвитку будь-якого міста в його культурно-історичному аспекті).

Найбільші міста країни концентрують значну частину фінансового, промислового, транспортного, демографічного, культурного, наукового потенціалу держави. Але поряд з цим слід приділити увагу основним негативним станам, у яких можуть перебувати містяни мегаполісів, і які спричиняє міський спосіб життя.

По-перше, необхідно звернути увагу на явище міського стресу, який формується через такі негативні чинники, як шумовий фон, вібрації, забрудненість, натовп у замкненому просторі громадського транспорту, особливо у часи пік, непередбачуваність внаслідок форс-мажорних обставин чи багатолюдних акцій на вулицях, надзвичайні ситуації різного характеру: техногенні, природні, соціальні, воєнні [6; 8]. Закономірним наслідком подібних ситуацій стають «неврози великого міста». Одним з характерних переживань містянина є відчуження – від роботи, від людей, від міста взагалі, а також самотність [5].

По-друге, жителі великих міст переживають страхи, які підсилюються великим інформаційним навантаженням, особливо негативними новинами: страх запізнитися, втратити роботу або житло, страх за дітей і под.

По-третє, у великих містах значно вищий рівень агресії, пов'язаний зі соціальними негараздами, складнощами пересування, достатньо жорсткими дисциплінарними рамками роботи і дозвілля.

По-четверте, екстенсивність спілкування в місті породжує достатню кількість таких проблем, як перевтома від масового спілкування, психічна напруженість, транспортна втома, втрата теплоти міжособистісних стосунків, інтимно-особистісного й емоційного спілкування, загострення конфліктів.

Крім того, колосальна зайнятість жителів великого міста стала нормою сучасного світу. У жителів сучасних міст на перший план виходить потреба самореалізації. Проводячи більшу частину життя на роботі, люди намагаються розкрити в ній сенс свого існування, забуваючи про відпочинок та дозвілля, про особистісні відносини, які набувають формату формального спілкування. При цьому послаблюються моральні принципи, а духовне життя характеризується прагматизмом і розрахунком.

Як наслідки урбанізації науковці також визначають морально-психологічну порожнечу міжособистісних контактів (Р. Нісбет), кіберкомунікативну залежність (О. Резван), деіндивідуалізацію та немотивоване насильство (Р. Зімбардо).

Необхідно приділити увагу поняттю «психологічна безпека особистості у великому місті». У загальному вигляді психологічна безпека особистості – це стан її захищеності, що забезпечує її цілісність як активного соціального суб'єкта і можливостей розвитку в умовах інформаційної взаємодії з навколишнім середовищем. Психологічна безпека особистості у великому місті є значним чинником її успішної самореалізації та персоналізації. Реалізуючись через усвідомлення суб'єктом своєї здатності долати несприятливі зовнішні та внутрішні дії, вона виступає однією з головних передумов досягнення суб'єктивного благополуччя в усіх сферах як основи сталого особистісного та професійного розвитку [10].

Репрезентація міста його жителями має два вияви: індивідуальний і соціокультурний. Але все ж таки один з основних постулатів підходу через репрезентації полягає в тому, що цей конструкт властивий конкретній групі людей, а не окремій людині [14]. Людина розглядає навколишню дійсність через групові значення.

Ми розпочали вивчення групової свідомості жителів міста Харкова. У дослідженні взяли участь 94 особи: 55 жінок і 39 чоловіків. Опитування проводили у 2023 році.

Дослідження включало 4 етапи.

1-й етап – анкета «Візитна картка міста». Жителі й гості сприймають місто через міські орієнтири, деякі з них згодом набувають статусу «символів міста». До таких, як правило, належать його основні пам'ятки.

Під час дослідження респондентам запропонували назвати десять найулюбленіших і найкрасивіших місць м. Харкова, які, на їхню думку, є «візитною карткою» міста й характеризують особливості його мешканців. За результатами анкетування визначили найбільш улюблені місця: сад Т. Г. Шевченка (90 % відповідей), Харківський національний академічний театр опери та балету імені Миколи Лисенка (80 % відповідей), Центральний парк культури та відпочинку (80 % відповідей), Харківський зоопарк (70 % відповідей), Дзеркальний струмінь (у 70 % відповідей), майдан Конституції (70 % відповідей), майдан Свободи (60 % відповідей), Будинок Державної промисловості (Держпром) (у 60 % відповідей), Екопарк Фельдмана (50 % відповідей), Саржин яр (60 % відповідей).

На питання «Чому ви обрали ці місця?» найбільш поширеними варіантами відповідей були такі, що демонструють повагу до свого міста і гордість за нього:

«саме в цих місцях можна зрозуміти нашу культуру, харківський колорит, побачити баланс між відпочинком на природі й офісною працею»;

«вони вразили мене ще в дитинстві»;

«подобається навесні та влітку милуватися старими будівлями»;

«охайні, сучасні місця»;

«найприємніші спогади»;

«ці місця підкреслюють, що Харків найкращий»;

«приємні місця для відпочинку».

Результати анкетування показали, що символи Харкова можуть мати силу об'єднувати мешканців міста. Вони можуть стати спільною мовою, яка з'єднує людей різних соціальних, культурних та етнічних груп.

2-й етап – експеримент «Упізнай своє місто». Респондентам продемонстрували зображення міських пам'яток. Обчислювали коефіцієнт впізнаваності об'єкта та коефіцієнт впізнаваності міста як відсоток правильно впізнаних об'єктів від усіх демонстрацій. Складали рейтинг найвідоміших об'єктів, які претендували на статус символів міста. За загальними результатами коефіцієнт впізнаваності міста дорівнює 70,7 %: жителі знають своє рідне місто. Знання символів свого міста зміцнює почуття належності до нього й гордості за нього. Містяни можуть ідентифікувати себе за цими символами і пам'ятками й уважати їх частиною своєї особистісної та колективної ідентичності.

3-й етап – вивчення міських проблем харків'ян. Респондентам запропонували визначити найбільш важливу групу проблем міста з чотирьох запропонованих:

1. Індивідуальні міські потреби Харкова: покращення екології, чистота вулиць, чиста вода, повітря, озеленення, освітлення вулиць тощо.

2. Суб'єктні потреби: покращення економіки, охорона здоров'я, будівництво житла, забезпечення роботою, боротьба зі злочинністю, вирішення транспортних проблем.

3. Особистісні потреби: покращення «характеру» міста – потреба в добрі, любові, доброзичливому спілкуванні, повазі, потреба пишатися своїм містом, визначати його політичні та інші орієнтири.

4. Об'єктні потреби: потреба в реставрації старих будівель, історичних пам'яток, розвиток культури, проведення свят, збереження своєрідності зовнішнього вигляду міста.

За результатами опитування 32 % респондентів поставили на 1-ше місце суб'єктні потреби; 28 % – вказали на індивідуальні міські потреби; 21 % – турбують особистісні потреби; 19 % – об'єктні потреби.

Рис. 3. Міські проблеми харків'ян

Як бачимо, основна увага більшості містян сконцентрована на вирішенні питань, які закривають їхню потребу у безпеці, здоров'ї й самореалізації, прослідковується недостатня увага містян до культурно-історичних традицій у їхньому повсякденному міському житті.

4-й етап – опитування щодо соціальних уявлень. Респондентам запропонували 25 тверджень, які необхідно оцінити за п'ятибальною шкалою, де:

5 – повністю погоджуюсь,

- 4 – погоджуюсь,
 3 – складно відповісти,
 2 – не погоджуюсь,
 1 – категорично не погоджуюсь.

Таблиця 1

Характеристика структури соціальних уявлень харків'ян

№	Твердження	Коефіцієнт позитивних відповідей
1	У мегаполісі добре організована інфраструктура	70
2	Інформатизація є більше мінусом, ніж плюсом життя у великому місті	21
3	Життя у великому місті супроводжується великою кількістю стресів	63
4	Безпека дітей забезпечується на достатньому рівні у мегаполісі	15
5	Урбаністичне середовище сприятливо впливає на мене та оточення	20
6	Велика кількість міжособистісних контактів є стресом	26
7	Якість зв'язків між поколіннями у мегаполісі нижча	55
8	У мегаполісі легко зберегти анонімність	74
9	Безособовий характер спілкування знецінює стосунки	68
10	Традиційні «сусідські відносини» збереглися у великому місті	14
11	Публічне життя великої кількості людей урізноманітнює повсякденність	49
12	Екологія у великому місті підриває здоров'я	81
13	Ритм життя мене влаштовує, не уявляю свого життя у маленькому місті	66
14	Економіка має бути кращою	61
15	Увага влади до громадян надто пильна	31
16	У мегаполісі існують вільні ЗМІ	36
17	Освіта в Харкові на високому рівні	82
18	Медицина в Харкові на більш високому рівні, ніж у маленьких містах	95
19	Культурне життя різноманітне	100
20	Безпека має бути на вищому рівні	70
21	У Харкові великий вибір послуг і товарів	97
22	У великому місті народ має владу	18
23	Співвідношення заробітної плати та витрат незрівнянне	58
24	Велике місто сприяє тому, щоб створити сім'ю	58
25	Лише у мегаполісі можна зробити кар'єру	68

Примітка. Жирним шрифтом виділені значення коефіцієнтів тих тверджень, що є центральними в соціальному уявленні про якість життя харків'ян.

Статистичну обробку даних здійснювали у програмі Statistica з використанням коефіцієнта рангової кореляції Спірмена, а також кластерного аналізу.

За допомогою методу шкалювання виявили структуру соціальних уявлень про якість життя в мегаполісі та з'ясували, що соціальні уявлення про якість життя в мегаполісі мають загалом позитивну спрямованість. З підрахунку коефіцієнта позитивних оцінок тверджень за Ж. К. Абриком визначили центр і периферію соціального уявлення [12]. Коефіцієнт позитивних оцінок для кожного твердження зі списку ТСП (i) (Таух categorique positif) розраховували за формулою:

$$TSP(i) = \frac{n(4) + n(5)}{N} \cdot 100$$

де n (4) – кількість відповідей «значний ступінь» за шкалами опитувальника,

n (5) – кількість відповідей «дуже значний ступінь»,

N – загальна кількість відповідей.

Обчислення коефіцієнтів позитивних відповідей дозволило виявити ті явища, які, на думку респондентів, є факторами якості життя в мегаполісі. Це елементи, які за Ж. К. Абриком належать до центральної частини уявлення про якість життя. Центром соціального уявлення вважали твердження, значення коефіцієнтів яких перевищувало середнє плюс середньоквадратичне відхилення. Результати обчислень засвідчують, що центр соціальних уявлень включає сім елементів (перелічені за зменшенням значення коефіцієнта позитивних відповідей):

«Культурне життя різноманітне»;

«У Харкові великий вибір послуг і товарів»;

«Медицина у великому місті на більш високому рівні, ніж у маленьких містах»;

«Екологія у великому місті підриває здоров'я»;

«Освіта в Харкові на високому рівні»;

«У мегаполісі легко зберегти анонімність»;

«У мегаполісі добре організована інфраструктура».

Значущими стали характеристики мегаполіса, що стосуються культурного життя, вибору послуг і товарів, рівня медицини, екології. Як бачимо, у центрі соціального уявлення виявилася переважна кількість

позитивно забарвлених елементів, що характеризують якість життя в мегаполісі.

За допомогою кореляційного аналізу ми виявили зв'язок між центральними елементами соціального уявлення та іншими елементами центру, а також периферії.

Результати здійсненого аналізу засвідчують стійкий взаємозв'язок елементів соціального уявлення, пов'язаних з якістю споживання, дозвілля та освіти, що вказує на стійкість та однорідність уявлень містян.

Сформулюємо практичні рекомендації для покращення психологічного благополуччя містян в умовах зростання міста, ущільнення населення, коли люди змушені «наближатися один до одного» і збільшувати темп обміну інформацією та спільної діяльності в погіршуваних екологічних умовах, внаслідок чого вони змушені виробляти особливий «міський спосіб життя».

Забезпечення простору для ефективної взаємодії та комунікації містян між собою і з громадськістю сприятиме підвищенню рівня психологічного благополуччя. Будівництво сучасних спортивних об'єктів, громадських майданчиків, культурних або спільнотних центрів, створення нових місць для відпочинку і розваг, де люди можуть зустрічатися, обмінюватися думками й виконувати спільні дії, покращить фізичне та психічне здоров'я містян.

Поєднання структурної та просторової форми міст під час будівництва нових мікрорайонів вимагатиме адаптованих до місцевих умов стратегій міського планування, які, окрім відповідного географічного та культурного контексту, також ураховують технічні варіанти впровадження та обслуговування. Найбільш відвідувані місця повинні мати зручну доступність. Крім того, гострою є необхідність забезпечення доступності міських просторів і послуг для людей з обмеженими можливостями.

Подальший розвиток інфраструктури для пішоходів, водіїв та велосипедистів сприятиме покращенню руху, мобільності, активному способу життя та зміцненню здоров'я мешканців. Це може зменшити залежність від автомобілів, знизити рівень забруднення повітря, що позитивно вплине на фізичне та психологічне благополуччя. Міста повинні бути дружніми для пішоходів і мати безпечні велосипедні доріжки, а також екологічні варіанти громадського транспорту, доступні для всіх соціальних груп населення.

Механізми зменшення ризиків проживання у великому місті повинні включати розроблення ефективних шляхів адаптації міського розвитку до стрімких непередбачуваних змін, а також впровадження сучасних стратегій захисту населення (у побуті, на підприємстві, у навчанні [18]) від

надзвичайних ситуацій різного характеру з урахуванням унікальних характеристик міста та його населення: підвищення ефективності боротьби зі зовнішніми загрозами [11; 9] і з кримінальною злочинністю, посилення кібербезпеки, створення програм та ініціатив, спрямованих на залучення міжнародних організацій до забезпечення громадської безпеки тощо.

Зауважимо, що міста є центрами глобальних матеріальних і ресурсних потоків, збільшення яких пов'язане з низкою небажаних побічних ефектів (знищення природних ландшафтів, викид токсичних речовин і парникових газів, забруднення водоймищ). Крім того, життєвонеобхідні ресурси можуть стати дефіцитними протягом кількох десятиліть, якщо їх видобуток продовжуватиметься. Тому важливо сприяти *сталому використанню матеріалів і матеріальних потоків міста*, яке в довгостроковій перспективі може включати:

- заохочення мешканців до свідомого вибору й відповідального споживання продуктів та послуг з урахуванням їхнього впливу на екологію;

- залучення підприємств до переходу на більш екологічно чисті процеси виробництва, використання відновлюваних джерел енергії, до інвестування в дослідження та розроблення нових технологій із нульовим викидом й ефективного використання ресурсів нульових викидів;

- впровадження кругового економічного підходу, який передбачає переробку та повторне використання відходів і матеріалів. Підприємства можуть впроваджувати цей підхід, і це допоможе їм зменшити використання природних ресурсів та викиди.

Збільшення ресурсів і потенціалу для здорового життя, зменшення рівня бідності та соціально-економічної нерівності у містах включають надання можливостей для збереження здоров'я та мінімізації ризиків для міського населення залежно від рівня розвитку, розташування та розміру міста. Своєчасне реагування на ризики створює основу для підвищення результативності системи техносферної та екологічної безпеки, досягнення більш високих результатів і запобігання негативним наслідкам заходів, які б виключали повторення критичних ситуацій у містах [20; 19]. З огляду на поступову глобальну урбанізацію сприяння збереженню здоров'я в містах має важливе значення, оскільки це є як метою, так і ресурсом міської трансформації.

Найбільш перспективними є такі заходи, що збільшують значення чистого дозвілля і відпочинку в міському способі життя. Необхідно приділяти більшу увагу створенню комфортного довкілля у великому місті [1]. Розвиток і збереження зелених зон і парків у місті має велике значення для забезпечення місць відпочинку, релаксації та фізичної активності

мешканців. Зелені простори посприяють зменшенню стресу, поліпшенню настрою і загальному психологічному благополуччю.

Висновки

Сучасне місто існує у водовороті динамічних змін, тому це важливий об'єкт для наукового аналізу. Зі зростанням міст постає безліч проблем, які потребують нових підходів і рішень. У сучасному місті увага приділяється простору, відкритості та соціальній взаємодії.

Виділено складники групової свідомості міста, а саме: стиль міського управління і самоврядування, міські традиції, ідентичність, групове сприйняття, соціальні норми і спільні цінності, громадська думка.

Визначено основні складові елементи об'ємного динамічного образу міста: архітектура, просторова організація, мобільність, культура, психологічні райони, історична спадщина, психологічний центр.

Названо функції міської ментальності: з погляду різновиду великої групи – це функція об'єднання (закріплення особливостей міського способу життя) та функція розрізнення (збереження відмінних рис життя людей того чи того міста); з погляду різновиду ментальності – це функції групової міської свідомості (збереження однаковості відображення навколишньої дійсності, що забезпечується особливостями внутрішньогрупових контактів містян) і функція міського розвитку (забезпечення вільного саморозвитку будь-якого міста в його культурно-історичному аспекті).

За результатами досліджень констатовано, що у великому місті збільшується частка суб'єктних міських потреб (пов'язаних із покращенням економіки, охороною здоров'я, будівництвом житла, забезпеченням роботою, боротьбою зі злочинністю, розв'язанням транспортних проблем) порівняно з індивідуальними, особистісними й об'єктними потребами. Прослідковується ідентичність у загальних уявленнях жителів про символи і пам'ятки Харкова, їхні улюблені місця і зони відпочинку. Спостерігається єдність групового сприйняття щодо впізнаваності міста. Загалом знання символів свого міста може сприяти формуванню почуття ідентичності містян, їхньої гордості та єднання, а також стимулювати розвиток міста. Визначено достатній рівень демократичності, що виражається у вільних судженнях харків'ян.

Сформульовано рекомендації для покращення психологічного благополуччя містян в умовах зростання міста й ущільнення населення.

Вивчення можливих соціальних реакцій, що ґрунтуються на колективній пам'яті та ідентичності, може сприяти оптимізації управлінського процесу на міському рівні, що покращить психологічне благополуччя містян. Тому подальші дослідження будуть присвячені саме цьому аспектові.

Список використаної літератури

1. **Аблєєва І. Ю.** Екологія міських систем: конспект лекцій. Суми: Сумський державний університет, 2020. 178 с.
2. **Возняк Т. С.** Феномен міста. Львів, 2009. 334 с.
3. **Горностай П. П.** Психологія групової ідентичності: закономірності становлення. Київ: Міленіум, 2014. 252 с.
4. **Зіммель Г.** Великі міста і духовне життя. Київ, 2003. 290 с.
5. **Нікітіна О., Резван О., Тихонович В.** Когнітивний дискурс сучасних залежностей містянина: нова парадигма підготовки психолога. *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди «Психологія»*. 2021, № 66. С. 192–221.
6. **Орищин Л.** Стрес міського довкілля і його різновиди. *Вісник Львівського університету. Серія. Філософські науки*. 2009. Вип. 12. С. 260–268.
7. **Посацький Б. С.** Основи урбаністики. Розпланування та забудова міст: навчальний посібник. Львів: Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2005. Ч. 2. 244 с.
8. **Твердохлебова Н. Є., Євтушенко Н. С., Макаренко О. М.** Дослідження копінг-поведінки людей для подолання стресу в умовах війни. *Перспективи та інновації науки (Рубрика «Медицина»)*. 2023. № 2 (20). С. 76–84.
9. **Твердохлебова Н. Є., Євтушенко Н. С.** Регіональна екологічна безпека в умовах воєнного стану. *Сучасні технології у промисловому виробництві: матеріали та програма 10-ї Всеукр. наук.-техн. конф., 18–21 квітня 2023 р.; Сум. держ. ун-т., Суми: СумДУ, 2023. С. 177–178.*
10. **Твердохлебова Н. Є., Євтушенко Н. С.** Формування психологічної безпеки студентів у сучасних умовах навчання. *Актуальні питання у сучасній науці (Сер.: Історія. Педагогіка. Право. Економіка. Державне управління. Техніка) = Current issues in modern science (History Series, Pedagogy Series, Law Series, Economics Series, Public Administration Series, Technical Series)*. 2022. Вип. 1 (1). С. 421–428.
11. **Шляхова В. Р., Твердохлебова Н. Є.** Основні шляхи забезпечення регіональної екологічної безпеки в умовах війни в Україні. *Актуальні питання охорони праці у контексті сталого розвитку та європейської інтеграції України = Topical Issues of Occupational Safety in the Context of Sustainable Development and European Integration of Ukraine: матеріали 4-ї Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. студентів та молодих науковців, 09–11 листопада 2023 р. Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2023. С. 233–235.*
12. **Abric J-C.** La recherche du noyau central et de la zone muette des représentations sociales. *Méthodes d'étude des représentations sociales*. Sous la dir. J-C. Abric. Ramonville Saint-Agne: Erès, 2003. P. 59–80.
13. **Brenner N.** *New State Spaces: Urban Governance and the Rescaling of Statehood*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
14. **Doise W.** Human rights studied as normative social representations. *Representations of the social: bridging theoretical traditions*. Oxford: Blackwell Publishers, 2001. P. 96–112.
15. **Halbwachs M.** *On collective memory*. Chicago: University of Chicago Press, 1992.
16. **Moscovici S.** *Social Representations. Explorations in Social Psychology*. Cambridge, UK: Polity Press, 2000.
17. **Robinson W. P.** *Social groups and identities: developing the legacy of Henri Tajfel*. Oxford: Butterworth-Heinemann, 1996. 386 с.
18. **Tverdokhliebova N., Yevtushenko N.** Pedagogical Culture of Teachers at Technical Universities for Safe Educational Process During the War in Ukraine *Educational Challenges: electronic sci. jour.* 2023. Vol. 28, Iss. 1. P. 175–187.
19. **Tverdokhliebova N., Yevtushenko N.** Risk factors affecting

health of modern specialists in vocational and psychological training. *Educational Challenges: electron. sci. j.* 2023. Vol. 28, Iss. 2. P. 158–168. **20. Yevtushenko N., Tverdokhliebova N., Mezentseva I.** Ensuring psychological safety to develop risk-based thinking students of the specialty "Civil security". *Educational Challenges: sci. intern. j.* 2022. Vol. 27, Iss. 2. P. 228–241.

IMAGE OF THE CITY:
HOW DOES THE EXPERIENCE OF LIVING
IN KHARKOV THE PERCEPTION OF A METROPOLIS?

Karyna Fomenko

The relevance of the study is manifested in the public demand for the creation of optimal conditions for the full functioning of the individual, which mainly depends on the specific conditions of his/her life activity, in particular, on the environment in which he/she lives. Acceleration of the process of urbanization, complication of the urban environment, aggravation of socio-economic, environmental, political and confessional aspects of the problem of living in a large city make it necessary to psychologically study the conditions and patterns of formation of a positive image of the city. K. Lynch [cited by 3] proved that the need of city dwellers to adapt to the urban environment is satisfied through the formation of the image of the city, and its positive character is an important factor in the well-being of its inhabitants, gives a sense of emotional comfort and helps to establish harmonious relations between the individual and the outside world.

In a wider sense, the image acts as a perceptual form of cognition and is contained in the picture of the world. Images turn out to be a mechanism that provides a combination of cognitive and sensual processing of events of the internal and external world, and the completeness and accuracy of such processing intensifies experiences and gives a new quality of awareness and understanding of the world. In the framework of cultural-historical and activity-based approaches, the image is a multidimensional psychological formation, which becomes possible to assess through the study of subjective semantic spaces [cited by 3]).

Experimental studies of images of territories, in particular images of countries and parts of the world, regions, cities were carried out mainly in foreign psychology. The study of images of the city in Ukraine was carried out on the example of the city of Odesa [1], Kharkiv [1] and Kyiv [cited by 3], however, the city of Kharkiv during the last years is the second Ukrainian city after the capital city that accepts internally displaced persons for residence and is a student city

with more than 160 thousand students according to the data of 2018. These circumstances determine the social significance of the problem of forming a positive image of the city to ensure the adaptation of the city guests to life in the megacity.

Man and the city are constantly interacting with each other, so the image of the city is the result of both direct perception and memories, which are implicitly linked together in a single whole. Representations of the image of the city are culturally conditioned, interconnected by hierarchical and network links and form a certain integrity – a system that gives them the opportunity for mutual expression. At the same time, the formation of the field of images and meanings also takes place in the space of the subject-city dweller's needs, thus expanding the repertoire of cognitive structures of some spheres of activity in the city and narrowing others [3].

The result of interaction between an individual and the city is not only the transformation of the picture (image) of the world by weaving the image of the city into it, but also the formation of a system of ideas about the way of life in the city. In this regard, V. P. Serkin noted that "individual images of the world are determined not by the conditions of life and activity, but by the structure of individual activity, i.e. by the totality of activities realised in these conditions – the set of realised in these conditions of activity – lifestyles "[cited by 3]. If a person seeks to implement a way of life unsuitable for the way of life of a given city (imposed, developed in the process of socialisation, etc.), his individual way of life will not be able to become the basis for constructive actions and understanding because of the divergence of time cycles of the scenario, target space and reality. V.P Serkin emphasises that it is better to live elsewhere (exactly where the sample is taken from) than to have an imposed way of life, which will lead to the development of a "delayed life scenario" [cited by 3]. According to the results of the study by N. V. Dolgova [cited by 3], it is important for the residents of megapolis to "restore at a new level the complementarity of the image of the world and the way of life" every time [cited by 3], in which individual meanings are maximally realised. The above-mentioned points to the connection between the image of the city and the psychological well-being and adaptation of the individual, since the relocation from a small town or village to a large megacity is accompanied by the need to change the scenario of lifestyle. The very fact of moving to a big city is a crisis stage of life for applicants and students and requires the transformation of the image of one's own life, accompanied by the formation of the image of the city in the world picture.

A. S. Shemelina and A. E. Tsygankova show the differences between the images of a large city in the perceptions of residents of large and small cities: for

residents of small towns the image of a large city is significantly different from the image of a "dream city". Residents of small towns, the space of which is more proportional to a person, estimate their city higher, closer to the image of a "dream city", compared to the estimates of the image of a big city. The image of a big city for its residents will be closer to the image of the "dream city", compared to the image of a big city in the perception of residents of small towns (because the residents of a big city are more adapted to its influence, including negative) [cited by 3].

The study of the image of the city by N. K. Radina has shown that the core of the social representation "city" in the everyday consciousness of city dwellers consists of the following elements: 1) the city as part of the "native land" (assessments of the ecological state of the territory of residence, information about the geographical location, about the connection of urban residents with nature in the process of recreation and industrial activity); 2) the city as a cell of different categories of people (for example, great people make up the history and glory of the city, ordinary citizens can become a source of disappointment for residents, etc.); 3) the city in the context of its history and culture; 4) the city as a cell of industry, reflecting the economic activity of its residents [cited by 3].

N. K. Radina found that the representation of the hometown in different social groups is related to the most desirable values and interests. The image of the city of men (regardless of the size of the city in which they live) is more saturated with industrial objects compared to women. The image of the city of young people emphasises leisure opportunities (through the descriptors "festive", "entertainment"), while the representation of the hometown of representatives of older age groups to a greater extent includes judgments about phenomena and objects of nature. Urban residents with higher education, when representing the city, more often than other social groups, refer to historical and architectural aspects, while the less educated - to a greater extent personify the city and describe it in the context of the natural environment [cited by 3].

The experimental study by N. K. Radina to identify the correlation of the image of the city "for their own", "for strangers" and "for others", which consisted in content analysis of an unstructured focused interview (a story about one's own city), respectively, to residents of smaller cities and towns, provincials, residents of the capital and residents of another country, showed the following results. The image of the city "for one's own" (in this case – for residents of small towns) is a place of divided or undivided (loneliness) co-existence with others, objectively defined by respondents through the description of geography and ecology. The image of the city "for others" (for metropolitan residents) is actually a tourist brand, including educational, shopping and entertainment components. The image

of the city "for strangers" (for foreigners) is a rather schematic frame, formally revealing the city through the main coordinates of geography, history, as well as through natural resources and "special psychology" of provincial residents. So, N. K. Radina proved that the removal of "free narratives", as in the case of "stories on the train" of provincial townspeople, reconstructs the symbolic space of the city of "volumetric semantics", including value and existential features of the townspeople's mentality [cited by 3]. The results obtained show that the image of the city is a dynamic formation and depends on the context in which it is presented.

The image of the city in the perception of its inhabitants has a pronounced subjective character. N. S. Dyagileva notes that a city dweller has "his city" (associated with subjective experiences and memories, with places of personal significance) and there is "our city" (it is a collective image of the city, the subject of which is the urban community, whose members identify themselves with the values of the territory) [cited by 3]. In some cities the concept of "our city" comes to the fore. Most often these are cities with a pronounced cultural and historical urban identity. In residents of other cities, the perception of "their city" comes first, where ethnic, confessional, subcultural personal belonging in the self-consciousness of a person correlates with individual qualities, and belonging to the urban society marks the civic position. This type of identity is characteristic of residents of "young" cities, which do not have a large historical and cultural past [cited by 3].

So, the image of the city acts as a secondary representation and is characterised by the following features:

- connection of direct perception with memories about the city;
- inclusion in the world picture as a system of ideas about a part of the native land (geographical context), other people (social context), economic and cultural relations;
- dynamism and contextual dependence as a system of images of the city "for their own", "for strangers", "for others";
- dependence of the real image of the city in the world picture of citizens on its actual size and correlation with the ideal image of the "dream city";
- formation in the consciousness of the individual and representation in personal experience of a place or its absence;
- embodied in those objects that carry symbolic potential, since there are many participants in the production of symbols, the identity of the city turns out to be multi-layered [cited by 3].

The psychosemantic differential scales presented in the study by A. S. Shemelina and A. E. Tsygankova [cited by 3], are aimed at studying the

measure of correspondence between the image of an ideal city and the city of residence of an individual. The presented scales are presented in Appendix B.

Semantic differential "The city in the perception of residents" . The methodology is represented by polar scales for two factors: "Safety" and "Creativity". However, in our study all scales were considered as separate descriptors of the city image.

In addition, modern psychosemantics uses the semantic differential for assessing the emotional state in the perception of urban environment by T. P. Elokhina [5], represented by four emotional scales ("despondency – liveliness", "delight – indignation", "annoyance – satisfaction", "pride – shame", "admiration – disgust"), five cognitive scales ("mystery – clarity", "dreaminess – rationality", "bewilderment – understanding", "interest – indifference", "defence – defencelessness"), four volitional scales ("optimism – pessimism", "activity – passivity", "enthusiasm – apathy", "determination – indecisiveness"). These scales partially reflect the emotional and value attitude to the city, but they primarily reveal the dominant states of the respondent in the city, however, they do not reveal the image of the city in the world picture of the individual.

Unstructured focused interview "My City".[2]. The subjects were asked to tell about their city to three categories of travelling companions: a provincial from another city ("image of the city for their own"), a resident of the capital ("image of the city for others") and a foreigner ("image of the city for strangers"). It was assumed that the story to be told to a provincial (with maximum identification of the storyteller and the travelling companion) would have the most meaningful differences from the stories about the city to be told to a resident of the capital or another country, i.e. to those subjects who are perceived as more or less "outsiders" (different psychological distance is the basis of differentiation). All versions of the stories are processed through qualitative content analysis, based on which categorical matrices were created: architecture, geography, culture, institutions of higher education, nature, rivers, forests, gifts of nature, history, ancient monuments, role in the state, heroes of the past, heroes of the present, personal factors, holidays, visits, factories, monuments, etc.

The use of this interview can be applied to any city of regional significance on a sample of its residents, in particular Kharkiv citizens. The specifics of the city, its place in history and its importance for science, trade, industry and culture of the citizens of the country will determine the content composition of factors loading the cognitive construct "image of the city". The application of this toolkit for assessing the image of the city will constitute the prospects of our further research.

In general, projective techniques have a powerful potential for studying the image of the city in the perception of citizens. For example, N. A. Kondratova

[cited by 3] used content analysis of respondents' written works written after the procedure of unstructured interviews to study the life space of an individual in the continuum "personal space – space of residence – space of the city". A focussed unstructured interview to assess the urban lifestyle was applied by N. K. Radina [cited by 3].

The use of drawing projective methods to study the image of regions was carried out by domestic scientists. In particular, to study the image of Ukraine in the ethnic consciousness of junior schoolchildren and adolescents, the method "Complete the picture" was conducted. This diagnostic tool was developed by N. A. Nikonchuk and K. I. Khokhlova [cited by 3]. The technique "Complete the picture" consists of two parts: completion of the drawing (non-verbal part) and non-standardised conversation on the drawing (verbal part). The study is conducted individually. The researcher is offered a sheet of A-4 paper on which the outline of Ukraine is depicted, simple and coloured pencils (red, pink, orange, yellow, blue, green, brown, black), a rubber band and asked to complete the drawing. The analysis of drawings and verbal statements of primary school and adolescent students living in different regions of the country allowed us to identify three main types of the image of Ukraine in children's minds: positive, neutral and negative [2].

O. Yu. Drozdov used the method of mental maps as a tool to assess the system of geopolitical perceptions of Ukrainians, which allows structuring knowledge about their region and the country as a whole [cited by 3]. Mental maps as a specific form of spatial representations represent mass consciousness, reflect the worldview, political and ideological orientations of an individual. A mental map contains localisation objects (information of purely geographical nature, names of locations, territorial objects, "geometry of space and placement of locations") and attributive objects (qualitative characteristics of locations and objects). Reconstructing urban space with the help of "psychological", cognitive or mental maps, it is possible to study the visual representation - individual or group – of urban space, determining, following K. Lynch, the typological pattern of urban elements (landmarks, boundaries, districts, etc.) [cited by 3].

The above-mentioned projective techniques formed the basis for the creation of the author's own projective drawing technique "Map of the City" [2]. Making individual maps of the city, where the researcher arbitrarily depicts the scheme and elements of the city known to him/her, allows to assess the accuracy and completeness of representation, as well as the sequence (and, therefore, the subjective importance for the tested) of depicting the elements of urban space. The author's methodology projective drawing "My map of the city" was aimed at studying the image of the city according to the following parameters:

1) differentiation – generalisation of the city scheme, 2) accuracy – diffuseness of the city image; 3) centrality – peripherality of the image of the city and its elements; 4) emotional acceptance – emotional rejection of elements of the urban environment; 5) metaphoricity – the measure of application of symbols and metaphors in the image of the city map. A more detailed description of the methodology is given in the next section.

The analysis of existing methods of psychosemantics, projective and psycholinguistic methods allowed us to determine the list of psychodiagnostic tools, the use of which allowed us to test the following hypotheses:

1. The experience of living in the city and age characteristics of respondents determine the structure of the image of the city, the totality of ideas about it and the measure of difference between the real and ideal images of the city.

2. The image of the city is the result of the cumulative mutual influence of the images of its main locuses, assessed by the parameters of comfort, naturalness, aesthetics and historicity.

3. The psycholinguistic meaning of the concept "Kharkiv" should characterise it as a megapolis city. Semantic content of the concept "Kharkiv" depends on the age and experience of living of residents in the city.

Psychosemantic structure of the image of the city

The study of the structure of psychosemantic space of Kharkiv image depending on the experience of living in it and the age of the subject in our study was set as a separate task in order to test the following hypotheses:

1. The experience of living in the city positively affects the structuredness, detail and emotional content of its image. Native residents of the city, as opposed to guests of the city and those who have little experience of living in the city, have a more positive emotional attitude towards their city.

The sample of the empirical study of the structure of psychosemantic space of the image of the city consisted of:

1) Kharkiv citizens in the total number of 178 people who were born in this city (143 people) or came to it for permanent residence in early childhood (35 people), aged from 15 to 67 years;

2) guests of the city in the number of 138, who regularly visit Kharkiv (distance learning students in the number of 112 people) and Kharkiv citizens living in the city for less than 15 years – 27 people, aged from 35 to 63 years, who came to Kharkiv to study or work.

The criteria for the formation of two independent samples was the experience of living in the city – the first sample was conditionally called "native Kharkiv residents", the second – "guests of the city". All the researchers who made

up the sample are men (43 %) and women (57 %), aged from 15 to 67 years. The study was conducted in 2019.

For solving the set of tasks and testing the hypotheses proposed, the psychosemantic differential scales presented in the study by A. S. Shemelina and A. E. Tsygankova [cited by 3] were implemented.

Then we present the characteristics of the semantic space of Kharkov city and the four-level structure of its image in the composition: the central level – the universal core of the stimulus description, the level of semantic complements, the level of semantic background and the level of semantic noise.

Table 1 shows the psychosemantic structure of the image of the city in the perception of native Kharkiv citizens. As a result of experimental processing of data on the semantic differential applied to Kharkiv citizens born in the city, semantic universals were identified: according to the 90% criterion of the frequency of choice - the range of the average range of all scales – 3.98; 10 % – left range of deviation: from -2.1 to -1.70, 10 % - right range of deviation: from 1.48 to 1.88. According to the criterion of significance, 7 descriptors were included in the semantic universal of the image of the city of Kharkov. As a result of factor analysis it was found that five of these seven descriptors have significant loadings according to the criterion of connectedness: "beautiful" (-0.808), "crowded" (-0.767), "active" (-0.661), "interesting" (-0.605), "big" (0.694).

To the semantic additions in the semantic structure of the image of Kharkiv by its indigenous residents descriptors are highlighted, which significantly differ from the average group assessments on the scales: "developing" and "successful".

The semantic background level was made up of 23 related descriptors: "rhythmic" (-0.551), "fast" (-0.529), "exciting" (-0.841), "strong" (-0.501), "clean" (-0.836), "well-groomed" (-0, 721), "loud" (-0.679), "quiet" (-0.776), "bright" (-0.502), "new" (-0.744), "cosy" (-0.679), "warm" (-0.691), "filled" (-0.617), "kind" (-0.573), "constant" (-0.664), "attractive" (-0.574), "wide" (-0.568), "soft" (-0.704), "massive" (-0.728), "rich" (-0.551), "invigorating" (-0.717), "safe" (-0.834), "friendly" (-0.574) . Semantic noise includes all other descriptors – "bright", "energetic" and "strong".

Table 1

Psychosemantic structure of the image of the city
of Kharkiv of native Kharkiv citizens

Semantic universals	Semantic additions	Semantic background	Semantic noise
beautiful 2.11 crowded 1.88 active 1.66 interesting 1.73 large 1.69	developing 1.76 successful 1.71	rhythmic 1.39 fast 1.12 energising 0.42 strong 1.35 clean 1.2 well-groomed 1.47 loud 0.62 calm 0.22 bright 1.36 new 0.26 cosy 1.52 warm 1.2 full 1.58 good 1,29 constant 1,03 attractive 1,61 wide 1.47 soft 0.36 massive 1,28 rich 1,04 invigorating 1,1 safe 0.28 friendly 1.49	colourful 1.28 energetic 1.6 strong 1.4

So, the key characteristic in the image of the city of Kharkiv of its natives is aesthetic attractiveness, i.e. the beauty of the city. Almost all residents of the city, born in it, give the highest assessment of the city by the parameter of beauty - the descriptor "beautiful" is a nuclear characteristic of the image of the city of Kharkiv of its natives. Also the nuclear characteristics of the image of the city include descriptors, the content of which generally corresponds to the characteristics of a megacity - large, crowded, active and interesting. These characteristics are included in the semantics of the modern city-megapolis - large in size, full of people, active and interesting. The content of semantic addition in the image of the city of Kharkiv, provided by its native residents, continues the theme of "megapolis city". Kharkiv in the perception of Kharkiv citizens is not only "crowded, active, interesting and beautiful large city", but also developing and is "successful". Of course, success and sustainable development are attributes of a

modern megacity. All other descriptors, except for "bright", "energetic" and "strong", were included in the semantic background in the image of the city of Kharkiv by native Kharkiv citizens. So, only three out of thirty-three descriptors for describing the city are irrelevant to the image of the city of Kharkiv by native Kharkiv citizens.

Table 2 shows the psychosemantic structure of the image of the city in the perception of non-indigenous Kharkiv citizens and guests of the city.

Table 2

Psychosemantic structure of the image of Kharkiv city
by the city guests and non-indigenous Kharkiv citizens

Semantic universals	Semantic additions	Semantic background	Semantic noise
crowded 1.9 active 1.61 energetic 1.57 large 1.61 developing 1.97 interesting 1.93 successful 1.62	beautiful 1.97 filled 1.65	fast 1.45 energising 0.71 strong 0.8 clean 1.17 well-groomed 1.39 bright 1.1 new 0.41 cosy 1.26 warm 0.87 bright 1.33 good 0.9 constant 1.06 attractive 1.46 hard 0.04 strong 1.54 rich 0.99 invigorating 1.41 safe 0.28 friendly 1.39	rhythmic 1.43 anxious 0.17 wide 1.38 loud 1.07

The semantic universality of the image of the city of Kharkiv according to the data obtained from a sample of guests of the city includes such descriptors: "crowded", "active", "energetic", "big", "developing", "interesting", "successful". Unlike the native Kharkiv citizens, the guests of the city have the descriptor "beautiful" in the image of the city of Kharkiv did not take place as a nuclear descriptor. Such data testify in favour of considering the experience of living in the city as a factor of its high aesthetic evaluation by the citizens. For those Kharkiv citizens who were born and grew up in the city, Kharkiv is "undoubtedly" beautiful, and the beauty of the city is its leading feature. However, for guests of

the city and those Kharkiv citizens who spent their childhood in other cities and settlements, who generally consider Kharkiv beautiful, the descriptor "beautiful" loses its central importance in the image of the city. The semantic background level was made up of 19 related descriptors: "fast" (-0.708), "exciting" (-0.645), "strong" (-0.623), "clean" (-0.892), "well-groomed" (-0.844), "bright" (-0.528), "new" (-0.827), "cosy" (-0.702), "warm" (-0.765), "bright" (-0.758), "kind" (-0.624), "constant" " (-0.716), "attractive" (-0.606), "tough" (0.712), "strong" (-0.601), "rich" (-0.826), "invigorating" (-0.686) , "safe" (0.775), "friendly" (0.520). Semantic noise is made up of descriptors: "rhythmic", "disturbing", "broad", "loud".

Thus, semantic universals of the description of the image of Kharkiv city among non-indigenous Kharkiv residents are large in volume, because they have seven descriptors (against five for indigenous Kharkiv residents). This means that its residents put more meanings to the content of the image of Kharkiv as a non-native city. If the native citizens emphasise the beauty of the city (the nuclear descriptor "beautiful" is the first in rank, average 2.11), the image of the guests' city is marked by its "humanity" (rank 1, average 1.90). However, in general, the image of the city of Kharkiv among indigenous and non-indigenous residents is similar in the content of semantic universals. The guests of the city, its non-indigenous residents, as well as those who were born in Kharkiv, fill the image of the city with such nuclear characteristics as "active", "big", "interesting". However, some descriptors of the core descriptors of the city image in the guests of the city differ from the nuclear descriptors of the native Kharkiv citizens. For example, the descriptor "vigorous", which entered the space of semantic noise, i.e. was insignificant, is nuclear in the guests of the city.

The descriptors "developing" and "successful" enter the space of semantic additions in native Kharkiv citizens, and in non-indigenous – acted as semantic universals. The descriptor "beautiful", which is nuclear among native Kharkiv citizens, loses its leading meaning among the guests of the city, entering the space of semantic additions.

So, the structure of the image of Kharkiv city of non-indigenous citizens of Kharkiv to a greater extent than that of indigenous Kharkiv citizens is made up of descriptors that indicate the presence of features of a city-megapolis. In the perception of the city guests Kharkiv is not only a large, active, interesting and crowded city, but also energetic, successful and developing.

So, if we consider the image of the city in the continuum "metropolitanity--provinciality", then the image of Kharkiv city, both in the minds of its indigenous residents and visitors, gravitates towards the pole "metropolitanity" and has all the

attributes of a metropolis city – large size, humanity and fullness, energy, activity, success, resource of self-development and interest for citizens.

The next task was to identify the peculiarities of the image of the city of Kharkiv citizens depending on the experience of living in the city.

Comparison of the peculiarities of perception of Kharkiv city by native and non-indigenous Kharkiv citizens has shown the presence of significant differences in the image of the city according to such descriptors as "strong", "loud", "kind", and in the advantages of one of the poles of dichotomy of descriptors "calm – anxious", "soft – hard", " So, Kharkiv citizens, who were born and spent their whole life in their native city, to a greater extent than those persons who regularly visit the city or recently live in it, tend to evaluate the image of the city as less fast, loud and exciting, more beautiful and strong, quiet and calm, warm and kind, soft, relaxing and safe.

The tempo-rhythm of the native city is assessed by native residents of Kharkiv as more harmonious and calm, which may be due to their greater adaptation to the conditions of living in the city, habit to the volume of noise and speed of traffic in the city. In addition, native Kharkiv residents assess the city as generally better, noting the greater benevolence of its inhabitants, which can generally be explained by the effects of projection and generalisation according to the scheme: "I am kind; I am a Kharkiv citizen; all Kharkiv citizens are kind". Habit to the city, way of life formed in this city and more experience of living in it (from birth and up to now) determine the formation of a safer image of Kharkiv city among Kharkiv natives.

Table 3
Average values of Kharkiv image descriptors
among citizens with different experience of living in the city

Scale-descriptors of the semantic differential	Groups studied		t	p
	«Kharkiv natives», n=122	«Non-indigenous and guests of Kharkiv city», n=93		
Monotonous – rhythmic	1,44±1,34	1,38±1,35	0,36	0,72
Fast – slow	-1,18±1,48	-1,45±1,18	1,45	0,15
Exciting – soothing	-0,43±1,32	-0,69±1,13	1,49	0,14
Strong – fragile	-1,34±1,28	-0,85±1,23	-2,86	0,00
Beautiful – ugly	-2,11±1,14	-1,94±1,10	-1,16	0,25
Clean – dirty	-1,16±1,46	-1,16±1,30	-0,01	0,99
Groomed – ungroomed	-1,44±1,19	-1,41±1,13	-0,21	0,83

Quiet – loud	0,57±1,43	1,081,25	-2,73	0,01
Notcrowded – crowded	1,91±0,98	1,90±1,19	0,04	0,96
Active – passive	-1,61±1,36	-1,59±1,24	-0,13	0,90
Calm – anxious	-0,31±1,39	0,15±1,27	-2,47	0,01
Light – dark	-1,33±1,26	-1,16±1,19	-0,99	0,33
Small – big	1,71±1,42	1,67±1,37	0,24	0,81
Old – new	0,26±1,62	0,51±1,43	-1,15	0,25
Cozy – uncomfortable	-1,52±1,34	-1,29±1,13	-1,31	0,19
Warm – cold	-1,15±1,24	-0,84±1,16	-1,87	0,05
Bright – dull	-1,22±1,39	-1,39±1,06	0,96	0,34
Filled – empty	-1,60±1,05	-1,66±0,98	0,41	0,68
Kind – angry	-1,25±1,22	-0,92±1,11	-1,99	0,05
Vigorous – sluggish	-1,62±1,19	-1,65±1,12	0,14	0,89
Constant – intermittent	-1,06±1,16	-1,06±1,10	0,05	0,96
Attractive – repulsive	-1,64±1,04	-1,46±1,08	-1,22	0,22
Developing – decaying	-1,71±1,20	-2,00±0,86	1,95	0,05
Wide – narrow	-1,45±1,10	-1,40±1,10	-0,35	0,73
Soft – hard	-0,39±1,26	-0,02±1,03	-2,32	0,02
Strong – weak	-1,38±1,19	-1,561,13	1,14	0,26
Miniature – massive	1,25±1,38	1,20±1,47	0,21	0,83
Rich – poor	-1,02±1,22	-0,96±1,18	-0,36	0,72
Interesting – boring	-1,74±1,15	-1,92±0,92	1,29	0,20
Wakeful – relaxing	-1,02±1,33	-1,45±1,11	2,50	0,01
Dangerous – safe	0,25±1,24	-0,23±1,20	2,80	0,01
Friendly – enemy	-1,48±0,97	-1,32±0,98	-1,14	0,26
Successful – Outsider	-1,68±0,98	-1,65±0,82	-0,28	0,78

Guests of the city and persons with less experience of living in Kharkiv perceive it as wakeful, faster, louder, anxious, hard, cold, dangerous, less beautiful and kind. The image of the city of Kharkiv among visitors and non-indigenous residents is saturated with excitement and anxiety. So, in general, the image of the city of Kharkiv among visitors and newcomers is less positive than among native Kharkiv residents.

As indicated in the study by D. N. Sazonov [cited by 3], the representations of the urban environment among city residents are related to the duration of residence in the city and the experience of interaction with the urban environment. The analysis of the study conducted by this author allows us to assert that the image of the city among visitors and those citizens who have recently arrived in the city, conditioned by the difficulties of orientation in the environment, the gradual formation of awareness of various elements of the city, hierarchy,

structured image of the urban environment in the perception, the shift of pragmatic needs related to primary adaptation in the environment, orientation in the city, employment, security of residence, the need for active participation in the cultural and historical life of the city, the need in quiet and comfortable living in the city. These data correlate with our results: the image of Kharkiv city in the perception of guests and non-indigenous Kharkiv citizens is semantically filled with those descriptors that indicate the need for security and protection, employment and material well-being, entertainment and leisure.

Besides, in our opinion, the differences in the perception of Kharkiv city by indigenous and non-indigenous Kharkiv citizens are caused not only by their different status (length of stay and experience of living in the city), but, first of all, by the peculiarities of their urban identity. In the dichotomy "own - foreign" the image of Kharkiv city for native Kharkiv citizens and guests of the city occupies opposite positions: native Kharkiv citizens evaluate Kharkiv as more "beautiful" and "safe", because it is "own", and non-indigenous citizens - as more "interesting", "tough", "dangerous", "cold", because it is "foreign" for them.

The obtained results of psychosemantic study of Kharkiv city image testify in favour of the opinion that it is perceived by citizens as a city-megapolis regardless of the experience of living in it. Both samples of the researched assess Kharkiv as a large, crowded, active, interesting city. The image of Kharkiv city by guests and permanent residents is supplemented by descriptors "energetic", "developing" and "successful", and by native citizens of Kharkiv - "beautiful".

The results of the conducted research give grounds to assert that the image of Kharkiv city in the perception of its citizens is generally positive. Semantic structure of the image of Kharkiv city in the perception of Kharkiv citizens depends on the experience of living in the city. Semantic universals of the image of Kharkiv city in the perception of native Kharkiv citizens are characterised by descriptors "beautiful", "crowded", "active", "interesting" and "big", and the guests of the city and citizens who came to it for permanent residence - "crowded", "active", "energetic", "big", "developing". The nuclear values of the image of the city characterise Kharkiv as a megapolis city both by formal characteristics ("big", "crowded", "active", "energetic") and by content characteristics ("interesting", "developing", "successful").

The experience of living in the city is a significant factor in the formation of its positive image: the native citizens of Kharkiv perceive the city as more "beautiful", "safe", less "anxious" and "evil", i.e. as "their own".

Conclusions. The results of city image of Kharkiv show that the most significant psychological factors of the visual semantic space of the image of a metropolitan city are beauty and convenience. An empirical study of the structure of the psychosemantic space of the city image has shown that the key characteristic of the image of Kharkiv in the world view of its indigenous residents is aesthetic appeal. The structure of the city image of non-indigenous citizens is more composed of descriptors that indicate the presence of features of a metropolitan city than of indigenous citizens. The visual image of the most significant loci of Kharkiv in the perception of citizens is described by the factors "comfort and aesthetic appeal", "naturalness", "simplicity", "modernity" and "dynamism". The historical loci of the city are assessed by youth respondents as more comfortable, aesthetically pleasing, natural and complex, while residential areas and avenues are seen as simpler, more dynamic, artificial, less aesthetically pleasing and less comfortable.

The psychosemantic analysis of the verbalised image of the city in the world view of adolescents is heuristically fruitful for identifying the adaptive resources of the individual to the conditions of life in the metropolis. According to the results of the free association experiment, it was determined that the verbalised image of the city of Kharkiv is defined as a modern metropolis and student city, which is a source of opportunities, has a rich historical past as the First Capital, a great cultural heritage, and is associated with its monuments and parks.

References

1. **Kudryavtsev K.**, Podenko A., Bashkatova S., Khodeyeva A., Pavlikova V. Psychological features of the city image (on the example of Kharkiv) *Visnyk KHNPUI imeni G. S. Skovorody. Psikhologiiia*. H. S. Skovoroda KhNPU Herald. Psychology. 2019. 61. P. 81–94.
2. **Kudryavtsev K. O.** Psykhodiahnostyka miskoho seredovyscha [Psychodiagnosis of urban environment]. *Visnyk KHNPUI imeni G. S. Skovorody. Psikhologiiia*. H. S. Skovoroda KhNPU Herald. Psychology. 2018. 58. P. 80–91.
3. **Kudryavtsev K. O.**, Fomenko K. I. Psykholohiya obrazu mista: mozhlyvosti zastosovannya arkhitekturnoho psykholemantychnoho dyferentsialu. [Psychology to the image of an end: the canal of the Architectural psychosemantic differential] *Visnyk KHNPUI imeni G. S. Skovorody. Psikhologiiia*. H. S. Skovoroda KhNPU Herald. Psychology. 2018. 59. P. 49–63.
4. **Nikonchuk N. O.**, Khokhlova K. I. Porivnyal'ne doslidzhennya obrazu Ukrayiny v etnichniy svidomosti molodshykh shkolyariv ta pidlitkiv [Comparative study of the image of Ukraine in the ethnic consciousness of younger students and adolescents. Actual problems of psychology]. *Aktualni problemy psykholohiyi. Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohiyi imeni H. S. Kostyuka NAPN Ukrayiny Psykholohiya obdarovanosti*. Collection of scientific works of the Institute of Psychology named after

H. S. Kostyuk, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine Psychology of Giftedness. 2019. Iss. 15. P. 266–278. **5. Vdovichenko O. V.** Znacheniya goroda v yazykom soznanii zhiteley (semanticheskaya interpretatsiya rezul'tatov psikholingvisticheskogo eksperimenta so slovom «Odessa»). [Values of the city in the language consciousness of residents (semantic interpretation of the results of psycholinguistic experiment with the word "Odessa")]. *Visnyk KHNPУ imeni G. S. Skovorody. Psikhologiya*. H. S. Skovoroda KhNPU Herald. Psychology. 2019. 61. P. 60–70.

РОЗДІЛ 2
ОСОБИСТІТЬ В МЕГАПОЛІСІ
І МЕГАПОЛІС В ОСОБИСТОСТІ:
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ВИЯВИ
Й ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ

МІСТО. АДАПТАЦІЯ. РОЗВИТОК

ІНСТРУМЕНТИ ДИЗАЙН-МИСЛЕННЯ
У ФОРМУВАННІ АДАПТАЦІЇ МОЛОДІ
ДО УРБАНІЗОВАНОГО СЕРЕДОВИЩА

Оксана Кікінежді,
Оксана Сампара,
Ярослава Василькевич

Освіта молоді як гуманітарний складник національної безпеки держави постає реальною продуктивною силою в умовах війни та сучасному євроінтеграційному поступі України, оскільки передбачає постійний розвиток і саморозвиток адаптивності людини як суб'єкта власної життєдіяльності, успішного в особистісно-професійному становленні, максимально адаптованого та резильєнтного до подолання проблемних дезадапційних і деприваційних життєвих ситуацій урбанізованого середовища. Як наголошує Президент НАПН України В. Кремень, «сьогодні освіченість полягає... в оволодінні загальною системою орієнтації в океані інформації, у створенні жорстких особистісних «фільтрів» чітких способів відбору цінної (передусім для себе) інформації. Головне – знати, як *знайти потрібні знання*...» [16, с. 6].

Стрімкі трансформаційні зміни глобалізованого світу, формування національних і міжнаціональних інформаційних структур, ринкові умови вимагають активної участі особистості як основного суб'єкта соціально-економічного розвитку, інтенсифікації комунікативних засобів інформації, ширшого залучення молоді до надання цифрових послуг, удосконалення цифрової інноваційної інфраструктури на державному та місцевому рівнях.

Саме тому головним завданням інноваційної освіти XXI століття постає гармонізація відносин «людина-природа-суспільство» та особистісно-діяльнісне оволодіння майбутніми фахівцями гуманістичною методологією творчого перетворення освіти. Стратегічні напрями виховання молодого покоління в умовах цифрової реальності знайшли своє відображення у

створенні та введенні в дію в Україні «Концепції виховання дітей та молоді в цифровому просторі» [14].

Сучасна психологія акцентує увагу на розвиткові особистості в системі процесів самопобудови і самоздійснення, співвіднесення індивідом свого внутрішнього світу із зовнішнім в умовах соціокультурного різноманіття, що активізується розвитком інформаційних систем і новітніх практик (Г. Балл, І. Бех, М. Боришевський, В. Васютинський, Т. Говорун, В. Кремень, В. Кравець, В. Куєвда, С. Максименко, А. Маслоу, В. Москаленко, В. Роменець, К. Роджерс, М. Слюсаревський, В. Татенко, Т. Титаренко, Ю. Швалб та інші учені).

Складність і багатоаспектність означеної проблеми стає предметом наукового інтересу різних галузей наук, що мають людинознавче й освітологічне спрямування. У національній психології посилення інтересу до проблеми суб'єктності вибору, самовираження та самоздійснення особистості, на нашу думку, найвиразніше репрезентується в межах людиноцентриського, гуманістичного, феноменологічного та суб'єктно-вчинкового підходів.

Культуру розглядають мірою «людяності» суспільної людини, а універсальним механізмом трансляції норм культури є система освіти.

У контексті нашого дослідження важливою є думка Г. Балла щодо культуротвірної функції психологічної науки, що передбачає аналіз *культури* як базової категорії людинознавства, *особистості* – як утілення культури (включно із її творчим виявом) в людському індивіді, *освіти* – як цілеспрямованого прилучення індивідів до культури [18, с. 7].

Дослідження сучасного стану антропологічної проблеми «людина–природа–суспільство», розгляд концепцій взаємодії чинників навколишнього середовища та людської діяльності в суспільстві, взаємовплив геосистеми та психосистеми людини, психологічний аналіз різноманітних аспектів організації її життєвого й особистісного простору – комунікативних, символічних, міфологічних, подієвих, візуальних – є соціально важливою проблемою сьогодення.

Учений Р. Кісь, розглядаючи соціокультурний простір у контексті взаємодії глобального та локального як *глокалізацію* (зустрічний рух смислоформ, знакових систем і способів комунікування), зауважує: «Без повсякчасної живої інтерпретації та реінтерпретації не буває спадкоємності культурних традицій, розривається дійсна континуальність культури, деградують і розпадаються співвідповідні дискурси, знецінюються та вивірюються соціокультурні смисли...» [13, с. 7–8].

На думку В. Куєвди, «з поняттям традиційного пов'язується забезпечення нормативних вимог у сфері міжособистісних і між групових стосунків, навички проксемічної організації простору, стандартів ставлення до оточуючих обставин, явищ, природних умов, особливостей довкілля й психологічного простору в його часто повторюваних моделях. У такому випадку традиція забезпечує акумуляцію досвіду, за потребою – консервацію, постійно спонукаючи людину до поширення індивідуальних набутоків до рівня громадського надбання» [17, с. 8]. Учений наголошує, що «прискорена динаміка сучасних суспільних процесів позначена інтенсивним введенням в обіг інновацій як потенційних джерел розвитку індивіда, соціальних груп, удосконалення їхніх адаптивних можливостей у нових умовах, складає другу істотну властивість традиції» [там само, с. 9]. За припущенням науковця, «... саме традиційність як особливий спосіб буття людини утверджує та передає від покоління до покоління інтегральну модель психічної діяльності та проявів людини як виразника певного етнопсихотипу, що є об'єктивованим виявом ментальності» [там само, с. 10].

Поняття ментального дозволяє з'єднати аналітичне мислення, розвинені форми свідомості з напівусвідомленими культурними шифрами. Ментальне поєднує численні опозиції – природного й культурного, емоційного й розумового, ірраціонального й раціонального, індивідуального й суспільного.

Упродовж віків спосіб життя визначався територіальним розташуванням соціуму, зокрема природно-ландшафтними умовами та культурно-традиційними нормами компактно проживаючого етносу. Кожне середовище містить великий набір предметного та віртуального змісту, який у вигляді різних функціональних місць діяльності складає структуру життєдіяльності людини.

Науковці лабораторії екологічної психології Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України під керівництвом Ю. Швалба розробили еколого-психологічну модель якості життя, в основу якої покладено діяльнісний підхід. Учені зазначають, що найбільш визначальним є середовищний екопсихологічний підхід, спрямований на створення моделей включення індивіда, груп і суспільства в різноманітні системоутворювальні середовища: природне, антропогенне, виробниче, підприємницьке, соціальне, освітнє, культурне, інформаційне. Згідно з цим підходом, «системи життєзабезпечення соціуму люди повинні максимально усвідомлювати як значущі умови власної життєдіяльності» [7, с. 7–19]. Зокрема, Ю. Швалб пропонує розглядати опозицію систем за ознакою штучне/природне в життєдіяльності людини: «Таку опозицію складають сфера культури, як

максимально виражена штучна система та сфера природно-ландшафтних умов життя людини як первинно природна система»[там само, с. 10].

Дослідник зауважує, що «процес урбанізації привів до порушення нової проблеми: до якого типу середовища віднести простір життя міста – воно є штучним чи стає для людини природним? Ми вважаємо, що міське середовище в усіх його параметрах (від розміру міста до його внутрішньої архітектоники) для індивіда лежить у сфері природного... Але при цьому треба враховувати, що природно-ландшафтна сфера стає складно структурованим і опосередкованим феноменом, який включає як міську архітектонику, так і власне природні компоненти, які у свою чергу частково включені в саме міське середовище, а частково є природним оточенням (середовищем) існування самого міста. Причому з розвитком сучасних транспортних засобів і різким зростанням мобільності населення, психологічна структура природно-ландшафтного середовища істотно змінюється у напрямі її розширення і диференціації» [там само, с. 10].

У контексті гуманітарної парадигми згідно з теорією «генези здійснення особистості» (С. Максименко), раціогуманістичного підходу (Г. Балл), екопсихологічного підходу (Ю. Швалб) людина є «оприродненою культурою» [7], єдність природного і культурного начал якої утверджується через категорію потреби [21], особистісний розвиток якої потребує її «входження в культуру» як носія та суб'єкта останньої [18].

З позиції суб'єктно-вчинкового підходу, суб'єктність визначається онтопсихологічною ознакою, яка виокремлює людину з-поміж інших ознак і надає їй якісної своєрідності. Учена Т. Титаренко зазначає: «Практикування, ідентифікування та автономізація як модуси існування сучасної особистості неможливі без постійного діалогування з оточенням, соціумом, культурним і природним простором, із власним минулим і майбутнім» [25, с. 14].

Суголосною є думка В. Татенка, що «бути суб'єктом – означає бути джерелом активності, дії, думки, цінностей і смислів, хотіти і могли починати причинний ряд із самого себе, виходити за межі наперед визначеного, бути спроможним відповідально перетворювати світ і себе в цьому світі за власними проєктами, враховуючи соціальні і природні закони світобудови» [24, с. 329].

Учений М. Боришевський наголошує на особливій ролі «Я-концепції, що виступає своєрідним еталоном, згідно з яким індивід фіксує процес свого особистісного розвитку як зростання в різних аспектах життєдіяльності: взаєминах з іншими (передусім «значущими іншими»), професійній діяльності, прецизійованні (уточненні), бачення себе в системі провідних життєсенсових (або смисложиттєвих) цінностей» [4, с. 8].

Наукові розробки Ю. Швалба містять такий конструкт предметних систем, а саме:

1) культурне середовище як система культурних сценаріїв і картин світу, які утворюють сферу свідомості соціуму;

2) природно-ландшафтне середовище як система природних умов, що безпосередньо впливають на організацію життєдіяльності, спосіб життя і мислення людей;

3) освітнє середовище як система навчання і виховання, що забезпечує процеси відтворення і «вироблення людського матеріалу»;

4) побутове середовище як система безпосереднього життєзабезпечення [7, с. 13].

З позиції екопсихологічного підходу дослідники (О. Вернік, О. Гарнець, М. Заброцький, О. Килимник, А. Львовчкіна, О. Матвієнко та ін.) пропонують розглядати екологічну взаємодію як таку, що створює двосторонні умови для розвитку значущих компонентів системи. Водночас можна стверджувати про наявність екологічно позитивного зв'язку, якщо характеристики середовища поліпшують умови розвитку людини, а людина своїми діями збагачує умови функціонування та розвитку компонентів середовища. На їхню думку, діяльність людини з найвищим рівнем екологічності характеризується взаємозв'язком розвитку елементів довкілля зі створенням сфери для власного розвитку особистості [8].

Виокремлюючи основи для психоекологічного оцінювання різних середовищ, Ю. Швалб зазначає, що «...відношення “людина – культурне середовище” може визначатися через категорію “доступність”; “людина – соціальне середовище” – через категорію “справедливість”; “людина – організаційно-управлінське середовище” – через категорію “законність”; “людина – господарчо-економічне (професійне) середовище” – через категорію “задоволеність”; “людина – освітнє середовище” – через категорію “особистісна зорієнтованість”; “людина – міжособове середовище” – через категорію “фасилітативність”; “людина – інформаційне середовище” – через категорію “чесність”; “людина – природно-ландшафтне середовище” – через категорію “захищеність”» [там само, с. 93–94].

Захищеність особистості, на думку Т. Цюман та Н. Бойчук, можлива у безпечному освітньому середовищі, яке передбачає безпечні умови навчання і праці, міжособистісну комфортну взаємодію та дотримання прав і норм безпеки учасниками освітнього процесу [27, с. 54].

Як засвідчили наші дослідження, у контексті гуманістичної психології розкриття взаємозв'язку між психологічними та географічними чинниками, їх впливу на екосвідомість і поведінку зростаючої особистості, є

детермінантою розширення культуротворчого ментального простору всіх учасників освітньої педагогічної взаємодії, створення екоментального як безпечного, творчо-розвивального середовища, недискримінаційного, гендерно справедливого середовища для дітей та молоді на засадах міждисциплінарності та педагогіки партнерства. У процесі соціального партнерства вирішувалось завдання підвищення екопсихогеографічної грамотності та комплексної підготовки вмотивованого педагога як наставника, соціального фасилітатора, коуча, партнера учнівської молоді до побудови етнопсихокультурного ландшафту в освітньому закладі, впровадження інноваційно-інтерактивних заходів, застосування ІКТ-інновацій, формування екоосвідомості та егалітарного світогляду в молодого покоління, активної соціальної підтримки молоді та її самореалізації в розвитку соціальної інфраструктури територіальних громад, закладах освіти, молодіжних центрах тощо [11; 12; 15; 32; 33; 35].

Не менш важливою є проблема упровадження ІКТ-технологій як імперативу модернізації освіти (В. Кремень) в освітнє середовище, що пов'язано з новими вимогами до підготовки якісно вмотивованих конкурентоспроможних фахівців в умовах розвитку інформаційних технологій [12]. Зокрема, це стосується розроблення та впровадження інноваційного методу дизайн-мислення в освітній процес підготовки майбутніх фахівців туристичної індустрії.

Сучасні туристичні підприємства функціонують в умовах жорсткої конкуренції та реорганізації, спрямованої на розширення мережі діяльності, збільшення частки продажів тур продуктів споживачам через дистанційні та онлайн-мережі, зростання ролі маркетингу та активного просування продуктів на ринок через ІТ, динаміку розвитку інтернет-реклами, онлайн-бронювання, що вимагає швидкого реагування, гнучкості діяльності, інноваційних змін у маркетинговій політиці та ін. [6; 19; 20].

Сьогодні на ринку туристичних послуг представлений великий вибір картографічних сервісів – спеціалізованих інформаційних систем, що у вигляді інтерактивної карти надають просторові дані. Застосування цих сервісів веб-сайтами в мережі Інтернет сприяє візуалізації місця розташування різноманітних закладів та установ, відображенню маршрутів тощо. Найпопулярнішими можна вважати Google Maps, Bing Maps, Open Street Map та 2GIS та ін. [2; 9; 22; 30]. Уміння працювати на платформі відомих сервісів сприятиме формуванню якісного вмотивованого здобувача кваліфікацій на шляху його професійного розвитку, самореалізації та кар'єрного зростання у сфері туризму.

Найвищою цінністю знань у галузі туризму є їх корисність для потенційного туриста, який стикається з проблемами та незручностями під час подорожі. Використання дизайн-мислення як особливого методу створення продуктів і послуг, коли у фокусі перебуває людина, її потреби та інтереси, дозволяє надати якісні послуги туристам, споживачам, користувачам, сприяє розвитку Softskills у сфері туризму, емоційному та соціальному інтелекту, креативному та критичному мисленню тощо [5; 31].

Дизайн-мислення (Design Thinking) – це творчий підхід до пошуку розв’язання проблем реального світу, де враховуються потреби користувачів, їхній досвід та емоції.

В основу концепції нашого дослідження покладена ідея дизайн-мислення, яку сформулював Г. Саймон у 1969 році у книзі «Науки про штучне» (The Sciences of the Artificial). Пізніше її розвинули вчені Стенфордського університету, коли під керівництвом Р. Макнамари створили міждисциплінарний курс Design Thinking, спрямований на розв’язання проблем людства, і заснували Стенфордський інститут дизайну, або d.school, який сьогодні популяризує й розвиває ідею дизайн-мислення [28].

Основу курсу склали ідеї американського психолога А. Маслоу, який розробив теорію потреб як внутрішніх джерел активності людини та підходи до самореалізації особистості. Згідно з концепцією ученого, відповідне присвоєння індивідом соціальних норм і цінностей, становлення особистості може реалізовуватися лише в основній діяльності, що забезпечує розвиток потреб [34].

Теоретичні засади дизайн-мислення викладені в публікаціях зарубіжних учених (Глен, Сусіу, Бань, 2014; Грубер де Леон, Джордж, Томпсон, 2015) та практиків (Браун, 2009; Келлі, Літман, 2006). Зарубіжні вчені дизайн-мислення розглядають перш за все як інструмент для розв’язування проблемних завдань, генерації нових ідей, рішень, створення інноваційних продуктів тощо. Зокрема, Б. Барнетт і Д. Еванс наголошують, що дизайн-мислення з погляду психології є необхідною умовою для проектування особистістю власного успішного життя [1].

Отже, дизайн-мислення як творчий процес спільної взаємодії дизайнерів, розробників й інших фахівці сприяє створенню інноваційних рішень для різних проблем і викликів. Причиною виникнення цього методу була потреба в розв’язанні складних проблем і непередбачених ситуацій у різних галузях діяльності.

Одним із ключових складників дизайн-мислення є «дизайн, орієнтований на людину» (Human-centered design), оскільки ключовою фігурою є користувачі, їхні потреби, проблеми й вимоги.

З часом Human-centered design ставав дедалі популярнішим, оскільки його застосування в соціальному підприємстві, бізнесі, медицині й освіті, громадських організаціях, державному секторі та ін. дозволяє розв'язувати проблеми; мотивує мислити інноваційно, бачити приховані можливості, виходити за межі наявних стереотипів і звичних способів розв'язання, *thinking outside the box* (дослівно «думати поза коробкою») [10].

В умовах сьогодення Human-centered design і дизайн-мислення є необхідними методами для створення інноваційних та успішних продуктів і послуг. Особливо популярним цей метод став в останні кризові роки, оскільки інновації та створення продуктів, що задовольняють потреби користувачів, є ключовими факторами успіху та незамінними інструментами для успішної адаптації до нових реалій. Зокрема, успішними прикладами використання дизайн-мислення у своїй роботі та забезпечення оптимальної взаємодії зі своїми користувачами є компанії Apple, Google, IBM, Airbnb, Zoom та інші. В Україні під час повномасштабного вторгнення росії кращими прикладами використання дизайн-мислення стали додатки Дія, Монобанк і ДТЕК, завдяки яким користувачі можуть зручно і швидко оформити документи, отримати гроші, перевірити графік електроживлення тощо.

Метою нашого дослідження є обґрунтування сутності використання дизайн-мислення у створенні туристського продукту та популяризації ГІС-технологій, зорієнтованих на споживача освітніх послуг – агента з організації туризму.

Аналіз методики дизайн-мислення свідчить про п'ять основних етапів алгоритму методу, що уможлиблює його універсальне застосування в освітньому та виробничому процесах, проєктній і дослідницькій діяльності через:

- етап відкриття (емпатії);
- етап зосередження (фокусування проблеми);
- етап генерації ідей (мозковий штурм);
- етап прототипування (розроблення прототипу);
- етап випробування (тестування);
- етап аналізу (презентація).

Розглянемо розроблену стратегію дизайн-мислення задля якісної оптимальної взаємодії з учнівською молоддю та інструменти методу в розв'язанні проблем соціальної адаптації здобувачів професійно-технічної освіти – першокурсників ДПТНЗ «Тернопільське вище професійне училище сфери послуг та туризму» (рис. 1).

Рис. 1. Етапи впровадження дизайн-мислення

У статті використано матеріали дослідження учениці ДПТНЗ «Тернопільське вище професійне училище сфери послуг та туризму» О. Станіславчук «Цифрова трансформація туристичного продукту інструментами дизайн-мислення», проведеного під науковим керівництвом О. Сампари.

Перший етап дизайн-мислення включає визначення проблем користувачів, окреслення їхніх потреб, інтересів, побажань та емоцій, що дозволяє зануритися в їхній світ, дослідити їхні проблеми, абстрагуватися від власних припущень і стереотипів, зрозуміти й почути потреби і бажання іншої людини. Метою цього етапу є складання **Карти емпатії**, збір інформації про користувачів, їхні потреби та бажання за допомогою опитування, інтерв'ю, анкет тощо. З цією метою проводили опитування здобувачів освіти професійно-технічної освіти – першокурсників, які проживали за межами міста Тернополя, на тему «Стратегія орієнтирів: знайомий-незнайомий Тернопіль».

Як засвідчив аналіз емпіричних даних, близько 60 % респондентів потрапляли в незручну ситуацію щодо пошуків потрібної адреси в місті. На запитання «Як ви справлялися із ситуаціями в пошуках об'єктів Вашого маршруту містом?» більшість респондентів вказали, що використовували поради громадян (рис. 2).

Рис. 2. Результати опитування учнівської молоді щодо ситуацій у пошуках об'єктів на маршруті

З метою ширшого розуміння світу та перспектив користувачів, їхніх потреб і бажань здійснили опитування першокурсників інших закладів професійної освіти м. Тернополя. Нас цікавила інформація про те, як учнівська молодь орієнтується в просторі, чи ознайоmlена з геоінформаційними технологіями, урахувуючи тенденцію розвитку графічних мап і засобів навігації.

Основну категорію респондентів склали здобувачі освіти першого курсу таких освітніх закладів:

- ДПТНЗ «Тернопільське вище професійне училище сфери послуг та туризму»;
- Галицький фаховий коледж імені В'ячеслава Чорновола;
- ДНЗ «Тернопільське вище професійне училище технологій та дизайну»;
- Технічний коледж Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя.

Вибірка складала 290 користувачів, з них – 80,8 % осіб жіночої статі, 17,2 % – чоловічої статі. Більшість опитуваних вказали, що не завжди почувуються в безпеці, шукаючи певну адресу чи прогулюючись містом (79,3 %), труднощі в користуванні засобами геоінформації.

Результати опитування щодо відомостей про сучасні геоінформаційні сервіси, а також уміння ними користуватися, розподілилися за місцем проживання респондентів (у % до загальної кількості) таким чином:

- мешканець/мешканка м. Тернопіль – 37,9 %;
- ті, що проживають за межами міста (у селі) – 48,3 %;
- ті, що проживають за межами міста (у смт) – 13,8 %.

На думку респондентів (31 %), основним методом пошуку потрібної адреси є навігаційні веб-сервіси. Близько 21 % здобувачів освіти не знають жодної програми або не вміють ними користуватися.

Створена Карта емпатії окреслила проблему, пов'язану з навігацією першокурсників, які проживали за межами міста Тернополя (рис. 3).

Рис. 3. Карта емпатії першокурсників, які проживали за межами міста Тернополя

Обробка, впорядкування та систематизація інформації від респондентів дала можливість виокремити ключові проблеми здобувачів освіти, пов'язані з навігаційними орієнтирами в місті Тернополі на другому етапі – **фокусування (зосередження на проблемі)** і створити Карту клієнтського шляху. Виявлено, що загалом учнівська молодь знає веб-застосунки, проте потребує нових знань і навичок використання веб-додатків щодо безпечної прогулянки чи пошуку потрібного місця перебування.

З огляду на це доходимо висновку, що процес освоєння навігаційних додатків для подорожування містом учнівською молоддю, яка не проживає в Тернополі, зумовлений: 1) пошуком інформації; 2) вибором веб-сервісу (обирають зручний для себе мобільний додаток для подорожі); 3) освоєнням веб-ресурсу (ознайомлення й адаптація ресурсу до подорожі); 4) трансфером (прогулянки містом із використання онлайн-сервісів і мобільних додатків для подорожі); 5) поширенням інформації (учень/учениця ділиться новими знаннями з одногрупниками, обговорюючи проблеми щодо освоєння важливих для них маршрутів містом); 6) створенням власного маршруту (учень/учениця створює індивідуальний, зручний для себе маршрут на основі зацікавленості в пошуку потрібних адрес чи прогулянки, вивчення історичних та архітектурних пам'яток тощо.

Виявлені реальні проблеми користувачів-першокурсників були покладені в основу створення карти клієнтського шляху як унікального сценарію оптимальної взаємодії з ними, оскільки дає можливість передбачити пріоритети розв'язання проблем, зрозуміти їхні думки, емоції, проблеми, використати різні інструменти для фокусування, уникнути невизначеності й зосередитися на конкретних цілях і завданнях (рис. 4).

Метою третього етапу дизайн-мислення – **генерація ідей** – було проведення мозкового штурму серед здобувачів освіти з метою віднайдення якнайбільшої кількості різних ідей для розв'язання проблеми. На цьому етапі важливою є спільна праця та взаємообмін думками людей із різних сфер і з різним досвідом. Важливо згенерувати й зафіксувати максимальну кількість ідей – навіть від непотрібних чи нереалістичних в інформаційно-технологічній підтримці. При цьому будь-яка критика чи судження заборонені. Учитель-фасилітатор керує залученням усіх учасників команди, використовуючи техніку «брейнстормінгу». Стартапом для ідей концепту слугували заняття з географії (урок-практична робота «Читання схем руху транспорту обласного центру – м. Тернополя», «Сучасні картографічні джерела та технології створення геозображень»). Упровадження інформування про веб-сервіси для подорожей і прокладання маршрутів на

уроках географії доповнювали використанням геоінформаційних технологій у туристичній діяльності, зокрема застосування в практичній діяльності під час виробничого навчання.

Рис. 4. Карта клієнтського шляху першокурсників

Прототипування (розробка-пошук) є одним із найважливіших інструментів дизайн-мислення, оскільки створює прототип концепту, що демонструє, яким на вигляд буде готовий продукт і як він функціонуватиме.

Цей етап допомагає прогнозувати майбутні події та дозволяє команді перевірити, наскільки успішною буде їхня ідея та її реалізація.

На основі результатів дослідження учасники відтворюють типові чи можливі ситуації навігації, завантажують веб-застосунки та впроваджують їх у повсякденний режим, із подальшим демонструванням програм, маршруту подорожі та створення нових маршрутів. З цією метою проводили майстер-клас для першокурсників «Тернопіль – дружній до гостей».

На п'ятому етапі **тестування** (випробування) відбувається перевірка прототипу на користувачах щодо ефективності дизайн-методу. З метою кращого розуміння мети мандрівки містом, молодь ознайомлюється з веб-застосунками та апробовує їх, детально опрацьовує простір, ніби взуваючись у «мокасини» користувача. Опитування та зворотній зв'язок дозволяє користувачам висловити свої думки і побажання щодо продукту, а розробникам – отримати корисні пропозиції та ідеї щодо його вдосконалення.

Практичним конструктом дослідження стало створення креативної геоінформаційної карти «Тернопіль на хвилях часу», що включав найвідоміші об'єкти міста відповідно до потреб і запитів користувачів. Вільний доступ до карти дає можливість молоді самостійно прогулюватися невідомими для них вулицями міста, пізнавати нові місця, ділитися новими враженнями про Тернопіль. Важливим доповненням стало також розроблення і впровадження в екскурсійне середовище міста геоінформаційної карти «Тернопіль в екоформаті», створення якої зумовили виклики сьогодення.

У виборі туристичних послуг сучасний користувач потребує креативних і новітніх продуктів, які задовольнятимуть його потреби та бажання, будуть конкурентоспроможними у сфері бізнес-туризму. Тому ці маршрути тестували не лише першокурсники, а й їхні батьки та друзі. Проведені та апробовані екскурсії стали незабутньою візитівкою для гостей міста Тернополя.

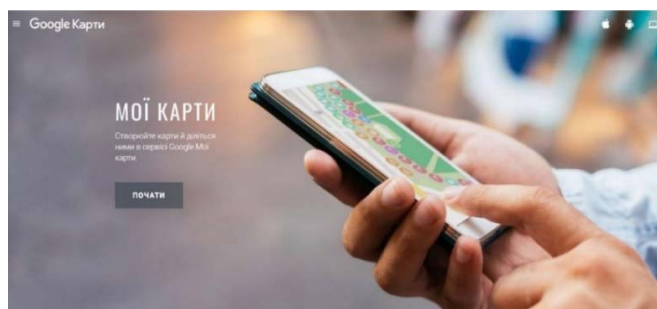
Отже, метод дизайн-мислення дає можливість зануритися у спосіб життя своїх користувачів; спостерігати і фіксувати їхні дії та емоції в процесі; проаналізувати ключові моделі поведінки; зробити висновки щодо проблем користувачів та їх ефективного розв'язання.

Оцінювання результатів на етапі **аналізу (презентації)** є найважливішим складником дослідження, зорієнтованого на результат, створення якісного продукту, що включає компетентність, ввічливість і співпереживання/емпатію. Таким чином, дослідження цифрової трансформації географічних знань у створенні туристичного продукту

інструментами дизайн-мислення розкрило проблему адаптації молоді до умов урбанізованого простору.

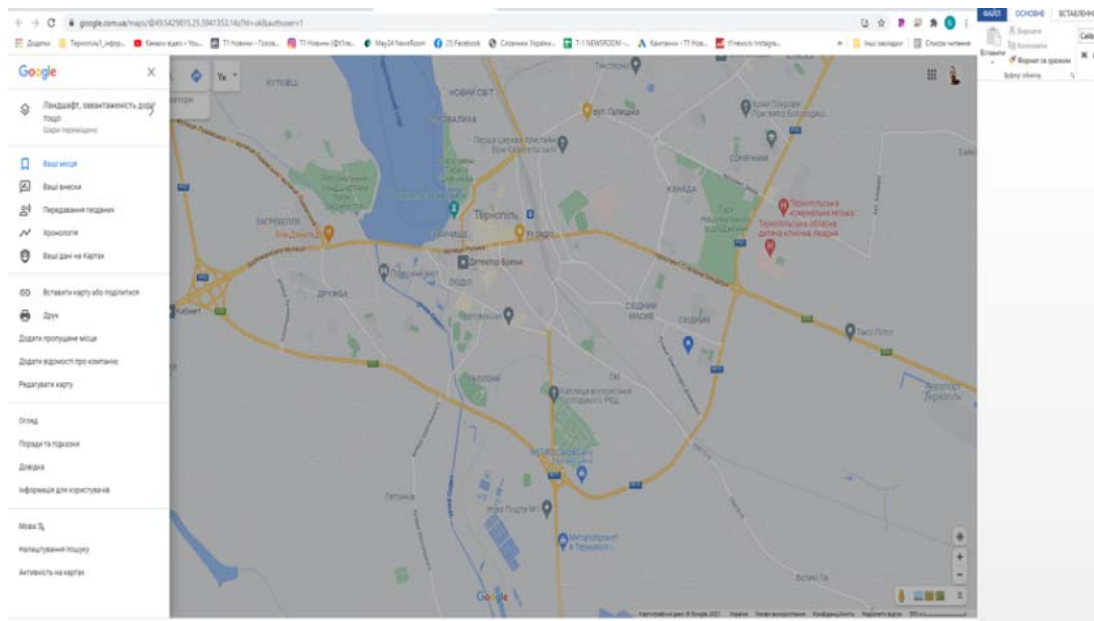
Інформування користувачів освітніх послуг ГІС-сервісами та геоінформаційними додатками є важливим стратегічним напрямом дослідження, оскільки використання створеного туристичного дизайн-продукту – ГІС-карти «Тернопіль на хвилях часу», залучення молоді, однодумців, батьків, друзів, сприяє розвитку соціальної інфраструктури міста і поліпшує привабливість громади в реалізації різних інвестиційних проєктів у сфері туризму.

ГІС-карта «Тернопіль на хвилях часу» створена на зовнішньому сайті на основі Google Maps та з керуванням через JavaScript, тому побудова геоінформаційної карти відбувається у відповідному веб-додатку. З метою його якісного використання, необхідна реєстрація з використанням власного акаунту google, тобто адресної поштової скриньки @gmail. Інтерфейс додатку до реєстрації показано на рис. 5. У систему Google входять під власним профілем.

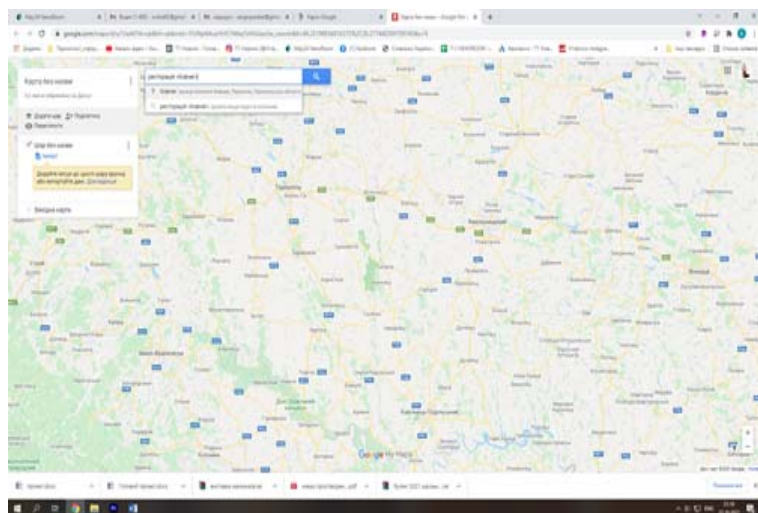
Рис. 5. Інтерфейс веб-додатку до реєстрації

Відомо, що карти Google є безкоштовним картографічним сервісом із найширшим вибором додатків від компанії Google [9]. Зокрема, карта зі супутниковими фотографіями світу дає можливість у панорамному форматі переглядати вулиці, аналізувати трафік, прокладати нові маршрути подорожей з інтегрованою картою автомобільних доріг тощо (рис. 6).

Рис. 6. Розробка маршруту (початковий етап)

Початкова карта маршруту містить лише картографічну основу (рис. 7).

Рис. 7. Початкова карта

Основним джерелом створення бази даних стала туристична інформація про об'єкти міста Тернополя, які відповідають запитам сучасних користувачів, оскільки карта слугує посередником між географічними даними і людським сприйняттям (рис. 8).

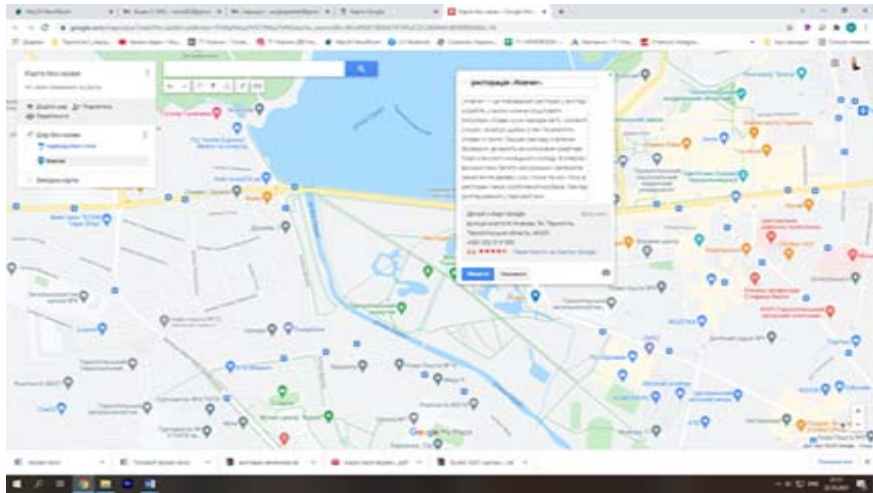

Рис. 8. Відображення інформації про об'єкти на карті

За що ж тернополяни так люблять своє місто? Чим славиться Тернопіль і що вирізняє його з-поміж інших міст? Саме ці запитання надихнули на створення маршруту-корабчика, пов'язаного з особливістю Тернополя як річкового порту на річці Серет (рис. 9).

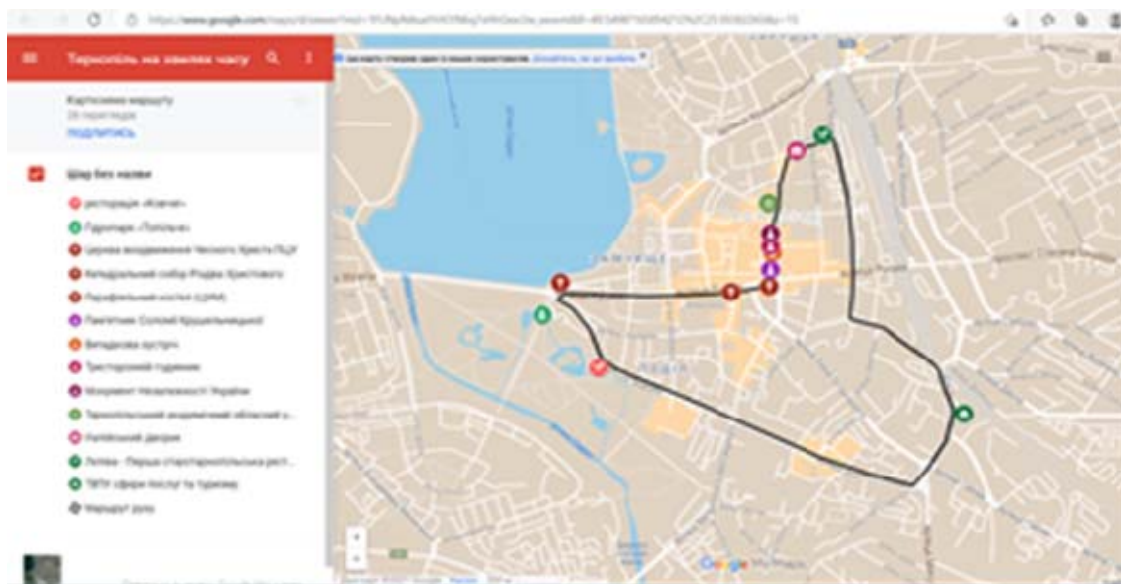
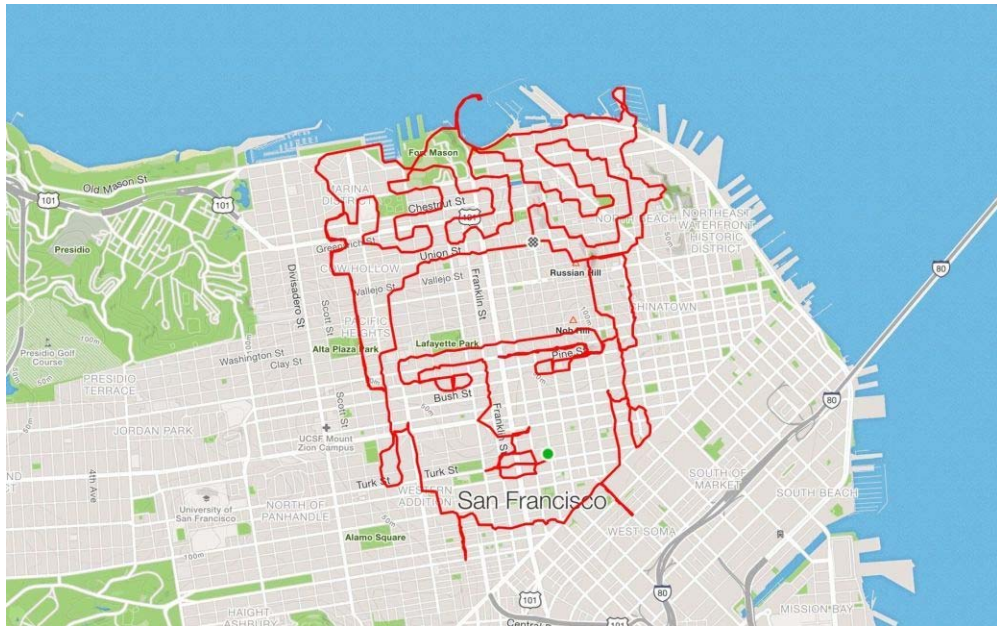

Рис. 9. Карта «Тернопіль на хвилях часу» в режимі перегляду

Ідея креативного маршруту як корабчика виникла після ознайомлення з історією спортсмена з Каліфорнії Ленні Могана, який пробіг надзвичайно складний маршрут у вигляді портрета Фріди Кало на вулицях Сан-Франциско [29] (рис. 10).

Рис. 10. Схема-маршрут «Фріда Кало» [29]

До концепції назви карти «Тернопіль на хвилях часу» додалася інформація про те, що Тернопіль посів перше місце в рейтингу найкомфортніших міст у 2021 році та став молодіжною столицею України у 2020 році [3; 23; 26].

Геоінформаційна карта «Тернопіль на хвилях часу» є у відкритому доступі за покликанням: https://www.google.com/maps/d/u/0/viewer?mid=1FUNpN4uaYhYCYN6q7sHhGexr2w_oexvm&ll=49.5498716589421%2C25.59382265&z=15. Карта працює коректно і дані відображаються правильно. Продовженням віртуального контенту є екскурсійний маршрут «Тернопіль на хвилях часу».

Класифікація екскурсії:

за змістом: оглядова (багатопланова);

за складом та кількістю учасників: групові, для приїжджих туристів, дорослих та учнівської молоді;

за місцем проведення: міська;

за формою проведення: екскурсія-прогулянка;

за засобами пересування: пішохідна;

за тривалістю: 2,5 години;

Протяжність екскурсії: 5,3 км.

Метою цього екскурсійного маршруту є створення позитивного іміджу міста Тернополя як молодіжної столиці європейського рівня, що сприяє розвитку екскурсійної справи шляхом популяризації різноманітних локацій. До концепції назви «Тернопіль на хвилях часу» додається інформація про те, що Тернопіль займає першість у рейтингу найкомфортніших міст і є

молодіжною столицею України. Тому мандрівка містом, що пливе в майбутнє і несе на хвилях часу відгомін минулого, буде незабутньою для гостей (рис. 11).

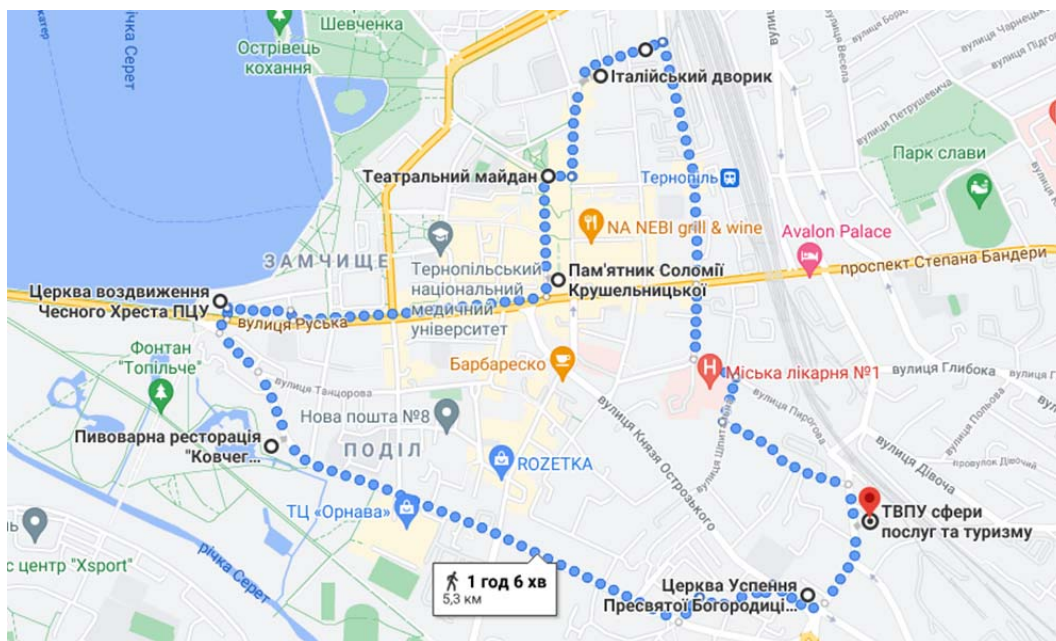

Рис. 11. Картошхема маршруту «Тернопіль на хвилях часу»

Маршрут екскурсії: Церква Успіння Пресвятої Богородиці ➔ Гідропарк «Топільче» ➔ Пивоварна ресторація «Ковчег» ➔ Церква Воздвиження Чесного Хреста ➔ Церква Різдва Христового ➔ Парафіяльний костел (ЦУМ) ➔ Пам'ятник Соломії Крушельницькій ➔ Скульптурна композиція «Випадкова зустріч» ➔ Тристоронній годинник ➔ Пам'ятник Незалежності України ➔ Тернопільський драматичний театр ім. Тараса Шевченка ➔ Італійський дворик ➔ Старотернопільська ресторація «Леліва».

Екскурсійні об'єкти на маршруті

Сакральні пам'ятки:

Церква Успіння Пресвятої Богородиці

Церква Воздвиження Чесного Хреста

Церква Різдва Христового

Парафіяльний костел (ЦУМ)

Природничі пам'ятки:

Гідропарк «Топільче»

Архітектурні пам'ятки:

Тернопільський драматичний театр ім. Тараса Шевченка

Італійський дворик

Культурно-пізнавальні об'єкти:

Пам'ятник Соломії Крушельницькій
Скульптурна композиція «Випадкова зустріч»
Тристоронній годинник
Пам'ятник Незалежності України

Заклади харчування:

Пивоварна ресторація «Ковчег»
Старотернопільська ресторація «Леліва»
Опис об'єктів за маршрутом (з відкритих джерел).

Актуальною проблемою сьогодення є формування екоментальної культури молоді. Взаємовплив навколишнього середовища та людської діяльності урізноманітнюють організацію життєвого й особистісного простору, який наповнюється спадкоємністю культурних традицій тернополян, що віддзеркалюють місто в екоформаті.

Тернопіль як найкомфортніше місто для життя і розвитку молоді радо зустрічає гостей, наповнюючи дух мандрівників неповторним галицьким колоритом, урбанізованим європейським екопростором. Основною метою екскурсійного маршруту «Тернопіль в екоформаті» є представлення міста як дружнього з навколишнім середовищем, а тернополян – галичан-екофредлі. Форма маршруту нагадує сома, який є не тільки мешканцем Тернопільського ставу, а й «природним індикатором» екологічного стану водойм. Упродовж екскурсійного маршруту гості нашого міста мають змогу відвідати екоетнолокації, скористатися екологічним транспортом (електросамокати), а незабутній антураж екоетнокультурного середовища додасть бажання ще раз повернутися до Тернополя (рис. 12).

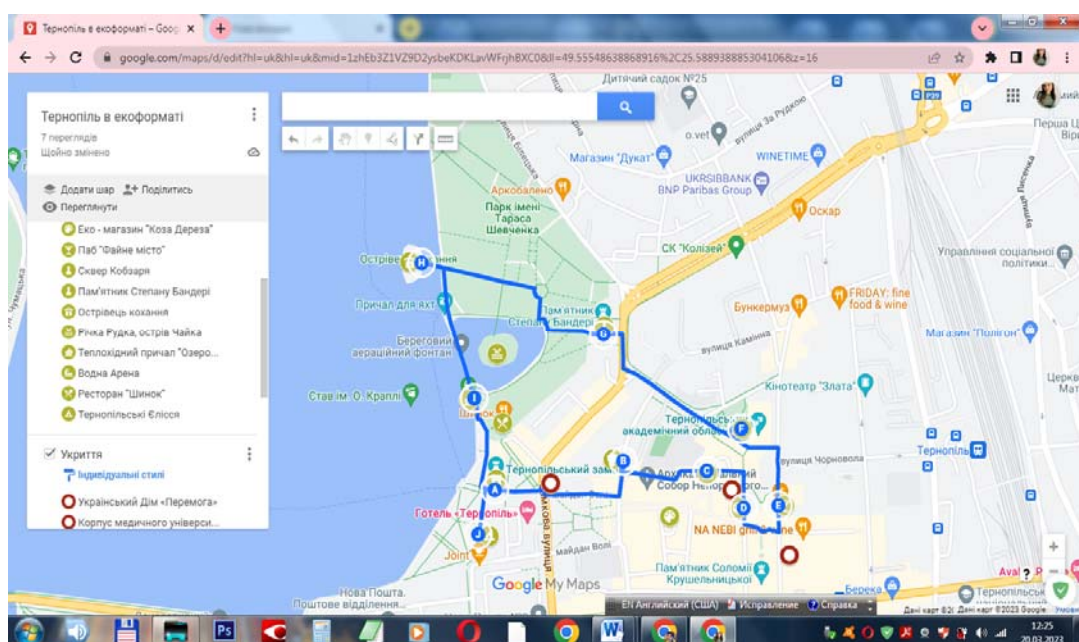

Рис. 12. Карта «Тернопіль в екоформаті» в режимі перегляду

Геоінформаційна карта «Тернопіль в екоформаті» є у відкритому доступі за покликанням: <https://www.google.com/maps/d/edit?mid=1zhEb3Z1VZ9D2ysbeKDKLlavWFrjhBXC0&usp=sharing>. Карта працює коректно: дані відображаються правильно. Продовженням віртуального контенту є екскурсійний маршрут «Тернопіль в екоформаті».

Класифікація екскурсії:

за змістом: тематична (екологічна);

за складом і кількістю учасників: групові, для приїжджих туристів;

за місцем проведення: міська;

за формою проведення: екскурсія-прогулянка;

за засобами пересування: пішохідна;

за тривалістю: 5 годин;

Протяжність екскурсії: 2,3 км.

Креативний маршрут створений у вигляді сома, що є мешканцем Тернопільського ставу та передбачає відвідання таких об'єктів: Тернопільський замок ➔ Тернопільська липа ➔ Арт галерея ➔ «Гніздо» Майстерня-магазин авторської кераміки ➔ Екомагазин «Коза-дереза» ➔ Паб «Файне місто» ➔ Сквер Кобзаря ➔ пам'ятник Степану Бандері ➔ Острівець Коханя ➔ Річка Рудка ➔ Теплохідний причал ➔ Водна Арена ➔ Ресторан «Шинок» ➔ Тернопільські Єлісся.

Отже, дослідження підтвердило ефективність дизайн-методу у розв'язанні проблем соціальної адаптації здобувачів професійно-технічної освіти до урбанізованого середовища, важливість розроблення та впровадження цифрових геоінформаційних сервісів і веб-застосунків у створенні оригінальних туристичних продуктів, зорієнтованих на користувачів освітніх послуг у сфері туризму та підготовки майбутніх фахівців туристичної індустрії в соціальному партнерстві ДПТНЗ «ТВПУ сфери послуг та туризму» з громадою Тернополя.

Результати дослідження презентували туристичним компаніям Тернополя, зокрема туристичні маршрути впроваджено в діяльність туристичної агенції «Босфор». Створені геоінформаційні карти «Тернопіль на хвилях часу» і «Тернопіль в екоформаті» показали нові нетрадиційні підходи залучення користувачів до розроблення туристичного продукту та популяризації туристичної сфери Тернополя.

Практичне застосування інструментів дизайн-мислення як культури інновацій місцевими туристичними фірмами є важливою умовою здійснення реального бізнес-впливу на розвиток регіональної екосистеми, активізації молоді та її готовності до подальшої інноваційної діяльності, до генерації та

успішної реалізації ідей, соціальних ініціатив у громаді, що сприятиме покращенню привабливості громади щодо реалізації проектів розвитку та інвестиційних проектів. Пошук інноваційних технологій, форм і методів формування екоментального, безпечного, егалітарно-освітнього середовища як системотвірного складника гуманізації освітнього простору є стратегічним напрямом адаптації молоді до урбанізованого середовища та вдосконалення цифрової інноваційної інфраструктури бізнес-туризму в регіоні та Україні.

Список використаних джерел

1. Барнет Б., Еванз Д. Дизайн-мислення. Спроектуй своє життя / Пер. з англ. В. Глінка. Київ: Наш формат, 2018. 224 с. **2. Башкевич А. Л.**, Носенко Т. І. Огляд сучасних картографічних сервісів як засіб представлення даних для веб-сервісу для прокладання маршрутів. URL: https://fitu.kubg.edu.ua/images/stories/Departments/kitmd/Internet_conf_17.05.18/s1/1_Bashkevych_Nosenko.pdf (дата звернення: 04.10.2022). **3. Бойцун Л.** Тернопіль у плині літ: історико-краєзнавчі замальовки. Тернопіль: Джура, 2003. 392 с. **4. Боришевський М. Й.** Дорога до себе: від основ суб'єктності до вершин духовності: монографія. Київ: Академвидав, 2010. 416 с. **5. Геоінформаційна система міста. Magnetic One:** веб-сайт. URL: <https://magneticonemt.com/geoinformatsijna-systema-mista/> (дата звернення: 04.10.2022). **6. Даценко Л. М.**, Остроух В. І. Основи геоінформаційних систем і технологій. Київ: ДНВП «Картографія». 2013. 184 с. **7. Еколого-психологічне забезпечення якості життя: науково-методичні рекомендації** / За заг. ред. Ю. М. Швалба. Кіровоград: «Імекс-ЛТД», 2013. 98 с. **8. Еколого-психологічні чинники якості життя в умовах розвитку сучасного суспільства: колективна монографія** / За наук. ред. Ю. М. Швалба. Кіровоград: «Імекс-ЛТД», 2013. 208 с. **9. Карти Google:** веб-сайт. URL: <https://www.google.com/intl/uk/maps/about/mymaps/> (дата звернення: 04.10.2022). **10. Келлі Т.**, Келлі Д. Креативна впевненість. Як вивільнити та реалізувати свої творчі сили. URL: https://royallib.com/read/kelli_tom/kreativnaya_uverenost_kak_visvobodit_i_realizovat_svoi_tvorcheskie_sili.html (дата звернення: 04.10.2022). **11. Кікінежді О. М.** ЗВО як суб'єкт соціального партнерства «освітній заклад – родина – громада». *Актуальні дослідження в соціальній сфері:* матеріали дев'ятнадцятої міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 травня 2022 р.). Одеса: ФОП Бондаренко М. О., 2022. С. 143–145. **12. Кікінежді О. М.**, Грушко Г. Є., Сампара О. В. Студія дистанційного навчання як інновація в організації освітньо-виховного процесу в закладах професійно-технічної освіти. *Актуальні проблеми освітньо-виховного процесу в умовах карантинних обмежень та дистанційного навчання:* збірник наук. пр. Харків: ХНУБА, 2021. С. 347–350. **13. Кісь Р.** Глобальне – національне – локальне (соціальна антропологія культурного простору). Львів: Літопис, 2005. 300 с. **14. Концепція виховання дітей та молоді в цифровому просторі.** URL: <https://ipv.org.ua/wp-content/uploads/2021/08/Kontseptsiia-vykhovannia-ditey-ta-molodiv-tsyfrovomu-prostori.pdf> (дата звернення 01.03.2023 р.). **15. Кравець В.**, Кікінежді О., Василькевич Я. Формування гендерно

справедливого середовища у закладах освіти України: євроінтеграційний контекст. *Новий колегіум: науковий інформаційний журнал*. Харків: Колегіум, 2023. № 1–2 (110). С. 15–23. DOI :10.30837/nc.2023.1-2.15. **16. Кремень В. Г., Ільїн В. В.** Синергетика в освіті: контекст людиноцентризму: монографія. Київ: Педагогічна думка, 2012. 448 с. **17. Куєвда В. Т.** Рефлексія етнокультурних доміант в українській психологічній думці: історико-психологічний вимір. *Історико-психологічнореко́нструкція психологічної думки в етнокультурному просторі України*: монографія / В. Т. Куєвда, В. М. Летцев, В. Ф. Литовський та ін.; за ред. В. Т. Куєвди, В. В. Турбан. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2012. С. 5–33. **18. Культуротвірна** функція психологічної науки: монографія / За ред. Г. О. Балла. Київ–Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 264 с. **19. Купач Т. Г.** Інформаційні технології та системи в туризмі: навчальний посібник. Київ: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. 2015. 97 с. **20. Любіцева О. О.** Ринок туристичних послуг. Геопросторові аспекти. Київ: «Альтепрес». 2003. 436 с. **21. Максименко С. Д.** Генеза здійснення особистості. Київ: Вид-во ТОВ «КММ», 2006. 240 с. **22. Міхєєв І. А.,** Носкова В. В., Чудаколов А. Ю. Геоінформаційне моделювання регіональної сфери туризму. *Системи обробки інформації*. 2015. Вип. 5. С. 74–77. **23. Окаринський В.** Тернопіль: місто, люди, історія (від давнини до 1991 року). Тернопіль: Навчальна книга – Богдан. 2017. 512 с. **24. Татенко В. О.** Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології. *Людина. Суб'єкт. Вчинок. Філософсько-психологічні студії*. Київ: Либідь, 2006. С. 316–358. **25. Титаренко Т. М.,** Кочубейник О. М., Черемних К. О. Психологічні практики конструювання життя в умовах постмодерної соціальності: монографія. Київ: Міленіум, 2014. 206 с. **26. Фокус:** веб-сайт. URL :<https://focus.ua/uk/ratings/495315-rejting-komfortnosti-gorodov-ukrainy-2021> (дата звернення: 04.10.2022). **27. Цюман Т. П.,** Бойчук Н. І. Кодекс безпечного освітнього середовища: метод. посіб. Київ: Укр. фонд «Благополуччя дітей», 2018. 56 с. **28. Cross N.** Design Thinking: Understanding How Designers Think And Work. London; New York : Bloomsbury. 2013. 163 p. **29. Detektormedia:** веб-сайт. URL: <https://ms.detector.media/onlain-media/post/23262/2019-07-30-amerykanskuu-bigun-peretvoryuie-u-mystetstvo-svoi-marshruty-na-karti/> (дата звернення: 04.10.2022). **30. Google** Developers. Документація з використання маршрутів. *Google Maps Platform*: веб-сайт. URL: <https://developers.google.com/maps/documentation/javascript/examples/places-autocomplete-directions> (дата звернення: 04.10.2022). **31. Hardskills** і Softskills або як стати професіоналом в туризмі?: веб-сайт. URL :<https://ukd.edu.ua/hard-skills-i-soft-skills-abo-yak-stati-profesionalom-v-turizmi> (дата звернення: 04.10.2022). **32. Kikinezhdi O. M.,** Zhyrska H. Ya., Levchyk N. S., Sampara O. V. The problem of formation of the ecological and mental environment in the educational space of Ukraine: today's challenges. *International scientific publication Innovation around us '2021: Series Conference proceedings SWorld-Bul (March 9-10, 2021)*. Svishtov, Bulgaria: SWorld & D. A. Tsenov Academy of Economics, 2021. P. 72–75. **33. Kikinezhdi O. M.,** Zhyrska H. Ya., Chip R. S., Vasylykevych Y. Z. and Hovorun T. V. Psychology of the Gender-Equitable Environment: Research of Problems. *Journal of Intellectual Disability – Diagnosis and Treatment*. 2020. No. 3. P. 538–547. doi: [10.6000/2292-2598.2020.08.03.31](https://doi.org/10.6000/2292-2598.2020.08.03.31). URL: <https://www.scopus.com/sourceid/21100784273> **34. Maslow A. H.** A theory of human motivation. *Psychological Review*. 1943. 50 (4).

P. 370–396. <https://doi.org/10.1037/h0054346> 35. Vasylkevych Y. Z., Lomak O. M., Zozulia I. M., Kochereva D. V., Kikinezhdi O. M. Creativity as a Resource of Adaptation in a Politically and Economically Unstable Environment. *Journal of Intellectual Disability – Diagnosis and Treatment*. 2020. Vol. 8. No. 4. P. 710–718. DOI: <https://doi.org/10.6000/2292-2598.2020.08.04.14>

СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В МЕНЕДЖМЕНТІ ОРГАНІЗАЦІЙ МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Зорина Юринець

Розвиток людського капіталу в менеджменті організацій міського господарства є вагомим аспектом для досягнення сталого розвитку міст і забезпечення ефективного функціонування муніципальних структур.

Важливість розвитку людського капіталу зумовлена підвищенням: компетентності та професійного рівня працівників, ефективності й інноваційності діяльності організацій, якості стратегічного управління розвитком організацій та управління змінами, адаптивністю та ризиками, надання публічних послуг, рівня клієнтоорієнтованості, сприяння інтеграції та розвитку громад.

Відповідно до концепції людського капіталу (табл. 1) люди є стратегічним ресурсом, оскільки інші активи краще піддаються стандартизації та їх можна порівнювати. Людський капітал створюється через трансформацію персоналу, формуючи навички та здібності, які дають змогу діяти поновому [11]. Водночас людський капітал є ресурсом, який складає соціальну позицію, сукупність здібностей, важливих у контексті зайнятості [8]. З погляду економічного підходу, людський капітал є індивідуальною характеристикою людини.

Розвиток персоналу допомагає створити більш комфортні й ефективні сервіси для мешканців міста. Удосконалення навичок і знань сприяє підвищенню кваліфікації співробітників, що дозволяє їм ефективніше виконувати роботу й управляти процесами в міських організаціях, створенню середовища для інновацій і новаторських рішень у сфері міського управління, побудові партнерства та співпраці між різними секторами громадянського суспільства.

Трактування поняття «людський капітал»

Автор	Ознака	Визначення
А. Барон, М. Армстронг	Знання, навички, здібності, потенціал до розвитку та інновацій	Знання, навички, здібності, потенціал до розвитку та інновацій, які демонструють люди, що працюють у конкретній компанії
Я. Гродзький	Економічна цінність	Знання, навички та здібності людей, які мають економічну цінність для організації
В. Козуч	Запас знань і навичок, здоров'я і життєвої енергії	Запас знань і навичок, набутих завдяки освіті та професійній практиці, а також запас здоров'я і життєвої енергії
Н. Бонтіс	Формування специфічного характеру розвитку організації	Людський фактор організації, тобто поєднання інтелекту, навичок і досвіду, які надають організації, її специфічний характер
А. Почтовський	Джерело майбутнього доходу	Сукупність специфічних якостей і характеристик, утілених у працівниках, які мають певну цінність і є джерелом майбутнього доходу як для власника людського капіталу, так і для організації, що використовує цей капітал
А. Сайкевич	Двигун розвитку організації. Здатність до співпраці та творчості, наявність кваліфікації	Люди, які постійно пов'язані з компанією та її місією, характеризуються здатністю до співпраці, творчим підходом і кваліфікацією. Вони є двигуном і серцем компанії, без яких її подальший розвиток стає неможливим.
М. Габлета	Фізичні, психологічні, інтелектуальні, моральні якості людей	Людський капітал нерозривно пов'язаний із фізичними, психологічними, інтелектуальними, а також моральними якостями окремих людей
М. Рибак	Здатність до співпраці з метою виконання місії	Люди, які здатні співпрацювати один з одним та які постійно прив'язані до компанії та її місії

Джерело: складено на основі [9; 11].

Компетентний персонал може активно використовувати стратегічні підходи для розв'язання проблем міського господарства та планування майбутнього розвитку, сприяє покращенню надання муніципальних послуг та оптимізації роботи органів влади. Компетентний персонал легше адаптується до змін в економіці, технологіях і суспільстві. Розвинуті навички дають змогу краще розуміти й управляти ризиками, які можуть виникнути в міському господарстві. Залучений і професійний персонал сприяє зростанню громадських ініціатив і розвитку самодостатніх громад.

Розвиток людського капіталу в менеджменті організацій міського господарства визначає його успішність, стабільність і здатність адаптуватися до змін у соціально-економічному оточенні, що є важливим для сталого розвитку міста та підвищення якості життя його мешканців.

Менеджмент організацій міського господарства – це специфічна галузь управління, яка зосереджується на керуванні міськими ресурсами, інфраструктурою та послугами, спрямована на підтримку функціонування та розвитку міст. Менеджмент організацій міського господарства спрямований на забезпечення ефективного управління містами, збереженням і підвищенням якості міського середовища, задоволенням потреб мешканців у місті.

Основні елементи менеджменту організацій міського господарства включають:

1. Управління міською інфраструктурою та сервісами: управління дорогами, транспортом, водопостачанням, каналізацією, енергетикою, організація надання комунальних послуг, вивезення сміття, управління громадським транспортом та інші муніципальні сервіси.

2. Управління стратегічним розвитком і стратегічним плануванням: розроблення стратегій розвитку міста, визначення пріоритетів і завдань для досягнення цілей, координація ініціатив і проєктів, спрямованих на покращення міського середовища.

3. Комунікація з громадськістю та залучення громадськості: залучення громадськості до ухвалення рішень і процесів в управлінні містом, взаємодія з громадськістю, проведення обговорень і звітності перед мешканцями.

4. Фінансовий менеджмент та ефективне використання ресурсів: управління бюджетами й фінансами для забезпечення функціонування муніципальних служб і проєктів, оптимізація витрат грошових і людських ресурсів.

5. Управління відносинами з партнерами та стейкхолдерами: розвиток партнерства з приватним сектором для реалізації ініціатив і проєктів, партнерство з неприбутковими організаціями та громадськими ініціативами.

У менеджменті організацій міського господарства та розвитку людського капіталу соціально-культурні та психологічні чинники відіграють важливу роль. Тут доречно виокремити такі сфери розгляду соціально-культурних і психологічних чинників розвитку людського капіталу.

1. Комфортне соціальне середовище, сприятливий психологічний клімат і високий рівень організаційної культури, які спрямовані на підвищення задоволеності, відчуття причетності та продуктивності праці працівників, ефективного виконання завдань.

2. Стимулювання за результативність для підвищення ефективності виконання завдань.

3. Розвиток комунікаційних навичок, культури відкритості для покращення внутрішньої та зовнішньої взаємодії організації, вільного обміну ідеями й думками.

4. Соціальна відповідальність та участь у громадських ініціативах сприяє підвищенню репутації організації та мотивації співробітників, формуванню позитивного іміджу організацій і моральному задоволенню працівників.

5. Розвиток лідерських якостей, менторства й коучингу для підвищення ефективності управління та розвитку організації, потенціалу і самореалізації співробітників.

6. Стратегічне управління й адаптивність організацій, розвиток людського капіталу й інноваційних підходів до діяльності.

Умови формування соціально-культурних і психологічних чинників розвитку людського капіталу в менеджменті організацій міського господарства можна розділити на зовнішні та внутрішні. Забезпечення позитивного впливу соціально-культурних і психологічних чинників розвитку людського капіталу є важливим завданням для керівництва організацій міського господарства. Це завдання можна вирішити шляхом створення сприятливих умов в організації, які сприятимуть розвитку творчого потенціалу працівників та їхньої самореалізації.

Структурні характеристики соціально-культурних і психологічних чинників розвитку людського капіталу в менеджменті організацій міського господарства в Україні наведено в таблиці 2.

Таблиця 2

Структурні характеристики
соціально-культурних і психологічних чинників розвитку
людського капіталу в менеджменті організацій міського господарства
в Україні

Ознаки	Економічна сутність
Зовнішні умови формування соціально-культурних і психологічних чинників розвитку людського капіталу менеджменті організацій	Нестабільність політичної й економічної ситуації в країні. В умовах війни політична й економічна ситуація в Україні є складною. Це створює певні труднощі для розвитку соціально-культурних і психологічних чинників розвитку людського капіталу.
	Зниження рівня суспільного розвитку. Це негативно впливає на розвиток соціально-культурних і психологічних чинників розвитку людського капіталу.
	Культурні цінності суспільства. В умовах війни культурні цінності суспільства в Україні також змінюються. Це може привести до певних змін у цінностях і нормах поведінки, які панують в організаціях.
Внутрішні умови формування соціально-культурних і психологічних чинників розвитку людського капіталу менеджменті організацій	Зниження мотивації працівників. За умов нестабільності працівники можуть відчувати тривогу, страх, невпевненість у майбутньому. Це призводить до зниження їхньої мотивації до праці.
	Зростання стресу й емоційного виснаження, що негативно позначається на продуктивності праці та якості роботи персоналу.
	Зниження соціальної згуртованості колективу. В умовах війни працівники можуть мати почуття розгубленості та незахищеності, що спричиняє зниження соціальної згуртованості колективу.
	Стиль управління організацією. Демократичний стиль управління, який передбачає участь працівників в ухваленні рішень, сприяє розвитку довіри, взаєморозуміння та підтримки в колективі.
Цінності та норми поведінки, що панують в організації. Такі цінності, як інноваційність, творчість, співпраця, сприяють розвитку творчого потенціалу працівників та їхньої самореалізації.	

	Соціальна відповідальність організації. Забезпечення соціальних благ для працівників, сприяння соціальній згуртованості колективу, турбота про довкілля створюють атмосферу довіри та взаєморозуміння в колективі.
Сфери розгляду соціально-культурних і психологічних чинників розвитку людського капіталу	Комфортне соціальне середовище, сприятливий психологічний клімат і високий рівень організаційної культури.
	Стимулювання за результативність для підвищення ефективності виконання завдань.
	Розвиток навичок комунікації, культури відкритості.
	Соціальна відповідальність та участь у громадських ініціативах.
	Розвиток лідерських якостей, менторства та коучингу.
	Стратегічне управління й адаптивність організацій, розвиток людського капіталу та інноваційних підходів до діяльності.
Види соціально-культурних чинників розвитку людського капіталу	Культурний контекст (культурні цінності, толерантність і різноманіття, психологічний клімат в організації).
	Громадська підтримка та участь громади.
	Освіта та культурний розвиток (освіта та підвищення кваліфікації, культурні ініціативи).
	Інтерактивність і співпраця (партнерство та колаборація, соціальна відповідальність організації, інноваційні проекти).
	Розвиток лідерства та менторства (лідерські якості, стиль управління, менторство і розвиток кар'єри).
Види психологічних чинників розвитку людського капіталу	Мотивація та залучення до діяльності (внутрішня мотивація, задоволення від праці та створення умов, які сприяють задоволенню).
	Емоційний інтелект і комунікація (розвиток навичок управління емоціями, розвиток навичок слухання та взаєморозуміння).
	Розвиток креативного мислення та інновацій (стимулювання творчості, прийняття змін).
	Розвиток лідерських якостей і тимблдинг (розвиток навичок лідерства, командна робота).
	Розвиток стресостійкості та психологічного здоров'я (розвиток навичок управління стресом, надання можливостей для психологічної підтримання та збереження психічного здоров'я співробітників).
Результати	Людські знання та навички сприяють інноваціям.

впливу людського капіталу менеджмент організацій на	Чим краща якість людського капіталу, тим більша віддача від нього для організацій міського господарства (продуктивність праці, прибутковість, результативність та ефективність тощо).
	Формування стратегічної переваги.
	Сприяє створенню конкурентної переваги (через інвестиції в цей капітал підвищуються конкурентні можливості організацій міського господарства, тобто потенціал розвитку).

Джерело: складено на основі [6; 8; 9–11]

Соціально-культурні чинники у процесі розвитку людського капіталу в менеджменті організацій міського господарства визначають умови, у яких працю і розвивається персонал, а також співпрацює з громадою.

1. Культурний контекст.

Культурні цінності. Культурний контекст впливає на цінності та норми, які визначають робочі відносини, створюють атмосферу, у якій розвивається людський капітал і міське середовище, орієнтовані на підтримання ефективної роботи.

Толерантність і різноманіття. Створення відкритого й толерантного середовища стимулює розвиток різноманітності й інклюзивності серед персоналу та громадян.

Психологічний клімат в організації. Атмосфера довіри, взаєморозуміння та підтримки, що панує в організації, створює умови для творчого розвитку працівників та їхньої самореалізації.

2. Громадська підтримка та участь громади.

Участь громади. Залучення громадян до управління та ухвалення стратегічних рішень є ключовим для розвитку відчуття відповідальності та співпраці.

Громадська підтримка. Підтримка ініціатив і програм громадою зумовлює їхню успішність впровадження.

3. Освіта та культурний розвиток.

Освіта та підвищення кваліфікації. Доступ до освіти й можливості навчання сприяють розвиткові навичок і компетенцій працівників.

Культурні ініціативи. Впровадження культурних заходів і програм уможливорює розвиток культурного життя, формування сприятливого середовища.

4. Інтерактивність і співпраця.

Партнерство та колаборація. Розвиток співпраці між секторами міського управління, громадськістю та приватним сектором стимулює обмін досвідом і знаннями.

Соціальна відповідальність організації. Турбота про соціальний добробут працівників, підтримка їхнього культурного розвитку, сприяння соціальній згуртованості колективу позитивно впливає на мотивацію працівників та їхню ефективність.

Інноваційні проєкти. Створення сприятливої атмосфери необхідне для пошуку та впровадження інноваційних ідей і проєктів.

5. Розвиток лідерства та менторства.

Лідерські якості. Забезпечення розвитку лідерських якостей і навичок менеджерів в організаціях дає можливість налагодити ефективне управління та зростання кваліфікації працівників.

Стиль управління визначає, як працівники сприймають організацію, як вони взаємодіють один з одним, і як вони мотивуються до праці.

Менторство та розвиток кар'єри. Програми менторства та підтримки розвитку кар'єри сприяють професійному зростанню.

Соціально-культурні чинники формують підґрунтя для розвитку і підтримки людського капіталу в менеджменті організацій міського господарства, налаштовуючи створення сприятливого середовища для працівників і громадян.

Культура організації є одним із найважливіших соціально-культурних чинників розвитку людського капіталу. Найбільш поширеним є визначення організаційної культури як групового продукту, що постійно формується, досвіду, заснованого на цінностях, нормах і символах, з яких складаються артефакти й поведінка членів організації [10]. Вона визначає, як працівники сприймають організацію, як вони взаємодіють один з одним, і як вони мотивуються до праці. З одного боку, культура впливає на персонал у тому сенсі, що вони приймають спільні цінності, норми й установки і керуються ними у своїх діях, з іншого боку, працівники впливають на культуру, формуючи й розвиваючи її в напрямі, бажаному для організації. Організаційна культура забезпечує безперервну реалізацію колективних зусиль, спрямованих на вдосконалення організації. Таким чином, у результаті усвідомлення, кожен працівник розуміє, що теперішній і майбутній стан організації залежить від результатів його роботи. Майбутнє менеджменту полягає в розвитку організаційної культури, яка є основою організаційної ідентичності, визначальним фактором успіху, джерелом розвитку, будівельним матеріалом правильного іміджу в очах клієнтів.

Функціонально-видові характеристики організаційної культури, пов'язані із людським капіталом, наведені в таблиці 3.

Таблиця 3

Функціонально-видові характеристики організаційної культури, пов'язані з людським капіталом

Види властивостей	Характеристика
Ознаки організаційної культури	Цінності – те, що важливо для організації та її працівників. Наприклад, цінності можуть стосуватися питань якості, інноваційності, клієнтоорієнтованості, командної роботи.
	Норми – це правила, які регулюють поведінку працівників в організації. Норми стосуються дрес-коду, використання робочого часу, взаємодії з клієнтами.
	Правила – це офіційні документи, які регламентують діяльність організації. Правила можуть стосуватися трудового договору, процедури прийому на роботу, процедури звільнення.
	Установки – це стійкі переконання працівників щодо організації, її цілей, завдань і цінностей. Наприклад, установки торкаються питань того, як працівники бачать свою роль в організації, як вони ставляться до змін.
	Поведінкові моделі – те, як працівники фактично поведуться в організації. Наприклад, поведінкові моделі стосуються комунікації, співпраці, розв'язання конфліктів.
Напрями впливу формування організаційної культури на діяльність організації	Вплив організаційної культури на індивідуальну продуктивність.
	Вплив організаційної культури на мотивацію та відданість працівників.
	Взаємодія організаційної культури та нормативного контролю організаційної поведінки.
	Взаємодія організаційної культури з іншими організаційними підсистемами.
	Поява модифікацій культурних цінностей, норм та установок відповідно до управлінських рішень.
Критерії організаційної	Відкрита й ефективна комунікація між керівництвом і співробітниками, а також між колегами.

культури та їх зв'язок з людським капіталом	Наявність лідерів, які сприяють розвитку, підтримці та мотивації працівників.
	Можливості для розвитку особистості та професійного зростання.
	Вироблення основних цінностей, які формують спосіб дій і взаємодії працівників.
	Здатність до змін, розвитку гнучкості й адаптивності працівників, стимулювання творчості й уміння пристосовуватися до нових умов.

Джерело: складено на основі [6; 8; 9–11]

Культура організації може мати як позитивний, так і негативний вплив на розвиток людського капіталу. Позитивна культура створює умови для творчого розвитку працівників, їхньої самореалізації та підвищення продуктивності праці. Негативна культура, навпаки, може спричинити демотивацію працівників, їхнього незадоволення роботою та зниження ефективності діяльності організації.

Таким чином, організаційна культура тісно пов'язана з людським капіталом, котрий поєднує ментальні схильності й мотиви до праці, а також є джерелом вигоди та задоволення для власників.

Соціальна відповідальність організацій міського господарства – це їхнє зобов'язання щодо суспільства і навколишнього середовища. Соціальна відповідальність організації має позитивний вплив на розвиток людського капіталу. Вона підвищує мотивацію працівників, сприяє їхній самореалізації, і створює атмосферу довіри та взаєморозуміння в колективі. Вона включає такі аспекти:

Забезпечення соціальних благ для працівників, що передбачає включення таких заходів, як надання гідної заробітної плати, безпечних умов праці, медичного страхування, можливості для навчання та розвитку. Організації міського господарства можуть сприяти підвищенню якості життя населення, надаючи якісні послуги, такі, як транспорт, освіта та охорона здоров'я тощо. Вони також можуть сприяти розвитку соціальних програм, спрямованих на допомогу тим, хто потребує: програми допомоги бездомним, програми для людей похилого віку та програми для дітей.

Сприяння соціальній згуртованості колективу. Тут доречно згадати про організацію корпоративних заходів, спортивних змагань, волонтерської діяльності. Організації міського господарства можуть сприяти залученню місцевої громади, надаючи можливість жителям брати участь в ухваленні рішень та в процесі надання послуг. Це може сприяти підвищенню довіри та

налагодженню співпраці між організацією та громадою. Організації можуть сприяти залученню працівників, створюючи безпечне та здорове робоче середовище, надаючи можливості для професійного розвитку й заохочуючи різноманітність. Організації створюють фундамент для розвитку підприємництва, підтримуючи малий і середній бізнес.

Турбота про навколишнє середовище, зокрема використання енергоощадних технологій, сортування сміття, підтримка екологічних проєктів. Організації міського господарства відповідають за управління інфраструктурою, яка має значний вплив на навколишнє середовище. Вони можуть сприяти захисту навколишнього середовища, впроваджуючи екологічно чисті практики та технології, зокрема такі, як енергоефективність і переробка.

Соціальна відповідальність організації позитивно впливає на розвиток людського капіталу. Вона підвищує мотивацію працівників, сприяє їхній самореалізації і створює атмосферу довіри та взаєморозуміння в колективі.

Психологічний клімат організації міського господарства – це атмосфера, яка панує в колективі; сукупність психологічних характеристик взаємодії між працівниками і керівництвом, які визначають загальний настрій, емоційний стан працівників та їхнє ставлення до роботи [6]. Психологічний клімат має важливе значення для розвитку людського капіталу в організаціях міського господарства. Він впливає на такі аспекти розвитку людського капіталу, як:

- мотивація працівників: психологічний клімат, який характеризується довірою, взаєморозумінням і підтримкою, сприяє підвищенню мотивації працівників до праці;

- співпраця та командна робота: психологічний клімат, який зумовлює розвиток співпраці та командної роботи, формує умови для ефективної взаємодії між працівниками;

- інноваційність: сприятливий психологічний клімат, який підтримує інновації, дає поштовх творчому розвитку працівників та їхньому прагненню до нових знань та навичок;

- задоволення роботою: у комфортному психологічному кліматі організації, який відповідає цінностям і потребам працівників, персонал отримує високий рівень задоволеності працею.

Психологічний клімат в організації може впливати на розвиток людського капіталу як позитивно, так і негативно. Позитивний клімат сприяє творчому розвитку працівників, їхній самореалізації та підвищенню продуктивності праці. Негативний клімат, навпаки, може призвести до

демотивації працівників, їхнього незадоволення роботою та зниження ефективності діяльності організації.

Психологічний клімат характеризується такими ознаками, як:

- довіра та взаєморозуміння між працівниками і керівництвом;
- відкритість до висловлення думок, відверте обговорення проблем та ідей;
- спільна відповідальність за результати роботи;
- зрозумілість і доступність інформування керівництва про стратегії та плани організації;
- оцінювання роботи, визнання досягнень і надання винагород, справедливий та об'єктивний розподіл винагороди;
- розв'язання питань, пов'язаних зі стресом і підтримка співробітників в управлінні стресом;
- стан психологічного комфорту, забезпечення умов для психологічного благополуччя;
- сприяння та пошук новаторських ідей і підходів у роботі, розвиток творчого потенціалу співробітників;
- відповідність цінностей і потреб працівників цінностям та потребам організації;
- готовність до змін, сприйняття та реагування на зміни в організації, адаптація до нових умов і вимог.

Для створення позитивного психологічного клімату в організаціях міського господарства керівництво може вжити таких заходів:

- створити чіткі та справедливі правила і процедури, зрозумілі та прийнятні для всіх працівників;
- сприяти відкритій комунікації між працівниками та керівництвом;
- заохочувати співпрацю та командну роботу;
- створити умови для професійного розвитку працівників;
- приділяти увагу соціальному захисту працівників.

Психологічні чинники беззаперечно відіграють важливу роль у розвитку людського капіталу в менеджменті організацій міського господарства, оскільки вони впливають на мотивацію, ефективність і задоволеність працівників, зумовлюють побудову ефективних команд і розвиток позитивної робочої атмосфери. Доцільно виокремити такі психологічні чинники.

1. Мотивація та залучення до діяльності:

- внутрішня мотивація стосується сприяння розвитку внутрішньої мотивації працівників через стимулювання їхніх особистих цілей і цінностей;

– задоволення від праці та створення умов, які сприяють задоволенню від виконаної роботи та впевненості у своїх можливостях.

2. Емоційний інтелект і комунікація:

– емоційний інтелект: розвиток навичок управління емоціями сприяє підвищенню емоційної свідомості та співпраці в колективі;

– ефективна комунікація: розвиток навичок слухання та взаєморозуміння стимулює покращення комунікацій і побудови позитивних відносин.

3. Розвиток креативного мислення та інновацій:

– стимулювання творчості: підтримання розвитку креативного мислення та створення середовища сприяє виникненню новаторських ідей і появі оригінальних рішень;

– прийняття змін: психологічна готовність до змін необхідна для адаптивності й інноваційного розвитку працівників в організації.

4. Розвиток лідерських якостей і тимбілдинг:

– лідерство: розвиток навичок лідерства та сприяння формуванню лідерів у колективі;

– командна робота: зміцнення взаємодії та співпраці між членами команди для досягнення спільних цілей.

5. Розвиток стресостійкості та психологічного здоров'я:

– стресостійкість: розвиток навичок управління стресом і сприяння психологічному благополуччю співробітників;

– психологічна підтримка: надання можливостей для психологічної підтримки та збереження психічного здоров'я співробітників.

Ці психологічні чинники сприяють формуванню позитивної робочої атмосфери, покращенню ефективності та задоволеності працівників, а також уможливають розвиток командної роботи та підвищення продуктивності праці в організаціях міського господарства.

В Європейському Союзі існує кілька значущих соціально-культурних проєктів, спрямованих на розвиток людського капіталу організацій і підтримку різноманітних сфер життя громадян. Розглянемо найбільш поширені програми [2].

1. Erasmus+.

Ця програма спрямована на розвиток освіти, навчання, молоді та спорту. Основні напрями програми:

– студентська мобільність, фінансова підтримка для навчання, стажування та обміну студентів у різних країнах ЄС;

– молодіжні ініціативи, проєкти та програми, зорієнтовані на активну участь молоді в суспільному та політичному житті.

2. Horizon Europe.

Програма сфокусована на проведенні наукових досліджень і створенні інновацій, на розвитку наукового капіталу та підтримці громадянського суспільства. Програма втілюється за такими напрямками:

- дослідницькі проекти, фінансування наукових досліджень, сприяння інноваціям і створенню нових технологій;
- підтримка громадянського суспільства, програми для створення партнерства, мереж та проектів громадянського активізму.

3. Creative Europe.

Програма покликана забезпечити розвиток культурного й творчого секторів за такими напрямками:

- фінансування культурних проектів, гранти та субсидії для культурних ініціатив, мистецьких проектів і культурного обміну;
- мобільність і культурний обмін, підтримання мобільності художників, культурних працівників та обміну досвідом.

4. Interreg

Програма спрямована на співпрацю між регіонами для зміцнення соціального й економічного розвитку за такими напрямками:

- транскордонні проекти, зокрема співпраця між різними регіонами для розвитку інфраструктури, освіти та культурного обміну;
- стратегічні ініціативи, тобто спільні програми для підтримки розвитку й обміну досвідом між регіонами.

Вказані програми спрямовані на різні аспекти розвитку людського капіталу: освіту, культурний обмін, наукові дослідження та співпрацю між громадянами різних країн ЄС. Вони сприяють розвиткові різноманітних компетентностей, мобільності й обміну досвідом, формуючи та підвищуючи людський потенціал в Європейському Союзі.

В Україні теж запроваджено кілька значущих соціально-культурних проектів, зорієнтованих на розвиток людського капіталу та підтримку різних сфер життя суспільства. Наведемо окремі найбільш відомі програми.

1. Програма «Креативна Європа» в Україні [4]. Ця програма включає та елементи:

- гранти для культурних проектів, фінансова підтримка культурних ініціатив, мистецьких проектів;
- підтримка міжнародної співпраці у всіх сферах мистецтва та креативних індустрій;
- премії ЄС у галузі літератури, музики, архітектури та культурної спадщини, а також нагороди «Європейська культурна столиця» та ініціативи European Heritage Label;

- розвиток видавничого партнерства;
- культурний обмін: програми мобільності для художників, культурних працівників та обміну досвідом.

2. Erasmus+ – програма міжнародної співпраці Європейського Союзу з іншими країнами світу, зокрема з Україною у сфері освіти, молоді та спорту, яка реалізується в Україні з 2004 року [5] і передбачає:

- освітню мобільність: можливість для студентів, викладачів і працівників закладів освіти брати участь у навчальних програмах, стажуваннях та інших формах освітньої мобільності в країнах Європейського Союзу та інших країнах, що беруть участь у програмі;

- професійну мобільність: дає змогу для працівників здобувати професійний досвід в країнах Європейського Союзу та інших країнах, що беруть участь у програмі;

- молодіжні обміни: можливість для молодих людей взяти участь у молодіжних обмінах, волонтерських проєктах та інших формах молодіжної діяльності в країнах Європейського Союзу та інших країнах, що беруть участь у програмі;

- співпрацю в галузі освіти, професійної підготовки та молоді: підтримка проєктів співпраці організацій у галузі освіти, професійної підготовки та молоді з країн Європейського Союзу та інших країн, що беруть участь у програмі.

Умови війни в Україні внесли певні зміни в реалізацію програми Erasmus+. З одного боку, війна призвела до обмеження міжнародних контактів та обмінів. З іншого боку, вона також створила нові можливості для розвитку освіти, професійної підготовки та молоді в Україні.

3. Програма «Творчий Старт» (CreativeStart) реалізується в Україні з 2015 року і спрямована на підтримку молодих творчих людей та їхніх проєктів, розвиток підприємництва та креативної економіки в системі вищої освіти [7]. Програма зорієнтована на:

- підтримку молодих талантів: навчальні програми для розвитку креативних і художніх здібностей у молоді;

- організацію мистецьких майстерень: проведення майстер-класів і заходів для розвитку творчих навичок;

- розбудову інституційних партнерств, політику для розвитку підприємницької освіти: навчальні програми задля вдосконалення підприємницьких навичок у студентів.

Програма реалізується за такими основними напрямками, як надання грантів на реалізацію творчих проєктів молодих людей, проведення

навчальних та освітніх заходів для молодих творчих людей, підтримка молодих творчих людей у міжнародній співпраці.

4. Програма «Культурна дипломатія» (Cultural Diplomacy). Програма Cultural Diplomacy в Україні – це ініціатива, спрямована на розвиток культурних зв'язків між Україною та іншими країнами світу. Програма реалізується Міністерством культури й інформаційної політики України спільно з міжнародними організаціями й культурними центрами. Метою програми є популяризація української культури в світі, розвиток культурного обміну між Україною та іншими країнами, підвищення іміджу України як країни з багатою культурною спадщиною. Програма реалізується за такими основними напрямками: проведення міжнародних культурних фестивалів і заходів, просування української культури в міжнародних медіа, надання грантів і стипендій для українських митців і культурних діячів [1].

5. Програма «Молодь в Дії» (Youthin Action) – це програма Європейського Союзу, спрямована на розвиток молоді та її залучення до суспільного життя для підтримки активної участі молоді в громадському житті, лідерства та соціального розвитку. Програма реалізується в Україні з 2007 року. Метою програми є розвиток активних і відповідальних громадян, підвищення рівня освіти та компетентностей молоді, сприяння міжнародній співпраці молоді. Пріоритети програми: європейський розвиток, участь молоді, культурне розмаїття, залучення молоді з обмеженими можливостями. Основні напрями реалізації: програми навчання та стажування за кордоном, програми молодіжного волонтерства, програми молодіжного діалогу й участі.

Умови війни в Україні внесли певні зміни в реалізацію програми «Молодь в Дії» [3]. З одного боку, війна спричинила обмеження міжнародних молодіжних обмінів, а з іншого, – з'явилися нові можливості для розвитку молодіжного активізму в Україні. З метою адаптації програми до умов війни основну увагу зосередили на внутрішньо-українських молодіжних проєктах та підтриманні молодіжних проєктів, спрямованих на допомогу постраждалим від війни.

Зокрема, в рамках програми «Молодь в Дії» в умовах війни зреалізували такі проєкти: «Благодійний марафон “Молодь в Дії: Разом до Перемоги”», який зібрав понад 1 мільйон гривень для допомоги постраждалим від війни; «Молодь за мир» – проєкт спрямований на популяризацію ідей миру та ненасилля; проєкт «Молодь за освіту» покликаний забезпечити молоді доступ до освіти в умовах війни [1].

Наведені соціально-культурні проєкти спрямовані на різні аспекти розвитку людського капіталу в Україні: освіту, культурний обмін, молодіжну

активність і розвиток творчих потенціалів. Вони стимулюють розвиток компетенцій, мобільності й обміну досвідом, сприяючи формуванню людського потенціалу в українському суспільстві.

Соціально-культурні та психологічні чинники важливі для створення сприятливого середовища та розвитку людського капіталу в менеджменті організацій міського господарства, впливають на ефективність діяльності таких організацій. Дослідження цих чинників уможлиблює створення ефективної команди, забезпечення збалансованого розвитку працівників і підвищення результативності діяльності організації. Забезпечення позитивного впливу цих чинників є важливим завданням для керівництва організацій міського господарства.

Список використаної літератури

- 1. Міжнародний** форум культурної дипломатії 2023. URL: <https://ui.org.ua/sectors/projects/international-cultural-diplomacy-forum-2023-2/>.
- 2. Міжнародні** програми, проекти і гранти. Тернопільська обласна рада. URL: <http://tor.gov.ua/?id=320>.
- 3. Програма ЄС** «Молодь в дії»: флеш-моб у центрі Львова. URL: <https://dyvys.info/2013/09/27/prohrama-es-molod-v-diji-flesh-mob-u-tsentri-lvova/>.
- 4. Програма ЄС** «Креативна Європа» 2021-2027. URL: <https://business.diaa.gov.ua/creative-europe>.
- 5. Програма ЄС** Еразмус+. National Erasmus+ Office in Ukraine. URL: <https://erasmusplus.org.ua/programa-yes-erazmus/pro-programu/>.
- 6. Юринець З. В.** Самоменеджмент: підручник. Львів : СПОЛОМ. 2015. 360 с.
- 7. Creative Spark.** Розвиток підприємництва та креативної економіки у системі вищої освіти. URL: <https://www.britishcouncil.org.ua/programmes/education/creative-spark>.
- 8. Rosińska M.** Капітал людзкі podstawą budowania przewagi konkurencyjnej współczesnych przedsiębiorstw, w: J. Bogdanienko, M. Kuzel, I. Sobczak (red.). Uwarunkowania budowania konkurencyjności przedsiębiorstw w otoczeniu globalnym. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek. 2007. P. 11–20.
- 9. Samul J.** Definicje kapitału ludzkiego w ujęciu porównawczym. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach. Administracja i Zarządzanie. 2013. T. 23. № 96. P. 195–204.
- 10. Sułkowski Ł.** Czy jest możliwe kształtowanie kultury organizacyjnej? Organizacja i Kierowanie. 2001. № 4. P. 99–110.
- 11. Tittenbrun J.** Gospodarka w społeczeństwie. Zarys socjologii gospodarki i socjologii ekonomicznej w ujęciu strukturalizmu socjoekonomicznego. Poznań: Zysk i Ska. 2012.

САМОТНІСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА МЕШКАНЦІВ МЕГАПОЛІСА

*Наталія Альохіна,
Олена Романовська*

Відчуття самотності – глобальна проблема жителів мегаполісів. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) зазначає, що сьогодні фіксується високий рівень соціальної ізоляції та самотності людей різного віку, що негативно впливає на фізичне і психічне здоров'я і благополуччя людей у всьому світі. Так, 15 листопада 2023 року ВООЗ на своєму сайті оголосила про заснування нової Комісії із соціальних зв'язків, яка розглядатиме проблему самотності як серйозної загрози здоров'ю людини, сприятиме приділенню пріоритетної уваги питанню соціальних зв'язків та прискорюватиме розширення масштабів впровадження відповідних рішень у країнах з будь-яким рівнем доходу.

ВООЗ вказує, що «соціальна ізоляція (недостатній рівень соціальних зв'язків з оточенням), так і самотність (почуття відсутності зв'язків з іншими людьми, що спричиняє страждання) – поширені явища. Усупереч думці про те, що ізоляція і самотність – це доля передусім літніх людей у країнах з високим рівнем доходу, з ними та їх негативними наслідками для здоров'я та благополуччя стикаються представники всіх вікових груп у всьому світі. Так, зі соціальної ізоляції зазнає кожна четверта людина похилого віку у світі. І цей показник загалом однаковий у всіх регіонах. За даними досліджень, самотність відчувають 5–15% підлітків. При цьому реальні цифри, швидше за все, значно вищі» [2].

Як заявив Генеральний директор ВООЗ доктор Тедрос Адханом Гебреесус: «Високий рівень соціальної ізоляції та самотності в усьому світі призводить до серйозних негативних наслідків для здоров'я та благополуччя населення. Люди, які не мають достатньо міцних соціальних зв'язків, схильні до підвищеного ризику інсульту, тривожних розладів, деменції, депресії, самогубств тощо...» [2].

За даними ВООЗ, низький рівень соціальних зв'язків спричиняє такий самий чи навіть більший ризик передчасної смерті, як і інші більш відомі фактори ризику – куріння, надмірне вживання алкоголю, недостатня фізична активність, ожиріння та забруднення повітря. Соціальна ізоляція також серйозно впливає на фізичне та психічне здоров'я: вона асоціюється з тривогою та депресією і може на 30 % підвищувати ризик серцево-судинних захворювань.

Створена комісія ВООЗ формуватиме глобальний порядок денний із питань соціальних зв'язків, підвищуватиме поінформованість про проблему та сприятиме налагодженню співпраці, що уможливить ухвалення науково обґрунтованих рішень для країн, місцевих громад та окремих громадян. Як вважає ВООЗ, у світлі негативного впливу пандемії COVID-19 та її соціально-економічних наслідків на якість соціальних зв'язків усі ці питання нині набули особливої актуальності.

Проблема самотності людей завжди була і залишається на часою. Події, що відбуваються в останні роки в Україні (пандемія, воєнні конфлікти і пов'язане з цим вимушене біженство), загострили цю проблему. Сьогодні відчуття самотності стає глобальною проблемою: багато людей у всьому світі почуваються самотніми. Так цю проблему засвідчують і дані Червоного Хреста Великої Британії [17]. Вони вказують на те, що в країні близько 9 млн людей говорять про особисту самотність. Самотність великої кількості людей у США, старших за 45 років, також засвідчують статистичні дані. За статистичними даними Joint Research Centre, у країнах Європи також велика кількість людей, що почуваються самотніми: 30 млн дорослих жителів відчувають самотність, водночас 75 млн перебувають у соціальній ізоляції [17]. Можливо, така ситуація склалася у зв'язку з тим, що відсутність соціальних зв'язків призводить до зниження якості життя й до падіння рівня щастя, тобто люди стають не тільки самотніми, а ще й нещасними.

Збільшення кількості людей, що переживають самотність і недостатність дослідження з теми, вимагають ретельного вивчення цього феномена. Отже, самотність є серйозною соціальною проблемою, яка потребує ретельного дослідження і пошуку шляхів її розв'язання.

Як ми вже зазначали, тема самотності людини є дуже актуальною вже протягом тривалого часу і дуже багатоаспектною, тому її вивчали науковці різних напрямів. Різні вияви самотності були предметом досліджень із філософії, психології, соціології, медицини, культурології, антропології. У нашій роботі ми зосередимося на психологічному вимірі проблеми самотності людини.

Сьогодні у світовій психології виокремлюють такі основні підходи до вивчення самотності, як: екзистенційний (І. Ялом, К. Мустакас), психоаналітичний (З. Фройд, Л. Зілбург, Х. Салліван, Ф. Фромм-Рейхман), гуманістичний (А. Маслоу, К. Роджерс, Л. Х'елл, Д. Зіглер), соціально-психологічний (А. Боумен, Д. Рісмен), когнітивний (В. Дерлега, С. Марголіус, Д. Перлман, Л. Пепло). Представники цих напрямів по-різному розглядають природу, витоки і сутність самотності як феномена людського буття.

Так, екзистенційні психологи І. Ялом та К. Мустакас розуміють самотність як природний стан людини і вказують, що людина від народження приречена на самотність, оскільки є унікальною і неповторною, що унеможлиблює розділення власних почуттів і переживань з іншою людиною [20; 26]. При цьому представники екзистенціальної психології вважають самотність творчою силою людини, можливістю розвитку.

К. Мустакас розглядає поняття «суєта самотності» і «справжня самотність». На думку психолога, «суєта самотності» є комплексом захисних механізмів, які «віддаляють людину від розв'язання важливих життєвих питань і постійно спонукають її прагнути до діяльності заради діяльності разом з іншими людьми» [20]. Відчуття «справжньої самотності» з'являється в людини внаслідок її зіткнення з межовими життєвими ситуаціями, які вона переживає на самоті.

Відомий представник екзистенційної психології І. Ялом називає самотність ізоляцією й виокремлює три її типи: міжособистісну, внутрішньоособистісну та екзистенційну. Міжособистісна ізоляція передбачає ізоляцію особистості від інших людей унаслідок дії багатьох факторів, наприклад, через недостатньо розвинені навички спілкування, наявність комунікативних бар'єрів, підвищену конкуренцію. Внутрішньоособистісна ізоляція тлумачить як стан самовідчуження та неприйняття людиною себе. Екзистенційна, або фундаментальна, ізоляція проявляється в усвідомленні людиною своєї неминучої самотності, відчуженості від світу і спонукає людину взяти відповідальність за власне життя [26].

Особливістю психоаналітичного підходу до вивчення самотності є пошук передумов виникнення в людини відчуття самотності в історії її дитинства та зумовленість самотності індивідуально-психологічними властивостями людини. Представники цього підходу концентрують увагу на тому, які внутрішньоособистісні чинники, риси характеру і внутрішні конфлікти особистості спричиняють стан самотності. Так, Ф. Фромм-Рейхман акцентує на негативному впливі передчасної розлуки з материнською ласкою на переживання самотності в дорослої людини [16]. Психоаналітик Х. Салліван пов'язував самотність із потребою людини в близькості з іншими і вказував: якщо цю потребу до контакту, яка вперше з'являється у дитинстві, не задовольняють батьки, то в подальшому людина має проблеми в налагодженні стосунків, неспроможна задовольнити суттєву потребу в близькості й відчуває глибоку самотність [12]. На думку Л. Зільбурга, причинами самотності є такі риси особистості людини, як нарцисизм, марення величі й ворожість, які мають коріння в дитинстві [12].

Але зазначимо, що представники неофрейдизму, наприклад Е. Фромм, К. Хорні наголошують на соціальних передумовах виникнення самотності, закладених у суспільстві, сім'ї тощо.

На відміну від представників психодинамічної теорії, прихильники соціально-психологічного підходу А. Боумен, Д. Рісмен та інші розглядають самотність як наслідок тих змін, що відбуваються в соціумі: послаблення родинних зв'язків, зростання родинної та соціальної мобільності і под. [21].

Представники гуманістичного підходу у психології по-різному потрактовують роль самотності в житті людини. Так, А. Маслоу зазначає, що особи, які мають потребу в самореалізації, потребують не лише усамітнення, а й самотності, і в цьому розумінні самотність має позитивне значення для особистості, оскільки справжнє самопізнання неможливе без усамітнення [12]. Засновник клієнтцентованого напряму психотерапії Карл Роджерс вважає, що самотність людини є проявом її слабкої особистісної адаптивності, а призводить до самотності розбіжність і конфлікт між реальним «Я» та ідеальним «Я» особистості [23]. Дослідник виділяє два типи самотності:

- відчуження людини від самої себе, свого досвіду, функціонування власного організму;

- оцінювання якості стосунків із членами групи як незадовільної, або неприйняття себе на фізіологічному чи психологічному рівні.

У випадку першої самотності в людини може спостерігатися алекситимія – симптом нездатності ідентифікувати, розпізнавати й називати свої емоції або ж інших людей. Цей симптом виникає приблизно у 10 % населення Землі і часто він призводить до неефективної комунікації та поганого контакту з іншими.

Алекситимія проявляється як відсутність можливості концентрувати власну увагу на прояви свого тіла (наприклад, не помічають тремор, підвищення тону голосу, біл, або ж оніміння в певній частині тіла.) Невміння розпізнавати власні емоції призводить до їх ігнорування і як наслідок – до втоми, професійного виснаження та підвищеної дратівливості.

Стосовно другого типу самотності за К. Роджерсом, доцільно навести такі приклади [23].

Після втрати кінцівки людина може відмовлятися приймати нову реальність і своє тіло таким, яким воно є зараз. Також у зрілому віці в моменти, коли потрібно брати на себе відповідальність й ухвалювати важливі рішення, особистість усе ще повертається в дитинство, згадуючи про нереалізований потенціал, незадоволення потреб у минулому і под.

Нерозуміння емоцій інших людей також є значною проблемою, оскільки втрачається контекст ситуації, і як наслідок дії індивіда можуть мати неадекватний характер з погляду людей навколо.

Алекситимія буває сталою рисою характеру або ситуативним проявом чи побічним ефектом від постійної тривоги та депресії. Самотність може бути наслідком алекситимії, або ж навпаки алекситимія може бути наслідком самотності (іноді через вибір стратегії «не показувати свої почуття» іншим людям).

Зауважимо також, що через тривалий вплив стресу на організм людини, яка відчуває самотність, тіло людини на фізіологічному рівні старіє значно швидше.

Дослідники, що працюють за принципами когнітивного підходу, включають такі характеристики у своїх моделях самотності: описові характеристики мережі соціальної взаємодії людини (інтимні стосунки, а також ширша група знайомих, колег, сусідів і родичів); критерії або стандарти відносин; особистісні риси (соціальні навички, самоповага, сором'язливість, тривожність, замкнутість); загальні індивідуальні характеристики (наприклад, стать, стан здоров'я) [22]. Наприклад, когнітивні психологи С. Марголіус, Д. Перлман, Л. Пепло наголошують на взаємозв'язку самотності й невідповідності соціального та індивідуального досвіду індивіда. Л. Пепло зазначає, що саме пізнання є фактором, який опосередковує зв'язок між нестачею соціальності та відчуттям самотності. Саме розуміння причин самотності впливає на інтенсивність і сприйняття самотності [22].

Усі щойно описані психологічні підходи до вивчення проблеми людської самотності поєдналися в «інтегративній моделі самотності» У. Садлера і Т. Джонсона. Феномен самотності автори визначають як динамічний процес, детермінований переживаннями індивіда в контексті відносин і зв'язків між людиною та зовнішнім світом [25]. Згідно з інтегративною моделлю, метою життя людини є найкращий варіант реалізації здібностей, даних від народження, для яких необхідною є взаємодія людини із навколишнім світом і встановлення необхідної кількості зв'язків на міжособистісному, соціальному і глобальному рівнях. Втрата цих зв'язків або неможливість їх встановити призводить до виникнення в людини відчуття самотності. Таким чином, ключовим поняттям в інтегративній моделі самотності для розуміння причин самотності виступає поняття «зв'язок», а самотність визначається як «переживання, яке викликає складне і гостре почуття, що виражає певну форму самосвідомості й показує розкол у

базовій реальній мережі відносин і зв'язків внутрішнього світу особистості» [25].

Вітчизняні психологи (І. Вашенко, П. Гасанова, О. Коваленко, О. Помазова, О. Сідоркіна) розглядають самотність у контексті взаємодії людини зі соціальним середовищем і вбачають її причини в тому, що людина не отримує необхідний їй емоційний відгук від оточення у процесі спілкування. Тобто справа не в кількості соціальних зв'язків людини, а в їхній якості та глибині. Так, О. Коваленко зазначає: якщо базова потреба людини у спілкуванні не задоволена, то вона може почуватися самотньою і мати переживання, «які найчастіше зумовлені деформацією зв'язків за різними аспектами дійсності, порівняно мало залежать від об'єктивних умов; такі переживання мають як позитивний, так і негативний потенціал» [3].

О. Помазова [5] розглядає самотність як психологічний феномен як почуття, процес, ставлення, життєва позиція або стан, і в кожній із цих категорій має специфіку прояву та наслідків (табл. 1).

Таблиця 1

Категорії самотності як психологічного феномена (за О. Помазовою)

Категорії самотності	Сутність	Наслідки
Самотність як почуття	Переживання людиною своєї несхожості на інших, усвідомлення неможливості на цьому етапі мати близькі стосунки з ким-небудь	Певний психологічний бар'єр у спілкуванні, відчуття нерозуміння та неприйняття себе іншими людьми
Самотність як процес	Нездатність особистості сприймати й реалізовувати наявні в суспільстві норми, принципи, цінності в конкретних життєвих ситуаціях	Втрата особистістю статусу суб'єкта соціального життя
Самотність як ставлення	Неможливість прийняття світу як самоцілі та самоцінності	Відсутність інтеграції індивіда до соціального оточення
Самотність як життєва позиція	Усвідомлене небажання підтримувати близькі стосунки з оточенням	Відчуженість людини від людей і світу загалом
Самотність як стан	Переживання людиною втрати внутрішньої цілісності, а також зовнішньої гармонії зі світом	Порушення гармонії між бажаною та досягнутою якістю соціального спілкування

Сучасні психологи [10; 24] на основі впливу самотності на життєдіяльність людини виокремлюють позитивну й деструктивну самотність.

Позитивна самотність, або усамітнення, є продуктивним і творчим станом, який сприяє концентрації внутрішнього потенціалу і здібностей людини, внутрішньому самопізнанню та саморозкриттю. Деструктивна ж самотність руйнує та пригнічує людину, супроводжується негативними емоційними переживаннями, дисгармонічними і кризовими станами особистості, відірваністю людини від соціальної взаємодії та може призвести до таких негативних наслідків, як депресія, зловживання психоактивними речовинами, соціальної ізоляції, аутодеструктивної та суїцидальної поведінки тощо [10].

На думку О. Сідоркіної, формування нових форм комунікативних процесів у сучасному інформаційному суспільстві, поширення специфічної урбаністичної культури, популярність психології індивідуалізму, у якій людина розглядає себе як ціль, а інших – лише як засіб, призвели до ситуації, де, з одного боку, людина стає більш «доступною» для соціального контактування, а з іншого, – відбувається актуалізація екзистенційної проблеми самотності людини у світі та загострення сприйняття і переживання відчуження [9].

Як і О. Сідоркіна, інші дослідники [6; 13] зазначають, що урбанізація та індивідуалізація впливають на зростання відчуття самотності в мешканців великих міст, де на сьогодні проживає близько 45 % земного населення. Аналіз комунікативних аспектів життя мешканців мегаполіса, здійснений М. Препотенською, показав, що комунікативними феноменами мешканців мегаполіса є дискурс юрби та меседж-комунікація, якій властиві поверхневність спілкування, стереотипність мислемовлення, тенденції самотності, відчуження, ігнорування комунікативних зв'язків [6]. С. Куцепал у своєму дослідженні зазначає, що велике місто дає людині великі можливості для особистісного та соціального зростання, але водночас виступає джерелом різноманітних негативних соціально-психологічних явищ: самотності, соціальної незахищеності, емоційного, психологічного та інформаційного насилля тощо [4]. Отже, як зауважує В. Малімон, «екзистенціал самотності постає як іманентна характеристика буття людини-в-місті» [4, с. 52].

Самотність – це соціально-психологічне явище, емоційний стан людини, пов'язаний з відсутністю близьких, позитивних емоційних зв'язків із людьми та/або зі страхом їхньої втрати внаслідок вимушеної або

психологічної причини соціальної ізоляції [13]. Фізична або емоційна ізоляція є обов'язковою умовою для його прояву, що сприяє різкому збільшенню потреби у спілкуванні. У рамках дослідження нам необхідне розуміння самотності як стану, що визначається порушенням гармонії між бажаною та досягнутою якістю соціального спілкування.

За останні роки самотність стала одним із актуальних психологічних питань, оскільки дедалі більше людей почуваються самотніми навіть у суспільстві, де, здається, завжди хтось є поруч. Соціальні мережі, хоч і надають можливість спілкуватися з великою кількістю людей, одночасно можуть ще більше поглиблювати почуття самотності, оскільки спілкування відбувається віртуально, а не особисто.

Самотність впливає на те, як люди думають, відчувають і діють. Кожен почуватиметься по-різному, але хронічна самотність й ізоляція можуть серйозно вплинути на чиєсь здоров'я та благополуччя. Часто для людей, які переживають самотність, спілкування може бути складним. Самотність може викликати різні відчуття: менш упевнений, відключений від інших, втомився, ізольований і самотній, у пастці, менш зосереджений або позбавлений мети, розчарований. А в найгірших випадках самотність може викликати думки про самогубство та самоушкодження. Тобто наслідки самотності можуть серйозно впливати на фізичне та психічне здоров'я людини. У деяких випадках, тривале перебування у стані самотності може спричинити депресію, тривожні розлади, недостатнє самооцінювання та навіть самогубство. Відчуття соціальної відділеності може також вплинути на зниження імунітету, збільшення ризику серцево-судинних захворювань та інших фізичних проблем.

Грунтуючись на результатах аналізу літературних джерел і матеріалів ВООЗ, висновковуємо, що самотність пов'язана і з іншими негативними явищами – депресією та неврозом.

Депресія (депресивний епізод) – це психічний розлад із характерними соматичними, когнітивними й емоційними порушеннями, серед яких зниження настрою, ангедонія, суїцидальні тенденції [7].

Невроз (невротичний розлад) – це група нервово-психічних розладів, для яких характерні астеничні, нав'язливі або істеричні прояви з тимчасовим зниженням розумової та фізичної працездатності, а також критичного ставлення до свого стану [7].

Дослідники засвідчують, що виникнення неврозу та депресії здебільшого пов'язане з порушенням значущих стосунків, а саме з поняттям самотності, а їхні прояви мають як психологічний, так і фізіологічний характер. З огляду на це, ми побудували модель самотності (рис. 1).

Рис. 1. Модель самотності

Певні соціально-психологічні особливості проживання у великому місті спричиняють появу відчуття самотності його мешканців. По-перше, велика кількість населення мегаполіса призводить до деіндивідуалізації його мешканців і, відповідно, до зниження соціального контролю і розмиття норм та правил поведінки в суспільстві. По-друге, великим містам притаманний ефект «рівного комунікативного ланцюга», що спричиняє відсутність соціальної підтримки та соціальної солідарності, які є найважливішим соціально-психологічним ресурсом людини [8]. По-третє, відсутність необхідної кількості соціальних ролей у зв'язку з перенаселеністю великих міст і можливість швидкої зміни ролей та соціального статусу, тобто рольова мобільність, є дуже значущим чинником формування напруженості у спілкуванні з людьми в мегаполісі.

Сучасні реалії життя, соціальне буття стають складними, невизначеними, непередбачуваними, суперечливими і навіть парадоксальними. Виклики глобального інформаційного та постмодерністського світу для сучасної людини є неподоланими, а іноді й незрозумілими. І в цей момент з'являється певний спосіб захисту власного життя від експансії соціального «насилля». І такий самозахист є втечею в самотність. Чудово сказав Дж. Байрон у поемі «Паломництво Чайльд Гарольда», що самотність – це там, «де ми принаймі перебуваємо наодинці» [18].

«Самотність у натовпі» вже стає нормою життя для сучасної людини, особливо, якщо це життя вирує в місті. Навіть спілкування з великою кількістю людей, що перебувають у різних частинах величезного мегаполіса, а іноді й у різних країнах та на різних континентах, позбавляє сучасну

людину можливості побути наодинці з собою. «Самотність – це суб'єктивне відчуття, що вам бракує потрібних соціальних контактів» [18].

Відверто про проблему самотності чи не вперше заговорив колишній генеральний хірург США Вівек Мурті [1]. Він виділяє три виміри самотності, яких не вистачає: інтимно-емоційна, соціальна і колективна. Проблема самотності має свою давню історію і протягом всієї історії людства багато разів ставала предметом дослідження. Перші міркування про самотність, наприклад, книга Екклізіаста (4:8), то можна зробити висновок, що такий стан людина того часу сприймала досить серйозно: «Людина собі самотня, нікого другого не має: ні сина в неї, ані брата, а праці її нема краю, очі її не насичуються багатством» [18]. Отже, людина того часу не бачила власної цілісності у своїй відірваності від близьких їй людей, сім'ї і вважала свою працю абсурдним заняттям, а буття тільки пригноблює, без пояснення.

«Трансценденталісти», зокрема Г. Д. Торо, Р. Емерсон, Е. Пібоді, Ф. Хедж, розглядали усамітнення як засіб самозахисту, який насамперед зміцнює духовний потенціал особистості, а також сприяє соціальному і творчому вдосконаленню. Норвезький філософ Ларс Свендсен увів поняття «ліберальний індивід», який є «інакшістю», має бути особливим, і вважав індивіда не асоціальним, але він сам бажає самостійно оцінювати, з ким йому хочеться соціалізуватися. Такі мешканці міст мають більший простір для свободи, відокремлюючись від інших, як у фізичному, так і духовному плані.

Цікава думка Макса Вебера, що людина страждає від внутрішньої самотності, і причина – виникнення протестантизму. А Г. Зіммель міркував, що самотність людської істоти через занурення в життя великого міста. Як не згадати, відомі слова Ж.-П. Сартра: «Інші – це пекло». Через скупчення і щільність людей, спостереження Іншого, неможливість усамітнитися, може спричинити самотність. Навіть самотні користувачі соціальних мереж, активно використовуючи медіа, ще більше стають самотніми. Це засвідчують результати досліджень психолога Губерта Дрейфуса [18].

На думку К'єркегора, «самотність» – це замкнутий світ самосвідомості, що не розмикається ніким і ніяк, крім самого Бога. Результатом такої боротьби внутрішнього самоусвідомлення та екзистенції стає набуття віри, але віри не в традиційному загальному розумінні, а повне занурення у власний створений «іраціоналістичний образ Бога», який може стати єдиним можливим співрозмовником для загубленої або закинутої у світ людини. Тут можна згадати і модель Симони Вейль, де бути християнином поза Церквою – це нормально. Це і зараз нормальне явище [18].

Парадоксально, але за статистикою, у мегаполісах люди гостріше відчувають самотність, ніж у селах чи маленьких містечках. На Всесвітньому

економічному форумі, який проходив у Давосі 2019 року і на якому обговорювали перспективи розвитку сучасних суспільств крізь призму нової хвилі глобалізації, тематично об'єднали під назвою «Глобалізація 4.0», і там одна панельна дискусія була присвячена саме проблемі самотності [18]. Під час цієї дискусії самотність визнали розбіжністю між кількістю і якістю відносин, яких ви хочете і які у вас є: ви можете бути в натовпі і відчувати себе при цьому абсолютно самотнім.

Однак наші «граничні ситуації» все ж таки досить специфічні і трапляються в житті людини не кожен день, але відчуття того, що людина проживає не своє життя, а чийсь Чуже, робить нав'язані ззовні речі, зазнає впливу соціальних стереотипів і при цьому всьому розчиняється в «Мам». Це дуже часто відчуває сучасний містянин, і, зокрема, мешканець мегаполіса.

Міська рутинна, поглинання роботою, втрата зв'язків із близькими призводить до того, що людина власне життя сприймає як абсурд, у розумінні Альбера Камю. Позбутися цього відчуття складно, повсякденність поглинає, але жити в місті й бути вільним від міста це можливо. Але ідея відкинути прагматику відомого звичного комфорту, який забезпечує сучасне міське життя, видається нам просто абсурдною. Тобто відчуття комфорту як звичка.

Самотність – це власне відповідальність, усвідомлення вибору або причина. Якщо впустимо когось у цю самотність, то тоді вона перестане бути самотністю і стане товариством. Як вважають деякі урбаністи, місто пропонує людині допомогу, але при цьому має таку потрібну річ, як «міський мультиплікатор самотності», і тільки в цьому випадку самотність може стати даром, який дає можливість пізнати сенс свого життя, позитивний тригер, полюбити свою роботу, усвідомити свою «свободу» і знову зануритися з новими силами в міське життя. У «Втраченому раю» Мільтон пише, що «самотність іноді є найкращим товариством», але в межах міста краще обирати, при можливості, усамітнення. Самотність – це природний сигнал, який показує, що вже час поспілкуватися з іншими [18].

Представники влади різних країн дедалі більше уваги приділяють людиноцентричному влаштуванню міст і створенню нових суспільних просторів. Так, щоліта впродовж 20 років автомагістраль Pompidou Expressway в Парижі перетворюється на пляж. Це частина плану щодо розв'язання екологічних проблем і покращення якості життя парижан. «Пляж» займає окрему вулицю в центрі міста, яку на певний час звільняють від автомобілів і перетворюють на піщані оази і танцмайданчики.

Зусилля докладають і самі містяни. Наприклад, у Данії в 70-х роках почали з'являтися так звані «спільноти щастя» – *bofællesskab*, що виникали

завдяки людям, які прагнули жити в громаді однодумців. Активними ініціаторами створення цієї системи були сім'ї та окремі містяни, незадоволені загальним плануванням міста і житла [18].

Спільноти складаються з приватних будинків, згрупованих навколо великого громадського простору – зеленого двору чи саду. Мешканці часто разом відпочивають, готують вечерю і влаштовують кіноперегляди: саме планування тут сприяє соціальній взаємодії. За даними Управління національної статистики, у Данії кількість *bofællesskab* за останні десять років зростає на понад 20 %.

Життя у спільнотах особливо подобається сім'ям, які шукають сприятливе середовище для своїх дітей, і літнім людям, які зіткнулися з небезпекою соціальної ізоляції. Майк Вікінг, керівник Інституту дослідження щастя, визначає головну перевагу системи в тому, що жителі *bofællesskab* завжди перебувають у спільноті однодумців. Сусіди тут із більшою ймовірністю перетворюються на друзів, між ними виникає почуття єдності, підтримки та безпеки [18].

Загалом ініціатива швидко поширилася в інших скандинавських країнах і згодом у світі. Сотні спільнот з'явилися в Канаді, Великій Британії, Німеччині, Австралії та Японії. Сьогодні популярність системи спільного проживання не зменшується: відколи в 90-х США побудували першу громаду (*Muir Commons* в Каліфорнії), в 25 штатах з'явилося понад 160 спільнот, а ще близько 125 наразі перебувають у стадії розроблення.

Згідно з дослідженнями соціолога Крістофера Сводера, почуття самотності найбільш поширене у великих містах. Серед основних причин такого феномена можна виділити надто швидкий темп життя містян і втому від постійної присутності в натовпі. Водночас аналітики з *Grattan Institute* дійшли висновку, що на соціальні зв'язки також може негативно впливати сам устрій мегаполісів: так, міста з великими відстанями та індивідуалістичним дизайном простору не сприяють комунікації їхніх жителів [18].

Сьогодні дедалі більше архітекторів, дизайнерів та урбаністів говорять про необхідність реалізації концепції щасливого міста замість розумного. Саме такий підхід покликаний зміцнити соціальні зв'язки й відповідатиме насамперед потребам людей, а не економічній ефективності [15].

У книзі «Щасливе місто. Як міське планування змінює наше життя» журналіст і урбаніст Чарльз Монтгомері протиставляє прогресивні цінності – «новий урбанізм», *sustainability*, горизонтальні зв'язки – комерціалізованим і авторитарним принципам міського планування минулих часів [15].

Автор наголошує, що щасливе місто – це простір, де час витрачають не на довгу дорогу до місця роботи, а на спілкування зі сім'єю, хобі та творчість. Де суспільні простори стимулюють нові знайомства, і люди відчують живий контакт з іншими людьми. Де комунікації перетворюються на кооперацію, а креатив – на різні види капіталу: соціальний, інтелектуальний, духовний, творчий і фінансовий. Де незалежно від рівня доходу містяни відчують свою значущість, причетність, зв'язок із містом і беруть на себе відповідальність за його майбутнє.

Громад за зразком датських в Україні наразі немає. Однак деякі девелопери, проєктуючи житлові комплекси, дедалі частіше створюють громадські простори, де люди можуть знайомитися, відпочивати й спілкуватися у природній і невимушеній атмосфері [15].

У сучасному світі соціальну ізоляцію використовують як покарання, приміром одиночні камери у в'язницях, де в'язень позбавлений спілкування з іншими ув'язненими.

Соціальна ізоляція негативно впливає на когнітивні функції. Якщо ж говорити про дитячий розвиток, то рання взаємодія людини в соціумі відіграє вирішальну роль у формуванні та засвоєнні мовлення і як наслідок – розвитку інтелекту. Феномен дітей-мауглі, позбавлених контакту з людьми, свідчить про те, що після певного віку майбутня соціалізація неможлива, як і будь-яке повернення до життя в суспільстві чи засвоєння його норм [14].

Еволюційний біолог Роберт Сапольські в намаганні дати відповідь на запитання «Навіщо нам потрібні інші люди?» пропонує звернути увагу на особливість життя стадних видів ссавців. Так, наприклад, зебри посеред савани збиваються у великі зграї. При цьому чорно-біле забарвлення зебр зовсім не маскує їх від хижаків посеред посушливого клімату.

Вивчаючи зебр, учені постійно плутали ту особину, яку вони уже досліджували, з іншими, через що вирішили досліджених тварин позначати для себе яскравою фарбою. Яким же було здивування вчених, коли згодом вони не знаходили позначених фарбою зебр. Відповідь на запитання «Куди зникали зебри?» була простою і наштовхнула дослідників на довгі роздуми та серйозні теорії.

Позначених яскравою фарбою зебр леви з'їдали найпершими. Справа в тому, що для хижака під час полювання важливо виокремити жертву, за якою він буде гнатися і в стаді поміж майже однакових чорно-білих зебр – це зробити не так і просто. Добре, що дослідники допомагали левам із їхнім вибором.

На основі цього феномена Р. Сапольські зробив висновок, що перебування в групі є важливою умовою для виживання разом із дотриманням стратегії «не виділятися серед інших членів групи».

Саме тому з погляду еволюційної біології відчуття самотності для людини є таким неприємним і болісним, оскільки перебування індивіда поза межами групи різко зменшує ймовірність виживання [14].

У психологічній і філософській літературі пропонують поділ самотності на різні рівні: космічна (відчуття самотності людства як виду), соціальна (відсутність усвідомлення власної ролі та місця в соціумі), міжособистісна (відсутність контактів з іншими людьми або недостатній рівень таких контактів), культурна (відчуження від власної культури, традицій, обрядів) і под.

Самотність приходить під час переживання горя після втрати значущої людини. Коли ще вчора поряд була близька та рідна людина, яка розуміла, підтримувала і яку хотілося розуміти та підтримувати, а сьогодні цієї людини поряд уже немає, то виникає глибоке відчуття покинутості й утрата значущої опори. Часто єдиним варіантом впоратися із цим переживанням є залучення іншими членами групи цієї людини до певних соціальних активностей. Підтримка від оточення для людини, яка переживає як горе, так і самотність, може бути важливою умовою для подальшого покращення стану особистості.

Соціальні мережі зараз створюють цифровий міф із інтересів людини, показуючи їй те, що цікаво саме їй, або людей, які цікавляться тим, що їй цікаво. Коли в реальному житті особистість зустрічається з людьми, які за межами її інтересів і вподобань, то соціальне відчуження посилюється, оскільки точок дотику у взаємодії між цими людьми дуже мало (не те, що в інтернеті). Виникає прагнення до соціальної дистанції в реальному світі та зближення із віртуальними людьми.

У книзі «Психологія ХХІ ст.» описують гендерні відмінності у переживанні самотності, зокрема те, що чоловіки відчувають жаль до себе, нетерплячість та нудьгу, а жінки відчувають самотність меланхолією, депресією, незахищеністю, а також вважають себе непривабливими в цьому стані [14].

Відчуття комфорту у спілкуванні з іншими людьми може повернути баланс між різними сферами активності людини. Спілкування із цікавими особистостями дає людям дозу дофаміну, через що з такими людьми хочеться спілкуватися більше і частіше. Проблема полягає в тому, що для людей буває дуже важко знайти цікавих людей у реальному житті.

Отже, поняття самотності в психологічній науці потрактовують неоднозначно. Розбіжності в поглядах полягають у тому, що нині

феноменологія, соціальні та психологічні механізми самотності вивчені недостатньо. У трактуванні феномена самотності виділяють дві основні тенденції, зумовлені негативною і позитивною спрямованістю. Це дозволяє розглядати самотність в антиномічному: деструктивному і творчому сенсах.

Проблема самотності у мільйонів людей ХХІ століття, на нашу думку, пов'язана з тим, що вони прагнуть бути несамотніми, але не можуть здійснити це в реальному житті. Раніше проблему самотності пов'язували з проблемою спілкування, міжособистісних взаємин. Тільки в останні роки стало очевидним, що самотність пов'язана не стільки з особливостями спілкування, скільки з властивостями особистості. Це засвідчує, що незважаючи на те, скільки і які люди перебувають поруч із людиною (родина, друзі, однодумці, колеги, випадкові знайомі), вона все одно буде почуватися самотньою. Отже, людина почувається самотньою через неможливість установалення близьких духовних, інтимних стосунків з іншими людьми, і це визначає об'єктивний стан людини в соціумі.

Висновки

Збільшення кількості людей, що переживають самотність і недостатність дослідження з теми вимагають ретельного вивчення цього феномена. Теоретичний аналіз праць психологів із проблеми самотності показує, що в сучасній психологічній науці існує безліч визначень цього поняття і достатня кількість теоретичних моделей самотності, у яких враховують психологічні та соціальні фактори її виникнення. Внутрішній зміст самотності є специфічним для кожної людини, а індивідуальні реакції на самотність, емоційне ставлення і переживання явища самотності відмінні в різних людей. Вплив самотності на буття людини має суперечливий характер: самотність може бути для особи деструктивним і руйнівним явищем, але часто є необхідною умовою самопізнання особистості. Щоб подолати самотність, важливо усвідомити її причини й шукати шляхи змін.

Перспективним у контексті розглядуваної проблеми, на наш погляд, є подальше вивчення психологічних чинників, що впливають на формування стану самотності за допомогою опитування й розроблення рекомендацій щодо подолання стану самотності у мешканців мегаполісів.

Список використаної літератури

1. Вівек Мурті. Самотність. Сила людських стосунків. Київ: Лабораторія, 2020. 304 с. **2. ВООЗ** створила Комісію, яка має вирішити проблему самотності [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.who.int/news/item/15-11-2023-who-launches-commission-to-foster-social-connection>. **3. Коваленко О. Г.** Самотність та потреба у спілкуванні в осіб похилого віку. *Наука і освіта: наук.-практ. журнал*. 2012. № 6. С. 94–98. **4. Куцепал С.** Соціологія міста: відповіді на виклики

сучасності [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnuuas_2018_4_6. **5. Помазова О. В.** Самотність як психологічний феномен. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка»*. 2013. Вип. 23. С. 206–214.

6. Препотенська М. П. Антропологія міста. Homo urbis [Електронний ресурс]. *Мультиверсум. Філософський альманах*. Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/71747>

7. Психічні розлади [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://empendium.com/ua/chapter/B27.П.21>.

8. Самотність і мегаполіс [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://politcom.org.ua/samotnist-i-megapolis>

9. Сідоркіна О. М. Самотність у комунікативному процесі сучасної людини. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія*. 2020. Вип. 31.1. С. 93–96.

10. Тимченко О. В. Самотність як соціально-психологічне явище: основні моделі та сучасні тенденції [Електронний ресурс]. *Загальна психологія, історія психології*. 2017. Вип. 70. Режим доступу: http://www.tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/2_2018/2_2018.pdf#page=70

11. Фромм Еріх. Втеча від всвободи. Харків: КСД, 2019. 258 с.

12. Чорнобай В. О. Богословське осмислення феномена самотності [Електронний ресурс]: дис. ... канд. філос. наук за спец. 09.00.14. Київ, 2020. 270 с. Режим доступу: URL:[https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/39567/Chornoba%D1%96_d is.pdf?sequence=1](https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/39567/Chornoba%D1%96_d%20is.pdf?sequence=1)

13. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2007. 640 с.

14. Що таке самотність? Її вплив та наслідки [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://meclee.com/blog/family/shcho-take-samotnist-jiji-vpliv-ta-naslidki>

15. Як міста та люди, з якими ми живемо поруч, впливають на наше щастя [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/02/7/247333/>

16. Fromm-Reichman F. Loneliness. *Prychiatry*. 1959. № 22. P. 1–15.

17. Get help with loneliness [Electronic resource]. Access mode: <https://www.redcross.org.uk/get-help/get-help-with-loneliness>

17. Is There a Loneliness Epidemic? [Electronic resource]. Access mode: <https://medium.com/@sintija.bernava/how-to-cope-with-loneliness-74e7e7e83d64>

18. Maslow A. Theory of Human Motivation. *Psychological Rewer*. 1943. № 50 (4). P. 370–396.

19. Moustakas C. E. Loneliness. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1961.

20. Riesman David, Reuel Denney, Nathan Glaser. The Lonely Crowd. New Haven: Yale University Press, 1950.

21. Peplau L. A., Perlman D. Loneliness: A sourcebook of current theory, research,and therapy. N. Y.: John Wiley & Sons, 1982.

22. Rogers Carl R. Counseling and Psychotherapy. Toronto:Rogers Press, 2007. 472 p.

23. Rokach A. The Subjectivity of Loneliness and Coping with it. [Electronic resource]. *Psychological Reports*. 1996. 79(2). P. 475–481. Access mode: <https://sci-hub.hkvisa.net/10.2466/pr0.1996.79.2.475>

24. Sadler W., Johnson T. From loneliness to anomie. *Labyrinths of loneliness*. 1989. 25.

Yalom I. D. Existential Psychotherapy. New York: Basic Books, 1980. 320 p.

МІСТО. МОЛОДЬ. ОСВІТА

ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ СФЕРИ СТУДЕНТІВ-БІЛІНГВІВ У МЕГАПОЛІСІ

*Наталія Бурейко,
Вікторія Тихонович*

Білінгвізм як складний психофізіологічний і соціально зумовлений феномен є невід'ємною частиною мегаполіса. Розвиток суспільства в умовах процесу глобалізації та інтеграції досвіду людства характеризується потребою в ефективному спілкуванні, яке базується на володінні кількома мовами. Бути конкурентоспроможною людиною в умовах ринкових економічних відносин означає бути білінгвом із високими показниками функціонування когнітивних процесів. Наша країна і народ протягом багатьох століть існував в умовах двомовності, особливо це характерно спостерігати в мегаполісах, бо серед містян найбільше зустрічалось білінгвів. Ситуація білінгвізму в нашому суспільстві зростає й урізноманітнюється в умовах сьогодення. У цьому випадку важливо звернути увагу на те, які психофізіологічні особливості проявляються в пізнавальній сфері й інтелектуальних здібностях сучасних білінгвів. Психофізіологія інтелектуальної сфери білінгвів, які є представниками різноманіття суспільства в мегаполісі є важливим складником свідомості, адекватності, освіченості, активної громадської думки, адаптивної поведінки та продуктивного способу життєдіяльності в умовах мегаполіса. Багатомовність впливає на психофізіологічний стан і розвиток інтелекту й когнітивних процесів білінгвів, а також зумовлює соціально-психологічне благополуччя суспільства.

У зв'язку з цим виникає необхідність проаналізувати психофізіологічні особливості розвитку когнітивних процесів, а саме загального інтелекту у студентів-білінгвів у мегаполісі. Це зумовлює завдання нашого дослідження: здійснити теоретичний аналіз та узагальнити психофізіологічні особливості когнітивних процесів білінгвів у мегаполісі.

Мегаполіс у вимірі соціальної психології мало вивчене явище. Існують дослідження, які розкривають соціально-психологічну характеристику жителів мегаполіса [0] або емоційний компонент ставлення до міста, але вияв саме білінгвізму в контексті мегаполіса поки не розглядали в психологічній науці, а як нам відомо, місце проживання білінгвів впливає на формування двомовності.

Вивчення інтелектуальних здібностей білінгвів ґрунтується на особистісних і вікових особливостях розвитку психічних процесів. Інтелектуальний розвиток особистості і зокрема рівень IQ є однією із важливих передумов оволодіння іншою (другою) мовою. Наступним важливим елементом оволодіння двомовністю і успішним її застосуванням є освіта людини, яка допомагає асимілювати певні мовленнєві подібності і розбіжності. Важливою умовою функціонування білінгвізму є сам процес навчання та його організація, адже зміст і способи навчання можуть як сприяти набуттю нових мовних знань і вмінь, так і гальмувати ці процеси. Важливо враховувати мотиви навчання другої мови, бо від цього теж залежить успіх засвоєння іншої мовної системи в мозку людини. Тобто здатність до навчання й успішність засвоєння знань залежать від багатьох чинників, а не є ізольованими елементами здібностей білінгва.

Білінгвізм як складне психофізіологічне явище пронизує всю когнітивну систему людини і формує двомовну свідомість особистості. J. Cummins, W. E. Lambert, D. K. Simonton в наукових роботах послідовно демонструють, що двомовність впливає на інтелектуальний розвиток особистості. Дані експериментального дослідження, які стосуються впливу білінгвізму на рівень загального інтелекту були часто недостовірними, через неможливість враховувати все різноманіття факторів, які впливають на формування білінгвільної особистості. За останні століття назбирали велику кількість експериментальних даних, які засвідчують негативний (D. J. Saer), позитивний (W. E. Lambert, E. Peal) і нейтральний (S. Arsenian, W. R. Jones, R. Pintner) вплив володіння двома мовними системами на розвиток інтелектуальної сфери особистості. Паралельно з дослідженнями загальноінтелектуальних здатностей були виявлені і підтверджені експериментальні дані про позитивний вплив білінгвізму на розвиток пізнавальних якостей людини, зокрема це стосувалося творчого потенціалу особистості, а саме креативності (M. Leikin), та деяких інших когнітивних структур (E. Bialystok). Когнітивні, метакогнітивні та соціально-інтелектуальні відмінності студентів-білінгвів з урахуванням їхніх типологічних особливостей дають нам об'єктивні знання та розуміння психофізіологічних умов ефективного інтелектуального функціонування студентів-білінгвів у мегаполісі та важливість розвитку загального інтелекту в умовах білінгвізму.

Наукові експериментальні дані щодо функціонування і розвитку білінгвізму та його проявів, зокрема і в умовах мегаполіса, у когнітивних та інтелектуальних сферах людської життєдіяльності на сьогодні не дають вичерпних відповідей про те, як ми можемо покращити здібності, вміння та

здатності кожного конкретного індивіда, а головне, у які вікові і психофізіологічні проміжки це краще робити. Тобто білою плямою на карті психолінгвістики, психофізіології, нейропсихології постають питання розвитку вищих психічних функцій особистості та її інтелектуального потенціалу в умовах білінгвального середовища. Так, існують різні експериментальні дані з різних куточків світу про те, що двомовність не є простим для визначення феноменом, що часто спотворює реальну картину взаємозв'язку розвитку вищих психічних функцій, загальноінтелектуальних здібностей і здатностей і загалом діяльність пізнавальної сфери людини в умовах білінгвальної ситуації. Більшість сучасних дослідників [17; 31; 36] підтверджують, що двомовна ситуація й оперування між двома мовними системами позитивно впливає на пізнавальний, мовленнєвий, освітній і культурний розвиток людини. Наявність і застосування двох мовних систем у свідомості білінгва позитивно впливає на розумовий розвиток особистості. Бонуси, які білінгвізм дає людині, – це формування дивергентного мислення, тобто рівень гнучкості й адаптивних можливостей у білінгвів зростає порівняно з одномовними людьми. Окрім того, білінгви мають кращі показники креативності, які вони демонструють у неординарному підході до аналізу з інформацією і застосуваннями різноманітних мисленневих операцій, бо інтелектуальний розвиток дитини і взагалі людини тісно пов'язаний із розвитком мовлення, і навіть німі тести заповнюють не без участі мовлення.

Ми вже зазначали, що в дослідженні J. Cummins, білінгви збалансованого типу отримали вищі результати з вербальної швидкості та гнучкості й оригінальності порівняно з незбалансованими двомовними досліджуваними. Однак контрольна група, представлена монолінгвами, мала схожі результати з групою збалансованих білінгвів [5]. Висновки, які J. Cummins запропонував, щоб описати взаємозв'язок між двомовністю і креативністю. По-перше, білінгви мають більш загальний і різноманітний досвід на відмінну від монолінгвів, адже вони здійснюють власну діяльність двома мовами і в двох культурних середовищах. По-друге, білінгви мають особливий механізм переключення з однієї мови на іншу, саме тому вони можуть мати більш гнучке мислення. По-третє, білінгви мають можливість доступ до процесів порівняння і зіставлення мов, тобто до процесів, які розвивають металінгвістичні здібності: фонологічна або морфологічна компетентність [5].

Культурологічний, віковий і педагогічний аспекти є ключовими чинниками в експериментальному дослідженні проявів білінгвізму. Культура формує середовище, у якому розвивається двомовність, віковий період

визначає особливості засвоєння й оперування двома мовними системами, а рівень володіння мовою та формування мовних навичок визначає вплив на тип двомовності та якість мовленнєвих знань, умінь і навичок. M. Leikin [31] вивчав вплив білінгвізму на математичну креативність у ранньому дитинстві й отримав такі результати: ранній білінгвізм, а також деякі форми білінгвального навчання впливають на математичну креативність дітей, а відмінність двомовних дітей із білінгвального дитячого садка та дітей-монолінгвів була найбільш помітною на користь дітей-білінгвів. Учений робить висновок про те, що білінгвальна форма навчання позитивно впливає на засвоєння обох мов і сприяє розвитку креативності [0].

Білінгвізм у дітей розглядав також E. Bialystok [14; 15; 17]. За результатами дослідження науковець виявив перевагу двомовних дітей у розвитку процесів контролю і в обробці комплексних стимулів. Такий ефект був особливо наочним у завданнях, що вимагають ретельного опрацювання інформації, у завданнях на розв'язання конфліктів, включаючи перемикання і коригування. Також двомовні діти значно швидше і краще реалізують завдання на виконавчі функції. Більш того, дослідження показують, що у двомовних дітей виконавчі функції розвиваються раніше (у віці 3 років), ніж в одномовних дітей (в 4–5 років) [16].

D. K. Simonton наголошує на важливості врахування та застосування методологічних і теоретичних факторів під час експериментальних досліджень двомовності. В одному з таких досліджень ученому вдалося віднайти кореляцію між креативністю та рівнем володіння мовами [36].

M. Bruck, W. Lambert [19], C. Kessler, M. Quinn [26], L. Ricciardelly [32], D. K. Simonton [36] виявили переваги білінгвізму у сфері креативності, що виражається в дивергентному мисленні.

O. Adesope [11], E. Bialystok [16], C. Kessler, M. Quinn [26] визначили переваги двомовності під час розв'язання задач. S. Duncan та E. De Avila [23] з'ясували переваги білінгвізму під час здійснення перцептивного аналізу.

C. Kessler, M. Quinn [26], L. Ricciardelly [32] та D. K. Simonton [36] оцінювали загальну креативність і гнучкість мислення і дійшли висновку, що результати студентів-білінгвів зі збалансованим типом білінгвізму були кращими, ніж у їхніх однолітків-монолінгвів. Аналогічні результати в тестах, які перевіряють формування понять, отримав і V. Bain [12].

S. Carlson та A. Meltzoff [21] визначали вплив двомовного досвіду на виконавчі функції у 50 дітей з іспано-англійської групи дитячого садка і засвідчили, що, незважаючи на значно нижчі результати за вербальними тестами і рівень освіти та прибутків їхніх батьків порівняно з їхніми однолітками, результати іспано-англійських двомовних дітей не відрізнялися

від результатів їхніх однолітків. Однак після статистичного контролю віку й оцінювання за вербальними тестами результати за виконавчою функції дітей-білінгвів виявилися значно вищими за результати їхніх одномовних ровесників. Дослідження дозволяють зробити висновки про потенційну роль двомовності в розвитку когнітивних здібностей і навичок, наприклад, таких, як дивергентне мислення.

V. J. Cook [21] порівнював початківців у вивченні англійської мови і тих, хто має вже належні знання, зокрема їхні здібності сприйняття і пам'яті. Просунуті могли сприймати і пам'ятати більше інформації, ніж початківці, навіть незважаючи на те, що всі досліджувані знали всі основні одиниці мови (числівники, слова, структуру речень) іноземною мовою. Загальні когнітивні здібності учасників експерименту не могли заповнити лінгвістичний дефіцит: знання тих, хто вивчав мову, були гіршими за знання носіїв мови. Результати показали значення автоматизму в процесі лінгвістичної обробки інформації.

Можна сказати, що білінгви схильні до величезних інформаційних перевантажень. S. Dornic [34] вважає, що надмірні вантаження пов'язані з великою кількістю інформації, з одного боку, і низьким ступенем автоматизму деяких когнітивних операцій, з іншого.

Цікавий підхід до дослідження білінгвізму запропонований у роботах В. Көрке [29]. Вона досліджує це явище з погляду феномена стирання. Психолінгвістика традиційно акцентує увагу на патологічній втраті мови при афазії і слабоумстві. Проте стирання, на думку В. Көрке, не є патологічною втратою мови у здорових учасників експерименту будь-якого віку. Стирання дозволяє досліджувати організацію двох мов у білінгвів. Фактично, збалансовані білінгви є рідкістю. Хоча встановити збалансованість складно, тому що умови використання мови змінюються. H. W. Seliger та R.M. Vago підкреслюють, що дві мовні системи співіснують у стані змагання за обмежену кількість пам'яті й оброблюваного (процесуального) простору у свідомості мовця [34].

В. Көрке порушує проблему організації двох мов у свідомості білінгва. Дослідниця досліджує стирання з метою пояснити відмінність двох мовних систем у білінгвів. Науковиця відштовхується від того, що дві мови представлені як дві певні схеми всередині більшої когнітивної мови, у рамках якої вони поділяють когнітивні ресурси (пам'ять, увагу тощо). Усі складники мови прив'язані до основи відповідної мови, яка дозволяє активізувати тільки одну мовну систему без залучення іншої, принаймні для мовного відтворення. Складники однієї системи взаємопов'язані, а в якому співвідношенні пов'язані складники різних мов не з'ясовано. Це може залежати від лінгвістичного рівня досліджуваного і типу білінгвізму.

Білінгвам складно повністю вимкнути іншу мову, принаймні для розуміння. В. Көрке вважає, що така нездатність вимкати одну з мов є однією з основних причин стирання [29].

Володіння мовою означає вміння мислити нею, що відображає позицію про нерозривну єдність мови й мислення, і дозволяє говорити про мовний характер мислення. Думка виникає тільки на основі мови і висловлюється за допомогою мовних засобів, адже без мови немає мислення. Мова не тільки висловлює, але й формує думку. Процес мислення білінгва відбувається таким чином: думка виникає і висловлюється тією мовою, якою відбувається мовленнєва комунікація. Відповідно до зміни ситуації спілкування змінюється і мовна база мислення, отже, білінгв залежно від ситуації спілкування думає поперемінно кожною з мов. Проте цей процес більш складний, ніж може видатися на перший погляд. Особливості мислення білінгва залежить від рівня володіння мовами.

Віковий аспект становлення й розвитку вищих психічних функцій має неоднорідний перехід від одного етапу до іншого. У когнітивній сфері відбуваються не тільки кількісні, а ще й якісні зміни вищих психічних функцій: мислення, сприймання, увага, пам'ять мають різну структуру, різне співвідношення в різні вікові періоди. Уся когнітивна сфера особистості розвивається нерівномірно, і в різні вікові проміжки є так звані сенситивні періоди, коли конкретна психічна функція досягає свого максимального розвитку. Більшість психічних функцій, зокрема і вищі психічні функції, до яких належить мовлення, досягають свого апогею у студентському віці, тому прийнято вважати, що період юнацтва є ключовим етапом активізації розвитку сенсорно-перцептивних, мнемічних, психомоторних, мовленнєво-мисленнєвих функцій, а також як час набуття спеціальних здатностей у контексті майбутньої професійної діяльності [6].

М. Смұльсон наголошує, що інтелект – це особливий феномен, тобто «міжфункціональне» і міжпроцесуальне явище, механізм, що запускає виникнення (створення і перетворення) особливої моделі світу та її існування, таку собі специфічну особистісну систему ментальних моделей [9]. Дослідниця зауважує, що інтелект і мислення – не ідентичні поняття. Інтелект не є сукупністю когнітивних функцій психіки, не зводиться до комплексу пізнавальних процесів. Між відчуттям, сприйманням, пам'яттю, увагою, мисленням, уявою, мовленням та інтелектом є зв'язки, і тому інтелект є розгалуженим на рівні пізнавальних процесів, а також метакогнітивних перетинів. Інтелект має в своїй основі когнітивну природу і спирається на неї, однак основними елементами інтелекту є метакогнітивні

структури мозку, такі, як рефлексія, метакогнітивний моніторинг, мова мислення, інтелектуальні стратегії, інтуїція та психологічні захисти [8].

Вищі психічні функції, до яких належать мислення, мова й мовлення та уява, є основними когнітивними елементами, які входять до структури інтегрованого інтелекту, адже вони створюють архітектуру пізнавальних процесів психіки людини [9].

Основні можливості інтелекту реалізуються за допомогою мислення, яке забезпечує функціонування інтелектуальних здібностей особистості, тобто всі мовленнєво-мисленнєві операції забезпечують максимальний прояв інтелекту. Мислення постає психічним процесом, у якому відбуваються складні процеси, зокрема й інтеграція певних пізнавальних і метакогнітивних процесів в єдиний механізм – інтелект особистості, що забезпечує можливість створювати суб'єктивну модель світу, особистісно відображати й розуміти навколишню дійсність, суб'єктивно розвивати і реорганізовувати індивідуальний досвід, прогнозувати і перетворювати дійсність [8].

Ключовим елементом інтелекту є мова і мовлення, які гарантують усвідомлення процесів, які стосуються опрацювання й перетворення інформації, а також ментального моделювання й обміну думками за допомогою діалогу. Мислення і мовлення в інтелекті постійно взаємодіють, при цьому відбувається постійний процес перетворення мислення на мовлення і навпаки, тобто відбувається постійна зміна картин і моделей реальності і ментальних карт світу особистості [8].

Дослідження останніх десятиліть спростовують тезу про те, що білінгви мають певні відхилення в когнітивних показниках порівняно з монолінгвами. Однак деякі відмінності у швидкості реакції під час відтворення слів (у мілісекундах) у білінгвів порівняно з монолінгвами все-таки існують, але практичного значення вони не мають, оскільки не впливають на когнітивні показники суттєво. Крім того, є дослідження, які доводять певну перевагу монолінгвів в опрацюванні інформації. Наприклад, Т. Н. Gollan зауважує, що семантична швидкість монолінгвів вища, ніж у білінгвальних учнів, оскільки білінгвам необхідно обрати потрібне слово з двох мов. Також білінгви стикаються з проблемою «tip-of-the-tongue problem», тобто коли слово крутиться на язиці, але не відтворюється через погано натренований лексико-пошуковий механізм. Можливо, це відбувається через те, що двомовні учні використовують деякі слова на кожній із мов рідше, ніж одномовні учні [18].

Окрім того, білінгви краще сприймають вплив відволікаючих чинників. Цей факт підтвердили дослідження, здійснені в Ротманівському науково-

дослідному інституті в Торонто, у Йоркському університеті і в Університеті Далхаус в Галіфаксі.

У книзі «In Other Words» Е. Bialystok і К. Nakuta пишуть, що знання двох мов – «це більше, ніж просто знання двох способів говоріння. Мозок людини, у якій концептуальній репрезентації відповідають два лінгвістичні способи вираження, має здібності, яких не мають монолінгви. Збагачує ефект білінгвізму може відбуватися саме через його складності: структури і концепти різних мов ніколи повністю не збігаються» [14].

М. Siegal [34] і його колеги з Університету Шеффілда виявили у білінгвів унікальні здібності. Дослідники встановили, що діти, які з раннього віку говорять двома мовами, можуть розпізнати брехню, грубість і зайву інформацію краще, ніж їхні ровесники-монолінгви.

На сучасному етапі розвитку психології експериментальні дослідження білінгвізму базуються на прийнятих методологічних концепціях вітчизняних та закордонних наукових підходів. Діяльнісний і когнітивний підходи до вивчення проблематики двомовності розкривають основні питання щодо способу аналізу й опису проблеми двомовності як складного психофізіологічного явища в структурі інтелектуального потенціалу людини. З позиції діяльнісного підходу у визначенні й описі білінгвізму наголошують на контексті мовленнєвої діяльності активного суб'єкта пізнання, тобто мовної особистості, яка постійно контактує з реальним об'єктивним світом. За когнітивного підходу феномен білінгвізму розглядаються у вимірі відтворення знань людини, яка є носієм унікальної ментальної картини світу.

Мовленнєва особистість, яку розглядають у рамках діяльнісного підходу, акцентує увагу і на відтворенні ментальних карт реальності. Адже оволодіння двома мовними системами – це складний інтелектуальний і пізнавальний процес, який передбачає постійну активну мовленнєву діяльність суб'єкта мовлення. Закономірності мови і мовленнєвої діяльності, які є загальноприйнятими в лінгвістиці та психолінгвістиці, необхідно враховувати і під час вивчення й дослідження феномена білінгвізму, тому що процес знання й оперування мовними системами – це оволодіння мовленнєвою діяльністю засобами другої мови [1].

Мовленнєва діяльність зумовлена мовним контекстом, а саме середовищем, у якому функціонують дві мовні системи. Окрім цього, мовні матеріали та методичні прийоми оволодіння мовами визначають способи засвоєння мовних одиниць і оперування ними в потрібній ситуації спілкування.

Процес мовлення та мовленнєвого сприйняття – це складні психофізіологічні процеси, які ґрунтуються на закономірностях роботи

функціональних систем. Механічне перенесення результатів однієї мови на іншу стає неможливим через специфіку мовного досвіду людини. Універсальним механізмом вивчення другої мови є мовленнєва організація, оскільки вона не залежить від лінгвістичних особливостей мови на відміну від інших елементів. Граматика, фонетика, симантика, лексика є невід'ємною частиною мовленнєвої діяльності і конкретної мовної системи, адже саме мовний матеріал впливає на виникнення інтерференції й ускладнює процес оволодіння іншою мовою.

З позиції психофізіологічних особливостей інтелектуальних можливостей білінгвів доцільно розглядати нейролінгвістичні фактори мовних систем у двомовному середовищі. Психічні функції і вищі психічні функції, такі, як мова і мовлення, мислення і пам'ять, тісно пов'язані з діяльністю мозку людини та з центральною нервовою системою. Мова і мовлення перебувають у нерозривній єдності і забезпечують функціонування один одного, адже мова є елементом психічних явищ, а мовлення – це психофізіологічне явище [3].

Мова завжди в тандемі з мисленням, яке є основою різних психічних процесів і явищ, які не завжди можуть бути вербалізовані. Зв'язок мови з мисленням і психікою пояснюється за допомогою функціонування тріади: мова-мислення-мовлення. Мнемічні процеси створюють мову, а мовлення і мислення є засобами реалізації мисленнєво-пізнавальної і комунікативної діяльності особистості.

Наявність внутрішньої та зовнішньої пам'яті уможливорює розуміння організації мови і мовлення та їх використання людиною. Зовнішня пам'ять, локалізована в правій півкулі головного мозку, пов'язана з навичками та звичками й відповідає за сприйняття, обробку образів, запам'ятовування, і від неї залежить темп, тон, тембр, манера мовлення, висота гучності голосу, спосіб артикуляції. Права півкуля здійснює домінуюче керівництво невербальними способами спілкування і відповідає за процес конкретного мислення. Функціональна асиметрія мозку, яку розглядав О. Р. Лурія – представник харківської школи психології – допомагає досягнути припущення про існування в мозку людини другого мозку [1].

Внутрішня пам'ять, яка локалізується в лівій півкулі головного мозку, забезпечує взаємообмін мислення і мовлення, характеризується складними формами мнемічних процесів, а також реєстрацію та збереження слідів пам'яті, тих фактів, які є мовними конструктами. Словесно-логічне мислення і вербальний компонент пов'язані саме з цією ділянкою мозку. Внутрішня пам'ять, пов'язана із запам'ятовуванням великою кількістю лексики, і є тією самою вербальною пам'яттю. Саме в лівій півкулі відбуваються мовленнєво-

мисленнєві операції узагальнення, класифікації, типологізації й абстрагування.

Таким чином, розвиток вербальної пам'яті впливає на здатність засвоювати мовну систему й успішну мовну діяльність особистості, її здатність вивчати й використовувати мови. Нейрофізіологія мозку конкретної людини унікальна, а тому і процес оволодіння мовою і формування певного типу білінгвізму в кожній людині відбувається по-різному. Звідси витікають усвідомлення таких характеристик, як задатки, здібності, мнемічні й інтелектуальні можливості людини. Функціонування нейронів є генетично закодованим, а отже, спадковим, і при цьому гомеостаз ознак, які наслідують, зумовлений особливостями ДНК і РНК, які передають закодовану інформацію. Спадковість змінюється лише у випадку еволюції або мутації зі зміною в окремих генів і структури ДНК [4].

Отже, оперування двома мовами, що й відбувається в білінгвальному середовищі залежить від особливостей діяльності мозкових структур мовленнєвої і мисленнєвої діяльності в корі головного мозку людини. Рівень знання лексико-граматичних конструктів рідної мови та навички їх використання, конкретність мовлення, його стилістичне забарвлення й деталізація зумовлюють успішність оволодіння іншою мовою. Проблема білінгвізму й порівняльне вивчення двох мов (рідної та другої) допомагає збагачувати і пізнавати особливості у функціонуванні обох мов.

Оволодіння другою мовою для білінгва наближає нас до розгляду й аналізу продуктивного типу білінгвізму як такого, що подібний до оволодіння рідною мовою, тому на перший план виходять мотиви та внутрішнє мовлення особистості як запорука успішної мовленнєвої діяльності. Саме мотивація та внутрішній діалог є особливими структурними одиницями рідної мови і незалежними елементами мови й мовлення, які не залежать від лексико-семантичної і фонетико-граматичної будови будь якої з мов, якими оперує білінгв. Мотиви, якими керується суб'єкт мовлення, та його внутрішня мова (мова мислення) є головними чинниками готовності до застосування мисленнєво-мовленнєвих дій певною мовою.

Кожна думка не виникає з нізвідкіль, адже інтелектуальна діяльність наскрізь пронизана актами мисленнєво-мовленнєвих операцій білінгва. Думки виникають із глибинних мотивів особистості у структурі свідомості людини, тобто думки формуються на основі бажань, інтересів, емоційно-афективних потягів і смислів, якими керується індивід. Цілковите розуміння написаного, прочитаного, почутого, сказаного можливе лише на основі усвідомлення афективно-вольового смислу інформації. Таким чином, думка породжується з умотовованого свідомого потягу [4].

Внутрішнє і зовнішнє мовленням значно різняться, бо внутрішнє – це завжди про стислість та уривчастість, про невербальний прояв, про афективно-емоційний зміст і наповнення. Внутрішня мова завжди про ідею і головну думку, вона більше про настрій, семантичний складник, семантичні образи і значення. У внутрішньому мовленні є чітке розмежування понять смислу і значення. Смысл – це широке і містке поняття, у якому відображені всі можливі варіанти усвідомленого розуміння слова. Значення – це конкретна, відповідна контексту, пояснювальна характеристика слова. Значення слова є сталим і контрастним, а смысл – це змінний елемент залежно від умов.

Когнітивна наука, психофізіологічні відкриття, психолонгвістичні дослідження сприяють розумінню і більш глибокому аналізу ситуації білінгвізму й функціонування цього складного психічного і соціального феномена. Середовище і контекст є ключовими рушійними силами розвитку та поширення білінгвізму, тобто ситуативність використання то однієї, то іншої мовної системи лежить в основі формування двомовності та застосування її в суспільстві. Лексико-граматичні та семантичні конструкти мовлення сприяють розвитку усвідомлення, розуміння й успішного впровадження білінгвальної системи в суспільстві. При цьому описані процеси розкривають та актуалізують поняття мовної компетенції в контексті не просто знання лексики, а вміння використовувати, тобто перехід від теорії до практики, від знань до формування навичок оперувати словами і мовними конструктами. Тобто мовна компетентність передбачає готовність безперешкодно й ефективно розуміти та продукувати мовленнєві повідомлення будь-якою мовою. Тому білінгв повинен володіти мовою на рівні збалансованого типу, щоб уникати інтерференції, й уміти застосовувати такі практичні навички в певній комунікативній ситуації в середовищі, де потрібно швидко реагувати та переключатися між двома мовними кодами й успішно виконувати інформаційні та мисленнєво-мовленнєві операції [6].

Емпіричне дослідження проводили на базі ХНПУ імені Г. С. Сковороди, УПА та ХНУ імені В. Н. Каразіна. Вибірку респондентів формували з урахуванням методологічних вимог до організації і проведення наукового дослідження, до якої включили 190 студентів 2–5 курсів із віковим діапазоном 18–27 років. На добровільній основі участь узяли студенти факультету іноземної філології, факультету психології та соціології, факультету міжнародних освітніх програм. Серед досліджуваних налічувалося 128 студентів-білінгвів, де білінгвізм був представлений іноземною та українською мовами, та 62 студенти – іноземна й туркменська мови. Дослідження проводили протягом 2012–2016 р., а головним критерієм

до формування вибірки був студентський вік досліджуваних і володіння кількома мовами [1].

З-поміж студентів, які брали участь в емпіричному дослідженні, були представники мовних (48 осіб) і немовних (60 осіб) спеціальностей, тому в рамках нашого дослідження ми проаналізували особливості білінгвізму з урахуванням володіння двома та кількома мовами. Так, у студентів мовних спеціальностей вивчали особливості самооцінки здатностей мовленнєвої діяльності іноземними мовами [5].

Під час емпіричного дослідження використовували метод опитування, метод самозвіту і методи психологічної діагностики. Загальний інтелект у білінгвів та їх психологічні особливості діагностували із застосуванням методики дослідження загального інтелекту – тест Р. Амтхауера. Тип білінгвізму визначали за опитувальником самооцінювання рівня володіння різними видами мовленнєвої діяльності DIALANG модифікований Л. М. Черноватим, розроблений на основі загальноєвропейських рекомендацій із мовної освіти, який являє собою чотири блоки тверджень по шість рівнів до кожного з видів мовленнєвої діяльності: читання, письмо, говоріння та аудіювання [5; 6].

За результатами кореляційного аналізу встановили, що показники загального інтелекту пов'язані з показниками самооцінки здатностей до певних видів мовленнєвої діяльності (рис. 1).

Студенти-білінгви з високими показниками самооцінки зданостей до читання іноземною мовою мають більш високі показники розвитку загального інтелекту за такими його характеристиками, як рівень мнемічних здібностей ($r=0,20$, $p<0,05$) і загальний рівень інтелектуальних здатностей ($r=0,20$, $p<0,05$).

Високий рівень самооцінки здатностей до читання українською мовою зумовлює високі показники розвитку вербального інтелекту, а саме рівня розвитку індуктивного вербального мислення ($r=0,44$, $p<0,0001$), розвитку вербального асоціативного мислення та комбінаторних здібностей ($r=0,26$, $p<0,01$), здатностей формулювати судження, узагальнювати поняття та висловлювати думки ($r=0,35$, $p<0,001$). А також пов'язаний із високим рівнем розвитку практичного математичного мислення ($r=0,45$, $p<0,0001$), теоретичного математичного мислення ($r=0,21$, $p<0,05$), просторового наочного мислення та конструкторських здібностей ($r=0,34$, $p<0,001$), просторового мислення та аналітичних компонентів ($r=0,21$, $p<0,05$), мнемічних здібностей ($r=0,50$, $p<0,0001$) і загальним рівнем інтелектуальних здібностей ($r=0,43$, $p<0,0001$).

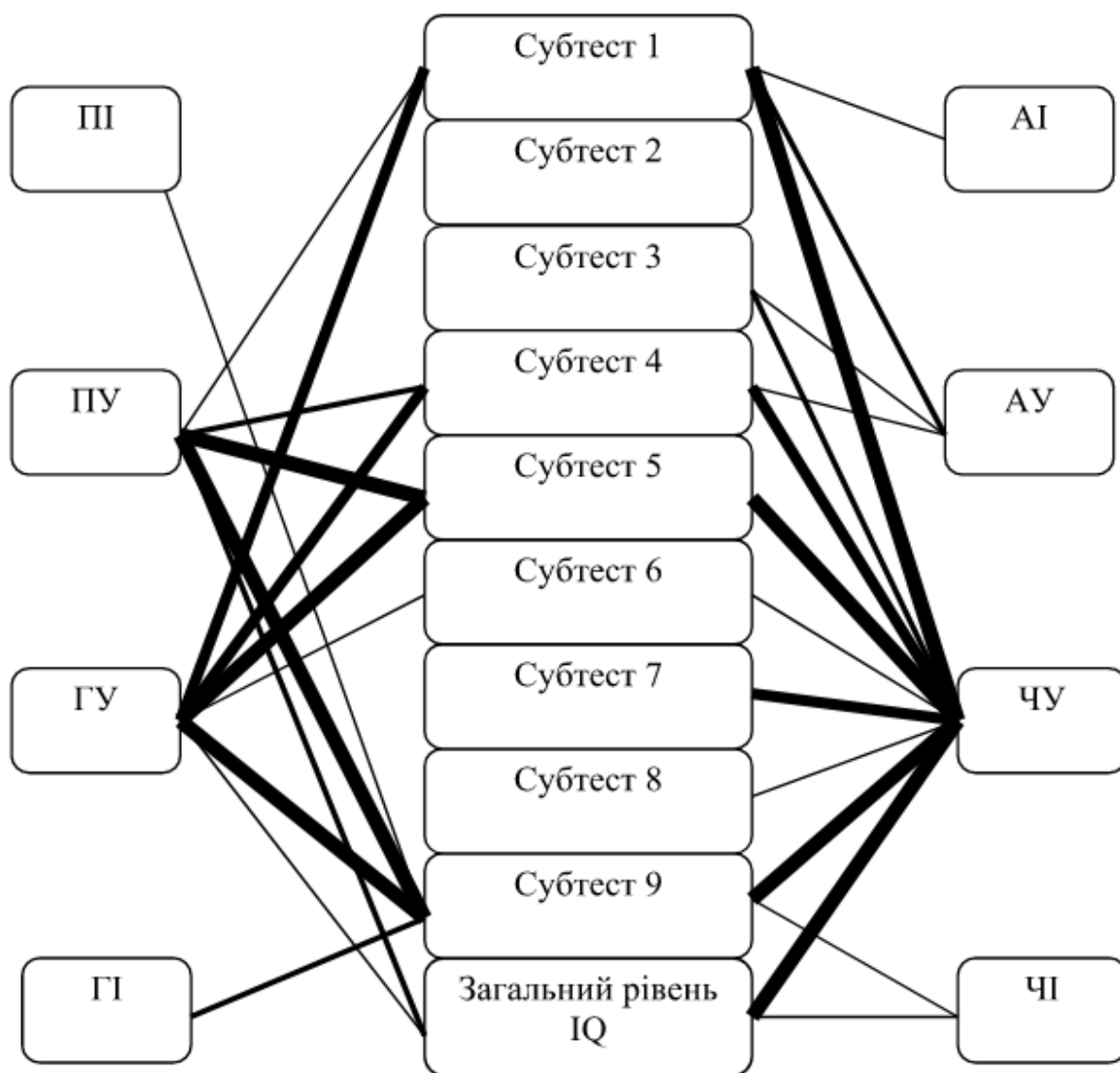

Рис. 1. Схема зв'язків між показниками загального інтелекту та самооцінкою здатностей до видів мовленнєвої діяльності.

Примітка 1: ЧІ – читання іноземною мовою, ЧУ – читання українською мовою, ГІ – говоріння іноземною, ГУ – говоріння українською, АІ – аудіювання іноземною, АУ – аудіювання українською, ПІ – письмо іноземною, ПУ – письмо українською.

Примітка 2: **————** – на рівні значущості $p < 0,0001$
••••• – на рівні значущості $p < 0,001$
———— – на рівні значущості $p < 0,01$
———— – на рівні значущості $p < 0,05$.

Високі показники самооцінки здатностей до письма іноземною мовою пов'язані з розвитком мнемічних здібностей ($r=0,26$, $p < 0,01$). Високі показники самооцінки здатностей до письма українською мовою зумовлені високим рівнем розвитку індуктивного вербального мислення ($r=0,21$,

$p < 0,05$), розвитку здатностей формулювати судження, узагальнювати поняття та висловлювати думки ($r=0,26$, $p < 0,01$), розвитку практичного математичного мислення ($r=0,42$, $p < 0,0001$), мнемічних здібностей ($r=0,46$, $p < 0,0001$) і загальним рівнем інтелектуальних здібностей ($r=0,26$, $p < 0,01$).

Білінгви студентського віку з високими показниками самооцінки зданостей до аудіювання іноземною та українською мовами мають більш високі показники розвитку загального інтелекту відповідно за такими його характеристиками, як індуктивне вербальне мислення ($r=0,19$, $p < 0,05$) та індуктивне вербальне мислення ($r=0,29$, $p < 0,01$), вербальне асоціативне мислення та комбінаторні здібності ($r=0,22$, $p < 0,05$), здатності формулювати судження, узагальнювати поняття та висловлювати думки ($r=0,21$, $p < 0,05$).

Студенти-білінгви з високими показниками самооцінки зданостей до говоріння іноземною мовою мають більш високі показники розвитку мнемічних здібностей ($r=0,28$, $p < 0,01$). Високий рівень самооцінки здатностей до говоріння українською мовою зумовлює високі показники розвитку індуктивного вербального мислення ($r=0,30$, $p < 0,001$), здатностей формулювати судження, узагальнювати поняття та висловлювати думки ($r=0,30$, $p < 0,001$), розвитку практичного математичного мислення ($r=0,39$, $p < 0,0001$), теоретичного математичного мислення ($r=0,22$, $p < 0,05$), мнемічних здібностей ($r=0,34$, $p < 0,0001$) та загальний рівень інтелектуальних здібностей ($r=0,22$, $p < 0,05$).

Високий рівень розвитку загального інтелекту студентів-білінгвів пов'язаний із високим рівнем самооцінки їхніх здатностей до читання, письма, говоріння українською мовою та читання іноземною мовою [2; 6].

Основні переваги білінгвів полягають у своєрідній «гнучкості» мислення, умінні працювати з інформацією і креативному підході до роботи з інформацією різних рівнів. Високі показники самооцінки здатності до певних видів мовленнєвої діяльності пов'язані з високими показниками загальноінтелектуальних якостей білінгвільної особистості [6].

Спираючись на дані кластерного аналізу здійснили заміри рівня показників загального інтелекту у студентів-білінгвів із різними типами білінгвізму: збалансованого і незбалансованого типу з домінуванням іноземної та домінуванням української мови відповідно. Під час обробки результатів визначили кореляційні зв'язки (табл. 1).

Таблиця 1

Середні значення показників рівня розвитку загального інтелекту у студентів-білінгвів із різним типом білінгвізму, n=128

Показники	Групи досліджуваних студентів-білінгвів			Н	р
	Білінгви незбалансованого типу з домінуванням іноземної мови	Білінгви збалансованого типу	Білінгви незбалансованого типу з домінуванням української мови		
Субтест 1 «Доповнення речень»	102,71±6,43	106,21±5,62	108,37±4,84	11,00	0,001
Субтест 2 «Вилучення слова»	103,57±6,21	104,02±8,99	109,50±8,31	5,33	0,06
Субтест 3 «Аналогії»	100,50±7,46	103,71±9,03	103,25±6,96	3,30	0,19
Субтест 4 «Узагальнення»	84,28±5,68	91,09±8,88	87,50±3,14	17,01	0,001
Субтест 5 «Арифметичні задачі»	81,21±6,94	88,57±5,74	87,18±4,03	21,38	0,0001
Субтест 6 «Числові ряди»	89,50±10,94	95,61±12,42	95,37±4,09	7,80	0,05
Субтест 7 «Просторова уява»	98,57±8,99	102,85±8,42	108,75±5,74	14,51	0,001
Субтест 8 «Просторове узагальнення»	88,42±8,63	88,54±9,83	101,75±8,95	17,89	0,0001
Субтест 9 «Мнемічні здібності»	108,64±10,68	118,02±7,92	111,62±7,83	18,58	0,0001
Загальний рівень IQ	92,78±7,69	98,53±7,56	96,75±4,31	5,66	0,06

Загалом рівень загального інтелекту у студентів-білінгвів зі збалансованим або незбалансованим типом білінгвізму має середні показники, але за деякими субтестами визначене коливання показників як нижче, так і вище за середні. Незалежно від типу білінгвізму інтелектуальні здібності досліджуваних білінгвів не мають суттєвих відмінностей. Однак наголосимо, що вони мають певні особливості, пов'язані з виокремленими кластерними профілями білінгвів студентського віку [2; 6].

Так, студенти-білінгви збалансованого типу мають більш високі показники розвитку загального інтелекту за такими його особливостями, як

здатність до узагальнення ($H=17,01$, $p<0,001$) та рівень мнемічних здібностей ($H=18,58$, $p<0,0001$). Тобто білінгви збалансованого типу порівняно з незбалансованими білінгвами мають більш розвинуті навички запам'ятовування й узагальнення вербального матеріалу, що підтверджує вплив та ефективність збалансованого білінгвізму на розвиток когнітивних процесів. За показниками субтестів доповнення речень ($H=11,00$, $p<0,001$), арифметичних задач ($H=21,38$, $p<0,0001$), просторової уяви ($H=14,51$, $p<0,001$) та просторового узагальнення ($H=17,89$, $p<0,0001$) краще виконали завдання студенти-білінгви з домінуванням української мови порівняно зі збалансованими білінгвами та білінгвами з домінуванням іноземної мови, при цьому збалансовані білінгви та білінгви з домінуванням іноземної мови продемонстрували нижчі показники.

Отже, рівень розвитку загального інтелекту серед досліджуваних студентів-білінгвів можна визначити як середній, а окремі показники за субтестами зафіксовані в проміжку нижче та вище за середні показники.

Вдалося визначити зв'язок між розвитком загального інтелекту і типом білінгвізму. Студенти-білінгви збалансованого типу мають більш високі показники розвитку загального інтелекту, зокрема здатність до узагальнення та рівень мнемічних здібностей. Білінгви збалансованого типу мають більш розвинуті навички запам'ятовування й узагальнення вербального матеріалу, ніж незбалансованого [6].

З'ясували особливості білінгвів незбалансованого типу з домінуванням української мови. Так, студенти-білінгви цього типу схильні до розв'язання математичних задач і просторового мислення порівняно з іншими групами досліджуваних. Результати демонструють особливості індивідуально-психологічних особливостей досліджуваних [6].

Загалом рівень розвитку загального інтелекту у студентів-білінгвів не залежить від типу білінгвізму, хоча і має певні особливості, описані вище.

Білінгвізм позитивно впливає на розвиток загально-інтелектуальних якостей особистості: зокрема збалансований тип білінгвізму продукує розвиток мислення і мнемічних здібностей, що свідчить про суттєвий вплив на особистісний розвиток явища двомовності [2].

З метою підтвердження отриманих даних для білінгвізму не лише в рамках іноземної й української мов, ми провели дослідження із туркменськими студентами-білінгвами, які послуговуються іноземною та туркменською мовами. Результати цього дослідження наведені у таблиці 2.

Таблиця 2

Середні значення показників рівня розвитку загального інтелекту в туркменських студентів-білінгвів із різним типом білінгвізму, n=62

Показники	Групи досліджуваних студентів-білінгвів		Н	р
	Білінгви незбалансованого типу з домінуванням туркменської мови	Білінгви збалансованого типу		
Субтест 1 «Доповнення речень»	101,05±3,10	106,10±5,68	1,84	0,39
Субтест 2 «Вилучення слова»	105,66±7,06	107,20±7,74	0,49	0,78
Субтест 3 «Аналогії»	100,30±8,97	101,17±7,59	1,62	0,44
Субтест 4 «Узагальнення»	87,60±8,90	95,27±11,08	11,68	0,001
Субтест 5 «Арифметичні задачі»	84,96±6,78	87,65±7,27	2,48	0,28
Субтест 6 «Числові ряди»	95,48±12,36	97,06±13,69	0,55	0,75
Субтест 7 «Просторова уява»	98,51±9,55	103,34±7,43	4,38	0,11
Субтест 8 «Просторове узагальнення»	88,39±10,60	92,03±8,47	5,52	0,06
Субтест 9 «Мнемічні здібності»	95,63±6,04	107,13±7,94	14,71	0,001
Загальний рівень IQ	89,21±9,11	93,65±7,27	3,69	0,15

Серед студентів-білінгвів, мовою користування яких є туркменська та іноземна, спостерігається таке: студенти-білінгви збалансованого типу мають особливості розвитку загального інтелекту за показниками узагальнення (N=11,68, p<0,001) та мнемічні здібності (N=14,71, p<0,001). Отримані дані

засвідчують, що студенти-білінгви збалансованого типу краще узагальнюють і запам'ятовують матеріал, ніж студенти-білінгви незбалансованого типу з домінуванням туркменської мови [6].

Таким чином, приходимо до логічного експериментально обґрунтованого висновку про те, що розвиток загального інтелекту у студентів-білінгвів збалансованого типу за показниками узагальнення та мнемічних здібностей більш розвинуті порівняно зі студентами-білінгвами незбалансованого типу, тому перші мають певні переваги порівняно з останніми у сфері когнітивного й інтелектуального розвитку. Існує взаємозв'язок між розвитком окремих параметрів загального інтелекту і типом білінгвізму. Так, студенти-білінгви збалансованого типу мають більш високі показники розвитку загального інтелекту за такими його особливостями, як здатність до узагальнення та рівень мнемічних здібностей. Білінгви збалансованого типу порівняно із незбалансованими мають більш розвинуті навички запам'ятовування й узагальнення вербального матеріалу [5].

Викладене засвідчує, що життя в мегаполісі зумовлює необхідність бути двомовним і використовувати обидві мови залежно від контексту соціальної взаємодії та ситуації спілкування. Психофізіологічні особливості загального інтелекту у студентів-білінгвів характеризуються специфічною діяльністю когнітивних процесів і залежать від багатьох чинників, зокрема і соціальних. Розвиток загального інтелекту у студентів-білінгвів частково пов'язаний із типом їхнього білінгвізму, оскільки студенти-білінгви збалансованого типу мають високі показники розвитку мнемічних здібностей та здатності до узагальнення у власних інтелектуальних можливостях, а незбалансовані білінгви з домінуванням української мови продемонстрували високий результат математичних і просторових властивостей у сфері інтелектуальних здібностей. Високий рівень розвитку загального інтелекту студентів-білінгвів пов'язаний із високим рівнем самооцінки їхніх здібностей до читання, письма, говоріння українською мовою та читання іноземною мовою. Вищий рівень інтелектуального розвитку в білінгвів збалансованого типу за характеристиками мнемічних здібностей і здатності до узагальнення свідчить про здатність збалансованих білінгвів більш успішно реалізовувати і проявляти себе в діяльності, яка потребує концентрації уваги і мисленневих операцій. Білінгвізм – не що інше, як складний психофізіологічний феномен, який торкається суспільних інтересів. Двомовність є рушійною силою в розвитку інтелектуальних здібностей і комунікативної компетенції білінгва. Розмежування двох мовних систем у свідомості білінгва сприяє розвитку його інтелектуальних і комунікативних навичок. Оперування двома мовами в контексті є адаптивною формою

поведінки, яка сприяє гнучкості і розвитку розумового й особистісного потенціалу людини. Таким чином, білінгвізм позитивно впливає на психічний, зокрема й інтелектуальний розвиток особистості, і додає впевненості в собі в умовах фрустрації та стресу.

Отже, робота мозку білінгва і відповідно психофізіологія його когнітивних і інтелектуальних процесів є фактором успішного функціонування в умовах мегаполіса, що дає білінгвові більше можливостей в умовах конкурентної ринкової ситуації і ситуації стесу та невизначеності.

Список використаної літератури

- 1. Бурейко Н. О.** Методологічні засади психологічного дослідження білінгвів у наукових підходах до психолінгвістичної типології білінгвізму. *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Серія «Психологія»*. Харків: ХНПУ, 2014. Вип. 48. С. 22–29.
- 2. Бурейко Н. О.** Особливості розвитку загального інтелекту у студентів-білінгвів. *Вісник ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Серія «Психологія»*. Харків: ХНПУ, 2016. Вип. 53. С. 13–20.
- 3. Бурейко Н. О.** Програма психологічного дослідження особливостей функціонування загального та соціального інтелекту у студентів-білінгвів. *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Серія «Психологія»*. Харків: ХНПУ, 2014. Вип. 49. С. 24–32.
- 4. Бурейко Н. О.** Психологічні особливості білінгвізму у студентів мовних спеціальностей. *Вісник Національного університету оборони України: збірник наукових праць*. Київ: НУОУ, 2015. Вип. 3 (46). С. 32–36.
- 5. Бурейко Н. О.** Психологічні особливості взаємозв'язку видів мовленнєвої діяльності студентів-білінгвів. *Науковий огляд*. 2015. № 9 (19). С. 96–106.
- 6. Бурейко Н. О.** Особливості розвитку загального та соціального інтелекту у студентів-білінгвів: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Харків, 2016. 22 с.
- 7. Кізіма В. В.** Соціально-психологічна характеристика жителів мегаполіса. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2015. 1 (2). С. 84–89.
- 8. Смульсон М. Л.** Психологія розвитку інтелекту в ранній юності. Дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07. Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2002. 461 с.
- 9. Смульсон М. Л.** Психологія розвитку інтелекту в ранній юності: автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07. Київ, 2002. 37 с.
- 10. Смульсон М. Л.** Структура інтелекту: Рефлексія та інтуїція. *Психологія: збірник наукових праць НПУ ім. М. П. Драгоманова*. 2000. Вип. 11. С. 9–16.
- 11. Adesope O. O., Lavin T., Thompson T., Ungerleider C.** A systematic review and meta-analysis of the cognitive correlates of bilingualism. *Review of Educational Research*. 2010. Vol. 80(2). P. 207–245.
- 12. Bain B.** Toward an integration of Piaget and Vygotsky: Bilingual considerations. *Linguistics*. 1975. Vol. 160. P. 5–19.
- 13. Baker C.** Foundations of Bilingual Education & Bilingualism. Clevedon: Multilingual Matters, 2006. 492 p.
- 14. Bialystok E.** Bilingualism in Development: Language, Literacy and Cognition. New York: Cambridge University Press, 2001.
- 15. Bialystok E.** Bilingualism: The good, the bad, and the indifferent. *Bilingualism: Language and Cognition*. 2009. Vol. 12(1). P. 3–11.
- 16. Bialystok E.** Cognitive complexity and attentional control in the bilingual mind. *Child Development*. 1999. Vol. 70. P. 636–644.
- 17. Bialystok E.** Consequences of bilingualism for cognitive development. In: F. Kroll & A.M.B. De Groot (Eds.). *Handbook of Bilingualism. Psycholinguistic Approach*. Oxford: Oxford University Press, 2005. 610 p.

18. Bialystok E. Language processing in bilingual children. Cambridge: Cambridge University Press, 1991. 251 p. **19. Bruck M., Lambert W. E., Tucker G. R.** Cognitive Consequences of Bilingual Schooling. *The St. Lambert Project through.* 1976. **20. Cenoz J.** The additive effect of bilingualism on third language acquisition: a review. *International Journal of Bilingualism.* 2003. No. 1. Vol. 7. P. 71–87. **21. Cook V. J.** Cognitive processes in second language learning. *International Review of Applied Linguistics and Language Teaching.* 1977. 15. P. 1–20. **22. Dechert H. W.** Second language production: six hypotheses. In: *Dechert Hans W. Moehle Dorothea, Raupach Manfred. Second Language Productions.* Gunter Narr Verlag Tuebingen. 1984. P. 211–230. **23. Duncan S. E., De Avila E. A.** Bilingualism and cognition: Some recent findings. *National Association for Bilingual Education Journal.* 1979. Vol. 4. P. 15–50. **24. Ervin S. V., Osgood Ch. E.** Second Language Learning and Bilingualism. *Psycholinguistics. A Survey of Theory and Research Problems.* 2-nd ed. Bloomington, Indiana University Press, 1965. P. 139–146. **25. Grainger J., Dijkstra T.** On the representation and use of language information in bilinguals., *Advances in Psychology.* 1992. 83. P. 207–220. **26. Kessler C., Quinn M. E.** Language minority children's linguistic and cognitive creativity. *Journal of Multilingual and Multicultural Development.* 1987. Vol. 8. P. 173–186. **27. Kihlstrom J. F., Cantor N.** Social Intelligence / R. J. Sternberg (Ed.), *Handbook of intelligence,* UK, 2000. P. 359–379. **28. Kintsch W.** Recognition memory in bilingual subjects. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior.* 1970. 9. 405–409. **29. Köpke B.** First language attrition in the adult Bilingual: A research project. In: *Psycholinguistics as a multidisciplinary connected science.* Vol. 2. Silvana Contento, ed., Società Editrice "Il Ponte Vecchio". 1996. P. 91–94. **30. Krashen S. D.** The monitor model for second language performance. In: M. Burt, H. Dulay, M. Finocchiaro (Eds.), *View points on English as a second language.* New York: Regents, 1977. **31. Leikin M.** The Effect of Bilingualism on Creativity: Developmental and Educational Perspectives. *International Journal of Bilingualism.* 2013. 17. P. 431–447. <https://doi.org/10.1177/1367006912438300>. **32. Ricciardelli L. A.** Bilingualism and cognitive development in relation other should theory. *Journal of Psycholinguistic Research.* 1992. Vol. 21(4). P. 301–316. **33. Romaine S.** Bilingualism. Oxford: OUP, 1989. 337 p. **34. Siegal M.** Bilingualism and conversational understanding in young children. *Cognition.* 2009. № 110 (1). P. 115–122. **35. Simon H.** Making management decisions: the role of intuition and emotion. *Academy of management executive.* 1987. T. 1. № 1. P. 57–64. **36. Simonton D. K.** Bilingualism and creativity. In: J. Altarriba, R. R. Heredia (Eds.). *An Introduction to Bilingualism: Principles and Processes.* Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, 2008. P. 147–166. **37. Sternberg R. J.** Wisdom and its relations to intelligence and creativity. In: R. J. Sternberg (Ed.) *Wisdom: Its nature, origins and development.* N. Y., 1990. P. 142–159. **38. Thorndike E. L.** Intelligence and its use. *Harper's magazine.* 1920. 140. P. 227–235.

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ НЕРЕЗИДЕНТІВ ДО УМОВ ПРОЖИВАННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ МЕГАПОЛІСІ

Олена Долгопол

Мегаполіси окреслюють хід історії сучасної цивілізації, адже саме у великих містах зосереджено владу, політику, економіку, промисловість, фінанси, освіту, культуру. Урбанізація – визначна риса, притаманна усім континентам початку ХХІ століття. Наразі з мегаполісів утворилися більш потужні структури – агломерації мегаполісів, конурбації. Саме в них визначається подальша доля транснаціональних корпорацій, розробляються стратегічні напрями економічного, фінансового, політичного, соціального розвитку людства. Щороку мільйони людей вливаються в життя мегаполісів на батьківщині та поза її межами й опиняються перед новими викликами, адже існування в них має особливості.

У політичному, економічно-фінансовому, соціальному сенсі є потреба визначити відмінність термінів «мігрант» і «нерезидент», щоб уникнути синонімії цих термінів, адже вони різняться.

За визначенням правового сайту LIGA360, «мігрант – особа, яка свідомо та з власної волі перетинає державні або адміністративно-територіальні кордони з метою зміни місця проживання або без такої зміни. За типовою ознакою може бути внутрішнім і зовнішнім (міжнародним), за правовою – законним та незаконним, за видовою – постійним і зворотним, за характерною – політичним, трудовим або пов'язаним зі зміною екологічного середовища [32]. Нерезидентами визначають іноземних громадян та осіб без громадянства, «у яких є документ на тимчасове місце проживання в Україні; громадяни України, які тимчасово перебувають на території України (тобто, постійне місце проживання – інша країна) і мають документ, який підтверджує тимчасове місце проживання» [33]. Зауважимо, що постійне місце проживання не є основним критерієм визначення статусу нерезидента. Більш розширений перелік категорій, що підлягають під поняття «нерезидент» знаходимо у п. «в» 14.1.122 Податкового кодексу України: «нерезидент – це:

а) іноземні компанії, організації, утворені відповідно до законодавства інших держав, їх зареєстровані (акредитовані або легалізовані) відповідно до законодавства України філії, представництва та інші відокремлені підрозділи з місцезнаходженням на території України;

б) дипломатичні представництва, консульські установи та інші офіційні представництва інших держав і міжнародних організацій в Україні;

в) фізичні особи, які не є резидентами України [18].

Здобувачі вищої освіти є найбільш вивченими категоріями нерезидентів з огляду на їх інтеграцію в інші країни: їхню поведінку, мотивацію, професійну орієнтацію, особливості взаємодії з корінними мешканцями вивчали філософи, культурологи, соціологи, психологи, педагоги й інші науковці. Але, як бачимо з визначення поняття «нерезидент», воно охоплює значно ширше коло мігрантів, які так само, як і здобувачі освіти, проходять такі самі етапи соціально-психологічної адаптації та потребують психологічного супроводу і підтримки.

Міграція населення є однією з ознак сучасної глобалізації. Причини міграції дуже різні, але всі мігранти входять у нове для них середовище, вживаються в нього, влаштовуються згідно з його організаційними, правовими, політичними, культурними, психологічними особливостями. На визначення процесу входження в нове середовище існує поняття «адаптація», яке є центральним у нашому дослідженні і заслуговує на детальний розгляд.

Адаптацією в широкому розумінні поняття називають «складне багатфакторне явище, що має власні механізми й закономірності» [10], які вивчають представники багатьох галузей науки.

Розрізняють біологічну, психічну, психологічну, соціально-психологічну, соціальну, соціально-педагогічну, релігійну, культурну, етнічну, інформаційну, професійну та інші види адаптації. У контексті входження іноземців у життя іншого соціуму розглядаємо усі зазначені види адаптації.

У психології термін «адаптація» потрактовують як перебудову психіки індивіда під впливом об'єктивних чинників довкілля, а також здатність людини пристосовуватися до різних вимог середовища без відчуття внутрішнього дискомфорту і без конфлікту з середовищем [4, с. 32].

Представники різних наукових напрямів (психоаналітичного, гуманістичного, когнітивного) розглядають адаптацію як процес [17, с. 104], стан [11, с. 81], властивість [3; 9] чи результат діяльності, що виникає за певних умов і триває протягом певного періоду [21, с. 63]. О. Сегеда адаптацію називає «складним динамічним процесом, який характеризується взаємодією певних чинників» [23, с. 200], ними є об'єктивно-соціальні, соціально-психологічні, які передбачають «включення» особистості в нове соціальне середовище; психологічні (індивідуально-психологічні особливості особистості, пов'язані з темпераментом, характером тощо). Суголосним до позиції О. Сегеди є авторське визначення адаптації В. Володько та О. Ровенчак, яке відображає пристосування особистості нерезидента в чужій країні: «процес і результат взаємодії, взаємопристосування та взаємозмін

одиниці, що входить у нове середовище, та середовища, яке її приймає» [5, с. 184]. Автори пропонують адаптацію людини, яка потрапила в середовище чужої країни, розрізняти залежно від соціальної, психологічної та культурної сфер взаємодії.

Психічна адаптація – це пристосування індивіда до умов природного чи соціального середовища. Відповідно, адаптованість – це результат процесу психологічної адаптації, який відображається у пристосованості до вимог природного чи соціального середовища, з одного боку, і власних потреб та інтересів – з іншого. Наслідком адаптованості є зниження рівня конфліктності індивіда, послаблення відчуття внутрішнього дискомфорту. Дезадаптованість – зворотний бік адаптованості, негативний результат адаптації.

Психічна адаптація здійснюється на сенсорному та когнітивному рівнях. На сенсорному рівні психічна адаптація відбувається у відповідь на тривалий вплив нетоксичного та неінтенсивного подразника, наприклад, реакція габітуації (звикання). На когнітивному рівні психічна адаптація відбувається на основі двох взаємопов'язаних процесів:

а) асиміляції – включення нової інформації до наявних ментальних схем; в іноземців, мігрантів, нерезидентів вона проявляється як відмова від своєї культурної ідентичності, традицій, мови, повна їх втрата і з'єднання з домінантною етнічною групою;

б) акомодатії – «зміни ментальних схем відповідно до нової інформації» [10].

Як уважав Ж. Піаже, результатом психічної адаптації є створений або уточнений індивідом образ світу [19, с. 121].

Психологічна адаптація здійснюється в таких основних сферах життя і діяльності індивіда:

а) соціальній, компонентами якої є моральний, політичний, правовий, етнічний, релігійний аспекти [23, с. 206];

б) соціально-психологічній, яку розглядають як «процес входження людини в системи неформальних, психологічних зв'язків і відносин, включення її у виконання різних соціально-психологічних ролей» (одне з визначень соціально-психологічної адаптації особистості) [3, с. 50];

в) професійних, навчально-пізнавальних та інших діяльнісних зв'язків і відносин особистості (професійно-діяльнісна психологічна адаптація особистості) [21, с. 68];

г) у взаємозв'язку з екологічним середовищем (екологічна психологічна адаптація);

д) у техногенному середовищі, що включає технічний і технологічний складник середовища життєдіяльності людини (технологічна психологічна адаптація) [17, с. 110].

Психологічну адаптацію розуміємо як процес встановлення оптимальної відповідності особистості та навколишнього середовища в ході діяльності людини, що дає їй змогу задовольняти актуальні потреби й досягати бажаних цілей, зберігаючи при цьому психічне та фізичне здоров'я і забезпечуючи відповідність психічної діяльності людини та її поведінки вимогам середовища [24, с. 162].

Отже, психологічна адаптація – явище багаторівневе і різнопланове, що охоплює як індивідуальні особливості людини, її психіку і всі вияви її буття, насамперед соціальне середовище, сферу її безпосередньої життєдіяльності, так і різноманітні види діяльності, і професійну, зокрема, адже людина безпосередньо в неї включена.

Поняття «соціальна адаптація» – це, з одного боку, постійний процес пристосування особистості до суспільних відносин, норм, зразків, традицій суспільства, у якому людина живе чи опинилася; з іншого боку, – це результат такого процесу. Будь-яка людина в ситуації, коли її уявлення суперечать дійсності, відчуває дискомфорт і починає шукати шляхи пристосування. Вони можуть проявлятися у віднайденні пояснень, які виправдовують суперечність, у свідомій фільтрації інформації, у зміні самою особистістю власних уявлень і переконань.

Трактування поняття «соціально-психологічна адаптація» доволі розмите й потребує конкретизації. Ми схилиємося до того, щоб виділяти цей вид адаптації окремо, бо це двосторонній інтеракційний процес, у якому індивід при звичається до умов життя в новій (=чужій) країні і країна до нового мешканця з його індивідуальними психологічними особливостями, соціальними нормами. Соціальне оточення людини є об'єктом її психологічного сприйняття.

Вивчення наукової літератури з проблеми дослідження уможливорює визначення соціально-психологічної адаптації як «пристосування психіки та поведінки особистості до умов соціального середовища, опосередкованого провідною діяльністю особистості на даному етапі її розвитку» [8, с. 92]. Цей процес необхідний для функціонування суспільства як єдиного соціального організму, оскільки залучає особистість до соціального середовища, визначає її статус та місце в соціальній структурі суспільства. У загальному вигляді показниками соціально-психологічної адаптації є «стан психічного здоров'я особи та ступінь біологічного відтворення певної групи» [21, с. 65], а також

«показники, пов'язані з переосмисленням ситуації, ефективності розв'язання складних ситуацій, зокрема в навчальній і професійній діяльності» [8, с. 94].

На шляху адаптації людини до іншого культурного середовища виокремлюють такі протилежні тенденції: прагнення до самоізоляції (консервації), що проявляється у створенні окремих етнічних утворень; прагнення до асиміляції – розчинення в чужій культурі аж до втрати національної самоідентичності. Ці «два полюси» не є нормою і сприймаються як порушення соціально-психологічної адаптації людини.

У контексті роздумів про соціально-психологічну адаптацію нерезидентів до нових умов проживання доцільно зупинитися на важливих для розуміння цього процесу поняттях. Одним із них є акультуризація, яку розуміємо як процес входження в інше етнічне середовище, набуття людиною як представником однієї нації культурних форм іншої нації завдяки взаємодії з новим культурним осередком [24, с. 130–131]. Необхідність подолати стрес, який відчуває особа, переміщена в іншу культуру, потреба звикнути і прийняти культуру іншого народу, важливість навчитися сприймати себе як частину нового оточення – ці виклики супроводжують процес акультуризації і є основою для основних теоретичних та емпіричних підходів у його вивченні. Якщо ж нерезидент не може подолати ці виклики, то відбувається соціально-психологічна дезадаптація, яка проявляється у неспроможності задоволення власних потреб, у нездатності задовольняти очікування нового соціального середовища і відповідати новій соціальній ролі. Як результат, особистість, яка не пройшла соціально-психологічну адаптацію, часто перебуває у стані тривалого внутрішнього і зовнішнього конфлікту, не може знайти психічних механізмів для його розв'язання. Перебувати у внутрішньому конфлікті – це відчувати емоційно-когнітивний дисонанс, що спричиняє виникнення сильних астенічних (руйнівних) емоцій. В. Кайгер говорить, що етнічна самосвідомість більшої частини мігрантів потерпає від конфлікту між усвідомленням своєї етнічної належності й втрати важливих критеріїв етнічної самоідентифікації – мови, культури, традицій [7, с. 9]. Л. Орбан-Лембрик підкреслює, що процеси соціально-психологічної адаптації часто супроводжуються соціальним напруженням, що проявляється на фізіологічному, психофізіологічному, соціально-психологічному рівнях. Поняття соціальне напруження автор розглядає як рівнозначне поняттю «соціальний стрес», пропонує соціальну дезадаптацію розглядати в контексті вчення про стрес [16].

Під час взаємодії з місцевими жителями нерезиденти відчувають труднощі, зокрема й через неможливість передбачити і пояснити їх

поведінку. Виділяють такі параметри, від яких залежить ефективна взаємодія представників різних культур:

- спільна чи «своя» лише для однієї з груп територія;
- постійна/довготривала/короткочасна взаємодія;
- участь чи спостереження відповідно до залучення до життя суспільства;
- спільна діяльність – спільне проживання – навчання – дозвілля або інша мета взаємодії;
- частота і глибина контактів; відносна рівність статусу і прав;
- більшість – меншість (кількісне співвідношення); розпізнавальні ознаки етносу (мова, раса, релігія тощо).

За визначенням М. Слюсаревського та О. Блинової, акультурація – це «процес взаємовпливу культур, а також результат цього впливу, що полягає у сприйнятті однією з них ... елементів іншої культури або у виникненні нових культурних явищ [24, с. 165].

На початку ХІХ століття, коли почалося вивчення цього явища, акультурацію розглядали як уподібнення однієї культури іншій або передавання елементів однієї культури іншій. Але згодом стали розглядати цей феномен як сукупність явищ, що виникають унаслідок тривалого контакту. Це процес двосторонній, він впливає на обидві групи, які беруть у ньому участь. Одним із аспектів акультурації є культурні зміни.

Асиміляція, на відміну акультурації, передбачає повне поглинання іншою культурою. Стратегія асиміляції відзначається високим рівнем етнічної толерантності, тобто більші високі оцінки, з погляду нерезидента, мають представники інших етнокультурних груп (порівняно з українцями), зокрема, країни перебування мігранта, при цьому показник «етнічної ідентичності» має дуже низьке факторне навантаження, що не дозволяє інтерпретувати етнічну ідентичність як однозначно позитивну, швидше йдеться про помірні, середні, нестійкі оцінки своєї належності до українського етносу.

О. Блинова пише про іншу стратегію адаптації – маргіналізацію, що найчастіше пов'язана з тимчасовою, сезонною або разовою роботою, яка «зовсім не збігається з професією мігранта, що викликає гостре невдоволення мігрантів своїм статусом, соціальним станом і працею за кордоном» [1, с. 60]. Маргіналізація – почуття відчуження, утрата ідентичності і так званий акультураційний стрес. Нерезиденти з менш розвинених країн, які приїждять до українських мегаполісів у пошуках кращого життя, погоджуються на роботу на ринках, у невеликих торгових точках, підприємствах, але

сприймають це позитивно, бо на батьківщині вони зазвичай не мали фахової освіти та професії, тож їх сподівання були виправданими.

Поряд із цими стратегіями адаптації існують протилежні до неї (адаптації) процеси, такі, як сепарація (сегрегація), яка передбачає супротив, несприйняття, відчуження іншої культури, мови, історії тощо. Сепарація (сегрегація) – це цілковите збереженням власної культурної спадщини, етнічної ідентичності, традицій і водночас уникнення суттєвих контактів чи відносин із культурою іншої етнічної групи. Загалом сегрегація і сепарація різняться тим, що мають різних «ініціаторів», які зрештою визначають наслідки акультураційного процесу мігрантів.

У культурному контакті виділяють донорську (культурну групу, яка передає елементи своєї культури) та реципієнтну групу (приймає і засвоює іншу культуру). Реципієнтна група може повністю поглинати іншу культуру, тоді це називається «акцептація». На відміну від адаптації, яка передбачає взаємне пристосування, акцептація – це повне прийняття культури інших. Якщо реципієнтна група не приймає, відкидає іншу культуру, говорять про «реакцію», що в перекладі з латини означає «протидіяти».

Результатами акультурації є:

- сприйняття – засвоєння значної частини іншої культури, цінностей і стереотипів нової країни;
- адаптація – гармонійне поєднання своїх і чужих елементів, що не викликає внутрішнього супротиву і конфлікту;
- реакція – наявність психологічних чинників на тлі різних контракультураційних рухів [17, с. 112].

На початку вивчення акультурації дослідники вважали її феноменом групи, та пізніше, з уведенням поняття «психологічна акультурація», це поняття стали розглядати як зміни у психології окремої людини.

Масові міграційні процеси 1950-х років спонукали науковців до вивчення міжкультурної адаптації. Міжетнічні та міжнаціональні міграційні процеси з тих часів становлять серйозні виклики як політичній, так і соціальній та економічній сферам життя суспільства. Від початку інтерес науковців зводився до вивчення невротичних і психосоматичних розладів, девіантної та злочинної поведінки мігрантів. Це здебільшого перебуває у площині психіатрії. Згодом науковці звернули увагу на вивчення проблем психологічного благополуччя, ностальгії, душевного здоров'я мігрантів, відчуття гармонії з новими умовами життя тощо. Загальна назва для цих станів – «культурний шок», синонімами до нього є такі поняття «шок переходу», «культурна втомлюваність», «конфлікт культур». Ці поняття розуміють як емоційну реакцію, що виникає унаслідок нерозуміння

поведінки інших (чужих) людей та як результат – неможливість її пояснити і передбачити. Виникають тривожність, апатія, які тривають доти, доки не сформується нові моделі для розуміння нової культури.

Американський антрополог К. Оберг увів це поняття й виокремив такі аспекти культурного шоку: напруження від безсилля психологічно адаптуватися; почуття втрати друзів, професії, будинку, майна, статусу, батьківщини; почуття відторгнення нової культури або відторженості новим співвітчизниками мігранта; збій і плутанина в очікуваннях, ролях, цінностях; почуття тривоги, відрази, обурення через усвідомлення культурних відмінностей; почуття меншовартості через нездатність подолати труднощі [14, с. 14].

Культурний шок має негативні й позитивні наслідки для індивіда. Серед неприємних те, що враження від нової країни несподівані, неочікувані, не такі, що збігаються з уявленнями нерезидентів про неї, тому можуть призвести до негативної оцінки або власної, або чужої культури. З-поміж позитивних – прийняття нових цінностей, нових моделей поведінки, оцінювання проблем та їх подолання, що впливає на саморозвиток та особистісне зростання індивіда. Культурний шок доцільно розглядати як початковий етап адаптації до чужого культурного середовища.

Дослідники культурного шоку більшою мірою звертали увагу на зовнішній вияв проблеми, зокрема, на участь нерезидента в соціальному, культурному житті нової країни, при цьому менше уваги приділяли вивченню так званої внутрішнього вияву проблеми, що стосується індивідуальних реакцій на пристосування, особистісних чинників, які визначають задоволеність або незадоволеність повнотою життя в нових умовах [16].

Процес адаптації мігрантів до нових умов життя, на думку Г. Тріандіса, відбувається за такою «кривою».

1. «Медовий місяць»: назва метафорично передає загальний ейфоричний настрій переселенців, які переповнені позитивними очікуваннями життя в новому середовищі і дивляться на нього «через рожеві окуляри». Ентузіазм і великі сподівання – так коротко можна окреслити загальний настрій нерезидентів.

2. «Відхід від ейфорії»: цей період характеризується загальним настроєм непорозуміння з корінними мешканцями та неприйняття їхнього способу життя; люди відчувають свою чужість серед іноземців і спілкуються та підтримують зв'язки лише із земляками. Етап характеризується такими негативними станами, як розчарування, фрустрація та депресія.

3. «Розчарування новим середовищем»: основний критичний проміжок кривої адаптаційного процесу, під час проходження якого в нерезидентів можуть спостерігатися серйозні хвороби, відчуття суцільної безпорадності. Але за умови соціальної підтримки саме в цей час нерезиденти відчують поштовх до вивчення мови нової країни, ознайомлення з її культурною спадщиною тощо. Саме на цьому етапі не всі мігранти можуть прийняти мову, культуру нової країни, тому частина з них часто повертається додому. Тобто або людина приймає нові реалії, і тоді в неї виникає відчуття впевненості й оптимізму, або людина остаточно зневірюється у своїх намірах почати життя в іншій країні і повертається на батьківщину.

4. «Повна акультурація»: мігранти відчують гармонію між очікуванням і реальністю, сприймають останню, погоджуються на реалії, запропоновані новим суспільством, інтегруються в соціум іншої держави, засвоюють нові культурні традиції [31, с. 113–118].

Саме в такий спосіб (за уявною кривою: добре – гірше – погано – краще, добре) відбувається психологічна адаптація, за якої люди поступово звикають до чужих суспільних норм і правил.

Якщо мова йде не про переїзд назавжди, а про короткотривале перебування з метою заробітку, то на позначення періоду після повернення додому існує термін «реадаптація», або «шок повернення», який характеризується проблемами в площині професійної самореалізації, самооцінки, упевненості в своїх силах тощо. На думку деяких дослідників, повернення додому відбувається за такою самою кривою, як і входження в нове життя.

Зважаючи на індивідуальну траєкторію розвитку особистості неправильно говорити, що всі без винятку нерезиденти обов'язково проходять через гострі кути культурного шоку, що адаптація в усіх іноземців відбувається болісно і триває довго.

На думку науковців, зокрема, психологів і філософів, наразі можна говорити про завершення формування окремого виду людини, що мешкає в мегаполісі [21, с. 64–65; 27, с. 141]. За особливі психологічні риси, відмінні від рис жителя містечка чи села, мешканця сучасного мегаполіса називають *homourbanis* [19, с. 16–18]. Побутує стереотип, за яким містянам, незалежно від країни та регіону, притаманні стриманість у прояві почуттів, закритість, менша емоційність, замкненість на невеликому колі знайомих людей (друзів, колег, сусідів, родичів). Також їм приписують байдужість, черствість, неуважність до інших порівняно з мешканцями невеликих міст, містечок і сіл.

За даними Світового банку («URBAN TODAY» Трансформація системи публічного управління в умовах урбанізації), на кінець 2018 року в Україні проживало близько 31 мільйона осіб в містах, що становило 69,25 % від загальної частки населення. За прогнозами тих років, у 2050 в Україні частка населення, що мала б проживати у містах, становитиме 78,63 %, тоді як світовий показник становитиме 68 % [29]. Тож урбанізація в Україні мала б розвиватися більш швидкими порівняно зі світовими показниками темпами. Однак загальна тенденція зменшення населення в Україні, а також масовий виїзд біженців, спричинений повномасштабним вторгненням, може не виправдати цих прогнозів. Укрупнення міст – одна з провідних ознак урбанізаційних процесів у нашій країні [27, с. 140]. У міських агломераціях проживає понад 12 %, у кожній з яких зосереджено більше 1 млн. осіб; найбільшою такою агломерацією є столиця Київ. Міста-мільйонники Харків, Одеса, Львів, Дніпро, Донецьк, Запоріжжя та великі міста Полтава, Вінниця, Черкаси – це потужні освітні й культурні центри з розвинутою інфраструктурою, промисловістю, торговельними зв'язками, що робить їх привабливими для різних категорій нерезидентів.

Мегаполіси України мають певні відмінності, що можна пояснити історичними умовами їх формування, ментальністю українців, темпами розвитку промисловості, культурними особливостями тощо. Розвиваючись під впливом двох різних світів – пострадянського та західноєвропейського, – українські міста-мільйонники увібрали в себе як їхні позитивні, так і негативні ознаки. За даними дослідження Ілони Сологуб «Урбанізація в Україні», проведеного у 2021 році (опубліковано на сторінках інтернет-видання «Вокс Україна» 7 жовтня 2021 року), середня частка міського населення в різних регіонах України становить від 37 % (Закарпатська область) до 91 % (Донецька) [25]. Українські мегаполіси (Київ, Харків, Дніпро, Донецьк, Одеса, Львів) були і навіть під час повномасштабної війни залишаються привабливими об'єктами для бізнесу, роботи, життя та навчання іноземців. Зокрема, за опитуванням іноземних підприємців, яке ми здійснили, Харківська моноцентрична агломерація (центр – Харків) залишається бажаним містом для інвесторів іздобувачів вищої освіти.

Номourbanus – людина в швидкому ритмі мегаполіса, окремий, специфічний тип людини розумної, має мало часу на адаптацію до умов проживання в ньому [20, с. 48]. Велика кількість нових соціальних контактів, мовні бар'єри, інше світосприйняття, засноване на традиціях виховання, освіти, релігії, культурі – ці та інші виклики неодмінно супроводжують нерезидентів, які з різних причин опинилися в українському мегаполісі. У

мирний час, а особливо під час війни, гостро стоїть питання адаптації, а часто – виживання людини в досить складних життєвих умовах мегаполіса.

С. Куцепал слушно зазначає: будь-яке місто приваблює кількома позиціями: 1) широкими можливостями професійної та особистісної реалізації і самореалізації; 2) високим рівнем побутового комфорту [12, с. 49]. Проте життя у великому місті емоційно виснажує людину, змушує щоденно споживати великі обсяги інформації (знаки, коди, символи, що потрапляють через вербальні та невербальні канали). Авторка влучно називає сенсорні та психологічні реакції на таке споживання споживацькою ейфорією та споживацьким відчаєм, бо людина або вживається в місто, або відсторонюється від нього. Так звані міські фобії, спричинені величезною кількістю соціальних стресорів мегаполіса, часто перетворюють людину на об'єкт зовнішніх маніпуляцій. Необхідність долати значні відстані в обмежений період, психологічне й емоційне перевантаження, емоційне й особистісне вигорання, сенсорні атаки, культ споживання – ці та інші соціальні стресори заважають швидкій адаптації в мегаполісі.

Проведене журналістами ВВС опитування іноземців про Україну засвідчує загалом позитивні враження: зокрема, іноземні туристи, бізнесмени, підприємці, студенти відзначають щирість, гостинність, прагнення до свободи та готовність допомогти чужій людині та водночас грубість і відсутність взаємоповаги до співвітчизників, близьких людей, жінок у публічних місцях; красу, вихованість та освіченість наших жінок, які успішно поєднують кар'єру й домашнє господарство; смачні національні страви та завелику кількість алкогольних напоїв; чудову природу; поєднання двох світоглядів – старого, пострадянського, і нового – налаштованого на інтеграцію з цивілізованим світом [28]. Іноземні підприємці приємно вражені швидкими темпами просування цифровізації та трансформації економіки: програма «Держава у смартфоні» та інші новації нашого уряду виводять Україну в один ряд із такими країнами, як Канада, Фінляндія, Південна Корея та Ізраїль у розв'язанні питань створення системи правового регулювання цифрової економіки, отримання держпослуг і ведення бізнесу, запровадження єдиної системи цифрової ідентифікації громадян, розроблення державної стратегії протидії загрозам в кіберпросторі тощо.

Проте нерезиденти відмічають недосконалість законодавчої системи, доволі високий рівень корупції та бюрократизму у вирішенні питань бізнесу, що перешкоджає входженню іноземного капіталу в українську економіку та створює негативний імідж країни у світі. Сім блоків реформ, виконання яких буде запорукою входження України до Євросоюзу, значно підвищать статус нашої країни в очах світової спільноти, однак цей шлях тривалий, а проблеми

психологічного й соціального характеру, з якими щодня стикаються нерезиденти, вимагають негайного розв'язання. Серед них опанування закономірностей спілкування та взаємодії в українському мегаполісі, вибудовування взаємодії у великих (на рівнях нації, класів) і малих соціальних групах, соціалізація особистості нерезидента та коригування соціальних установок відповідно до нових умов проживання. Психіка і поведінка нерезидента на першому етапі перебування в будь-якій країні адаптується (приспосовується) «до умов соціального середовища, яке опосередковане провідною діяльністю особистості на цьому етапі її розвитку» [2, с. 82].

Інтеграція (входження) до нового суспільства – перша актуальна проблема, з якою стикаються зазначені категорії іноземців. Це одна зі стратегій (поряд з асиміляцією та маргіналізацією), яка визначає ступінь адаптації до умов проживання, праці, навчання в чужій країні. Стратегія інтеграції характеризується позитивною етнічною ідентичністю.

Становленню зрілої позитивної професійної ідентичності нерезидента сприяє факт постійної роботи за фахом. Рівень доходу нерезидента безпосередньо пов'язаний з якістю і швидкістю його адаптації та інтеграції. А. Хом'як пропонує зараховувати до чинників, які сприяють інтеграції «тривалість проживання на новому місці; характер розселення і чисельність іммігрантів; рівень освіти; соціально-економічне становище іммігрантів; релігійна належність; ставлення корінного населення до інтеграції мігрантів» [27, с. 142]. При інтеграції у приймаюче суспільство нерезидент має можливість працювати за своєю спеціальністю, це має велике значення для збереження його особистої професійної самоповаги. Часто трапляється так, що нерезиденти в силу обставин обирають стратегію асиміляції, за якої працюють переважно на постійній основі, але виконують непрестижну низькокваліфіковану роботу, що значно знижує їхню професійну ідентичність і рівень професійного самоусвідомлення. Нерезиденти, які входять в українські мегаполіси з високорозвинених країн, не завжди задоволені працею, яку тут виконують. Навпаки, наші мігранти в західноєвропейських країнах, більш задоволені умовами проживання і праці, тому що мають там більше матеріальне заохочення, ніж на батьківщині. Як пише В. Плющ, «економічні інтереси України вимагають, щоб рівень кваліфікації мігрантів, що прибувають, постійно підвищувався, а їхня здатність до соціальної адаптації зростала» [17, с. 110]. Тож можна виокремити умови, необхідні для успішної адаптації та інтеграції нерезидентів в український простір:

– легітимне становище суб'єктів міграційних відносин;

- наявність правового забезпечення процесу міграції;
- неможливість випадання мігрантів за межі правового поля.

Підтримка соціальних інститутів (об'єднань громадян, національно-культурних об'єднань) і держави забезпечать успішну інтеграцію нерезидентів в український простір мегаполісів.

Зазначимо, що український соціум у своїй більшості толерантний до нерезидентів. Випадки прояву расизму, ксенофобії та антиіммігрантських настроїв в Україні не мають системного прояву і є протизаконними на рівні держави [22]. На відміну від інших країн, де мігрантофобія наразі становить серйозну проблему, що перешкоджає інтеграції та взаєморозумінню, Україна більш терпима до представників інших культур.

Різні категорії нерезидентів – це джерело надходження коштів до бюджету країни, а в умовах сьогодення та повоєнної відбудови країни це дуже важливо. Залучення іноземців до навчання, роботи, проживання в нашій країні значно покращить ситуацію як в економіці, на ринку праці, так і в демографічному сенсі. Іноземні компанії складуть здорову конкуренцію вітчизняним виробникам, що уможливить підвищення якості продукції. Залучення іноземців до участі у відродженні економіки України посилить імідж нашої країни у світі. З огляду на важливість залучення іноземців до різних сфер діяльності України важливим є питання їх адаптації до умов проживання в нашій країні [29].

Коллективний психологічний портрет середньостатистичного нерезидента, який здатний до адаптації в чужій країні такий: це професійно компетентна людина з високою самооцінкою, достатньо комунікативна, екстраверт із закладеними високоморальними цінностями, достатньо толерантний, зацікавлений у нових контактах із навколишніми людьми та схильний до співпраці. Важливим чинником його успішної адаптації є добровільність прибуття до нової країни, з якою пов'язує сподівання на краще життя. Доконтактний досвід, тобто попереднє ознайомлення з культурою, історією, знання мови хоча б на елементарному рівні – ці фактори доповнюють успішну адаптацію. Встановити дружні стосунки з місцевими мешканцями, ознайомитися з неписаними законами і правилами поведінки в новому соціумі – ці чинники соціальної підтримки прискорять процес адаптації. І навпаки: закритість, обмеженість у спілкуванні, ізоляція гальмують та ускладнюють соціально-психологічну адаптацію до нових умов життя.

Сучасна іноземна молодь, яка їде навчатися до України, відкривати тут бізнес, працювати і жити, має свої особливості, продиктовані часом. Такими є, на думку О. Нікітіної та О. Резван, з'ясування будь-яких питань за

допомогою Інтернету та селфі-залежність [15]. Автори пропонують розробити комплексну модель для пояснення поведінки людини, пов'язаної з Інтернет-взаємодіями. Дійсно, іноземна молодь особливо на перших етапах перебування в Україні ретельно фіксує усі нюанси життя через селфі та демонструє в режимі реального часу ті чи ті події, які формують думки підписників про нашу країну, її реалії та парадокси. Створення згаданої комплексної моделі допоможе не лише в підготовці майбутніх психологів, а й в адаптації іноземної молоді до умов життя в нашій країні, а також дасть ключ розуміння складної системи психосоціальних чинників, зумовлених Інтернет і селфі-залежністю.

У ситуації бажаного мігрантства процеси адаптації проходять менш болісно, але вони так само стресогенні. У ситуації мігрантства вимушеного, причинами якого можуть бути війни, екологічні катастрофи, втрата житла і рідних, втрата роботи тощо, долучаються почуття невизначеності, розгубленості, ідентифікаційна плутанина, неприйняття, почуття власної меншовартості й інші негативні впливи на особистість.

Щоб соціально-стресові умови, у яких перебувають нерезиденти, не набували затяжного характеру, одним із завдань психолога є профілактика «психічного здоров'я» цієї категорії населення. Це поняття включає як реалізацію фізичного й духовного потенціалу людини, збереження її психологічної стійкості, так і задоволення від самореалізації, відчуття розумового і соціального благополуччя. Важливу роль у цьому відіграє психолог.

Психолог, який працює з мігрантами, нерезидентами, допомагає їм адаптуватися, застосовуючи методики, що дозволяють корегувати основні сфери ідентичності особистості: мотиваційну, емоційну, когнітивну, поведінкову. Мігрант, який звертається за допомогою до психолога, уникає однієї з найсуттєвіших проблем особистості – кризи ідентичності.

Для діагностики стану психологічного благополуччя існують такі методи:

- психологічне інтерв'ю: для збирання соціально-біографічної інформації, анамнестичних медичних даних;
- опитувальник невротичних і невроподібних розладів (ОНР) Л. Вассермана, О. Щелкова, шкала «Рівень соціальної фрустрованості Б. Карвасарського: для оцінювання порушень психічної адаптації;
- особистісний опитувальник Айзенка: для оцінювання особистісних характеристик мігрантів і виявлення чинників порушень психічної адаптації;

– шкалування за методикою Н. Фетискіна, В. Козлова, Г. Мануйлов: для визначення емоційного, соціального і фізичного компонентів благополуччя особистості [24, с. 207–222].

Для подолання труднощів адаптації нерезидентів ефективними є навчальні програми (просвіта, орієнтування, інструктаж, тренінг), метою яких є ознайомлення з міжкультурними відмінностями в міжособистісних стосунках. Особливо ефективні загальнокультурні, когнітивні, атрибутивні тренінги, культурні асимілятори (посібники з описом ситуацій і варіантів інтерпретацій поведінки персонажів з урахуванням взаємних стереотипів, звичаїв, особливостей невербальної поведінки).

Як ми вже зауважували, міграційні процеси змушують державну владу створювати системи заходів щодо адаптації іноземців до реалій життя в Україні. Первинна профілактика негативних наслідків міграції включає такі заходи: інформаційні програми, просвітницька робота, робота із засобами масової комунікації, друковані матеріали з проблем міграції.

Служби зайнятості проводять профорієнтаційні заходи, спрямовані на інформування щодо наявних вакансій для іноземців, профконсультування з використанням психодіагностичних методів, професійний відбір, навчальні семінари, превентивні заходи щодо недопущення нелегального працевлаштування тощо.

Громадські організації також можуть долучатися до цієї роботи: тренінги, юридичні консультації, інформативні друковані матеріали, наприклад, пам'ятки для тих, хто планує працевлаштуватись або навчатись в Україні.

Таким чином, можна виокремити низку закономірностей процесу адаптації нерезидентів до умов проживання в Україні:

- нерезиденти, які пов'язують свої плани з тривалим перебуванням у нашій країні, асимілюються швидше, ніж ті, хто планує тимчасове проживання;
- мотивовані на пошук гарної роботи нерезиденти швидше адаптуються, ніж вимушені нерезиденти;
- міграція через безвихідь або з відчаю часто супроводжується труднощами адаптації;
- бікультуралізм – найбільш вдалий варіант культурної адаптації, що досягається в процесі інтеграції;
- позитивна етнічна ідентичність сприяє зменшенню культурного шоку й підтриманню позитивної особистісної самоідентифікації;
- незгода до асиміляції, негативна етнічна ідентичність призводять до розчарування, психічних травм, і як результат – до від'їзду з обраної країни;

– проблеми міжкультурних відносин можуть бути розв’язані через усвідомлення всіма соціальними групами нашої відмінності за культурними й іншими параметрами та права на свою інакшість;

– найбільш ефективним є вид контактів, побудований за принципом сумісності, згідно з яким різні групи зберігають свої культурні індивідуальності і водночас об’єднуються в одну спільноту.

Щоб зробити Україну привабливою для іноземців, необхідно подбати про м’яку, безболісну адаптацію до економічних, юридичних, соціальних, культурних, політичних умов перебування в нашій країні.

Список використаної літератури

1. Блинова О. Є. Соціально-психологічні засади адаптації вимушених мігрантів [Електронний ресурс]. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. Том IX: Загальна психологія. Історична психологія. Етнічна психологія. Київ: Талком, 2016. Вип. 9. С. 58–66. Режим доступу:

<http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/2026/%D0%91%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%20%282016%29.pdf?sequence=1>

2. Бородінов В. Д., Пашенко Ю. А. Психологічна характеристика етнонаціональних спільнот [Електронний ресурс]. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2010. № 1. С. 80–88. Режим доступу:

<http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/33432>

3. Буракова К. В. Аналіз вагомих складових адаптації іноземних студентів до навчання у вищих навчальних закладах України на початковому етапі. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2010. № 7 (194). С. 48–53. **4. Ващенко І.,** Ріттель Ю. Особливості соціально-психологічної адаптації особистості в ситуації етнічної міграції. *Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць*. 2019. (44). С. 31–52. <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2019-44.31-52>

5. Володько В. В., Ровенчак О. А. Моделі соціокультурної адаптації іммігрантів [Електронний ресурс]. *Вісник Львів. ун-ту. Сер. соціол.* 2008. Вип. 2. С. 182–210. Режим доступу: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/sociology/article/download/1830/1894>

6. Іноземні студенти в Україні. Український державний центр міжнародної освіти [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://studyinukraine.gov.ua/zhittya-vukraini/inozemni-studenti-v-ukraini/>

7. Кайгер В. І. Вплив етногенних депресій на соціально-психологічну адаптацію німців-переселенців в Україні [Електронний ресурс]: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.01; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2003. 17 с. Режим доступу: <http://irbis-nbuv.gov.ua/aref/20081124005536>

8. Кізіма В. В. Соціально-психологічна характеристика жителів мегаполіса [Електронний ресурс]. *Теорія і практика сучасної психології*. 2016. № 1. С. 91–95. Режим доступу: http://www.tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2016/19.pdf

9. Косенко Ю. Г. Адаптація іноземних громадян до навчання у ВНЗ України [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://repo.snau.edu.ua/bitstream/123456789/6297/1/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D1%8F_%D0%9A%D0%BE%D1%81%D0%B5%D0%BA%D0%BD%D0%BE%20%D0%90%D0%B4%D0%B0%D0%BF%D1%82%D0%B0%D1%86%D1

%96%D1%8F....pdf **10. Крайніков Е. В.** Адаптація психічна [Електронний ресурс]. *Велика українська енциклопедія*. Режим доступу: [https://vue.gov.ua/Адаптація психічна](https://vue.gov.ua/Адаптація_психічна). **11. Кудрявцев К. О.** Психодіагностика міського середовища [Електронний ресурс]. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія*. 2018. Вип. 58. С. 80–91. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_psykhol_2018_58_9 **12. Куцепал С. В.** Соціологія міста: відповіді на виклики сучасності [Електронний ресурс]. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2018. 4 (39). С. 45–52. <https://doi.org/10.21564/2075-7190.39.151146> **13. Лукацька Я.** Особливості навчання іноземних студентів у закладах вищої освіти. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»*. Педагогічні науки. 2020. № 1 (19) С. 211–217. **14. Мисюра Т.** Місто як предмет філософсько-культурологічної рефлексії [Електронний ресурс]: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури. Київ, 2011. 24 с. Режим доступу: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/31951/100097960.pdf?sequence=1> **15. Нікітіна О.,** Резван О., Тихонович В. Когнітивний дискурс сучасних залежностей містянина: нова парадигма підготовки психолога [Електронний ресурс]. *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Серія «Психологія»*. 2022. № 66. С. 199–221. Режим доступу: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/psychology/article/view/3935> **16. Орбан-Лембрик Л. О.** Соціальна психологія. Соціальна психологія груп. Прикладна соціальна психологія [Електронний ресурс]. Київ: Книги-XXI, 2010. 566 с. Режим доступу: <https://westudents.com.ua/knigi/537-sotsalna-psihologiya-orban-lembrick-lb.html> **17. Плющ В. А.** Соціологічні моделі соціокультурної адаптації сучасних мігрантів в іншокультурному середовищі. *Актуальні проблеми філософії та соціології: науково-практичний журнал*. 2020. Вип. 27. С. 103–114. DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i27.930> с. 104 **18. Податковий** кодекс України <https://docs.dtkr.ua/doc/2755-17> (нерезидент (визначення)). **19. Препотенська М. П.** *Номурбанус: феномен людини мегаполіса: монографія*. Дніпропетровськ: Вид. Середняк Т. К., 2014. 420 с. **20. Препотенська М. П.** Специфіка українського мегаполіса. *Мультиверсум. Філософський альманах: збірник наукових праць*. Київ: Український центр духовної культури, 2014. Вип. 75. С. 46–56. **21. Препотенська М. П.,** Тимашов О. С. Філософія міста: бідність і багатство у контексті сегрегації простору [Електронний ресурс]. *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка: збірник наукових праць*. 2016. № 3 (48). С. 63–70. Режим доступу: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/25430> **22. Про** засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України [Електронний ресурс]. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2013. № 32. Ст. 412. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text> **23. Сегеда О. О.,** Осипенко А. А. Особливості адаптації іноземних студентів до освітнього середовища України. *Вісник Харківського національного університету імені Г. С. Сковороди. Серія «Психологія»*. 2014. Вип. 48. С. 199–208. **24. Слюсаревський М. М.,** Блинова О. Є. Психологія міграції: навчальний посібник. Кіровоград: ТОВ «Імекс ЛТД», 2013. 244 с. **25. Сологуб І.** Урбанізація в Україні [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://voxukraine.org/urbanizatsiya-v-ukrayini> **26. Соціально-психологічні чинники** інтеграції українського соціуму [Електронний ресурс] / За наук. ред. О. Г. Злобіної. Київ: Інститут соціології НАН України, 2016. 276 с. Режим доступу: [151](https://i-</p>
</div>
<div data-bbox=)

soc.com.ua/assets/files/journal/leshch-socio-psy-factors-a5-16-01-2017.pdf

- 27. Хом'як А.** Інтеграція мігрантів у європейські суспільства: інтеграційна політика та громадська думка [Електронний ресурс]. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 2019. Вип. 3 (43). С. 139–146. Режим доступу: <http://visnyk-ppsp.kpi.ua/article/view/195706>
- 28. Що** найбільше вражає іноземців в Україні та українцях BBC [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-40926943>
- 29. «URBAN TODAY»** Трансформація системи публічного управління в умовах урбанізації [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://knute.edu.ua/file/NjY4NQ==/88a5e9e478313f18238b5f1bfed0de1f.pdf>
- 30. Jean Piaget** Six études de psychologie [Electronic resource]. *Folioessais*, 1964. Access mode: http://www.geopsy.com/fiches_lecture/six_etudes_de%20psychologie_piaget.pdf
- 31. Triandis Harry S.** Culture and social behavior [Electronic resource]. New York: McGraw-Hill. *Sociology Mind*, 2012. Vol. 2. No 1. 330 p. Access mode: <https://www.scirp.org/reference/ReferencesPapers?ReferenceID=375050>
- 32. LIGA 360** [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/JF56900A?an=3> (мігрант – визначення).
- 33. Нерезидент:** визначення [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/DG070235>.
- 34. Нерезидент:** визначення [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1343837-12#Text>.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В КРИЗОВИХ УМОВАХ

Любов Пляка

Події, що відбуваються в українському суспільстві останніми роками (соціально-економічні проблеми, пандемія, війна тощо), стали причиною виникнення широкого кола особистісних і міжособистісних проблем у здобувачів вищої освіти.

Поняття «криза» (від грец. *Krisis* – рішення, поворотний пункт, результат) – переломний момент, складний перехідний стан, загострення, небезпечний нестійкий стан. Психологи розуміють кризу як гострий емоційний стан, що виникає внаслідок блокування цілеспрямованої життєдіяльності людини як дискретний момент розвитку особистості. Характерним є те, що людина не може подолати кризу способами, відомими їй з попереднього досвіду [3].

Сьогодні війна проходить не лише по лінії фронту. Війна вже всередині кожного: на лінії фронту вона фізична, поза ним – вона психологічна [2]. Коло людей, які переживають або спостерігають травматичні події, спричинені війною, досить широке: жителі окупованих територій, військові та члени їхніх родин, діти, підлітки, юнаки, люди поважного віку тощо.

Багато хто сьогодні втратив близьких і рідних, вимушений був змінити умови навчання, місце проживання, переїхавши не лише до іншого міста, а й до дружньої країни. Для багатьох стрес у воєнний період став травматичним: виникли зміни у психічній та афективній сфері, порушилися когнітивні процеси, система пам'яті, мозкові механізми, які впливають на процес освітньої діяльності. Переживання кризових і стресових ситуацій стало причиною появи депресії, апатії, посттравматичного стресового розладу.

Унаслідок тривалої травматизації суттєво знижуються соціально-адаптивні можливості людей, втрачається колишній рівень особистісної цілісності, комунікативної компетентності, професійної самоефективності, психологічного добробуту. Щоб подолати усі ці негативні наслідки тривалих воєнних дій, потрібні дослідження способів організації соціально-психологічного супроводу, що забезпечує відновлення психологічного здоров'я особистості та її реадaptaцію до мирного життя [14].

За таких умов посилюється актуальність і значення своєчасної психологічної допомоги та підтримки учасників освітнього процесу закладу вищої освіти.

Психологічна служба в закладі вищої освіти – це спеціалізований підрозділ у структурі закладу вищої освіти, діяльність якого спрямована на гуманізацію системи суспільних відносин, формування особистості майбутнього фахівця, збереження здоров'я, підвищення їхньої психологічної культури [10].

Основною метою діяльності психологічної служби в закладі вищої освіти є психологічне забезпечення освітнього процесу відповідно до цілей, завдань освітньої діяльності та визначених результатів навчання, сприяння створенню психолого-педагогічних умов, необхідних для досягнення результатів навчання здобувачами освіти, ефективної роботи науково-педагогічних працівників, сприяння всебічному розвитку здобувачів освіти, реалізації їхніх можливостей і захист психічного здоров'я під час навчання.

Діяльність психологічної служби в закладі вищої освіти забезпечують практичні психологи, що мають відповідну освіту. Практичні психологи, здійснюючи свої професійні обов'язки, виконують актуальні завдання сучасної освітньої галузі.

Основні завдання фахівців психологічної служби у воєнний період:

– стабілізація емоційної сфери особистості, формування позитивної життєвої перспективи;

– активізація процесів самопізнання, самосприйняття, саморегуляції і самоконтролю, побудова позитивного образу майбутнього;

- формування конструктивних способів розв’язання складних життєвих ситуацій та адаптивних копінг-стратегій у всіх учасників освітнього процесу;
- формування психосоціальної стійкості до стресу;
- надання своєчасної психологічної допомоги жертвам булінгу і цькувань;
- запобігання емоційному вигоранню у викладачів;
- підвищення адаптаційних можливостей викладача до нових умов організації освітнього процесу [14].

Психологічна служба забезпечує своєчасне і систематичне вивчення психофізичного розвитку особистості, мотивів її поведінки і діяльності з урахуванням вікових, інтелектуальних, фізичних, гендерних та інших індивідуальних особливостей, створення психологічних умов для саморозвитку й самовиховання, сприяє підвищенню психологічної культури всіх учасників освітнього процесу [12].

В. Панок та В. Острова [7, с. 110] вважають, що успішність діяльності психологічної служби у закладі вищої освіти залежить від таких умов:

- чітке розуміння адміністрацією, викладацьким колективом і здобувачами освіти необхідності функціонування служби;
- створення належних організаційних, фінансових, матеріальних, правових і побутових умов роботи фахівців;
- якісне кадрове забезпечення служби;
- наукова обґрунтованість і валідність методів, методик і технологій, які застосовують фахівці служби у своїй практичній діяльності;
- орієнтація в діяльності служби на найбільш актуальні проблеми здобувачів, викладачів і запити адміністрації закладу вищої освіти.

У закладі вищої освіти працівники психологічної служби тісно співпрацюють із ректоратом, структурними підрозділами, кафедрами з метою виконання освітніх і виховних завдань, формування психологічної та професійної компетентності, готовності особистості до майбутньої професійної діяльності.

Психологічний супровід здобувачів вищої освіти *ґрунтується* на сучасних концепціях психологічного супроводу і *передбачає* застосування особистісного, гуманістичного, акмеологічного, проблемного та компетентнісного підходів.

Особистісний підхід передбачає врахування фізіологічних і психічних закономірностей розвитку особистості, уможливорює формування в майбутніх фахівців професійної Я-концепції, потреби здобувати професійні знання і застосовувати їх на практиці.

Гуманістичний підхід передбачає взаємовідносини практичного психолога зі здобувачами освіти на принципах співпраці та партнерства. Гуманізм заперечує нав'язування того чи того світогляду, вважаючи, що особистість сама повинна визначати свій шлях.

Провідне місце у процесі психологічного супроводу посідає *акмеологічний підхід*, спрямований на самовдосконалення і професійний саморозвиток особистості в освітньому середовищі. Цей підхід передбачає розвиток професійних та особистісних якостей у майбутніх фахівців.

Проблемний підхід сприяє пізнавальній активності особистості, активізує критичне мислення і спонукає здобувачів освіти до пошуку шляхів розв'язання проблемних ситуацій. Участь учасників освітнього процесу у вебінарах, семінарах і тренінгах, в основі яких лежить саме розв'язання складних життєвих ситуацій, сприяє розвитку професійного мислення, вчить їх адаптуватися до нових умов навчальної діяльності й ухвалювати рішення.

Компетентнісний підхід забезпечує можливість формування емоційної компетентності в учасників освітнього процесу закладу вищої освіти.

Емоційна компетентність особистості розкривається через такі поняття, як емоційна сфера, емоційний інтелект, емоційна саморегуляція, емпатія. Вона включає вміння людини усвідомлювати й оцінювати себе, складати план особистого розвитку, мотивувати себе й управляти собою, розуміти людей, їхні емоції, почуття та забезпечує готовність і здатність людини управляти емоційними реакціями, як власними, так і інших людей, адекватно ситуаціям і змінюваним умовам [11].

Вимоги сьогодення: фахівці з вищою освітою мають бути компетентними, цілеспрямованими, відповідальними, ініціативними, відкритими, прагнути до удосконалення, психологічно готовими до виконання професійних обов'язків, конкурентоздатними на ринку праці.

Психологічний супровід професійного становлення здобувачів вищої освіти в кризових умовах орієнтований на потреби особистості, враховує психолого-педагогічні умови та чинники розвитку майбутніх фахівців.

Психологічний супровід здобувачів освіти, які постраждали від воєнного конфлікту, можна представити трьома блоками.

Перший блок складається з безпосередньої допомоги практичного психолога і педагога такому студентові, його батькам через налагодження безконфліктного спілкування з однолітками, розв'язання їхніх емоційних проблем, розвиток у здобувачів освіти психосоціальної поведінки та створення сприятливих умов для розвитку стресостійкості.

Другий блок складається з психокорекційної та розвиткової роботи практичного психолога зі студентами, що мають високий рівень психосоціального стресу, поведінкові труднощі та прояви гіперактивності.

Третій блок передбачає спеціалізовану допомогу психотерапевтів, невропатологів, психіатрів, тобто людей, які працюють за межами освітніх закладів і розв'язують психічні проблеми, наслідки посттравматичних стресових розладів, тривоги, депресії [5, с. 8].

Процес психологічного супроводу професійного становлення здобувачів вищої освіти в кризових умовах має відповідати принципам доступності, науковості, розвитку, комплексності і системності, міждисциплінарності, структурності і цілісності, принципів забезпечення професійної підтримки та допомоги [9] (табл. 1).

Таблиця 1
Принципи психологічного супроводу

Принцип	Характеристика
Доступності	Надання психологічної допомоги та підтримки учасникам освітнього процесу незалежно від віку, расової, релігійної або національної належності, майнового чи соціального статусу, місця проживання, рівня розумового і фізичного розвитку.
Науковості	Уся діяльність психологічної служби ґрунтується на наукових підходах, методологіях і засадах наукової психології. Методи, методики і технології, які застосовують фахівці психологічної служби, мають бути науково обґрунтованими, валідними і надійними.
Розвитку	Передбачає побудову усієї методології психологічного практикування на теорії розвитку особистості з урахуванням певних етапів, періодів, криз, епох.
Комплексності і системності	Сполучення в єдиному технологічному процесі універсальності зі спеціалізацією.
Міждисциплінарності	У методиках і технологіях організації психологічного супроводу учасників освітнього процесу мають бути поєднані не лише психологічні методи, а й методи інших суміжних наук: соціології, педагогіки, дефектології, дидактики, фізіології тощо.
Структурності і	Функціонування в освітній галузі єдиної

цілісності	психологічної служби з чіткою структурою, підпорядкуванням і координацією взаємодії окремих її елементів.
Забезпечення професійної підтримки та допомоги	Структурно і функціонально психологічна служба має бути вибудована так, щоб кожен окремий фахівець відчував психологічну підтримку і допомогу, чи то у вигляді супервізії або інтервізії, чи то у вигляді навчальних семінарів і тренінгів.

Пріоритетними напрямками діяльності практичних психологів закладів вищої освіти із забезпечення психологічного супроводу учасників освітнього процесу в кризових умовах є:

- психологічна просвіта;
- діагностика;
- психологічна профілактика;
- корекція;
- соціально-психологічна реабілітація.

Пріоритетним напрямком діяльності психологічної служби в закладі освіти є психологічна просвіта. Просвітницька робота необхідна передусім для того, щоб учасники освітнього процесу поступово усвідомлювали цілі, завдання і можливості психологічної служби, дізнались, які проблеми вони можуть розв'язати з допомогою психолога [6, с. 256].

Просвітницька діяльність практичного психолога полягає у:

- формуванні культури здорового способу життя;
- інформуванні з питань збереження психічного здоров'я в кризових умовах;
- інформуванні здобувачів вищої освіти з основами самопізнання та самовиховання;
- інформуванні здобувачів освіти із загрозами, які може нести інтернет;
- інформуванні з проблем торгівлі людьми;
- інформування з питань запобігання та протидії домашньому насильству в умовах воєнного стану в Україні;
- популяризації наукової психологічної літератури тощо.

Психологічна просвіта здійснюється у формі доповідей, порад психолога на сайті університету, семінарів, вебінарів, консультацій, лекцій, зустрічей психологічного спрямування для учасників освітньої діяльності.

Формами й методами діяльності психологічної служби у напрямі психологічної просвіти є групова й індивідуальна робота: лекції, семінари, тренінги, факультативи, «круглі столи», індивідуальні бесіди з учасниками освітнього процесу, книжкові виставки, статті на сторінці сайту університету

«Психологічна служба», у соціальних мережах, журналах і газетах з актуальних питань практичної психології, монографії, методичні та практичні посібники.

Виступи перед викладачами і співробітниками університету забезпечують надання інформації, необхідної для успішної організації освітньої діяльності, особистісного і професійного розвитку, уникнення конфліктів, професійного вигорання тощо. Психологічна просвіта серед батьків орієнтована на допомогу в організації ефективних батьківсько-дитячих стосунків.

Агресія росії проти України, окупація українських територій, знищення великої кількості міст і селищ, вбивства мирного населення, безпринципна російська пропаганда, руйнація інфраструктури нашої держави, зокрема і закладів освіти, – усе це кардинально вплинуло і на учасників освітнього процесу [4, с. 6].

В умовах воєнного стану в Україні актуальними для психологічної просвіти стали такі теми:

– «Психологічний супровід процесу організації практичної підготовки здобувачів вищої освіти»;

– «Як турбуватися про ментальне здоров'я під час війни»;

– «Тривожність та її вплив на психічне здоров'я»;

– «Конфлікти та шляхи їх подолання»;

– «Арт-терапевтичні методи гармонізації емоційного стану у воєнний час»;

– «Самодопомога в стресових ситуаціях»;

– «Психічне здоров'я. Як його зберегти?»;

– «Як бути з емоціями під час війни»;

– «Резильєнтність як особистісний ресурс в умовах війни»;

– «Профілактика професійного вигорання»;

– «Як психологічнодопомогтисобі та іншим під час війни» тощо.

За ступенем активності фахівця закладу освіти варіанти просвіти можуть бути активними, коли активним суб'єктом освіти виступає сам фахівець (популяризація психологічних/соціально-педагогічних знань, агітація впровадження й використання наукових психологічних/соціально-педагогічних знань і роз'яснень необхідності психологічної/соціально-педагогічної допомоги), або формальними, що передбачає лише інформування за запитом учасників освітнього процесу.

Специфіка психологічної просвіти в умовах закладу освіти полягає в тому, що вона має одночасно і профілактичний, і власне освітній характер.

Предметом інформування є причини виникнення порушень, ознаки, що свідчать про їх наявність, а також можливі наслідки в подальшому розвитку особистості. В іншому випадку йдеться про ознайомлення батьків і викладачів з різними сферами психологічних знань, які сприяють самопізнанню, пізнанню навколишнього, зокрема і людських взаємин.

Психологічна профілактика. Працівники психологічної служби у кризовий період звертають увагу на специфіку емоційного стану учасників освітнього процесу. Для цього активно проводять психологічні обстеження як онлайн, так і офлайн, застосовуючи класичний психодіагностичний інструментарій: тести, опитувальники, структуровані інтерв'ю, спостереження. На основі цих даних важливо організувати різноманітні тренінги, вебінари та семінари з метою збереження психічного здоров'я, відновлення емоційної рівноваги, формування резильєнтності, профілактики емоційного вигорання тощо.

Соціально-психологічна реабілітація спрямована на відновлення втрачених або порушених внаслідок війни та евакуації соціальних зв'язків, практики ділового і міжособистісного спілкування в найближчому соціальному середовищі, зменшення рівня конфліктів і непорозумінь, формування життєстійкості і стресостійкості, допомога у створенні позитивної життєвої перспективи та побудови подальших життєвих і творчих планів [4, с. 9].

Зміст і система роботи психологічної служби закладу вищої освіти зумовлюють основні вимоги до організації служби [6, с. 338]:

- застосування специфічних методів і прийомів впливу на поведінку людини, що потребують професіоналізму;
- висока відповідальність спеціалістів за результати діагностично-корекційної роботи і за ті поради, які вони дають;
- анонімність у роботі та необхідність дозованого надання інформації фахівцям різного профілю, батькам, студентам;
- робота з людьми, що перебувають у складній життєвій ситуації, у стані депресії, стресу, внутрішньоособистісного або міжособистісного конфлікту, мають певні органічні чи психічні захворювання.

Психологічний супровід у закладі вищої освіти здійснюють фахівці психологічної служби – практичні психологи. Їхня діяльність дозволить сформувати у здобувачів освіти потребу в професійному розвитку, самопізнанні та самовихованні.

Професійна позиція практичного психолога закладу вищої освіти – це позиція радника, експерта, що забезпечує підвищення ефективності навчально-виховного процесу засобами практичної психології [7, с. 85].

Психологічна допомога – цілеспрямована діяльність практичного психолога, орієнтована на підтримку особистості в процесі її професійного розвитку.

У рамках психологічних теорій психологічну допомогу трактують як *процес*, що має об'єкт, суб'єкт, мету, засоби досягнення, певний результат, який залежить від проблем клієнта, інтенсивності та тривалості роботи з ним, кваліфікації фахівця тощо [15].

Психологічна допомога є надзвичайно актуальною в умовах повномасштабної війни, адже багато здобувачів освіти відчують втому, спустошення, виснаження, тривогу й паніку і потребують допомоги.

Основною *метою* психологічної допомоги є сприяння особистісній інтеграції здобувачів освіти та викладачів, узгодження їхніх особистих і соціальних інтересів. Важливою передумовою цього є ефективне реагування на конкретні психологічні проблеми, з якими стикається людина у своїй навчальній, професійній діяльності, в особистому житті [7, с. 107].

О. Бондаренко стверджує, що *зміст* психологічної допомоги полягає в забезпеченні емоційної, смислової та екзистенційної підтримки людини або суспільства в ситуаціях ускладнення, що виникають у ході їхнього особистісного й соціального буття [1, с. 10].

Психологічна допомога здобувачам освіти, які звертаються із запитом, здійснюється як індивідуальне консультування студентів, індивідуальне консультування батьків студентів, проведення тренінгів, психотерапевтичних груп.

Основними завданнями у наданні психологічної допомоги учасникам освітнього процесу закладу вищої освіти у воєнний період є консультативна допомога в розв'язанні емоційних проблем, внутрішніх конфліктів, формуванні комунікативних умінь і навичок.

Консультування – вид індивідуальної та групової роботи практичного психолога, спрямований на розв'язання психологічних проблем у вигляді рекомендацій і порад.

Психоемоційна нестабільність, тривога, посттравматичні стресові розлади, сум, депресія, апатія, іноді – немотивована агресія, панічні напади, зниження когнітивних функцій, негативні спогади є, на жаль, доволі поширеними явищами серед учасників освітньої діяльності у воєнний період. Викладачі та здобувачі освіти сьогодні, як ніколи, потребують психологічної підтримки і допомоги [4].

Тематика індивідуальних консультацій зазвичай стосується широкого спектра студентського життя:

– навчального процесу (питання організації власної навчальної діяльності, розподілу часу, невпевненості в собі, страхів, адаптації до умов дистанційного навчання);

– запити, пов'язані зі станом здоров'я, незадоволенням своїм психологічним станом, апатія, тривога, страх;

– проблемних міжособистісних взаємин, особливостей міжособистісної комунікації (питання конфліктних стосунків із батьками, з однолітками у студентському колективі);

– стосунки з коханою людиною (самотність, розставання, як будувати стосунки; виступає центральною проблемою юнацького віку: пошук об'єкта кохання, створення та підтримування з ним близьких взаємин);

– запити, пов'язані з рисами власної особистості, характером, професійними якостями;

– питання працевлаштування.

Консультування учасників освітнього процесу з посттравматичним стресовим розладом передбачає індивідуальну й групову консультаційну допомогу. Для елімінації травматичного стресу використовують емпатійне слухання як засіб, що знімає частину внутрішньої емоційної напруги. Якщо здобувачеві освіти необхідно проговорити, емоційно відреагувати переживання, що накопичилися у контексті травми, використання цього прийому допомагає їм відчутти себе почутими, легалізувати травмуючі переживання, у відповідь на емоційну підтримку і прийняття практичним психологом чи соціальним педагогом [5, с. 26].

Психологічне консультування може виконувати не лише функцію психологічної підтримки, а й просвіти та психологічного забезпечення навчально-виховного процесу, зокрема сприяти полегшенню адаптації до умов навчання [7, с. 108], мати характер оперативної чи негайної допомоги, зорієнтованої на психічно здорову особистість, на її сьогодення і майбутнє.

Зауважимо, що виникнення і переживання стресів в учасників освітнього процесу залежить не стільки від об'єктивних чинників, скільки від суб'єктивних, психологічних особливостей самої особистості, оцінювання виниклої стресової ситуації і ставлення до неї. Будь-яка несподіванка, що порушує звичний перебіг діяльності, може стати причиною стресу та емоційного вигорання, може впливати на поведінку, навчальну діяльність і стан здоров'я.

Водночас стрес, страх, панічні настрої, прояви агресії, які охопили вже мільйони й десятки мільйонів мешканців різних країн світу й України, в кризових умовах свідчать про гостру потребу в наданні професійної психологічної допомоги учасникам освітнього процесу [8].

Психологічна допомога в закладі вищої освіти здійснюється з урахуванням вікового, фізичного і психічного розвитку особистості, складності психологічної травми. Вона залежить від трьох аспектів, які визначають її характер і напрям: актуальності, готовності до її прийняття та вмотивованості особистості.

Ефективність психологічної допомоги здобувачам вищої освіти забезпечується завдяки дотриманню принципів добровільності (здобувач освіти сам ухвалює рішення звернутися по допомогу до психолога), конфіденційності, доброзичливості та поваги, професійності.

Психологічна готовність учасників освітнього процесу до прийняття психологічної допомоги характеризує їхнє бажання змінити ситуацію, розв'язати виниклу психологічну проблему, залежать від розвитку самосвідомості особистості й особистісних якостей. Таку психологічну допомогу необхідно надавати передусім через індивідуальні консультації, бесіди, групові тренінги, вебінари та інші форми психотерапевтичної роботи.

Психологічна діагностика – напрям діяльності працівників психологічної служби у кризовий період, метою якої є діагностика емоційних станів, аналіз ресурсів подолання стресових ситуацій, визначення потенційних можливостей особистості, що забезпечують ефективність її професійного саморозвитку та соціально-психологічної адаптації до нових умов навчання. Її завдання полягає у збиранні інформації про індивідуально-психічні властивості здобувача освіти, яка була б корисна їм самим і викладачам.

Психологічна діагностика здійснюється через опитування і тестування учасників освітнього процесу, обробку результатів та підготовку висновків і рекомендацій щодо розвитку стресостійкості, планування свого професійного майбутнього, власного життєвого часу і простору.

Психодіагностичне обстеження можна проводити як в індивідуальній, так і в груповій формі. Перевагами індивідуального психодіагностичного обстеження є можливість практичного психолога врахувати потреби й бажання індивіда, спостерігати за його емоціями та поведінкою під час діагностики. Перевагами групового психодіагностичного обстеження є економія часу на обстеження значної групи осіб. Як правило, після групового психодіагностичного обстеження для уточнення і доповнення отриманих даних застосовують індивідуальну психодіагностику. Практичний психолог проводить поглиблене обстеження здобувача освіти.

Процес психодіагностичного обстеження передбачає реалізацію таких етапів:

- 1) вивчення та формулювання психологічної проблеми;

- 2) вибір методу дослідження;
- 3) використання методу;
- 4) збирання й обробка отриманих даних відповідно до мети дослідження;
- 5) визначення психологічного діагнозу або прогнозу;
- 6) розроблення рекомендацій, програми психокорекційної або розвивальної роботи.

Щоб підвищити ефективність психодіагностичного обстеження застосовують принципи індивідуального підходу, комплексності, добровільності, мотивації та зацікавленості, психологічного комфорту під час психодіагностики.

Об'єктом психодіагностики у кризовий період здобувачів вищої освіти можуть бути психічні стани особистості, процес адаптації до умов навчальної діяльності, мотивація особистісного та професійного розвитку, готовність здобувачів до професійного саморозвитку, комунікабельність, стресостійкість тощо.

Необхідно враховувати доцільність здійснення діагностичних процедур, вивчити запит адміністрації університету, викладачів, батьків, оцінити мету і спрямованість психодіагностичних методик, коректно використовувати результати діагностики. Результати психолого-педагогічного вивчення здобувачів вищої освіти є підставою для складання індивідуальних, особистіснозорієнтованих розвивальних і корекційних програм, формування груп студентів щодо їхньої корекції та професійного й особистісного розвитку. Навчально-розвивальні програми, за якими організовується робота груп, необхідно обирати відповідно до визначеного кола проблем.

Психокорекція як напрям діяльності психологічної служби у закладі вищої освіти спрямована на подолання поганих звичок і девіантних форм поведінки, розвиток професійних здібностей у майбутніх фахівців, формування професійної життєвої позиції, позитивного ставлення до здорового способу життя. До основних методів психокорекції належать психологічні тренінги, вебінари, дискусії, рольові ігри тощо.

Психокорекційна робота зі здобувачами освіти складається з таких етапів: діагностика, прогноз подальшого професійного розвитку, створення і виконання психокорекційної програми й аналіз її ефективності.

Корекція у кризовий період спрямована на допомогу здобувачам освіти стати над ситуацією, навчити їх пристосовуватися до дійсності і долати психотравмуючі впливи. В її основі – використання комплексу психокорекційних методик: арт-терапія, навчання прийомів релаксації і

зняття м'язової напруги, психокорекційні вправи, соціально-психологічні тренінги, різні прийоми групової та індивідуальної арт-терапевтичної корекції (фіксація травмуючих переживань у формі малюнка, метафори, складеної дитиною про історії себе дозволяють направити в певне річище емоційну енергію, зменшити її руйнівний потенціал, зробити керованою і доступною для терапевтичногорозуміння свідомості особистості) [5].

Подальший розвиток психологічної служби в закладі освіти нерозривно пов'язаний з удосконаленням методів і технологій професійної діяльності її працівників. Психологи завжди долучалися до розв'язання складних соціальних і освітніх проблем. Тим більше психологи необхідні зараз, у період воєнного стану в Україні.

В умовах складних соціальних процесів здобувачі освіти через особливості індивідуально-психологічного розвитку на цьому віковому етапі потребують особливої уваги. Основна мета психологічного супроводу – підвищення рівня життєстійкості особистості молодшої людини, створення можливостей для саморозвитку і самовдосконалення, підвищення стійкості до несприятливих соціальних умов і особистісних криз [12].

Отже, комплексна психологічна допомога охоплює всіх учасників освітнього процесу. Кожен здобувач вищої освіти та його батьки можуть отримати психологічну допомогу в закладі вищої освіти або в партнерських організаціях. Для працівника психологічної служби закладу вищої освіти є обов'язковим розуміння відмінностей такої допомоги й адекватне оцінювання власних професійних меж і можливостей [5]. Ефективність роботи працівників психологічної служби безпосередньо пов'язана з визнанням суспільством, державою, педагогічною громадськістю важливості та необхідності такої роботи.

Список використаної літератури

1. Бондаренко О. Ф. Психологічна допомога особистості. Харків: Фоліо, 1996. 237 с. **2. Браніцька Т. Р.,** Матохнюк Л. О., Шпортун О. М. Психологічна підтримка та супровід дорослих і дітей у кризових ситуаціях: практикум. Вінниця. 2022. 131 с. **3. Кокун О. М.,** Агаєв Н. А., Пішко І. О., Лозінська Н. С. Основи психологічної допомоги військовослужбовцям в умовах бойових дій: методичний посібник. Київ: НДЦГПЗСУ, 2015. 170 с. **4. Науково-методичні основи психологічного супроводу діяльності вчителя в умовах реформування освіти (діагностика і корекція). Практичний посібник /** За наук. ред. В. Панка. Київ: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи НАПН України, 2022. 192 с. **5. Організація соціально-психологічного супроводу дітей, сімей, які постраждали внаслідок військових конфліктів /** Заг. ред. Ю. А. Луценко. Київ: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2018. 128 с. **6. Панок В.,** Титаренко Т., Чепелева Н. Основи практичної психології: підручник. Київ: Либідь, 2006. 536 с.

7. **Панок В. Г.**, Острова В. Д. Психологічна служба вищого навчального закладу (організаційно-методичні аспекти). Київ: Освіта України, 2010. 230 с.
8. **Панок В. Г.** Психологічний супровід в умовах пандемії [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2020-2-2-12-2>
9. **Панок В. Г.** Концепція психологічного супроводу освітніх реформ у діяльності психологічної служби [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/68/97>.
10. **Пляка Л. В.** Психологічний супровід навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія Психологія*. 2011. Вип. 48. № 985. С. 65–68.
11. **Пляка Л. В.**, Ольховська А. Б. Емоційна компетентність як складова професійної компетентності майбутніх фахівців фармацевтичного сектору. *Молодий вчений*. 2019. № 2 (66), С. 159–162.
12. **Психологічний** супровід формування демократичних засад та профілактики і розв'язання конфліктів у закладі освіти / За заг. ред. В. Г. Панка. Київ: Ніка-Центр, 2021. 168 с.
13. **Психологія** і педагогіка у протидії пандемії COVID-19: Інтернет-посібник / За наук. ред. В. Г. Кременя. Київ: ТОВ «Юрка Любченка», 2020. 243 с.
14. **Як** допомогти особистості в період переходу від війни до миру: соціально-психологічний супровід: практичний посібник / За наук. ред. Т. М. Титаренко, М. С. Дворник. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2022. 154 с.
15. **Яковенко С. І.** Теорія і практика психологічної допомоги потерпілим від катастроф (на прикладі пост чорнобильської ситуації): автореф. дис. ... докт. психол. наук: спец. 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. Київ, 1998. 34 с.

СОЦІОКУЛЬТУРНІ РЕСУРСИ МЕГАПОЛІСА ЯК ЧИННИК ПОЗИТИВНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ДІТЕЙ І ПІДЛІТКІВ

Ася Рубан

Життєдіяльність більшості сучасних людей складається в умовах міського середовища. За інформацією worldometers.info, 2021 року населення України становило 0,56 % всіх жителів планети. А сама країна була на 35-му місці за кількістю жителів.

Після початку повномасштабного вторгнення з України виїхали 6,2 млн людей. Але вже з середини квітня 2022 року багато хто з них повернувся до країни. Загалом із лютого по серпень цього року з України виїхали 9,3 млн осіб, повернулися – 7,4 млн українців.

На початку 2021 року населення України було приблизно 41,588 млн. осіб, а площа країни – 603 548 км². Отже, щільність населення України = $41588000/603548 = 68,9$ осіб на квадратний кілометр.

На 2022 рік обчислювати щільність населення недоцільно, оскільки точна його чисельність невідома, а частина площі країни перебуває під окупацією.

За інформацією Рейтингу країн світу за рівнем урбанізації, наприкінці 2021 року в Україні 69 % людей мешкали в містах.

Це співвідношення практично не змінювалося протягом останніх 30 років. Багато в чому через те, що часто люди жили та працювали в місті, не змінюючи місце реєстрації в селі.

Серед найбільших міст країни, окрім Києва, – Харків, Дніпро, Одеса, Львів, Запоріжжя. Оскільки багато з тих, хто прописаний у селі, фактично живе в місті роками, насправді населення міст України більше, ніж за офіційною інформацією.

В Україні спостерігається високий рівень урбанізації. Частка міського населення у 2013 р. становила 73,86 % від загальної кількості українців. Спираючись на дані статистики, можна зробити висновок, що більшість дітей нашої країни народжується і проживає в містах. Їхня соціалізація протікає в умовах міського середовища, що характеризується особливою просторово-часовою організацією життєдіяльності людей, системою соціальних зв'язків тощо, причому суттєву роль тут відіграє розмір міста. Так, ще на початку минулого століття Л. Мамфорд вказував на негативні вияви життя населення в мегаполісі: соціальну дезінтеграцію, погану екологію, брак елементарних умов життя (сонячного світла, свіжого повітря), безладні міські райони тощо [8, с. 54]. Підкреслюючи специфіку ментальності мешканців великого міста, наголосимо на їхній пристосованості, раціоналізмі, схильності до усамітнення, замкненості у взаєминах з оточуючими людьми тощо.

В Україні прикладом надагломерації є м. Київ з населенням 3,5 млн. осіб (дані 2021 р.). Жителі цього міста схильні до множинної стратифікації, в основі якої лежать різні об'єктивні критерії: економічний і соціальний статус, етнічні та культурні особливості, район проживання, тривалість проживання сім'ї в мегаполісі тощо. Суб'єктивні ж критерії диференціації населення пов'язані зі самовідчуттями людей, насамперед їхньою задоволеністю умовами проживання в мегаполісі. Адаптація киян у місті протікає по-різному. Для одних проживання в столиці з її потенційними можливостями для самореалізації – важлива умова їхнього психологічного благополуччя. Інші, навпаки, відчувають тривогу, страх і незадоволеність. Багато в чому це залежить і від часу проживання сім'ї в мегаполісі, оскільки наявність тісних зв'язків із попередніми поколіннями, близькість їхнього проживання, наявність психологічної підтримки з боку старшого покоління тощо відіграють суттєву роль у самовідчутті людей.

Чисельність населення України у 2021 році

Дата	Чисельність (тисяч)		
на 1.01.2021	41 588,4	-41.6	-0.10%
на 1.02.2021	41 554,8	-33.5	-0.08%
на 1.03.2021	41 527,2	-27.6	-0.07%
на 1.04.2021	41 488,0	-39.2	-0.09%
на 1.05.2021	41 442,6	-45.3	-0.11%
на 1.06.2021	41 408,2	-34.4	-0.08%
на 1.07.2021	41 383,2	-25.1	-0.06%
на 1.08.2021	41 362,4	-20.8	-0.05%
на 1.09.2021	41 342,5	-19.9	-0.05%
на 1.10.2021	41 319,8	-22.6	-0.05%
на 1.11.2021	41 270,9	-48.9	-0.12%
на 1.12.2021	41 208,1	-62.8	-0.15%

Феномен психологічного благополуччя особистості викликає підвищену зацікавленість у сучасних дослідників не лише в окресленому контексті. Проблема його вивчення дедалі частіше стає предметом вітчизняних міждисциплінарних досліджень у царині клінічної, вікової, соціальної, етнічної, екологічної психології, психології особистості та інших галузей психології. Загалом можна виокремити два основні підходи, побудовані на співвідношенні понять «психологічне благополуччя» і «суб'єктивне благополуччя». Один із них передбачає розгляд психологічного благополуччя як цілісного феномена, тотожного суб'єктивному благополуччю, інший – як компонента суб'єктивного благополуччя. У першому випадку наголошується, що суб'єктивне благополуччя виражає власне ставлення людини до своєї особистості, життя і процесів, які мають важливе для неї значення з погляду засвоєних нормативних уявлень про «благополучне» зовнішнє і внутрішнє середовище й характеризується переживанням задоволеності [4, с. 107]. У другому випадку суб'єктивне

благополуччя розглядають як інтегративне утворення, що складається зі сукупності елементів, які його складають.

До того ж у структурі суб'єктивного благополуччя виокремлюють психологічне, соціальне, економічне, соціально-психологічне благополуччя, а також якість життя, зумовлену здоров'ям [11, с. 71]. Незалежно від підходів більшість дослідників об'єднує розуміння феномена як позитивного сприйняття і переживання людиною свого актуального стану (М. Аргайл, Н. Бредберн, Е. Дінер, К. Рифф, М. Селігман та ін.), як задоволеність життям загалом, відчуття щастя тощо; багато хто з науковців наголошує на соціальній природі феномена, підкреслює його активний початок.

Незважаючи на підвищений інтерес фахівців до вивчення суб'єктивного благополуччя, його компонентів і чинників, досліджень соціально-психологічного благополуччя особистості на етапі її первинної соціалізації ми не виявили. На наш же погляд, уже в старшому дошкільному віці соціально-психологічне благополуччя може проявлятися в самоприйнятті (ставленні до себе, що ґрунтується на позитивній самооцінці), у позитивних відносинах з оточенням (однолітками, батьками і значущими дорослими). Сформовану систему міжособистісних стосунків дитини зі значимими іншими на цьому етапі соціального розвитку, а також ставлення до себе як основного компонента цієї системи, представлені позитивними оцінками у свідомості самої дитини, можна розглядати як показники її соціально-психологічного благополуччя. Уже на етапі первинної соціалізації дитина виділяє себе з навколишньої дійсності, конструює «картину світу» (багато в чому не ідентичну батьківській), елементом якої є вона сама, набуває якостей суб'єкта.

Визначаючи ці якості, одні дослідники виокремлюють автономію, саморозвиток і саморегуляцію, інші наголошують на активності, автономності й системній цілісності. Вираженість показників автономії (незалежності, самостійності) в дітей дошкільного віку в нашій роботі будемо приймати як інший показник їхнього соціально-психологічного благополуччя. Звісно, вивчення цього феномена неможливе без розгляду сформованості саморегуляції поведінки особистості дитини як «внутрішнього» чинника соціально-психологічного благополуччя. Існують різні підходи до визначення цього феномена. У своїй роботі ми спиратимемося на системно-суб'єктний підхід, у межах якого контроль поведінки розглядають як психологічний рівень саморегуляції, що реалізує індивідуальні ресурси психічної організації людини й забезпечує співвідношення внутрішніх можливостей і зовнішніх цілей. У нашому дослідженні сформованість контролю поведінки дитини визначатимемо як

умову її позитивних стосунків з іншими. Зауважимо, що вибір феномена «соціально-психологічне благополуччя особистості» був безпосередньо пов'язаний із проблемою вивчення благополуччя особистості в умовах мегаполіса.

У сучасному мегаполісі такі комунікації вирізняються орієнтацією на найближче оточення (родичів, друзів), низьким контролем суспільства за особистим життям містян (виняток – «медійні персони»), потребою в усамітненні тощо. На це звертали увагу М. Раудсепп, М. Хейдметс. Так, на думку М. Раудсеппа, суб'єктивно сприйманий контроль над ситуацією зменшує вплив стресових чинників (обмеженість, шум тощо) і підвищує активність людей, які проживають у мегаполісі [10, с. 115]. Як негативні ефекти проживання дітей у висотних будинках авторка визначає відсутність можливостей для ігор – шум і брак простору, погані умови для спостереження за дітьми тощо.

Результати цього дослідження вказують на існування зв'язку між умовами проживання дітей у мегаполісі та розвитком їхніх суб'єктних якостей. М. Хейдметс наголошує на важливості наявності в дитини свого столу, куточка або кімнати, тобто об'єктів особистого контролю. Їхня відсутність впливає на ступінь конфліктності дітей та їхніх батьків тощо. На думку автора, реальний контроль середовища, у якому людина виступає автономним суб'єктом щодо деяких зовнішніх об'єктів, формує в неї такі особистісні якості, як самостійність, здатність самій ухвалювати рішення, активність [12, с. 27].

Усе викладене, безумовно, стосується дорослого населення мегаполіса. Діти із різних соціальних груп здебільшого народилися в столиці України, відвідують одні й ті самі загальноосвітні заклади, у яких умови соціалізації для всіх однакові. Однак їхнє благополуччя, зокрема соціально-психологічне, багато в чому залежить від характеристик сім'ї, батьків, відносин з оточенням (однолітками, чужими значущими дорослими), детермінованих умовами проживання в мегаполісі. Виявлення багаторівневої системи «зовнішніх» і «внутрішніх» чинників соціально-психологічного благополуччя дітей, які мешкають в умовах мегаполіса, стало метою нашого дослідження. Для її реалізації ми проаналізували праці, виконані у двох напрямках: феномен «суб'єктивного благополуччя», близького до нього «психологічного благополуччя» та умови проживання особистості в мегаполісі як чинника її соціалізації.

Процеси глобалізації та урбанізації ставлять людству дедалі нові виклики та ризики. Екзосередовище мегаполіса опосередковано впливає на соціалізацію особистості в усіх життєвих сферах, надає величезні

соціокультурні ресурси для позитивної соціалізації. Соціальний та емоційний інтелект як базові характеристики, що визначають позитивну соціалізацію дітей і підлітків, слугують підґрунтям соціальної компетентності та позитивної соціалізації і є важливими умовами життєвої успішності.

Процеси урбанізації, переселення значної частини населення планети в мегаполіси задали новий вектор вивчення проблематики процесів позитивної соціалізації дітей і підлітків. Вітчизняні та зарубіжні вчені, які працюють у царині педагогіки, соціології, антропології, психології, активно цікавляться цими питаннями, розглядаючи як основний чинник соціалізації особистості особливості й ресурси сучасних мегаполісів.

Безсумнівно, процес входження індивіда в суспільство, функціонування особистості в соціумі був цікавий філософам, соціологам, психологам, педагогам задовго до того, як з'явилося поняття «соціалізація». Відтоді, як соціалізація встановилася як самостійна галузь наукової думки, не втративши при цьому своєї міждисциплінарності, дослідження самого цього процесу відбувалося у двох основних напрямках, що характеризують роль самої людини в перебігу її соціальної адаптації. Ідеться про суб'єкт-об'єктний і суб'єкт-суб'єктний підходи. Прихильники суб'єкт-об'єктного підходу розглядають соціалізацію як процес, у якому особистість відіграє пасивну роль, вона лише пристосовується до суспільства, у якому перебуває: до його морально-етичного кодексу, культурно-історичного контенту, менталітету, звичаїв і традицій, норм поведінки. Людина, яка прийняла навколишній соціум як даність і дотримується його законів і правил, стає повноправним членом суспільства, його частиною, вважається адаптованою в цьому суспільстві, тобто соціалізованою. Цей підхід структурно розробив американський соціолог, представник структурного функціоналізму Е. Д. Т. Парсонс [9, с. 47].

Представники суб'єкт-суб'єктного підходу в процесі соціалізації особистості вважають домінантними внутрішні чинники особистості: осмислення процесів, що відбуваються в її суспільному оточенні, віднайдення власного місця у світі, прийняття відповідальності за свої вчинки (інтернальність), спираючись на власний життєвий досвід тощо.

Будь-яке поняття, що з'являється в науковій термінології, досить швидко починають поєднувати з епітетами. Соціалізацію почали характеризувати як позитивну і негативну залежно від цілей тієї чи тієї наукової розробки.

На думку прихильників суб'єкт-об'єктного підходу до соціалізації, процес соціалізації зумовлений характером соціального середовища, у якому зростає індивід, набуває вмінь і навичок і потім застосовує їх у всіх життєвих

сферах. Саме суспільство, що оточує індивіда, визначає пріоритетний напрям його життєдіяльності. Соціалізація дитини починається практично з моменту її народження; щойно проявляється її свідомість, вона починає засвоювати правила і моделі поведінки цього суспільства, усвідомлює, які вимоги висуває їй оточення. У процесі соціалізації в людини формуються соціально значущі якості особистості, вона засвоює соціальні норми і цінності, формує ментальність і культуру тієї спільноти, частиною якої стає. Індивід у процесі соціалізації засвоює мовну структуру, мовні норми, стереотипи мовленнєвої поведінки.

Процес соціалізації забезпечує вступ людини в одну або кілька соціальних груп і стійке членство в них. Індивіди розвивають соціальні та культурні компетенції через: а) взаємодії з іншими індивідами та соціальними інститутами; б) реагування на їхні макро- та мікросоціокультурні контексти.

Соціалізація не відбувається у вакуумі: цей процес протікає в соціальних просторах, які водночас і забезпечують, і обмежують взаємодію та можливість. Механізми й результати соціалізації залежать від геополітичних чинників, соціокультурного контексту й соціально-історичного часу. Крім того, процеси соціалізації можуть варіюватися в межах суспільства залежно від соціального статусу його членів, їхніх підгрупових ідентичностей. Багато членів суспільства додатково орієнтуються на впливи домінантної культури та маргінальних субкультур, що подеколи конкурують.

Вивчаючи процеси соціалізації особистості дітей дошкільного віку, деякі зарубіжні автори акцентують увагу на взаємозв'язку між змінними емоційного розвитку і подальшою адаптацією в суспільстві для дітей, які живуть у мегаполісах. Емоційна компетентність дітей молодшого віку (від народження до 10 років) – регулювання емоційної виразності та досвіду, коли це необхідно, а також усвідомлення власних емоцій і розуміння емоцій інших людей – мають вирішальне значення для соціальної та академічної успішності особистості. У зв'язку з цим важливо зрозуміти механізми розвитку емоційної компетентності в дітей молодшого віку. І батьки, і вчителі, за справедливим твердженням цих дослідників, виступають важливими соціалізаторами емоцій, даючи дітям досвід, який сприяє розвитку емоційної компетентності дитини або стримує його. Роль батьків у цьому процесі досить добре вивчена, при цьому роль вихователів у соціалізації, розвитку емоційної компетентності дітей дошкільного віку, як уважають автори, потребує подальших досліджень [6, с. 84].

Результати лонгітюдних досліджень процесів позитивної соціалізації дітей і підлітків, проведених зарубіжними вченими, свідчать, що пережиті й усвідомлені індивідом емоції, емоційні знання, які сформувалися, позитивно пов'язані зі соціальною компетентністю особистості, що формується, але вони негативно корелюють із мірою інтерналізованої поведінки, що дає змогу запобігти розвитку ненормальних поведінкових тенденцій, пов'язаних із емоційним інтелектом, соціальною адаптацією та тривожністю в дітей і підлітків.

Виокремимо рівні детермінації процесу соціалізації дітей і підлітків у сучасному мегаполісі. Мультикультурний простір сучасного мегаполіса, за їхнім справедливим твердженням, з одного боку, надає дітям і підліткам широкий спектр сфер позитивної соціалізації для їхнього усвідомленого вибору, різноманітні групи, в яких вони можуть набути соціальної ідентичності та соціалізуватися в одній із них; з іншого боку, сам мегаполіс є транслятором загальнокультурних цінностей, цивільних еталонів і соціальних норм [13, с.21]. Сприятливі соціальні простори мегаполісів, різноманітні соціокультурні та етнічні еталони соціалізації є додатковими чинниками позитивної соціалізації дітей та підлітків.

Аналогічний погляд на соціокультурні ресурси мегаполіса та їхню роль у розвитку й функціонуванні соціалізації в житті дітей і підлітків проглядається і в працях низки зарубіжних дослідників, які вивчають потенціал соціального простору мегаполіса з акцентом на механізмах і наслідках соціалізації. У контексті цього підходу розглядають теоретичні перспективи [7, с. 45]:

- того, як діти й підлітки вивчають соціальні ролі;
- ролі навчальних закладів у соціальному розвитку;
- соціального контексту, у якому відбувається соціалізація;
- соціалізації протягом усього життя;
- впливу соціально-історичних змін на процес соціалізації.

Наведемо переваги й недоліки проживання дитини в мегаполісі. До переваг у сфері соціальних послуг належать:

- комплексна доступність освітніх послуг для фізичного, духовного і творчого розвитку дитини;
- різноманітність освітніх послуг і можливість їх вибору;
- наявність нових підходів до соціалізації та процесу формування ідентичності дедалі більш культурно диверсифікованої спільноти дітей;
- доступність інформації про освітні послуги іноземними мовами [5, с. 9].

Саме полікультурне соціальне середовище мегаполіса є визначальним чинником позитивної соціалізації дітей і підлітків. Крім того, проживання в мегаполісі, як правило, передбачає високий рівень освіти родин, а відтак і високі очікування батьків щодо рівня освіти дітей, наслідком чого є готовність співпрацювати з освітніми закладами. Однак соціальне середовище мегаполіса має й характеристики, які негативно впливають на позитивну соціалізацію дітей і підлітків, зокрема:

- інтенсифікація припливу мігрантів;
- багатонаціональність, часто спостерігається інтолерантність до представників іншої національності;
- складна соціокультурна асиміляція (привласнення соціокультурних норм як складової частини в уже наявні схеми дитини) й адаптація дітей-мігрантів у столичних освітніх організаціях;
- соціальна роз'єднаність жителів;
- відсутність «дворового» середовища виховання і, як наслідок, труднощі в соціалізації, налагодженні дружніх стосунків із дітьми різного віку і різних національностей [5, с. 15].

Деякі особливості екології міського середовища також негативно впливають на соціалізацію міської дитини, насамперед це багатолюдність, через яку діти, які мешкають у мегаполісі, відчувають страх і тривожні стани; крім того, агресивне інформаційне середовище великого міста не забезпечує інформаційну безпеку дітей і підлітків.

У сфері соціальних послуг визначаються нерівнозначні освітні і соціальні можливості розвитку й освіти в різних районах міста; неоднорідність соціального замовлення до освіти, критеріїв і можливостей вибору освітньої організації.

Результати вивчення теоретичних джерел уможливають висновок про те, що в першій половині XXI століття інтенсивно розробляють різні підходи до використання соціокультурних ресурсів мегаполіса для розвитку позитивної соціалізації дітей і підлітків. Особливе місце вітчизняні й зарубіжні вчені відводять педагогічним впливам, тобто створенню умов успішності процесів соціалізації в освітньому середовищі мегаполісів.

Вивчення процесів позитивної соціалізації з міждисциплінарного погляду змушує дослідників розглядати мегаполіси як біологічні системи з особливим перебігом психологічних процесів, специфічним соціальним контекстом і соціокультурним досвідом.

Акцентуючи двоспрямований механізм процесу соціалізації, створюваний різноманітними сприятливими чинниками та взаємодіями,

автори розглядають і більш традиційне соціологічне розуміння соціалізації, що має психологічні та біологічні обмеження [1, с. 7].

Зарубіжні дослідження процесу позитивної соціалізації особистості в підлітковому віці зосереджені переважно на трьох широких питаннях. По-перше, якою мірою діти, підлітки та юнаки схильні до впливу різних чинників соціалізації, таких, як сім'я або група однолітків? По-друге, на які аспекти розвитку підлітків, дітей і юнаків (наприклад, успішність у школі, коледжі, виші, вживання наркотиків, просоціальна поведінка) найбільше впливають ці чинники соціалізації? Зрештою, які характеристики людей (наприклад, вік, стать, виховання) роблять їх більш-менш сприйнятливими до різних джерел впливу?

Розглядаючи особливості соціалізації молоді для ефективного функціонування в суспільстві, науковці обговорюють чотири методичні інструменти соціалізації – покарання, підкріплення, рольове моделювання та діалог.

Теорії соціалізації по черзі визначають дітей як пасивних одержувачів соціалізаційних повідомлень або активних агентів, залучених до процесу адаптації в суспільстві. Теорії пасивної соціалізації зображують податливу дитину, яку можна пристосувати до суспільства. У моделі екологічної психології В. Бронфенбреннера індивіди розвиваються в процесі пристосування до свого довколишнього контексту: від сім'ї до мікрорайонів і шкіл і до культурно-освітнього середовища мегаполіса [2, с. 147].

Більша частина психологічних досліджень соціалізації зосереджена на ранньому дитинстві, коли діти найбільш чутливі до адаптації, коли проявляються природжені схильності або коли біопсихосоціальні процеси розвитку твердо встановлені. Водночас автори зазначають, що існують унікальні аспекти соціалізації в підлітковому віці. Зокрема, виховання дітей дедалі частіше відбувається на відстані, оскільки діти стають більш незалежними, з'являються нові форми відносин з однолітками, зокрема і в умовах інформаційного середовища.

Вітчизняні освітяни та психологи переважно зосереджені на двох парадигмах: функціонуванні механізмів соціокультурного розвитку індивіда в освітньому середовищі та закономірностях процесів психосоціального розвитку.

У сучасній педагогіці та дитячій психології дедалі частіше предметом вивчення стає соціальний інтелект як одна з базових характеристик, що визначають позитивну соціалізацію дітей і підлітків. У сучасній науці соціальний інтелект прицільно розглядають представники різних наукових

напрямів. Так, американський психолог Г. Гарднер цілком обґрунтовано диференціює соціальний інтелект від інших видів інтелекту [3, с. 88].

У багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідженнях розглядають емоційний інтелект (поняття близьке, але не тотожне соціальному інтелектові) як характеристику, від якої залежить соціалізація особистості. Емоційний інтелект із різних аспектів висвітлений у роботах таких дослідників: Д. Гоулман (теорія емоційної компетентності), Р. Бар-Он (некогнітивна теорія емоційного інтелекту), Х. Вайсбах і У. Дакс (емоційний інтелект як уміння «інтелектуально» керувати своїм емоційним життям), Дж. Маєр, П. Селовей, Д. Карузо (теорія емоційно-інтелектуальних здібностей) та інші. У вітчизняній психології ідею єдності афективних та інтелектуальних процесів, що належала Л. Виготському, розвивали С. Рубінштейн (інтелектуальний процес не можливий без участі емоцій) і А. Леонтьєв (мислення має емоційну (афективну) регуляцію).

Позитивний підхід до соціального розвитку молоді підкріплюється дедалі більшим обсягом досліджень, присвячених сім'ям, школам і районам мегаполісів як важливому чинникові позитивної соціалізації підлітків і наданню допомоги в розвитку й використанні потенціалу. Цей підхід визнає, що всі підлітки мають сильні вияви і що діти та молодь розвиватимуться позитивно, коли ці сильні вияви будуть узгоджені з ресурсами мегаполіса для здорового розвитку і соціалізації.

Не тотожний, але близький до позиції вітчизняних учених підхід зарубіжних дослідників Ніколь Заретт і Річарда Лернера, описаний у монографії «Позитивний розвиток молоді». Їхні багаторічні дослідження свідчать, що діти (дошкільнята і молодші школярі) та підлітки більшою мірою схильні до позитивної соціалізації. Тому фізичні й емоційні ресурси мають бути присутніми в соціальному середовищі для підтримання нормальної соціалізації дітей і підлітків. Автори вважають, що діти і підлітки, які займаються різними видами діяльності, соціалізуються і в майбутньому живуть краще, успішніше, ніж їхні однолітки, які нічим не займаються або залучені до якоїсь однієї сфери діяльності.

Багато авторів розглядають розвиток і функціонування соціалізації в житті дітей і підлітків з акцентом на механізмах і наслідках соціалізації. У теоретичному аспекті розв'язуються такі питання:

- а) як діти та підлітки засвоюють соціальні ролі;
- б) роль суспільства в соціальному розвитку;
- в) соціальні контексти, у яких відбувається соціалізація;
- г) соціалізація протягом усього життя;
- д) вплив соціально-історичних змін на процес соціалізації.

Дослідницькими методами (психолого-педагогічні експерименти, етнографічні вишукування, опитування та інтерв'ювання) вивчають соціальні контексти соціалізації, включно із сім'ями, однолітками й соціальними мережами, освітніми установами, територіальними об'єднаннями. Зауважимо, що особливу увагу приділяють впливові соціалізації на поведінкові та освітні результати [9, с. 55].

Регуляція емоційної виразності та переживання, коли це необхідно, а також знання своїх і чужих емоцій має вирішальне значення для соціального й академічного (тобто шкільного) успіху.

У контексті нашого дослідження привертають увагу праці прихильників урбаністичної соціальної теорії, які визначають мегаполіс насамперед як місце економіки й політики. Урбаністична теорія описує феномен формування міста, у якому пріоритетною визначають здатність «генерувати і накопичувати багатство», й акцент роблять на майбутніх доходах. Урбаністика за замовчуванням визначає екологічні й соціальні проблеми як вторинні.

Аналіз праць авторів – вітчизняних і зарубіжних педагогів і психологів – дав змогу дійти висновків щодо тих проблем, які науковці обговорюють у зв'язку з особливостями соціалізації дітей і підлітків в умовах мегаполіса. Автори однозначні в думці, що міста-мільйонники, з одного боку, надають більші можливості для реалізації особистості в будь-якому віці, на відміну від провінційних міст і поселень: доступність і розмаїття освітніх послуг, величезний культурний потенціал; з іншого боку, особливості геополітики й інфраструктури міста можуть вплинути на соціалізацію дітей і підлітків негативно: це й екологічні проблеми, й ризики в плані безпеки життєдіяльності, й психологічні страхи і тривожності.

Є два полярні погляди на питання соціалізації особистості: одні науковці вважають, що особистість пасивна в цьому процесі, вона пристосовується до соціуму, приймає його правила, вимоги, етичні та моральні закони (суб'єкт-об'єктний підхід), інші наділяють індивіда провідною роллю у побудові власної долі та вибудовуванні життєвої стратегії (суб'єкт-суб'єктний підхід).

Яким має бути освітнє середовище мегаполіса, щоб забезпечити позитивну соціалізацію особистості в молодшому, середньому шкільному та підлітковому віці? Якими мають бути педагогічні та психологічні умови й методи, що дали б змогу уникнути негативного впливу міста? Як регулювати емоційну виразність дітей, щоб спрямувати її на досягнення академічної та життєвої успішності? Ці та інші питання потребують ретельного й об'єктивного опрацювання.

Проблеми соціалізації дітей і підлітків в умовах урбанізації, спричиненої переселенням значної частини населення планети до мегаполісів, постійно перебувають у полі зору вітчизняних і зарубіжних учених. Дослідники вивчають та описують позитивні й негативні чинники, що впливають на соціалізацію дітей, які проживають у великих містах.

Однак адаптація та інтерналізація соціальних норм, цінностей і моделей поведінки триває впродовж усього дорослого життя: індивіди переживають зміни та переходи ідентичності, сім'ї, освіти та кар'єри. У результаті їхні соціальні ролі можуть змінюватися протягом усього життя. Соціалізація сприяє процесам включення та участі в житті суспільства різних індивідів і груп.

Соціалізація також сприяє стабілізації соціального порядку, що може включати відтворення наявної стратифікації за расою, статтю і соціальним класом. Процеси соціалізації продовжують формувати динаміку поколінь і різні соціальні інститути. Таким чином, соціалізація готує індивідів до членства в суспільстві й пов'язана зі стабільністю й підтриманням суспільства загалом [4, с. 110].

Можна стверджувати, що саме суспільство є визначальним щодо однаковості соціальної поведінки індивідів.

Проблема дослідження пов'язана з вибором оптимальної сукупності чинників, яка детермінує соціально-психологічне благополуччя дітей в умовах мегаполіса. Дитина, яка народилася в мегаполісі, сприймає навколишні умови як «природне середовище проживання». Вона адаптується до «автомобільних заторів», «високого рівня шуму», «щільності населення» тощо, орієнтуючись у своїх оцінках на власний життєвий досвід і на думку батьків. Сприйняття і переживання дітьми свого актуального стану визначають не лише батьківські установки, їхнє ставлення до дитини, а й психологічний клімат у сім'ї загалом, зайнятість мами, сфера діяльності батька тощо. Соціально-психологічне благополуччя дітей визначають об'єктивні умови проживання їхньої сім'ї в мегаполісі: район проживання (у центрі, на периферії), тип забудови («підвищеної комфортності», у «старому житлі», у «стандартному житловому фонді»), рівень комфортабельності житла, часом проживання сім'ї в мегаполісі («корінні кияни», «кияни першого покоління», «регіональні мігранти» тощо). Перелічені чинники мегаполіса впливають на те, яким чином дитина добирається до дитячого садка (машиною, пішки, метро тощо), скільки часу проводять із нею батьки (мама, яка працює чи ні); чи налагоджені міжгенераційні зв'язки (бабусі й дідусі, які беруть участь у вихованні дитини); як сім'я проводить своє дозвілля тощо. Оцінки психологічного клімату в сім'ї батьками і його

сприйняття дітьми можуть відрізнятися. У роботі передбачається виявити узгодженість цих показників. Іншим суттєвим чинником в організації комунікативних процесів столичних жителів є їхній економічний статус: вибір району проживання, проведення дозвілля, побудова соціальних зв'язків тощо визначається тим, до якої економічної групи вони належать.

Загалом аналіз досліджень, спрямованих на вивчення впливу мегаполіса на соціалізацію дітей, дав змогу виявити факти, що підтверджують наявність зв'язку між показниками автономії дитини та її психологічним благополуччям, між автономією дошкільника й умовами його проживання в мегаполісі.

Отже, соціально-психологічне благополуччя особистості на етапі її первинної соціалізації доцільно розглядати як позитивне сприйняття і переживання особою свого актуального стану у зв'язку з прийняттям себе, що ґрунтується на позитивних відносинах зі значущими іншими (батьками, однолітками, чужими дорослими) за умови досягнення особою автономності, незалежності, що відповідають актуальному етапові розвитку. Сформованість самоконтролю на етапі первинної соціалізації особистості, на нашу думку, буде психологічною передумовою формування позитивних стосунків дитини з батьками, однолітками, значущими дорослими, її автономії (незалежності, самостійності).

У рамках дослідження первинної соціалізації особистості особливу увагу необхідно приділяти сукупності чинників, що визначають сприятливі умови для досягнення нею соціально-психологічного благополуччя. У нашому дослідженні ми зупинимося на багаторівневій системі чинників, пов'язаній з умовами проживання дітей у мегаполісі; соціально-психологічних та індивідуально-психологічних характеристик самої дитини, які є детермінантами її соціально-психологічного благополуччя (статус у групі однолітків, комунікативність тощо).

Список використаної літератури

1. Балафендієва Х. З., Радіонова Л. А. Соціальні взаємозв'язки міста в контексті євроінтеграції. *Перспективи розвитку територій: теорія і практика*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених. Харків, 19–20 листопада 2020 р. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2020. С. 7–9. **2. Вікторова Л. В.** Основи соціалізації особистості. Київ. ЦП «КОМПРИНТ», 2017. 475 с. **3. Гарднер Г.** Структура розуму: теорія множинного інтелекту. Київ. MediaPro, 2017. 512 с. **4. Кириченко В. В.** Життя в епоху перемін. *Наука і освіта*. 2016. № 5. С. 107–112. **5. Кириченко В. В.** Основи медіапсихології. Житомир. ЖДУ ім. І. Франка, 2015. 25 с. **6. Кириченко В. В.** Особистість у сучасному інформаційному суспільстві. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2020. 245 с. **7. Лебеденко В. В.** Профілактика та технології соціальної

роботи щодо девіантної поведінки підлітків. *Науковий вимір соціально-педагогічних проблем сьогодення*: збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції (25 травня 2022 р., м. Ніжин). Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2022. С. 45–48. **8. Мейжис І. А.**, Ляпіна Л. А. Соціокультурний розвиток регіонального соціуму в контексті національної безпеки: міждисциплінарний вимір. Миколаїв. Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2018. 312 с. **9. Ніколаєнко В. Л.** Соціологіка мислення Толкотта Парсонса. Київ: Фоліант, 2021. 308 с. **10. Раудсепп М.** Соціально-психологічна ефективність житла (огляд теорій і досліджень). *Людина. Спілкування і житлове середовище*. Талін. 1986. С. 115–147. **11. Терещук Г. В.** Соціалізація особистості як соціально-педагогічне явище. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота»*. 2022. Вип. 20. С. 71–73. **12. Хейдметс М.** Соціально-психологічні проблеми житлового середовища (аспект персоналізації середовища). *Людина, середовище, спілкування*. Таллін. 1980. С. 26–47. **13. Ivanov I.** Analysis of the phaunistic composition of Ukraine. *Innovative development of science, technology and education. Proceedings of the 2nd International scientific and practical conference*. Perfect Publishing. Vancouver. Canada, 2023. P. 21–27.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МОЛОДІЖНИХ СУБКУЛЬТУР В УМОВАХ МЕГАПОЛІСА ТА НЕВЕЛИКИХ ПОСЕЛЕНЬ

*Наталія Теплова,
Олександра Смоляк,
Марина Цицхвая*

В умовах глобалізації багатовекторного розвитку суспільства постійна асиміляція різних культурних напрямів і щоденна соціокультурна трансформація вимагають окремої уваги до вивчення певних субкультур, що уможливить краще розуміння способів мислення як окремої особистості, так і виявлення сучасних тенденцій впливу на формування суспільної ідентичності. Таким чином, вивчення сутності субкультур є актуальним питанням для розуміння динамічних соціально-психологічних змін сучасного суспільства.

У зв'язку з цим ми звернемося до характеристики напрямів діяльності основних субкультур, які набули популярності на теренах незалежної держави в мегаполісі та за його межами, через вивчення історії розвитку молодіжних угруповань в Україні. За допомогою соціологічного дослідження виявимо проблемні питання, пов'язані з функціонуванням субкультурних рухів, визначимо основні ознаки сучасного молодіжного середовища.

І з огляду на це основною метою нашого дослідження стає окреслення шляхів коригування розвитку соціуму задля запобігання виникненню

агресивних течій, визначення соціально-психологічних векторів, чинників інформаційно-психологічних ризиків, які впливають на молоду особистість у мегаполісі через розвиток субкультури.

Роберт Парк, американський соціолог, свого часу назвав місто соціальною лабораторією [5]. І насправді, більшість соціальних проблем сучасного суспільства тісно пов'язані з містами та мегаполісами. Соціум дедалі більше відходить від традицій, тому культура сучасності дедалі менше схожа на традиційну. Сучасна культура – це широкий і різноманітний комплекс соціокультурних явищ, які визначають теперішній спосіб життя, сприйняття світу та взаємодії між людьми. Вона охоплює такі аспекти: мистецтво, література, музика, кіно, мода, гуманітарні науки, технології, глобалізація та багато інших. Окрім того, сучасна культура – це культура міст, або міська культура. Місто – це світ, створений безпосередньо людиною, її розумом, силою та зусиллями. Допоки людина жила в межах свого клану або племені, підкорювалася силам природи, релігії та традиції, не існувало і не могло існувати паралельної культури, яка б відрізнялася від загальноприйнятої. Особливість сучасної культури полягає в тому, що вона є динамічною й постійно змінюється під впливом нових ідей, технологій і соціальних трансформацій. Тому логічно, що саме міста стали осередками молодіжних рухів і неформальних угруповань.

Молодіжні неформальні культури започаткували у другій половині ХХ століття. Зароджувалося це, як правило, у Сполучених Штатах і країнах Західної Європи. Технічний прогрес, економічне зростання і глобалізація після Другої світової війни сприяли тому, що народилось покоління так званих «бембі бумерів», які вже не пропагували систему цінностей своїх батьків. Саме дух суперечності та юнацьке бунтарство стали першопричинами виникнення нових молодіжних рухів, які суттєво відрізнялися від загальноприйнятої культури. Сюди вдало вписувалися популяризація освіти та вживання синтетичних наркотиків. Коледжі та студентські кампуси стали першими осередками розвитку неформального молодіжного руху. Іншими словами, студентська молодь + свобода + наркотики = субкультура.

Поняття «субкультура» має багато трактувань. Узагальнюючи визначення, можна сказати, що субкультура – це частина культури суспільства, яка відрізняється від домінантної власною системою цінностей, мовою, манерою поведінки, стилем життя [7]. У 60-х рр. ХХ ст. серед молоді було популярним поняття контркультури, автором якого став американський соціолог Теодор Роззак. Контркультура формувалась у протистоянні культурі

більшості, її метою був пошук нового ціннісного ядра, руйнування стереотипів [2].

Контркультура є симбіозом із лівих, марксистів поглядів, східної містики й уживання будь-яких наркотиків. Учасники контркультурного руху постійно виступали проти чогось: традиційної моралі, буржуазних цінностей, сталого способу життя, засилля бюрократії, війни у В'єтнамі тощо. І начебто благородні цілі популяризації на тлі вживання наркотичних речовин. А згодом молодіжні субкультури почали конкурувати, «воювати» не лише з державою, а й одна з одною.

Молодіжна субкультура виникла як суто урбаністичне явище, яке постійно розвивається, набуває нових форм та ідей. Кожного десятиріччя виникають нові рухи й течії. Але спільними залишаються їхні принципи:

- специфічний стиль життя та поведінки;
- протиставлення себе решті суспільства;
- власна ідеологія та система цінностей;
- зовнішня атрибутика.

Класифікувати субкультури можна за різними аспектами, зокрема:

а) за вподобаннями та спільними інтересами:

- музичні;
- спортивні;
- технологічні;
- соціально-політичні;
- професійні;

б) за політичними поглядами:

- ліворадикальні;
- праворадикальні;
- ліберальні;
- анархічні;

в) за територіальною ознакою:

- сільські;
- міські;

г) за способом комунікації (або за видом субкультурального психологічного простору):

- реальні;
- віртуальні;

г) за напрямками діяльності:

- законні;
- незаконні.

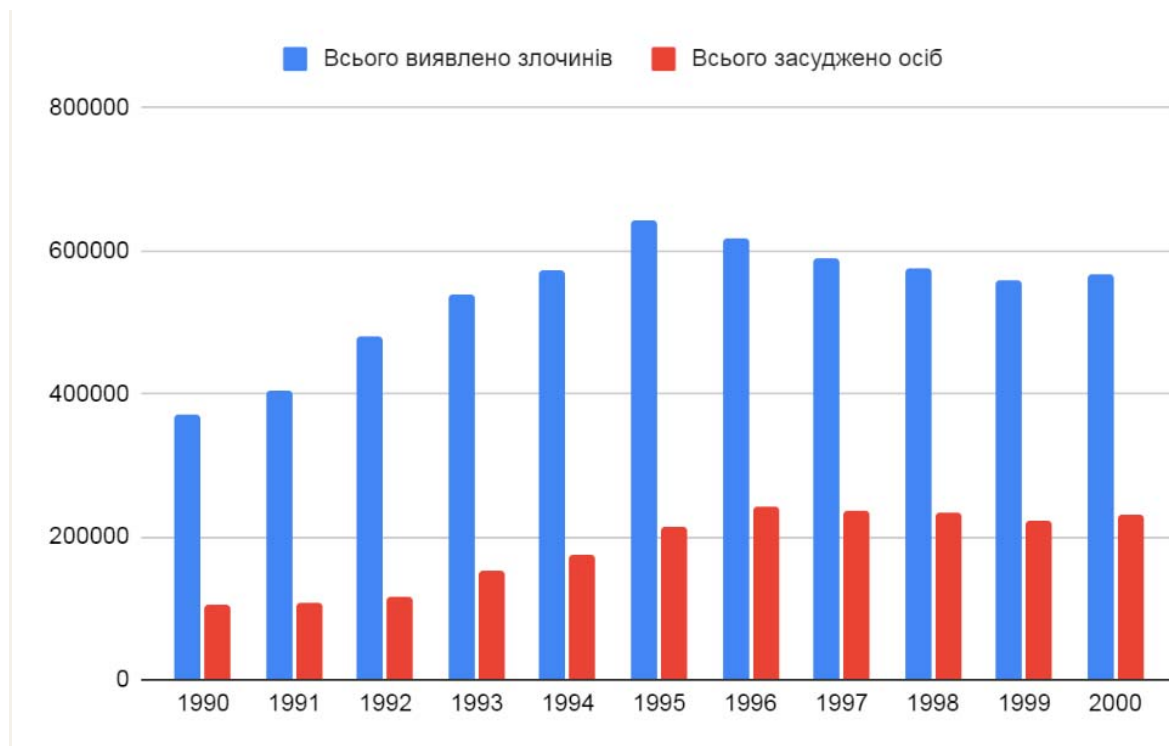
На теренах України субкультури почали з'являтися у другій половині ХХ століття, що було тісно пов'язано з «хрущовською відлигою» та розвінчанням культу особистості [4]. Зазначимо, що такого поширення, як у Західних державах, вони не набули, оскільки заважала ідеологія та державний нагляд за життям усього суспільства й людини зокрема. Звичайно, були прояви непокори серед молоді, але за радянських часів погляди, які відрізнялись від комуністичної ідеології, могли призвести до фатальних наслідків. І, як правило, усі молодіжні тренди з'являлись у радянському просторі із затримкою. Так, запозичене поняття «субкультура» увійшло до наукового обігу лише у 1980-х рр. Політика перебудови та гласності внесла певний розбрат в українське суспільство: авторитет КПРС почав падати, суспільно-політичний рух активізувався. Разом із ним активізувалися і неформальні молодіжні об'єднання, або просто «неформали». Саме вони були антагоністами комсомольців і прихильників партії. А з набуттям незалежності в Україні почався справжній «бум» молодіжних субкультур (зауважимо, що схожі явища паралельно відбувались і на всьому пострадянському просторі).

Проте молодіжні культури в Україні були представлені не лише неформальними угрупованнями, а й організованим рухом, фаховими об'єднаннями, політичними партіями тощо.

Головною причиною активізації молодіжних об'єднань, субкультур та інших неформальних угруповань вітчизняні соціологи називають соціальну й економічну нестабільність кінця 80–90-х років. Також з-поміж причин виокремлюють:

- злам радянської парадигми;
- соціальну мобільність населення;
- аномію суспільства;
- недовіру до влади й старшого покоління загалом.

І на цьому етапі спостерігалася тенденція до криміналізації неформального руху. Якщо в 60-х і 70-х роках американські хіппі були «за мир в усьому світі», то українські неформали частіше були «всі проти всіх». Стан динаміки злочинності в незалежній Україні до 2000 року наведений на рисунку 1.

Рис. 1 Рівень правопорушень в Україні з 1990 до 2000 року

Отже, через соціальні потрясіння пропорційно зростає рівень злочинності серед української молоді [6]. З 1990 до 2000 року кількість вчинених злочинів збільшилася майже вдвічі, період сплеску злочинності 1991–1995 роки. Така криміногенна ситуація стала наслідком специфічного розвитку окремих молодіжних субкультур.

Криміналізація молодіжних субкультур стала загальним трендом на всьому просторі СНД. Значна частина молоді була тісно або опосередковано пов'язана з кримінальними структурами.

У 2000-х роках паралельно з розвитком інтернет-технологій зростає й масштаб охоплення молоді певними неформальними утвореннями. У цей час неформальні молодіжні ініціативи активно мімікують, шукають нові форми та ідеї. Виникає багато об'єднань, які якісно відрізняються від усіх відомих раніше субкультур, зокрема таких, як хіпі, скінхеди, байкери, панки тощо. Місто є активним провідником новітніх технологій і знову виступає як соціальна лабораторія: більший відсоток молоді і спрощений доступ до інформації спричиняють розширення масштабів неформальних угруповань. Соціальні мережі, стримінгові платформи й інші онлайн-ресурси стають значущими засобами впливу на смаки й уподобання глобальної аудиторії. У цей період у суспільстві спостерігаються такі тенденції:

- використання інтернет-технологій для залучення нових членів об'єднань, через це – більші масштаби залучення молоді та підлітків;
- немає територіальної ознаки об'єднань (як, наприклад, любери);

– немає чіткої ідеології, переважання зовнішньої атрибутики над внутрішнім змістом;

– зменшення віку учасників субкультур у зв'язку зі зміщенням перехідного підліткового віку через більш раннє статеве дозрівання;

– надмірна зайнятість батьків;

– вільний доступ до інформації, збільшення періоду самовизначення, профорієнтації молоді тощо;

– зростання рівня агресії серед підлітків.

Неформальні молодіжні рухи є своєрідним маркером тих процесів, що відбуваються в окремих містах і регіонах та в державі загалом. Якщо в 90-ті роки популярність неформальних культур пояснювалася соціальним дисбалансом та економіко-політичними проблемами, то в 2020-х – характеризується впливом соціальних мереж на дітей і підлітків.

Останнім часом основною передумовою об'єднання молоді в неформальні групи й рухи стали умови життя в родині, суспільстві й країні загалом. За результатами досліджень Ужгородського національного університету причинами виникнення субкультур в Україні визначені порушення процесу адаптації, потреба у спілкуванні з однолітками й належності до соціальних груп [6].

Виділяють низку чинників, що спонукають молодь до участі в неформальних групах. Основні з них:

– потреба в друзях;

– прагнення отримати новий досвід;

– відчуження від шкільного колективу, позиція аутсайдера;

– бездіяльність і байдужість до навчання, оточення, відсутність мотивації до саморозвитку;

– конфлікти в школі та родині;

– почуття самотності і беззахисності;

– прояв протесту;

– занижена самооцінка;

– проблеми з адаптацією в колективі.

Основними негативними наслідками участі підлітків у неформальних угрупованнях є:

– проблеми в родині (стосунки дітей і батьків);

– залежність від алкоголю та наркотичних засобів;

– прояви девіантної поведінки;

– проблеми зі здоров'ям через нездоровий спосіб життя;

– соціальна ізоляція в межах «своєї» субкультури;

– скоєння правопорушень;

– погіршення успішності в школі, конфлікти з учителями, однокласниками, навколишнім світом тощо.

За даними міжнародного дослідницького проєкту ESPAD за 2019 рік, 45 % підлітків проводять у соціальних мережах до трьох годин на день, а ще приблизно 50% – 4 та більше годин [1]. Через це в інтернет-просторі активно виникають підліткові й молодіжні рухи, а паралельно збільшується кількість випадків кібербулінгу. Національна стратегія захисту дітей у цифровому середовищі на 2021–2026 роки констатує той факт, що використання інтернет ресурсів може створювати ризики для здоров'я, розвитку та благополуччя дітей.

Лише протягом 2021–2022 років особливої популярності набули такі субкультури:

– кіберпанк як різновид субкультур: це продовження науково-фантастичного жанру кіберпанк; основними аспектами є захоплення технологіями, комп'ютеризація і занепад суспільства;

– гік-культура: об'єднує ентузіастів і талановитих людей у галузі технологій, науки, коміксів, відеоігор, фентезі й інших схожих інтересів; гіки активно спілкуються онлайн і організують події, як-от: комікс-конвенції і лекції;

– фешн-хакінг: субкультура пропонує творчий підхід до моди, використовуючи переробку, зміну й переосмислення одягу та аксесуарів; фешн-хакери намагаються створити особливий стиль, уникаючи масовості сприяють вторинному використанню речей;

– вейпінг: ця спільнота зосереджена на використанні електронних сигарет і парильних пристроїв; вейпінг став популярним альтернативним методом для вживання нікотину та інших речовин;

– геймерська культура: заснована на захопленні відеоіграми; адепти геймінгу ототожнюють себе з персонажами популярних відеоігор і для спілкування, як правило, обирають ігровий чат;

– криптовалютна спільнота: люди, які цікавляться криптовалютами, блокчейном і децентралізованими технологіями; це угруповання об'єднує осіб, які вивчають, розробляють криптовалюту і вкладають у неї кошти, обмінюються інформацією та досвідом, а також співпрацюють над розвитком та популяризацією цих технологій; вони можуть бути інвесторами, розробниками блокчейну або просто прихильниками ідей фінансової децентралізації;

– аніме культури: це велика спільнота, об'єднана спільною любов'ю до аніме (японська анімація) і манге (японські комікси); аніме охоплює багато тем і стилів; його прихильники утворюють різноманітні групи всередині

аніме культур; найвідоміші розгалуження – отаку, косплей, арт-аніме, «ПВК Рьодан» тощо.

Поширенням агресивних субкультур серед підлітків та їх масовістю занепокоєні Ювенальна поліція та Міністерство освіти і науки України. Найрезонанснішою справою останніх років стала справа «ПВК Рьодан» (іноді в українських медіа називають «Редан»). Це нова субкультура натхнена японським аніме, нещодавно поширилася в росії [9].

За інформацією з відкритих джерел, рух започаткували 2022 року. Члени угруповання називають себе поціновувачами японського аніме-серіалу «Hunter x Hunter». У цьому коміксі героя звати Рьодан, і він є ватажком злочинної групи. Зовнішня атрибутика «Рьодану» – це чорний колір одягу, зображення павуків та цифра «4» [1].

Лідери цього угруповання зводять ідеологію нібито до боротьби за індивідуальний стиль, за справедливість і свободу самовираження. Насправді ж спостерігаємо, що ціннісної картини світу прихильники «Рьодану» не мають. Їхня мета – «бійка заради бійки». Самі підлітки не вважають себе кримінальною організацією, називають себе «павуками» та «неформалами». А на думку українських правоохоронців, «Рьодан» є спробою російських спецслужб використати підлітків за допомогою маніпулятивних технологій для дестабілізації внутрішньої ситуації в Україні.

Російським модераторам вдалося запровадити в цей молодіжний рух значну агресію на так званих «офників» – це слово-жаргонізм, що означає «околофутбольний фанат». Представники подібних рухів часто агресивно реагують на зовнішній вигляд інших своїх однолітків. Вони можуть спровокувати конфлікт через яскравий одяг або зачіску, самі обирають свій спортивний стиль і позиціонують себе як спільноту, що живе «за законами вулиці». На тлі зовнішнього вигляду та агресії один до одного керівникам ПВК «Рьодан» вдалося спровокувати конфлікт між молоддю в Україні.

За матеріалами Національної поліції України діяльність осередків «ПВК Рьодан» була зафіксована майже в кожному українському мегаполісі: Харкові, Львові, Івано-Франківську та ін. Відповідно, у великих містах швидше можна шукати нових членів угруповань, їм легше збиратися для вчинення протиправних дій (масових бійок). Основними центрами, де проводять збори підлітків, стають центральні райони міста, площі й торговельні центри.

У зв'язку з активізацією діяльності «ПВК Рьодан» із метою окреслення соціально-психологічних проявів та особливостей реалізації цієї субкультури, визначення шляхів подолання поширення випадків залучення

підлітків до масових заворушень здійснили соціальне дослідження громадської думки щодо діяльності молодіжних організацій.

В опитуванні брали участь молоді люди віком від 10 до 20 років. При цьому пропорційно охоплено молодь, яка постійно мешкає в мегаполісі й невеликих селищах (рис. 2).

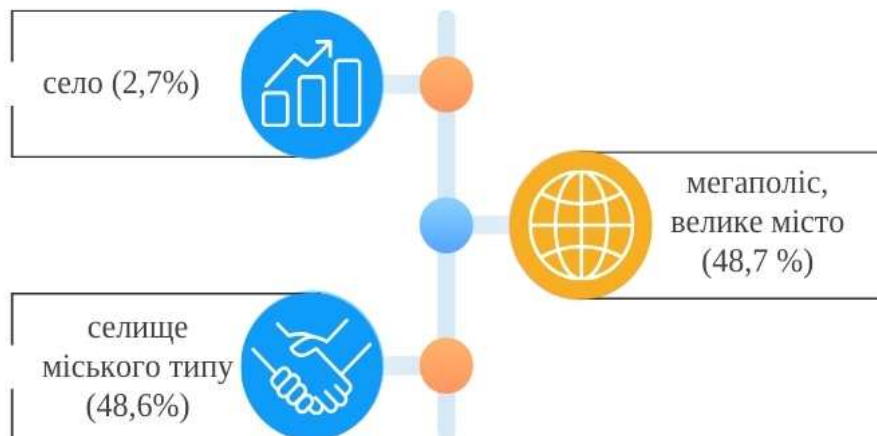

Рис. 2. Місце проживання респондентів

На питання «Чи відоме Вам поняття “субкультура”?» 77,6 % молоді з мегаполіса дала позитивну відповідь, а 22,4 % – негативну, тобто більшість тих, хто проживає у великому місті, обізнані в темі субкультур, мають уявлення про їх існування. Зворотню ситуацію демонструють респонденти, які проживають у селі чи селищах міського типу: знають поняття «субкультура» 20 % опитаних, не знають – 80 %. Таким чином, маємо ситуацію, коли інформація про неформальні організації швидше поширюється в мегаполісі, відповідно і ймовірність стати учасником таких рухів більша у великих містах (рис. 3).

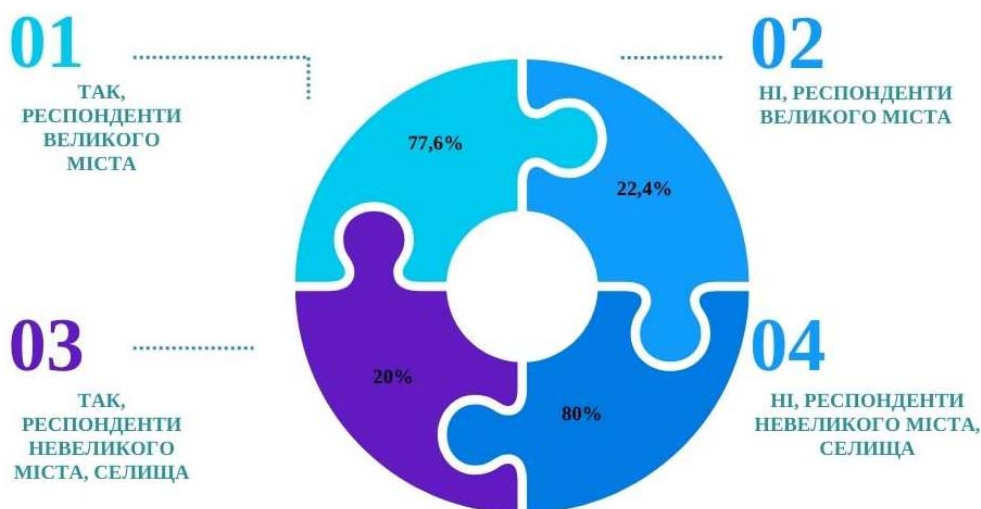

Рис. 3. Відповіді на питання «Чи відоме Вам поняття “субкультура”?»

На питання «Що вбирає в себе поняття “субкультура”?» більшість не змогли дати вичерпну відповідь. Лише одна людина показала серйозну обізнаність з цього питання. Інші респонденти давали визначення, спираючись лише на одну опцію: система цінностей і світогляд, або особливості поведінки, або ступінь культурного виховання, або стиль життя, уподобання, хобі, або життєві умови. Отже, бачимо, що знання молоді щодо функціонування субкультур у більшості своїй досить опосередковані, подекуди поверхневі.

Серед рухів, які згадали респонденти, за принципом спадання популярності визначили такі: рьодан, аніме, готи, скінхеди, альт, хіпі, дід інсайд, емо, хатобовці, растамани, паркур, геймери. Субкультури XXI століття, які набули популярності та відомі респондентам, наведені на рисунку 4.

Рис. 4. Сучасні субкультури XXI століття

Найбільший відсоток поширення засвідчений для субкультур, пов'язаних з аніме – 47 %, із них: «ПВК Рьодан» – 33 %; із суттєвим відривом (на 14 % менше) друге місце за популярністю в угруповання геймери-анімешики – 19 %, третє місце посідає отаку – 16 %. Майже однакову популярність демонструють угруповання коспей (13 %), анідзонглісти (12 %), найменше – арт-аніме (7 %). Серед розмаїття культур східного спрямування, як бачимо, превалюють течії, які несуть негативні, асоціальні ідеї.

Друге місце за популярністю серед усіх субкультур посідає «вейпінг» – 37 % (на 10 % менше від аніме-культур), яка також є небезпечною для

особистого самопочуття та здоров'я підлітків. Окрім того, спостерігається тенденція підтримки паралельно кількох субкультур однією особистістю.

При цьому 87% опитаних не виявили бажання взяти участь у діяльності таких організацій. А з тих, хто хотів би приєднатися до якогось руху, визначали саме названі угруповання.

Оскільки наразі одним із найпопулярніших угруповань, за результатами опитування, виявляється «ПВК Рьодан», респондентам поставили питання «Чи знаєте ви субкультуру “ПВК Рьодан”?» Результати подані на рисунку 5.

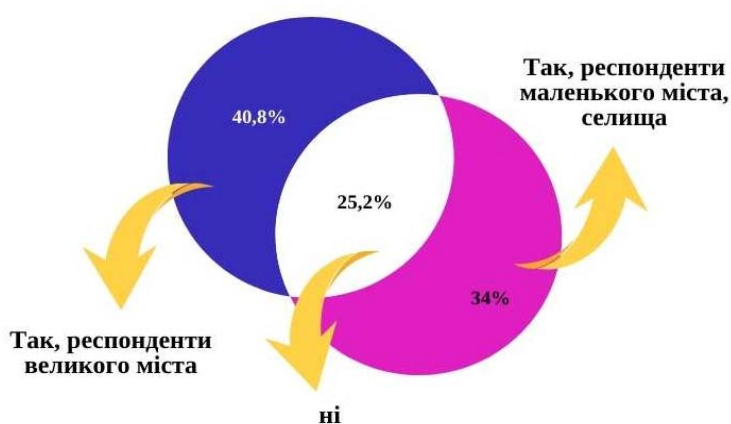

Рис. 5. Відповіді на питання «Чи знаєте ви субкультуру “ПВК Рьодан”?»

Порівнюючи обізнаність респондентів, які проживають у мегаполісі й у невеликих населених пунктах, знову бачимо, що у великих містах молодь на 6,8% більше обізнана про діяльність «ПВК Рьодан». Хоча 25,2% респондентів взагалі не чули про таку організацію.

Із тих, хто чув про Рьодан, не всі правильно розуміють сутність діяльності (рис. 6).

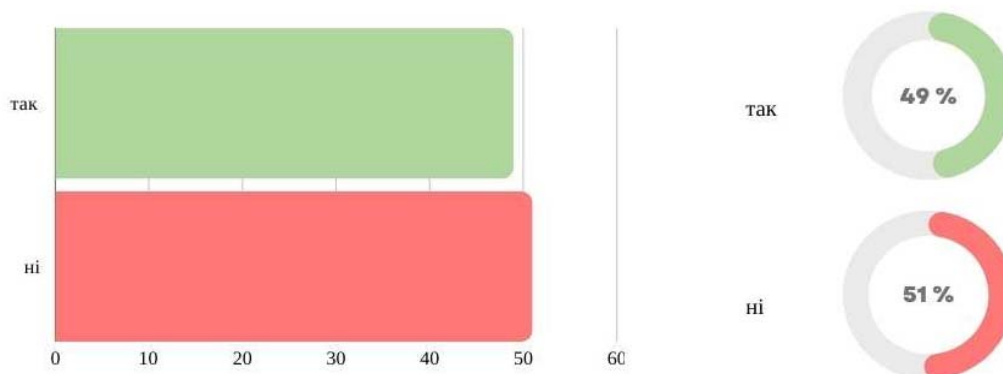

Рис. 6. Відповіді на питання «Чи маєте ви уявлення, чули про діяльність “ПВК Рьодан”?»

На 57,6 % краще володіють інформацією про діяльність організації «ПВК Рьодан» мешканці мегаполісу. Респонденти невеликих поселень частіше дають некоректні відповіді щодо змістовного наповнення угруповань. Хоча про діяльність Рьодан взагалі не знають 51 % опитаних.

Ті, кому відоме поняття «ПВК Рьодан», дають такі характеристики діяльності цього угруповання: «небезпечна організація, що провокує дітей на агресію», «руйнування життя», «хочуть позбавити державу внутрішньої стабільності», «вони погані, не йдуть на компроміси без бійки», «завдання шкоди невинним», «агресивна субкультура, яка провокує масові бійки», «залучення молоді до спільних дій проти звичайних людей», «купа підлітків з ментальними проблемами», «свобода на стиль одягу», «ні ідеології, ні кодексу, ні воєнних цілей не мають», «хочуть захистити людей від інших субкультур». Із висловів бачимо, що молодь або частково розуміє особливості спрямованості цього угруповання, або взагалі не розуміє сутності, лише чула назву й негативні відгуки про її діяльність. Після конкретизації і подальшій спробі визначити спрямованість впливу «ПВК Рьодан» на сучасну молодь отримали такі результати (рис. 7).

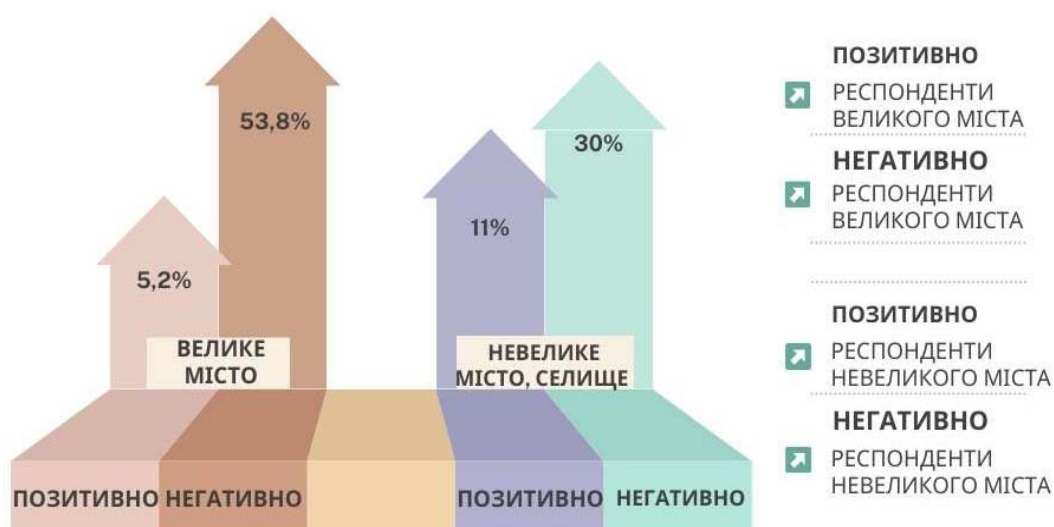

Рис. 7. Відповіді на питання «На вашу думку, діяльність «ПВК Рьодан» впливає на молодь позитивно чи негативно?»

Загалом негативно до діяльності організації ставляться 83,8 %, із них у мегаполісі проживають 53,8 %, у селищі – 30 %. Позитивно спрямованою бачать діяльність «ПВК Рьодан» 5,2 % мешканців великих міст, 11 % – невеликих міст.

Такі дані вкотре доводять кращу обізнаність із цього питання молоді, яка мешкає у великому місті, має більший доступ до інформаційних ресурсів.

Але серед 378 опитаних респондентів 2,7 % є членами цієї організації і не соромляться про це заявляти, 10,8 % мають знайомих, які пов'язані з діяльністю «ПВК Рьодан». Більшість – 86,5 % – не мають жодного стосунку до організації і не хочуть мати (рис. 8).

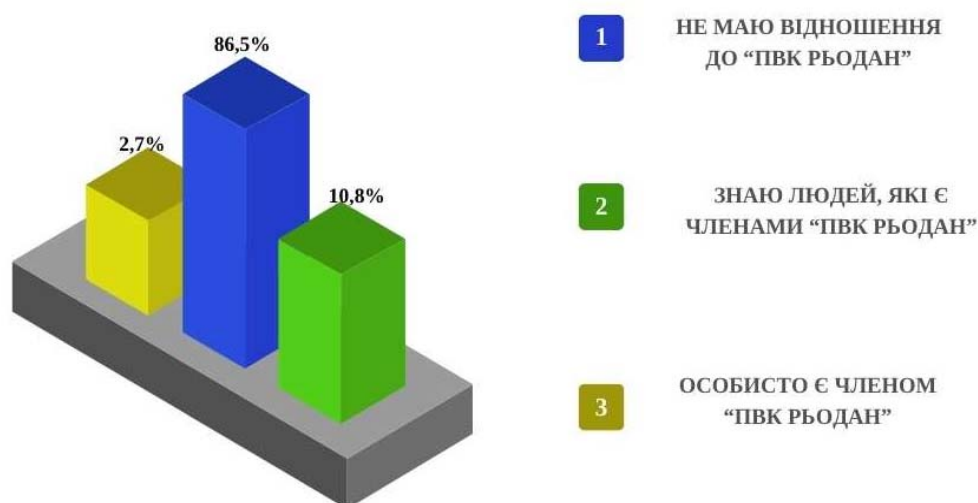

Рис. 8. Відповіді на питання
«Чи маєте ви якийсь стосунок до «ПВК Рьодан»?»

Соціальне дослідження доводить, що кількість населення в місці проживання підлітків дійсно впливає на рівень обізнаності щодо молодіжних неформальних організацій.

Відповідний висновок можна зробити й із того, що в містах із меншою кількістю населення легше виявити лідера думок, який поширює певну інформацію серед підлітків. Локалізувати організаторів або їхніх посередників простіше в містах, які мають населення до 100 тисяч. У той час, як у мегаполісі через постійну міграцію та приїзд «нових» людей такі молодіжні організації швидко поповнюються новими учасниками, і з'ясувати, хто стояв біля витоків, стає складніше.

На прикладі розвитку «ПВК Рьодан» у містах можна зробити висновок, що для існування такого руху має бути достатня кількість «послідовників» і тих, хто не підтримуватиме їхні погляди. У мегаполісах організуватися прихильникам тих чи тих поглядів простіше через більшу поінформованість і розвиненішу мережу інформаційних джерел, більшу кількість потенційних учасників.

Для поширення інформації про діяльність субкультури «ПВК Рьодан» активно створювали велику кількість чатів, які мали спрямування своєї

діяльності, як «Редан», і паралельно – десятки таких же «антиРедан». Активність у соціальних мережах фіксувалася від 30 до 700 людей, не враховуючи обговорення в чатах. Наразі більшість цих каналів уже не є дієздатними [7].

Наймасовіша сутичка представників організації «Редан» із субкультурою «офників» зафіксована 27 лютого 2023 року поблизу ТРЦ «Нікольський» у місті Харкові, у результаті чого представники поліції попередили конфлікт, затримали 245 осіб, із них лише 30 були повнолітніми, а решта не досягли повноліття. На 72 батьків склали адміністративні протоколи про неналежне виконання ними своїх обов'язків.

Прес-служба поліції констатувала той факт, що в учасників вилучили 17 ножів, газові балончики та кастети.

Для проведення слідчих дій до підрозділів поліції запросили 215 неповнолітніх, із них 149 хлопців, 66 дівчат, і при цьому 3 раніше були засуджені [8].

Правоохоронці запобігли масовим заворушенням симпатиків молодіжної субкультури й почали проводити обшуки в можливих організаторів, одним з яких виявилася неповнолітня особа. Затриманих доставили у відділки поліції, звідки їх забирали батьки.

Більше ніж півроку тривають допити підлітків у відділках поліції, згідно з вимогами чинного законодавства на допитах неповнолітніх має бути присутній психолог, аби дотримуватися прав дітей. За висновками дитячого психолога, який аналізував свідчення дітей та їхніх батьків, з'ясовано, що 75–80 % підлітків віком від 11 до 17 років навіть не дають конкретне визначення напрямів діяльності «ПВК Рьодан». Більшості з них приходили повідомлення про збір однодумців, і підлітки просто поїхали подивитися, розважитися. Незважаючи на те, що опитування молоді показало більшу обізнаність щодо діяльності субкультур у мегаполісах, учасниками таких рухів все одно частіше стають підлітки, з яких 25,2 % не мають уявлення про напрям діяльності організації.

Батьки допитаних у більшості не обізнані щодо захоплень та інтересів власних дітей.

Основними причинами такої необізнаності, за їх судженнями, стає потужний ритм життя в мегаполісі, постійна зайнятість, відсутність мотивації до самоосвіти, обмежена комунікація з педагогами, психологами й адміністрацією закладів освіти, де навчаються діти.

Понад 85 % батьків не знали, чим захоплюються діти, понад 50 % батьків перекладають відповідальність за виховання дітей на заклади освіти,

звинувачуючи адміністрацію шкіл, класних керівників і психологів у затриманні їхніх дітей.

Приклад свідчень із допиту: учениця 6-го класу, 12 років, була затримана біля ТРЦ «Нікольський», під час затримання в неї вилучили викидний ніж. Під час допиту дитина пояснила, що ніж подарував друг для самозахисту, а біля ТРЦ вона опинилася на запрошення подруги з Телеграм-каналу доєднатися до збору субкультурних організацій ПВК «Рьодан» та «АнтиРьодан». На питання «Що це за організації?» дитина відповісти не змогла, бо пішла з цікавості «за компанію». Під час розмови з матір'ю дитини з'ясувалося, що вона не володіє інформацією щодо організації освітнього процесу в закладі освіти її доньки: не знає розклад занять дитини, о котрій починаються та закінчуються уроки, не цікавиться успішністю доньки й виконанням нею домашніх завдань; крім цього, мати не контролює, що робить дівчина, не має інформації про місце перебування дитини протягом дня. Натомість звинуватила класного керівника та вчителів у тому, що дитина була затримана за участь у масових заворушеннях біля ТРЦ «Нікольський». Великий відсоток саме такої позиції батьків стає однією з причин збільшення популярності подібних організацій.

Затримали також кількох осіб з приміських населених пунктів. Під час допиту з'ясували, що вони не володіли інформацією про заплановані події та опинилися біля ТРЦ «Нікольський» випадково. Таким чином, бачимо, що віяння субкультур до невеликих міст, а тим більше сіл і селищ, які розташовані далі від обласних центрів і мають меншу кількість населення, доходять значно пізніше. Імовірно, через це подібні рухи не набувають такої популярності та несуть менше шкоди й антикультурної загрози в селищах міського типу та поселеннях.

Підлітки можуть зазнавати зовнішнього впливу незалежно від їхнього місця проживання та оточення. На рівні його ефективності позначається ступінь залучення до соціальних мереж. Через різноманітні чати і спільноти на контакт із дітьми, у яких ще не до кінця сформоване критичне мислення, виходять так звані лідери думок. Вони, використовуючи різні методи маніпуляцій, спонукають до свідомого чи несвідомого вступу до різних угруповань.

Рефлексивною підтримкою відрізняються підлітки з невеликих міст, через те що вони можуть неповні розуміти мету певного руху, але наслідують дії та вчинки тих, кого вважають своїм лідером.

Ще один досить популярний метод активізації діяльності молодіжних рухів – залякування або шантаж. Діти в період статевого дозрівання схильні до експресивних дій і висловів, а в руках спеціально навчених осіб це стає

справжньою зброєю впливу. Маніпулювати підлітком і спонукати його доєднатися до тих чи тих рухів чи спільнот стає легше, якщо, припустімо, в руках сторонньої людини є певна провокуюча інформація на дитину чи когось із її близького оточення.

Серед допитаних підлітків у справі учасників «ПВК Рьодан» у місті Харкові понад 30 % саме в такий спосіб потрапили до організації.

Шантаж поширити достовірну або фейкову інформацію в соцмережах, якщо не будуть виконані певні умови, стимулює дитину з нечітко визначеними власними кордонами до певних дій. Такі ситуації засвідчують, що підлітки з мегаполісів менше піддаються подібному впливові. У малих містах, де кількість постійно жителів обмежена і більшість населення є знайомими або родичами, значно загострюється реакція на компрометування особистості.

Таким чином, важливим аспектом швидкості поширення субкультур або певних молодіжних рухів стає рівень медіаграмотності підлітків. У той час, коли в мегаполісах чи не з дитсадка починають пояснювати про безпеку в інтернеті, розповідають про методи перевірки інформації, види впливів і маніпуляцій, у невеликих містах подібне практикують, здебільшого, спеціалізовані заклади позашкільної освіти або проводять разові бесіди в школах. Медіаграмотність підліткам із селищ міського типу, сіл і поселень доводиться опанувати власними силами або онлайн на не завжди перевірених платформах. Через це, з одного боку, діти з великих міст більше схильні до впливу субкультур та інших формувань, але в той же час вони мають більшу кількість інструментів, щоб захиститися від них або відфільтрувати потенційну небезпеку. Із результатів допитів видно, що на поширення нових або маловідомих молодіжних рухів міста Харкова вплинула і дистанційна форма навчання. Спочатку через масову пандемію, а зараз через повномасштабне вторгнення російської федерації дітям вимушено обмежили коло спілкування. За час функціонування онлайн навчання оточення скоротилося до окремих однокласників та обмеженої кількості друзів. У той час, коли очне навчання в закладах освіти сприяло б обміну інформацією, змістовності зайнятості серед різновікових груп підлітків і забезпечило б більшу увагу вчителів, психологів та адміністрації. Таким чином, наразі серед підлітків значно збільшилася кількість годин, проведених на теренах інтернет-простору, і скоротилася тривалість та якість «живого» спілкування.

Зауважимо, що на поширення інформації про діяльність субкультур вплинуло і повномасштабне вторгнення. Частину дітей батьки евакуювали в безпечні місця, часто за кордон. Молодь, що була змушена повністю змінити

коло спілкування та пристосовуватися до норм, правил і культури колективів у нових країнах, наразі має більше шансів долучитися до певного молодіжного руху. Це може статися з кількох конкретних причин: хтось у новому колі спілкування може бути представником певної субкультури і зможе без поганих намірів зацікавити своїми поглядами та діями. Також до певних рухів дитина-переселенець може долучатися, щоб стати більш подібною до свого вимушено оновленого кола спілкування – однолітків у новій країні. Переїзд, а тим більше вимушене переселення через загрозу життю, супроводжується значним стресом. Дитяча психіка на такі раптові зміни реагує по-різному. Якщо один підліток буде уникати спілкування й шукатиме можливості не привертати до себе уваги, обираючи тактику тихо пересидіти в новому місці до повернення додому, то інший шукатиме спосіб зняти емоційне перенавантаження. Одним зі способів самовираження для таких підлітків може стати наслідування поведінки представників субкультур, а згодом повне прийняття їхніх поглядів.

У місті Харкові наразі також налічується понад 500 тисяч внутрішньо переміщених осіб, великий відсоток молоді з Харківської області (невеликих сіл чи селищ міського типу). Саме такі підлітки, ймовірно, можуть становити групу ризику. Потрапивши у велике місто, вони легко піддаються впливові нових субкультур.

Серед допитаних підлітків у справі учасників «ПВК Рьодан» у м. Харкові майже 25 % з них були внутрішньо переміщеними особами.

З часом, коли такі діти повернуться до свого попереднього місця проживання, вони можуть перенести своє захоплення певною субкультурою чи молодіжним рухом уже на батьківщину. І якщо такого підлітка в колі його спілкування вважали лідером думки, то певні віяння можуть поширитися з-поміж його однолітків уже на постійному місці проживання. Такому впливові можуть піддаватися як діти з великих міст, так і поселень. Можна припустити, що тинейджери з менших населених пунктів навіть більше будуть готові сприймати нові для себе молодіжні рухи: щоб стати сучасними, бути «в тренді», належати до популярних рухів та урізноманітнити свій вільний час.

Уже зараз простежується тенденція, що молодь почала захоплюватися К-рор культурою. Порівняно з «ПВК Рьодан», фанати творчості різних музичних і танцювальних груп Південної Кореї не агресивні. Їх можна зарахувати до групи фанатів, які намагаються наслідувати стиль одягу і тип поведінки кумирів. «Рьодан» і прихильників К-рор часто плутають через походження з азіатських країн і захоплення аніме.

Отже, субкультури відіграють певну роль у житті сучасної молоді. Соціум не має можливості зашкодити їх діяльності, скорегувати погляди окремих угруповань, але за умови коректного соціально-психологічного супроводу можна навчити підлітків адекватно реагувати й правильно взаємодіяти з навколишнім світом.

Зважаючи на те, що особистість – це людина в системі соціально зумовлених психологічних характеристик, які виявляються в суспільних відносинах, є стійкими і визначають моральні вчинки людини [3], у підлітковому віці розвиток дитини має різні рівні соціального дозрівання, часто проявляється особисте самовизначення дитини.

Під час дистанційної освіти в Україні стали менше акцентувати увагу на розвитку критичного мислення підлітків, що призвело до невміння визначати проблеми, ставити запитання, аналізувати, порівнювати й оцінювати інформацію з будь-яких джерел, робити свідомий вибір на основі власних суджень.

Випадок із масовими бійками прихильників «ПВК Рьодан» довів зацікавленість підліткової аудиторії до простору субкультур. Окрім цього, аналіз каналів комунікацій між «рьоданівцями» засвідчив активне використання Telegram і Tik-tok для залучення нових adeptів середнього шкільного віку. Як наслідок – 93 % допитаних повідомили, що дізналися про цей рух із соціальних мереж.

Саме через інтернет фіксується найбільший вплив новітніх течій молодіжного субкультурального руху на особистісне зростання підлітків.

Діяльність «ПВК Рьодан» наочно демонструє сталий процес маніпуляції свідомістю молодих людей, специфічну форму управління ними.

Загалом виділяють три рівні маніпуляції:

– перший рівень: посилення наявних у свідомості людей ідей, установок, цінностей;

– другий рівень: вплив на емоційне й практичне ставлення до конкретного явища;

– третій рівень: кардинальна зміна життєвих установок через повідомлення об'єктивної, сенсаційної, незвичайної, надзвичайно важливої для нього інформації.

Завдяки злагодженій та ефективній роботі правоохоронних органів маніпулятивні дії в рамках «ПВК Рьодан» були вчасно зупинені на першому етапі, що свідчить про попередження існування цього угруповання.

Із викладеного випливає, що сучасна молодь швидше піддається на маніпуляції організаторів різних угруповань, і як наслідок – часто несвідомо бере участь у подібних заходах.

Темп життя в мегаполісі має серйозно впливає на розвиток особистості. Через свою постійну зайнятість батьки часто не приділяють достатньої уваги розвитку та становленню особистості дитини, знецінюють проблеми й уподобання своїх дітей. Це негативно впливає на становлення дітей як особистостей [3].

З-поміж інформаційно-психологічних ризиків, що впливають на підлітків щодо їхньої участі в діяльності субкультур негативного спрямування, виокремлюємо такі:

– незрілість особистості, що виражається в нездатності до самостійного, свідомого вибору інформації, релевантної своїм змінам, переконанням і планам;

– налаштованість особистості на готовність до сприйняття маніпулятивних інформаційних впливів;

– негативна зміна функціонального стану головного мозку й психіки;

– стан соціуму, що сприяє підвищеній сугестивності, масовому зараженню ідеями, закликами, що йдуть від харизматичної особистості.

Сьогодні виникає проблема складності контролю за динамічністю розширення інформаційного середовища. Неконтрольований інформаційний простір не лише створює загрозу для розвитку особистості, але й загострює почуття самостійності, створює дефіцит живого спілкування.

Тому основним завданням соціуму для розвитку позитивно налаштованих угруповань і запобігання виникненню агресивних субкультур має стати створення інформаційно-психологічної безпеки, стійкого стану захищеності особистості від негативних інформаційних впливів, які можуть змінювати психічні стани й психологічні властивості людини.

Список використаної літератури

- 1. Європейське** опитування учнівської молоді щодо вживання алкоголю та наркотичних речовин – ЕСПАД (ESPAD). Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.uisr.org.ua/espada> (дата звернення: 15.11.2023).
- 2. Лучак А.-М.** Контркультура як альтернативна модель ціннісних орієнтацій для сучасного споживацького суспільства [Електронний ресурс]. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер.: Культурологія.* 2013. Вип. 11(1). С. 262–269. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoakl_2013_11\(1\)_30](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoakl_2013_11(1)_30).
- 3. Психологія** особистості. Базові категорії психології особистості: індивід, особистість, індивідуальність [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://westudents.com.ua/glavy/80346-2-bazov-kategor-psiholog-osobistost-ndivd-osobistst-ndividualnst.html>.
- 4. Радзівський В. О.** Про теорію та історію субкультур в Україні. *Культура і мистецтво у сучасному світі.* 2013. Вип. 14. С. 80–87.
- 5. Роберт Парк.** Місто як соціальна лабораторія. *Соціологічний огляд.* 2002. Т. 2. № 3. С. 1–10.
- 6. Статистичні дані** [Електронний ресурс]. *Державна служба*

статистики України. Режим доступу: <https://www.ukrstat.gov.ua/>. **7. Субкультура.** *Словник іношомовних слів* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%D1%F3%E1%EA%F3%EB%FC%F2%F3%F0%E0> (дата звернення: 12.11.2023). **8. Товканець О.** Молодіжна субкультура і девіантна поведінка [Електронний ресурс]. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2011. Вип. 22. С. 170–172. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuped_2011_22_61. **9. У Харкові** проводять три обшуки у справі про організацію бійки підлітків [Електронний ресурс]. *Суспільне: новини*. Режим доступу: <https://suspilne.media/399269-u-harkovi-provodat-tri-obsuki-u-spravi-pro-organizaciju-bijki-pidlitkiv/> (дата звернення: 08.11.2023).

МІСТО. ВІЙНА

ПСИХОЛОГІЯ МЕШКАНЦЯ ПРИФРОНТОВОГО МІСТА

*Оксана Резван,
Віталій Воронько*

Воєнні дії в Україні спричинили появу своєрідних психологічних проблем у різних соціальних груп населення: військових, членів їхніх сімей, вимушених переселенців (внутрішньо та зовнішньо переміщених осіб), громадян, які втратили близьких, житло, роботу, а також тих, хто опинився в окупації. Сучасні українські психологи, волонтери повсякчас мають справу із порушенням душевного, ментального, фізичного стану українців, пов'язаного з переживанням травми, непевності майбуття, категорично негативної зміни побуту тощо. Окремою ланкою психологічних проблем, створених війною, є розлади особистості людини-мешканця прифронтового міста, характеристика яких може орієнтувати наукову спільноту щодо наслідків постійного перебування містянина в умовах воєнного стану, зміни його соціальних і ціннісних орієнтирів, форм виявлення психічного напруження в моделях поведінки, очікувань від суспільства і влади уваги до власних переживань і потреб. Ми можемо лише означити типові зміни психічних самовиявлень мешканця прифронтового міста, однак зважаючи на те, що у прифронтовій зоні опинилась чи не третина міст України, такі когнітивні перетворення і поведінкові реакції громадян мають бути очікуваними і прийнятими в українському суспільстві, а державі слід бути готовою до організації професійної і системної допомоги громадянам, які

найбільше постраждали від війни. Отже, окреслимо типові психологічні проблеми мешканця прифронтового міста.

Фонова тривога людини, причиною якої є страх переживання постійних обстрілів, а наслідком – підвищена роздратованість, прояви безкомпромісності, порушення комунікації. У поведінкових реакціях це може виявлятися як роздратування, заздрість до мешканців інших регіонів, які мають можливість жити звичайним життям, бажання, щоб держава поширила обмеження, які існують у прифронтовому місті (неможливість жити звичним способом – водити дітей до школи, відвідувати театри, відпочивати в зонах рекреації тощо), на усю країну «нехай відчують війну так, як ми відчуваємо», вимога соціальної справедливості стосовно гасла «ми – одна країна». Такий психічний стан має назву «*оголені особистісні кордони*», що виявляється в підвищеній роздратованості, гострому відчутті соціальної несправедливості, незвичайній для людини активності в актах допомоги, волонтерстві тощо. Відбувається надмірне розчинення в суспільному просторі, який стає бажаним, уявляється як спільний з усіма, відкритий і доступний для кожного. Тобто людина перестає обмежувати себе в соціумі, стає більш активною в комунікаціях, певним чином розчиняє поле власної приватності.

Особистісні кордони є категорією, що позначається на розмежуванні поля «своє – не своє». Основною вимогою до унормування відчуття «свого» стає упевненість людини в тому, що вона має вплив на означення меж приватності, допуск або відмову іншим заходити до свого поля. А. Етціоні у праці «Кордони приватності» називає приватність соціальною ліцензією, яка дає можливість звільнити деякі дії, емоції, бажання, об'єкти з-під контролю публічного, суспільного й державного [8]. У найзагальнішому розумінні психологічні кордони вважають сукупністю свідомих або несвідомих правил поведінки, які людина створює для ідентифікації та підтримки власної особистості в аспекті розмежування рівня публічності – приватності особистісного поля. Ю. Андрієвська порушує проблему руйнування приватних кордонів, означаючи при цьому, що ініціатором залучення в межі свого особистісного поля іншої людини (зсув кордонів) має стати сама людина, однак той, хто згоджується на роль «бути посвяченим» у чуже поле, також набуває відповідальності за такий зсув кордонів. Автор підкреслює, що неможливо бути силоміць посвяченим у приватність іншого [1].

Проблема порушення приватності (розмивання особистісних кордонів) стає дедалі актуальнішою для людини, яка живе у війні, відчуває її наслідки на собі, змушена терпіти певні обмеження – і водночас усвідомлює власну неспроможність як змінити ситуацію свого життя, так і повпливати на зміну

свідомості земляків, що мешкають у більш мирних регіонах і дозволяють собі звичайні життєві речі сучасності. Ця проблема виявляється в певних деструктивних станах людини: прояви дратівливості чи злості усвідомлюються як реакція на хаотичні ворожі атаки та їх наслідки порівняно із повноцінним життям мешканців інших регіонів (хоча останнє і є нормальним життям, що має містити ресурси). При цьому мешканець прифронтового міста може не визнавати зміни своєї свідомості, переживати дратування, злість або слабкий гнів як відчуття психологічного дискомфорту.

Психологічні деструкції в мешканця прифронтового міста виявляються у гострих реакціях на інформаційні вкиди або на звичайні життєві ситуації лише тому, що в його житті порушено всі можливі речі, що становлять зону особистого комфорту і безпеку. Так, неоднозначною є реакція на вибір сусідів або знайомих щодо виїзду в більш безпечний регіон. Тут можемо спостерігати перебіг станів: небезпека – страх, породжений небезпекою, – психологічне заміщення на категорично протилежний стан – героїство залишатись, а отже, в результаті – зневага до тих, хто виїхав, розцінювання їх як зрадників.

Ставлення до проблеми вибору: виїздити чи ні із небезпечного місця – має стати свідомим для кожного громадянина. На думку військового психолога Андрія Козинчука, «є люди, які свідомо не хочуть виїздити зі свого дому в безпечне місце і жаліються, що їм дуже страшно. Вони не хочуть їхати в безпеку, розуміючи, що там буде дискомфортно. Тобто їм комфортно, але небезпечно, а треба змінити на «безпечно і може бути дискомфортно. Дуже важливо, аби цивільні свідомо переходили в безпеку. Героїчно сидіти в Києві з постійним відчуттям страху – неефективно. Коли людині страшно, у неї замість ділянки мозку, яка задіяна в критичному мисленні, працює лімбічна система, що відповідає за емоції. Якщо людина змусить себе переїхати у безпечне місце, вона зможе знову підключити раціональний мозок і бути більше ефективною» [2]. Однак тут постає питання не лише свідомості тих, хто виїжджає, а раціональності оцінки їхнього вибору тими, хто залишається. Отже, маємо ризики поділу суспільства навпіл за критерієм: «виїхав (уважай, став зрадником) – залишився (значить – герой)».

Тема втрати дому для мешканця прифронтового міста також пов'язана з особливостями психологічного переживання. Маємо наголосити, що крім розпачу, стану жертви, розгубленості, людина може переживати озлобленість, пов'язану з пошуком зовнішнього ворога: «хтось має за це заплатити». І на жаль, часто йдеться про перекидання вини з реального винуватця-окупанта на українських військових, які «чомусь поставили

Сушку біля мого будинку, що спровокувало ворога поцілити в моє житло зокрема». Такі і подібні ситуації свідчать про емоційне виснаження, агресивну реактивність, комфортне для свідомості заміщення – як зміщення відповідальності із більш сильного персонажа на той, що видається не таким страшним, і кого буде легше визнати винним.

Означимо й інші причини розбалансованості емоційної сфери мешканця прифронтового міста: втрата роботи, що породжує безпорадність (злість на бізнеси, що виїжджають, на державу, що не упорядковує (недостатньо допомагає) життя мешканців прифронтових міст, дискомфорт, пов'язаний із необхідністю турбуватися за своїх рідних в умовах нестачі коштів; надмірна активність відвідувачів ресторанів, кав'ярень, парків відпочинку, яка виявляється у злості й роздратуванні, пов'язаних із відчуттям несправедливості життя, де одні можуть відпочивати, витратити гроші на забавки, тоді як поруч «гинуть хлопці», завдяки яким саме і є можливість такої вдаваної безтурботності мешканців міста; виставляння фото/відео із безпечних місць (особливо за кордоном) колег, знайомих, які там відпочивають або «проходять стажування за спеціальністю» взакордонних закладах, створює відчуття соціальної несправедливості, коли адміністрації поділили людей на «важливих», яким створюють умови до безпеки й розвитку, і «синіх комірців», які тут, у небезпеці, мають працювати за себе «і за того хлопця»; обіцянки влади щодо відновлення житла, що з одного боку дуже повільно реалізуються, а з іншого, – знов-таки є свідченням несправедливості, оскільки за державною програмою пріоритет мають ті, у кого житло пошкоджене не повністю, а отже, хто втратив усе – втрачає і надію. Усвідомлення громадянами нереальності репарацій, а також спостереження за процесом повільної відбудови або її імітації породжують емоційне провалля.

Виявлення означених станів свідчить про самозахист людини на рівні несвідомості, коли наша психіка захищається від стресорів, що можуть спричинити її розлад.

Отже, другою проблемою мешканця прифронтового міста маємо визначити *невизнання стресу*.

У багатьох людей, що залишаються жити у прифронтових містах, зовнішня поведінка демонструє надмірний рівень безтурботності, що виявляється в нереагуванні на тривоги, удаваному спокої або, навпаки, – надмірно активній життєвій позиції (постійне волонтерство, допомога іншим) – навіть якщо ресурсів на такий рівень допомоги немає. Наслідком таких проявів невизнання стресу, коли людина «не бачить жахів війни», стають порушення сну і харчової поведінки, а отже, активізація хронічних

захворювань, які, знову ж таки, людина «не помічає», оскільки «зараз не час хворіти» (комусь значно гірше»).

У психології концепцію стресу досліджував Г. Сельє (Selye Hans) [9] з огляду на виявлення загального адаптивного синдрому. Науковець означив три стадії розвитку стресу:

– реакція тривоги, яка мобілізує організм на переживання незвичайної ситуації, однак адаптаційні можливості людського організму обмежені;

– стадія резистентності, що є наслідком збалансованої/незбалансованої витрати адаптаційних можливостей організму; в умовах підвищених вимог до адаптивних систем, якщо стресор не зникає, настає третя стадія;

– стадія виснаження, яка є свідченням сигналу про допомогу, що може надійти лише ззовні: або внаслідок підтримки, або у формі усунення стресора, що виснажує організм [3, с. 8–9].

Людина, що перебуває на стадії виснаження, стає неадекватною у виявленні природних захисних механізмів. Так, наприклад, страх, який є нормальною реакцією на небезпеку для життя, може виявлятися панічно, коли свідомість відключається і страх дезорганізує діяльність людини, а може – через агресію, коли психіка виходить за межі свідомості щодо самозбереження і стає афективним страхом. Тут маємо зауважити про роль адреналіну в організмі людини. Якщо мешканець прифронтового міста постійно переживає обстріли, що можуть в один момент обірвати життя, його психіка адаптується до проживання на небезпечній території (відбуваються постійні періодичні викиди адреналіну) – й одного разу людина може відчутти потребу у викиді накопиченого адреналіну, при цьому «шукаючи для себе пригоду», а після чергового обстрілу відчутти стан полегшення. Людина може перебувати у стані психологічного захисту, поводитися відсторонено або агресивно, що є свідченням пригнічення болю, не усвідомлення, а отже, і не долання стресу. Тут вже йдеться про ПТРС – посттравматичний стресовий розлад. Такі люди потребують допомоги у випадках, коли вони опиняються на безпечній території, оскільки звичка концентруватися в зоні лиха привела до постійної психічної мобілізації, а перебування в безпечному місці може оголювати травми – і тоді людина знов і знов активізує тригерні теми – як повернення у зону особистого комфорту, до якого вже звикла психіка. Це виявляється в таких моделях комунікації з іншими: розповіді про жахіття пережитого – часто в деталях – щоб усім стало страшно і щоб прийшло усвідомлення, що ми, ті, хто пережили це все, маємо право на особливе ставлення до себе. Ще одним варіантом поведінки переміщених із зони лиха осіб є бажання об'єднатись із собі подібними, що фахівці розцінюють як фактор наявності спільної травми. У такому випадку почасти спостерігаємо

розмови з акцентом на оцінюванні й порівнянні пережитого досвіду, що негативно позначається на можливості виходу із травми.

Нормальна біологічна реакція організму людини на небезпеку або стрес – це боротьба або втеча: тоді мобілізаційна енергія витрачається на те, щоб битися або тікати. За якийсь час рівень стресу зменшується й повертається до норми внаслідок якоїсь дії, а не пасивності. У мешканця прифронтового міста в умовах постійного стресу, коли є травматична подія і реакції на неї – страх, розпач, збудження, біль – і немає можливостей для втечі та боротьби (наприклад, об'єктивно – обстріли не припиняються), виникає відчуття безпорадності, безсилля, замороженість, відчуття бути відданим на поталу. Такі ситуації створюють ненормальну реакцію на стрес, яка у психології називається застигання або «травматичні щипці» – ситуація, що провокує виникнення психологічної травми, яка переводить стрес у дистрес – тривале напруження, що виявляється на рівні соматичних захворювань або апатії та фрустрації. У стані організму, обмеженого діями (не може ні бігти, ні боротися), відбувається стрибок ендорфінів, що за змістом можна порівняти з психічною анестезією, наслідком якої стає заціпеніння, розлади, пов'язані з біологічними функціями організму (загострення хронічних захворювань – як реакції на стрес, функцією яких є обмеження активності людини, що має стати спонуканням до роздумів). Дистрес виявляється і на рівні фізіології людини: наслідками тривалого впливу стресу на тіло є зціплені щелепи, проблеми із зубами, м'язові блоки тощо [4].

Крім того, можуть з'являтися більшою або меншою мірою виражені *психічні розлади: дисоціації* – сприймання реальних подій власного життя з позиції «зовнішнього спостерігача». Дисоціація є захисним механізмом психіки від травмуючих подій, і певною мірою дозволяє «тверезо, з холодним розумом» оцінювати негативні події, однак «зависання» в такій позиції блокує можливість адекватно сприймати емоційну частину ситуації. Зовні людина видається занадто раціональною, монотонно-нудною, вона намагається пояснити власну методичність і відстороненість тим, що інші реакції заважатимуть діяти логічно, при цьому потреби інших людей також не враховує, у поведінкових реакціях переважає егоцентризм.

Ще один стан мешканця прифронтового міста, пов'язаний із наслідком дистресу – *деперсоналізація* – притуплення самосприйняття і сприйняття навколишнього світу: коли кольори, дії, звуки, запахи і навіть почуття (образи, злості, радості, болю) видаються «змазаними, притупленими», у голові начебто немає думок, немає поняття настрою, відчуття зупинки часу і невідчуття власного тіла і звичайних перцептивних реакцій. При цьому

з'являється відчуття, ніби людина дивиться на своє життя через кінопроектор. У поведінці людини деперсоналізація виявляється через уповільнені, ніби автоматичні дії, відстороненість, замкненість, уповільненість: життєдіяльність відбувається за одним алгоритмом. Відзначимо, що після виходу із такого переживання дистресу є ризик адекватного запам'ятовування травматичних подій, коли пам'ять людини збереже уривчасту інформацію – як вирізані кадри кінофільму, що пояснюється наслідком дистресу – розірваністю здатності сприйняття, що виявляється у фрагментарному сприйнятті психікою травматичної ситуації.

Зауважимо, що в мешканців прифронтового міста дедалі більш поширеними стають випадки активізації *психосоматичних захворювань*, причиною яких є як рецидиви хронічних хвороб, так і стресові розлади, наслідком яких стають панічні атаки – коли людина не може вільно дихати, стає дезорієнтованою у просторі; різного роду фобії: клаустрофобія – страх залишитись у закритому просторі без світла (це може бути наслідком психологічної травми після вибухів, коли людина перебувала в підвальному приміщенні), пірофобія – страх вогню (як наслідок травми свідка пожежі), аквафобія – страх води (зумовлений перебуванням у місцях затоплення). У мешканців прифронтових міст, які перебувають у статусі внутрішньо переміщених осіб, виявляється особливий вид страху – страх залишитися без необхідних ліків, що позначається на поведінкових реакціях закупити в аптеці лікарських препаратів більше, ніж потрібно. У критичному виявленні означений страх був представлений у групі переселенців, розміщених в одному із гуртожитків Закарпатського освітнього закладу: як страх радіації, зумовлений, по-перше, надмірним інформаційним фоном про невідворотність застосування атомної бомби, а по-друге, ефектом паніки, яка поширювалася в емоційно нестабільній групі людей, що пережили подібні за змістом життєві події. Наслідком переживання такого страху стало зникнення препаратів йоду в аптеках.

Ризики переживання психологічної травми мешканцями прифронтового міста існують як для тих, хто безпосередньо її отримав (унаслідок обстрілу, перебування під завалами, контузії тощо), так і опосередкованих учасників травматичних подій: тих, хто був свідком травмування (наприклад, дитина, на очах якої інша людина отримала травму) або близьких родичів травмованої людини, які перебувають не поруч, але отримали детальну інформацію про травму рідної людини (батьки воїна, який перебуває в госпіталі із відірваною кінцівкою). Крім того, у прифронтовому місті, що почасти потерпає від обстрілів, визначена ще одна категорія мешканців, які потерпають від травматичних подій. Ідеться про

працівників служб екстремального реагування: лікарів швидкої допомоги, поліцейських, рятувальників, які у межах професійних обов'язків надають першу допомогу потерпілим, що часто містить елементи багаторазового травматичного досвіду (збирання частин тіл, опитування зґвалтованих дітей тощо). Зазначимо, що концентрація психологічно травмованих громадян у прифронтовому місті є незрівнянно більшою, ніж жителів міст, що перебувають у глибокому тилу, а отже, усвідомлення наслідків пережитих жахів громадян та створення й реалізація програм їхнього нівелювання має стати державною соціальною політикою в межах відновлення прифронтових міст.

У праці Н. Ушакової висвітлена проблема переживання людиною, що живе у війні, *межової ситуації*, яка збуджує сильний емоційний відгук: як жаху, так і насолоди. Відчуття безсилля щось змінити породжує *психологічний захист: заперечення, ізоляцію або витіснення* [7]. Означені деструктивні стани виявляються в поведінці мешканця прифронтового міста відмовою звертатися по допомогу – із означенням нормальності свого стану, небажанням покидати житло, що стало аварійним після обстрілів, – із аргументацією, що тут можна жити (заперечення); відмовою від спілкування із близькими, ігнорування телефонних дзвінків і повідомлень, блокування новинних сайтів (ізоляція); провали в пам'яті подій, пов'язаних із фізичною або психічною травмою, що може виявлятися у неповних спогадах, неусвідомлених викривленнях пережитих подій, коли психіка витісняє щось надмірно травматичне для свідомості людини, що може зруйнувати її життя (витіснення).

Уваги потребує визнання проблеми *зниження ефективності* у звичайних справах і в роботі. Людина постійно відкладає те, що має зробити, або діє за найпростішим алгоритмом, без креативу і мотивації. У поведінкових виявленнях зниження ефективності мешканця прифронтового міста можна порівняти із професійним вигоранням, що характеризується втратою ентузіазму, зниженням продуктивності й негативним сприйняттям роботи загалом. Але причинами професійного вигорання є відсутність балансу між роботою і відпочинком, гіпервідповідальності людини, організаційних проблем на робочому місці або конфліктів у колективі – стресовими розладами, за які людина має відповідати, оскільки вона сама робить вибір щодо організації власного життя і завжди може змінити роботу або навіть професію – за умови усвідомленої необхідності. Зниження ефективності внаслідок проживання людиною життя у прифронтовій зоні пов'язане із травмуванням війною внаслідок постійного стресу, спричиненого зовнішніми факторами. Звичайно, мешканець прифронтового

міста не може вплинути на припинення обстрілів або повітряних тривог, комендатських годин та інших обмежень: отже, його стресові стани стають звичайним фоном усіх видів життєдіяльності. Постійний стрес актуалізує резильєнтність – психологічну пружність, стресостійкість. Психіка, захищаючись від стресу, тримає людину у стані самозбереження, економії енергії, який часто ототожнюють із філософією «жити тут і зараз», а отже, організм тяжіє до задоволення базових потреб, при цьому складні види діяльності – як от: професійні вимоги творчого характеру, виконання обов'язків у родині – можуть витіснитись із зони уваги і або не виконуватись, або виконуватись надсилу, в останній момент дедлайну.

Ще однією стресогенною проблемою, пов'язаною з умовами роботи значної частини мешканців прифронтового міста, є переведення режиму праці в онлайн-формат, що дозволяє гнучко регулювати часові рамки присутності на робочому місці. Так, викладачі, вчителі, працівники інформаційних ресурсів (телеграм-канали тощо) змушені лояльно ставитися до запитів замовників їхніх послуг і працювати чи не 24 на 7. Деякі адміністрації орієнтують своїх працівників зважувати на те, що клієнт може перебувати в іншому часовому поясі планети (іноді – діаметрально протилежному), а значить – працівник має забезпечити йому комфортність отримання послуг. До речі, такі вимоги можуть бути обґрунтовані ще й тим, що не лише клієнти, а й деякі колеги перебувають у статусі біженців в інших країнах, а тому, можуть надсилати ділові повідомлення, здійснювати листування тоді, коли в Україні зовсім не робочий час. Таке лояльне ставлення адміністрацій до ненормованого режиму працівників саме інтелектуальної сфери негативно впливає на їхній психологічний комфорт, знижує почуття соціальної захищеності та професійної цінності. А вимушена гнучкість і перехід до формату «плаваючих» розкладів, що різко контрастує зі звичним уявленням робочого процесу, призводить до закріплення стресу в житті мешканців прифронтового міста.

Тут акцентуємо, що важливою мала б стати державна підтримка мешканців прифронтових міст у виконанні ними професійних обов'язків, пов'язаних із творчістю (викладачі, розробники сайтів тощо): із тимчасовим зниженням вимог щодо створення нових інтелектуальних продуктів, а більшою мірою надання можливості реалізовувати розроблене в мирний період.

Спосіб життя «тут і зараз», що дедалі більше узвичаюється в мешканців прифронтових міст, стає своєрідною філософією, аргументованою природною життєвою позицією – як вона означена у багатьох релігіях (буде день – буде що їсти; Бог дав – Бог узяв; для кожного дня – свій клопіт та ін.).

У ситуаціях невизначеності, які принесла війна в життя людей, така філософія зумовлює *зниження здатності людини планувати власне життя*, що виявляється, наприклад, у відмові від ремонту помешкання, подорожей (оскільки може прилетіти й розбити житло), купівлі лише необхідних речей, побоюванні заводити домашніх тварин. Натомість такі заборони компенсуються іншими спорідненими за змістом, але протилежними за метою поведінковими реакціями: дозволяти собі їсти смачні страви – аж до переїдання; відвідувати кав'ярні, цікаві локації; піклування про покинутих тварин – усе означене можемо розглядати як неусвідомлені способи людини не почуватися жертвою.

Аналіз конкретних поведінкових реакцій, притаманних мешканцю прифронтового міста, актуалізує проблему, більш серйозну, ніж означення певних деструкцій, що можна було б віднести їх виявлення до тимчасових реакцій людини, яка опинилась у ситуації стресу. Страх, який стає основною емоцією людини, що живе в стані війни, набуває ознак екзистенційності, впливаючи на ціннісні аспекти життя особистості. Провідним стає, *екзистенційний ландшафт життєтворення*, який і актуалізується саме тоді, «...коли особистість опиняється в межовій ситуації, поза буденною реальністю, посеред напружених, драматичних життєвих колізій» [6, с. 11]. Поняття «межової (граничної) ситуації (Grenzsituation)» – як стану відчаю, провини, жаху, що народжується в момент зустрічі зі смертю, коли людині загрожує фізична або моральна загибель, – у контексті філософії екзистенціалізму увів у науковий обіг К. Ясперс [11]. У межах граничної ситуації людина відчувається самотньою, а усвідомлення неминучості смерті спричиняє переоцінювання цінностей, коли істотним стає лише те, що означає для неї самість. Так, межовість стала причиною останніх слів у житті українського військового полоненого Олександра Мацієвського: «Слава Україні», після яких його розстріляли вороги. Тобто межова ситуація оголює важливе в житті людини, окреслює цінності, які є її сутністю, актуалізує істину власного існування.

Війна *актуалізує цінності* людини, і саме тому в мешканців прифронтового міста, на відміну від жителів більш безпечних регіонів, більшою мірою виявляються такі приклади: дбати про інших ціною власної безпеки (наприклад, волонтерство на лінію фронту з метою евакуації людей), не виїжджати із відремонтованої квартири (також цінність для людини, яка довго відмовляла собі у потребах, збираючи кошти на той ремонт), не покидати офіс із базою клієнтів, що означають для людини рівень власного досягнення в житті. Тут маємо погодитись із Н. Ушаковою, що «війна – як випадок – позбавляє звичної стабільності, при цьому актуалізує мрію, дає

шанс змінити те, що не принесло втіхи в житті, було вже гальмом для людини в її особистому розвитку» [7].

Крім зниження ефективності у діяльності, характерним для мешканця прифронтового міста стає *емоційне вигорання*, що суттєво впливає на адекватність сприйняття подій та інформації, індивідуалізує реактивні стани людини. Емоційне вигорання у звичайному житті розглядають як синдром постійної втоми й емоційного виснаження, передусім притаманний людям, робота яких пов'язана зі спілкуванням. Однак в умовах війни емоційне вигорання спричиняється не стільки рівнем комунікативності людини, стільки її залежністю від інформації. В умовах сьогодення, коли зросла необхідність бути на зв'язку, вислуховувати інших, говорити, стежити за актуальними новинами і перевіряти їх, у мешканців прифронтового міста з'являється звичка «залипати» на новинних сайтах, активно реагувати на гострі теми, анонсовані кричущими заголовками, що майже завжди не відповідають змістові самого повідомлення.

Останнім часом у науковому і просвітницькому просторі з'являється чимало інформації про роль медіа та інформпростору в ситуації переживання травматичних подій глобального масштабу. Зауважимо, що загалом медіа та інформресурси забезпечують обізнаність населення в будь-якій темі, однак в умовах війни ці засоби інформації можуть як виконувати функцію обнадійливості та заспокоєння людей – здійснювати профілактику психічного здоров'я, так і спричиняти додаткову травматизацію – через постійне повернення до травматичної теми, інтерпретацію кожної події в різних інформаційних джерелах, навантаження її новими екзистенційними змістами, організацію агресивної полеміки щодо конкретної особи або випадку. Звісно, що людина, яка читає або переглядає відео про новини з фронту або події, пов'язані з війною, отримуючи кардинально протилежні оцінки аналітиків, стає психологічно нестабільною, емоційно вразливою, а почасти починає фізично нездужати.

Зазначимо, що *залежність від новин* з'явилась у мешканців прифронтових міст на початку війни як необхідність, що корелювала зі збереженням життя. Так, людина мала знати, де лунає тривога, що відбувається в безпосередній зоні проживання (обстріли, прориви ДРГ, аварії у тепломережах тощо), які дороги відкриті для виїзду із небезпечного місця. Постійна необхідність такої інформації спричинила нову звичку – тримати завжди телефон під рукою, безперервно моніторити стрічку новин. А оскільки новинна інформація дублюється різними каналами (Телеграм, Інстаграм, Фейсбук та ін.), сформована залежність розвинулася до гіпертрофованої звички споживати емоційно навантажену інформацію, шукати її інтерпретації в різних джерелах, включатись в обговорення,

соціальний хейт тощо. Отже, мешканець прифронтового міста використовує соцмережі вже не як джерело пошуку інформації, а як спосіб упоратися з тривогою, повернути хоч якийсь контроль над ситуацією. Але, на жаль, так це не працює. Будь-яка соцмережа містить дуже різну, іноді діаметрально протилежну інформацію щодо одних і тих самих питань – це свого роду свідоме маніпулювання та викривлення фактів в умовах інформаційної війни, а отже, замість спокою споживач і учасник поширення інформації отримують лише виснажливі емоційні гойдалки.

Іншою, кардинально протилежною моделлю реакції на інформацію, маємо означити повну відмову людини цікавитися новинами. Така інформаційна поведінка означає переповненість особистого «емоційного контейнера» людини, що детермінує інтуїтивне бажання зберегти особистісне здоров'я. Це можна порівняти з отруєнням, коли організм негативно реагує на продукт, який став причиною цього стану. Однак така позиція є певного роду «позицією страуса», що психологічно заганяє проблему на підсвідомість, а реально – створює залежність від думки і поведінки інших людей, які так чи так донесуть до Вас новини, але інформація буде певним чином спотворена через емоційне забарвлення чужого тексту.

Поведінкові вияви мешканців прифронтових міст у певних ситуаціях можуть бути змістово спорідненими, що дозволяє означувати їх як вивчений штамп необхідності, створений війною. Наголосимо, що проблема загального переживання негативного суспільного досвіду, яким є зокрема війна, створює ризики *формування колективної травми*. Історія переживання будь-якого травматичного досвіду на рівні цілих націй свідчить про формування колективної травми – як наслідку пережитих жахів. Крім безпосередніх учасників, вона зачіпає людей, прямо не причетних до події, іноді охоплюючи все суспільство. Колективна травма не обмежена в просторі, розтягнена в часі, її жертвами є соціальні групи загалом. Так, український народ пережив три Голодомори, що позначилися на поколінних традиціях запасатися продуктами тривалого зберігання, накопичувати коштовні речі (які можна поміняти на необхідні продукти або ліки в лиху годину) тощо. Маємо засвідчити, що будь-яке горе, а надто в національному масштабі – переживається через проходження особистістю певних фаз, кожна з яких може полегшитися через застосування способів її перетворення. Найбільш ефективними такими способами є творчі продукти – музика, театр, кіно, книги – які сприяють реакції катарсису – морального очищення, піднесення душі, що виникає у процесі співпереживання та співчуття емоцій потрясіння.

Найбільш поширеним і доступним катарсисним продуктом маємо виокремити пісні, зокрема створені з 2014 року, які за тематикою можна

розділити на «пісні-плачі» та патріотичні. І ті, і ті збуджують емоції жалю, гніву, розпачу – дозволяють вийти назовні через сльози, очиститись і відновитися. Пережити стресогенні емоції через катарсис також допомагає театр або кіно, що залучає глядача до співпереживання, емпатії, спричиняє стан «очищення через сльози». І тут маємо означити проблему, яка торкнулася саме мешканців прифронтового міста – заборону роботи театрів і кінотеатрів через потенційну небезпеку з огляду на велику кількість скупчення людей в одному місці. Обґрунтування, звичайно, логічне, однак як пояснити людям, чому не закривають великі супермаркети або, наприклад, церкви, в яких, до речі, на службах можна нарахувати більш двохсот осіб одночасно... Питання риторичне, але для мешканця прифронтового міста вкрай важливе, оскільки люди відчувають соціальну несправедливість, штучно створену адміністраціями сегрегацію, у межах якої саме ті, хто найбільше потерпає і потребує допомоги в переживанні горювання, позбавлені будь-якої можливості долучитися до культурних традиційних форм організації естетичної взаємодії.

Як для конкретної людини переживання стресу відбувається у фазовому циклі, так і для цілого суспільства травматична криза також переживається через долання певних фаз: героїчної (до тижня) – виявлення високого рівня активності, оптимізму, альтруїзму, залученість в осмислення катастрофи, виходу з хаосу та емоційної травми; фаза медового місяця (до місяця) – активність і ентузіазм спадає, але ще є оптимізм, з'являється нереалістичне очікування відновлення («ще два-три тижні потерпимо – і перемога!»); фаза розчарування – характеризується високою агресивністю та незадоволенням через повільне відновлення, у межах цієї фази виникають конфлікти між тими, хто переживає травму, і тими, хто поза нею; фаза повернення та стабілізації – початок руху вперед і повернення до процесів відбудови середовища. Час, за який відбувається відновлення, корелюється рівнем тяжкості травматичної події [5].

Зауважимо, що для мешканця прифронтового міста означені класичні фази переживання травми мають умовну віднесеність до реальності, оскільки окреслення фаз може бути правдивим лише в тому випадку, коли травматична подія є завершеною, не повторюється. Водночас у містах, розташованих поруч із лінією фронту, обстріли відбуваються спонтанно, при тому що можуть затихати на тижні і навіть місяці, а потім поновлюватися з більшою чи меншою інтенсивністю. Така ситуація спричиняє в містян постійне напруження, безвихідь, знижує резильєнтність. За свідченнями очевидців, у час, коли обстріли відновлюються, люди на рівні фізіології переживають панічні атаки, проблеми з диханням; на мотиваційному рівні – стрімко втрачають якісь особисті бажання, сон, віру в перемогу і в

завтрашній день. На діяльнісному рівні прості життєві процеси гальмуються: людина може перестати мити голову, прибирати в кімнаті, готувати їжу, прати білизну тощо.

Проблема віднесення себе до певної групи, поєднаної конкретним змістом (вимушені переселенці, мешканці територій, які обстрілюють, безробітних унаслідок війни тощо) із усвідомленням антагоністичної за тим самим змістом групи – називається *групоцентризмом*. Особливістю групоцентризму як соціально-психологічного явища є схильність ідеалізувати свою соціальну групу і бачити образ ворога в представниках інших груп. Так, серед мешканців прифронтового міста групоцентризм виявляється через означення категорії «свій – чужий» за критеріями: виїхала людина в безпечне місце чи залишилась; українці, які живуть у Києві і мають хороший захист ППО, чи харків'яни або херсонці, міста яких постійно обстрілюють; ті, які можуть відвідувати театр, і ті, яким це заборонили... Отже, нерозважлива соціальна політика держави спричиняє умови розгалуження мережі групоцентризму, представниками якої здебільшого є саме мешканці прифронтового міста.

Зазначимо, що зараз є ризики створення колективної незавершеної травми, наслідки якої можуть закріплюватись в особливостях характеру мешканців конкретних регіонів та в колективній ідентичності.

Отже, війна – як неминуча тривала подія, яка дедалі більше перестає бути ситуаційною і набуває ознак стабільної, породжує в мешканців прифронтових міст певні психічні розлади, що виявляються в деструктивних моделях поведінки, викривленні, збудженні або уповільненні мисленнєвих, емоційних, вольових процесів. Зміна психіки великої групи людей, що становлять соціальну групу мешканців великих міст, без можливості її корекції (усвідомлюваної і заперечуваної або несвідомої) створює кластеризацію суспільства, що без соціальних і політичних програм держави, спрямованих на корекцію наслідків психологічного травмування, може нести загрозу для існування соборної держави. Саме тому має відбутися глобальна державницька рефлексія щодо означеної проблеми, наслідком якої повинна стати допомога українцям, що стали жертвами тривалої війни.

Список використаної літератури

1. Андрієвська Ю. Д. Поняття кордонів феномена приватності [Електронний ресурс]. *Соціологія. Грані*. 2014. № 8 (112), С. 58–63. Режим доступу: <file:///C:/Users/Zver/Downloads/593-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-1164-1-10-20161027.pdf> **2. Далі** буде краще: військовий психолог про підтримку психологічного стану під час війни [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://suspilne.media/221165-dali-bude-krase-vijskovij-psiholog-pro-pidtrimku-psihologicnogo-stanu-pid-cas-vijni/> **3. Миронець С.,** Коновалова О.

Бойовий стрес. Причини, міфи, наслідки та шляхи подолання. У кн.: *Психологічна допомога військовим*. Київ: Психобук, 2022. С. 4–40. **4. Наугольник Л. Б.** Психологія стресу [Електронний ресурс]: підручник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2015. 324 с. Режим доступу: https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/10/%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F_%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%83.pdf **5. Стрес і психологічна травма: що з нами відбувається зараз:** виступ А. Козінчука [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://nus.org.ua/articles/stres-i-psyhologichna-travma-shho-z-namy-vidbuvayetsya-zaraz/> **6. Титаренко Т. М.** Екзистенційний ландшафт посттравматичного життєтворення особистості. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2019. № 44 (47). С. 7–15. **7. Ушакова Н.** Особливості роботи психолога в умовах воєнного часу. У кн.: *Психологічна допомога військовим*. Київ: Психобук, 2022. С. 40–53. **8. Etzioni A.** *The Limits of Privacy*. Etzioni Amitai. USA, N.Y.: BasicBooks, 1999. 280 p. **9. Selye H.** *Stress of My Life. A Scientist's Memoirs*. New York: Van Nostrand Reinhold Company, 1979. **10. Jaspers K.** *Philosophic*. Berlin, 1973. Bd. 2. 222 s.

СТРЕСОСТІЙКІСТЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙНИ

*Жанна Богдан,
Олена Романовська*

Нині, коли наша держава перебуває в стані війни, проблема стресостійкості особистості постає надзвичайно гостро. Трагічні події, які почалися в Україні 24 лютого й тривають уже понад рік, сильно впливають на емоційний стан усіх українців: як тих, хто залишається в країні, так і тих, хто виїхав за кордон. Життя змінилося раз і назавжди: ми намагаємось адаптуватися до болю, який пронизує кожного з нас – та це неможливо. Війна в Україні викликає стрес, депресію, апатію, тривогу за життя та інші руйнівні психологічні стани, незалежно від віку, статі, професії, національності. Виникнення певного емоційного стану, як позитивного, так і негативного, може проявлятися в тілі людини: у результаті впливу екстремальних умов зовнішнього середовища можуть виникати різного роду захворювання.

Стрес є реакцією не тільки на фізичні подразники, а й на психологічні, що виявляються в особливостях взаємодії між особистістю й оточенням: способу мислення та оцінки ситуації, усвідомлення власних можливостей чи ресурсів управління і стратегії поведінки. Тому дослідження стресостійкості

набуло особливого значення в житті українців у зв'язку з війною, складними соціальними, політичними й економічними обставинами.

Дослідження в галузі психології та медицини вказують на те, що наслідки травматичного досвіду викликають значні психічні та фізіологічні порушення, що призводять до таких негативних станів, як втома, порушення сну, страх, емоційне напруження, неконтрольована агресія, нав'язливі ідеї та депресія, втрата сенсу життя, тобто психологічна травма та психічні розлади (які згодом можуть стати хронічними), а також значне збільшення помилкової та некоректної поведінки.

Стреси є механізмом розвитку так званих адаптаційних процесів, які відповідають за мобілізацію зусиль для подолання труднощів. Насправді реакція людського організму на стрес є природною. Вона створена, щоб допомогти нам пережити небезпечні для життя ситуації, викидаючи в організм такі гормони, як адреналін і глюкокортикоїди. Ці гормони прискорюють серцевий ритм і допомагають організму долати зовнішні стреси. Однак вони не призначені для боротьби зі стресовими факторами сучасного життя – війною, втратами близьких, зміною місця проживання, роботи тощо.

Оскільки ці сучасні психосоціальні стресові фактори є сталими, вони створюють хронічний ефект, коли гормони стресу постійно діють. Згодом це може мати негативний вплив на фізичне здоров'я та спричиняти не лише тривожність, а й діабет, серцеві захворювання, інсульту тощо. Це означає, що психічне здоров'я безпосередньо впливає на фізичне, а тому виникає необхідність в умінні справлятися зі стресом і ефективно його використовувати.

У психології стрімко зростає інтерес науковців до проблеми стресостійкості. Вчені досліджували стресостійкість як складну інтегративну характеристику особистості (А. Боднар, Н. Макаренко), пояснювали вікові особливості її формування (Л. Картенсен, В. Мозговий, О. Полякова) та обґрунтовували, що через активізацію реалізується здатність особистості до саморегуляції стресу, встановлюється, які складні життєві ситуації можуть бути конструктивно подолані (Н. Бамбурак).

Більшість психологічних досліджень фокусувалися на визначенні психологічних чинників розвитку стресостійкості у фахівців, професійна діяльність яких відбувалася в екстремальних умовах (М. Корольчук, В. Крайнюк, В. Розов).

Аналіз наукової літератури показав, що незважаючи на численні напрацювання щодо проблеми стресостійкості, розвідок, присвячених дослідженню стресостійкості здобувачів вищої освіти і розробленню заходів

щодо підвищення її рівня в умовах війни під час здійснення освітнього процесу, недостатньо.

Отож доцільно визначити рівень стресостійкості у здобувачів вищої освіти і розробити заходи щодо її підвищення.

Наразі в Україні та світі ведуться активні дослідження щодо виникнення стресу та передумов його розвитку, методів формування та розвитку стресостійкості, а також ефективних способів подолання негативних наслідків стресу. Хоча вивчення стресу має давню історію, сучасний світ змінюється і потребує більш детального та поглибленого дослідження цього явища.

У сучасному суспільстві потребує вивчення стресостійкість як здатність людини протистояти впливу стресорів і виникненню патологічних станів. Однак неоднозначність у визначенні поняття «стресостійкість» робить це завдання дуже складним.

Стресостійкість досліджують за двома напрямками: розглядають її і як генетично успадковану здатність організму людини протистояти впливові негативних факторів, і як здатність сформовану в процесі життєдіяльності. Обидва напрями дослідження стресостійкості доповнюють один одного, тому що більшість можливостей людини, закладені генетично, так чи так у процесі життєдіяльності певною мірою змінюються (прогресують або залишаються на попередньому рівні залежно від факторів, що впливають у тих або тих обставинах).

Фізіологічні, психологічні, соціальні реакції людей і тварин на надзвичайні впливи вивчали багато дослідників, але вперше у фізіологію та психологію термін «стрес» 1926 року ввів Волтер Кеннон (Walter Cannon), вивчаючи універсальну реакцію «боротися або бігти» (Fight-or-flight response), і використовував це поняття в основному для позначення «нервово-психічного напруження» [19–20].

Відомий канадський фізіолог Ганс Сельє, який у 1936 році опублікував першу роботу з адаптаційного синдрому, систематично почав використовувати поняття «стрес» 1946 року для пояснення загального адаптаційного напруження, а в 1950-х рр. видав класичну працю «Фізіологія й патологія стресу», у якій висловив думку про те, що неможливо й не потрібно виліковуватися від стресу, натомість потрібно навчитися отримувати від нього задоволення.

На думку Г. Сельє [22], стрес – це не просто нервово напруження, це неспецифічна (не пов'язана з конкретною причиною, тобто одна й та сама на різні подразники) фізіологічна реакція організму на будь-які зовнішні впливи (позитивні (еустрес) чи негативні (дистрес)), які потребують подальшої

адаптації організму, причому впливи можуть бути як реальними, так і уявними.

Г. Сельє [22] виділив три стадії розвитку стресу.

1. Стадія тривоги, коли відбувається гальмування більшості процесів, активація виділення глюкокортикоїдів, що спричиняє зменшення розміру виличкової залози, селезінки, лімфатичних вузлів.

2. Стадія резистентності, адаптації, протягом якої організм пристосовується до стресора. На цьому етапі активується розумова і м'язова діяльність, мобілізуються внутрішні сили й резерви організму і зазвичай підвищується стійкість до впливу стресорів. Збільшення секреції кортикостероїдів та адреналіну викликає гіпертрофію кори надниркових залоз, що так само збільшує кількість циркулюючої крові й підвищує артеріальний тиск. Посилюється утворення печінкою глікогену. Якщо організм на цій стадії може впоратися зі стресовим впливом, стан організму поступово нормалізується, якщо ж адаптивні можливості організму недостатні, то починається наступна стадія – виснаження.

3. Стадія виснаження. Організм вичерпав усі свої психічні, фізіологічні й фізичні ресурси, боротися немає сил. Якщо дія стресора продовжується, відбувається виснаження кори надниркових залоз, знову з'являються реакції тривожності, хронічні захворювання і розлади, процес стає безповоротним.

У 1979 р. Ганс Сельє разом з Алвіном Тофлером організував канадський Інститут стресу. Ученого дедалі більше цікавили вже не просто реакції організму на різноманітні зовнішні впливи, а й те, як із ними боротися. Праці Г. Сельє стали основоположними і спонукали багатьох науковців до вивчення феномена стресу і стресостійкості особистості.

Неоднозначність трактування поняття «стрес» зумовила виникнення таких термінів, як «психічна напруженість», «емоційна напруженість», «емоційне напруження», «психоемоційне напруження», «нервово-психічне напруження». Однак спільним для всіх є факт реакції організму на вплив певної сили.

Наш організм може впоратися з невеликою кількістю стресу. Однак хронічний стрес може спричинити серйозні проблеми, перешкоджаючи нормальному функціонуванню систем організму, зокрема імунної. Ослаблена імунна система робить нас більш вразливими до застуди та інфекцій. Постійна напруга також може призвести до хвороб серця, високого кров'яного тиску, діабету, тривоги та депресії.

Ключ до того, як ми переживаємо стрес, – наша здатність справлятися з вимогами, які нам висувають. Іншими словами – стресостійкість.

Стресостійкість – це термін, використовуваний для опису набору

особистісних якостей, які дозволяють людині протистояти інтелектуальному, вольовому та емоційному стресу. Люди з високою стресостійкістю, здається, мають імунітет до стресу.

Підвищення стресостійкості може допомогти відновитися після впливу стресу. Людям із високим рівнем стресостійкості потрібно менше часу на лікування і відновлення після негативних наслідків впливу стресу. Стійкі до стресу організми здатні швидко прийти в норму після подолання «переломного моменту» [19–20].

Стрес (від англ. *stress* – напруга, тиск) – неспецифічна реакція організму у відповідь на дуже сильну дію (подразник) ззовні, яка перевищує норму, а також відповідна реакція нервової системи [5].

Сучасне життя – це постійний потік інформації, змін і глобалізація. Симптоми стресу дуже різні й залежать від обставин та особливостей самого організму. Серйозні травматичні події можуть спричиняти гострий стресовий розлад.

Симптоматично стрес (як і стресовий розлад) проявляється таким чином:

- фізичні реакції (труднощі зі сном, напруга, втома, тахікардія, болі, розлади шлунково-кишкового тракту);
- емоційні реакції (гнів, тривога, оніміння, сором, порожнеча, зниження здатності відчувати задоволення);
- когнітивні реакції (кошмари, погана концентрація уваги, нерішучість, занепокоєння);
- міжособистісні реакції (недовіра, дратівливість, проблеми на роботі, у школі) [4].

Вивчення питання стресостійкості за природою походження існує у двох площинах: як генетично успадкована здатність людини протидіяти впливові негативних факторів і як властивість сформована впродовж життя.

Отже, стресостійкість – це властивість особистості, що визначається можливістю протидіяти в стресових ситуаціях. Формування стресостійкості молодій людині пов'язане з пошуком джерел і ресурсів, необхідних для подолання наслідків стресів. Такими ресурсами й джерелами є внутрішні й зовнішні чинники, що сприяють психологічній стійкості у стресогенних ситуаціях [7].

Дослідження природи стресостійкості, її шляхів і засобів формування має важливе значення для особистості як в аспекті життєвих подій, так і професійних. У процесах різних діяльностей ми стикаємось з психоемоційними впливами, пов'язаними з найрізноманітнішими життєвими ситуаціями. Згідно з аналізом наукових досліджень, проблему

стресостійкості розглядають як бар'єр психічної адаптації індивіда.

Інтенсивні дослідження стресу та стресостійкості припадають на 50-ті роки ХХ століття. Після відомого нам визначення «стрес» Лазарус увів поняття «психологічний стрес», який потрактовують як опосередковану оцінку загрози й процеси захисту, тобто під час стресу відбувається втрата контролю і немає адекватної реакції індивіда. Подібних визначень є досить багато, але головна ідея зрозуміла. Не будь-що викликає стрес, а лише та вимога, відповіддю на яку є неспецифічна реакція внутрішнього організму, загроза, порушення адаптації тощо [9].

В узагальненому вигляді говорять про такі різновиди стресу: гострий, інформативний, фізіологічний, хронічний, психологічний. Менеджерський – це особливий вид стресу. Також виділяють три стадії розвитку стресу:

- зростання напруги (мобілізація);
- внутрішній стрес (дезаптація);
- виснаження (дезорганізація).

В умовах стресу в людини активізуються три основні типи адаптаційних механізмів: біохімічні, психологічні та фізіологічні.

Поняття стійкості розглядали в багатьох розвідках. До найбільш популярних належать праці таких зарубіжних і вітчизняних науковців, як Г. Сельє, С. Рубінштейн, В. Панок, Н. Чепелева, О. Бондаренко, С. Максименко, І. Волков, Ф. Горбов, Р. Лазарус, М. Левітов, О. Леонтьєв, Б. Ломов, О. Лурія, В. Мерлін, Н. Наєнко, О. Овчиннікова, А. Петровський, В. Суворова.

Зауважимо, що стрес постійно супроводжував життєдіяльність людини. Сьогодні стрес прийнято розглядати як стан максимального психічного напруження, що виникає в людини у процесі діяльності або поведінки під впливом несприятливих, значних за силою і тривалістю зовнішніх і внутрішніх неспецифічних дій, умов середовища.

Показово, що дотепер у психологічній науці найбільш популярною вважають теорію стресу, запропоновану Г. Сельє, який у розвідці «Теорія стресу» доводить, що стрес – це неспецифічна відповідь організму на будь-яку вимогу. На думку вченого, кожна нова вимога характеризується певною специфікою і своєрідністю. Однак, незважаючи на те, які саме зміни викликає стрес в організмі, усі стресори мають дещо спільне: вони висувають вимогу до перебудови. Іншими словами, крім специфічної реакції на стресор, виникає неспецифічна потреба адаптивної функції відновлення природнього балансу організму людини. Отже, для забезпечення адаптивного потенціалу особи до стресової ситуації необхідним є відповідний рівень стресостійкості [4].

С. Субботін у термін «стресостійкість» включає такі складники: емоційна стійкість, психологічна стійкість до стресу, стресорезистентність, фрустраційна толерантність, і цим наголошує на інтегративності цієї характеристики.

Окрім того, поняття «стресостійкість» пояснюють як об'єкт досліджень у контексті теорії сильних виявів (англ. «strength perspective»). У цьому підході стресостійкість «означає навички, уміння, знання та відкриття, що накопичуються з часом у результаті розв'язання проблем і боротьби зі зовнішніми викликами. Це означає, що під час надзвичайної ситуації та після неї збереження благополуччя відбувається завдяки тим ресурсам і здібностям, які вже є й добре розвинені в конкретної людини чи громади або які вона успішно розвиває під час процесу адаптації до складної ситуації» [9].

Стресостійкість особистості на соціально-психологічному рівні розглядають як збереження здатності до соціальної адаптації, збереження значущих міжособистісних зв'язків, забезпечення успішної самореалізації, досягнення життєвих цілей, збереження працездатності, збереження здоров'я. Основним критерієм стресостійкості людини є рівень її спроможності до пристосування в складному й вимогливому світі.

Чинниками, які можуть суттєво впливати на рівень стресостійкості в осіб, які працюють у системі «людина-людина», на думку Є. Ільїна, можна вважати:

- сприйняття та осмислення одночасних комунікацій різного характеру;
- специфіка поведінки клієнтів;
- постійна зміна ситуацій у процесі діяльності та спілкування;
- взаємодія з різними соціальними групами.

Окрім того, особливого стресу практичний психолог зазнає саме через високий рівень відповідальності за перебіг процедури психологічного супроводу чи допомоги, яку надає певній категорії клієнтів, особливостей і специфіки обставин, у яких здійснюється та чи та допомога (у випадку екстремальних ситуацій) [22].

Узагальнюючи теоретико-методологічні підходи вітчизняних і зарубіжних психологів [8–22] до вивчення цієї проблематики, можемо констатувати: стресостійкість – це індивідуальна здатність організму зберігати нормальну працездатність під впливом стресогенного чинника, у якій можна виділити три основні психологічні складники.

Соціальний: як приклад того, як соціальні та політичні умови суспільства можуть послаблювати або посилювати інтенсивність психологічного стресу, впливаючи на свідомість, емоції.

Поведінковий: як сукупність поведінкових навичок, набутих у процесі навчання, спрямованих на мобілізацію захисних механізмів для подолання стресу. Наприклад, за критерієм спрямованості можна виокремити такі засоби подолання стресу: зміна стресової ситуації (стресостійкість формується на основі життєвої практики, через позитивну, а не ідеальну позицію особистості, як-от: неуникнення, а іноді й активний пошук складних і небезпечних життєвих ситуацій), самозміна (активний розвиток саморегуляції) зміна себе (активний розвиток саморегуляції через психологічні тренінги, фізичні вправи, самоусвідомлення та увагу до психічного здоров'я), зміна себе (активний розвиток саморегуляції через психологічні тренінги, фізичні вправи, самоусвідомлення та увагу до психічного здоров'я), зміна способу життя (зміна щоденних звичок, контроль неприємних думок, розвиток навичок розв'язання проблем та пошук соціальної підтримки, зміна темпу життя) тощо.

Особистісний: як інтегративна та загальна характеристика психіки людини, має першочергове значення у визначенні ступеня стійкості індивіда до стресу. Особистість має першочергове значення у визначенні ступеня стійкості індивіда до стресу.

Незважаючи на те, що названі види стресостійкості особистості мають свою специфіку, спільним є те, що ці особистісні риси пов'язані зі збереженням оптимальної працездатності в стресових (екстремальних) ситуаціях і зі здатністю зберігати оптимальний психічний стан за умови впливу травмуючих стресорів. Однак життєстійкість загалом – це не тільки збереження стану рівноваги в цей момент, а й процес, який змінюється в часі і має набір станів. Усі наявні види життєстійкості можна розглядати як складники феномена стресостійкості, що характеризують різні його аспекти.

За результатами аналізу наукової літератури визначаємо, що стресостійкість є складним феноменом зі широким спектром різнорівневих явищ, які виявляються в умовах дії стресорів. Саме тому важливо виділяти роль і місце кожного компонента стресостійкості (емоційного, психічного, вольового, психофізіологічного тощо), які самі по собі можуть розглядати як інтегральні властивості особистості й забезпечують її ефективне функціонування під час діяльності в складних умовах. Оскільки до цього часу єдиного визначення стресостійкості немає, науковці трактують її по-різному, вивчаючи під різним кутом зору.

Стрес – дуже поширене явище в сучасному світі, яке шкідливо впливає на загальний стан здоров'я людини. Пандемія, карантин, світова економічна криза, а тепер і війна спричинили у багатьох українців стан стресу, який вплинув на якість життя і роботи, креативність чи критичне мислення. Отже,

кожному українцю сьогодні потрібно протистояти стресові і зміцнити стійкість до нього.

Основою виникнення стресу в сучасних умовах життя є синдром розумово-емоційного напруження. Короточасні емоції переважно не є шкідливими, лише тривалі впливи мають суттєве значення для виникнення нервового напруження. Чинники, що викликають стрес, називаються стресорами [14].

Під час постійного виникнення стресових ситуацій формується синдром розумово-емоційного (нервового) перенапруження, який може перейти у хворобу, адже негативний психологічний вплив може завдати багато шкоди. Сучасний технологічний процес, соціальні, політичні, екологічні умови життя людини нерідко призводять до виникнення синдрому розумово-емоційного перенапруження.

Серед основних хвороб, які пов'язують зі стресом, є атеросклероз (розлад серцево-судинної системи); гіпертонія (тривале підвищення артеріального тиску); захворювання шлунково-кишкового тракту.

Фізіологічний стрес викликає фізичні навантаження, високу температуру, утруднене дихання.

Психологічний стрес поділяють на:

– інформаційний стрес (виникає в ситуаціях надмірного інформаційного навантаження, коли людина не справляється із завданням, не встигає прийняти рішення в заданому темпі);

– емоційний стрес (проявляється в ситуаціях загрози, небезпеки, самотності);

– комунікативний стрес (пов'язаний із реальними ситуаціями ділового спілкування; проявляється в підвищеній роздратованості, невмінні захиститись від комунікативної агресії).

Стадії стресу: I – наростання напруги, втрата самоконтролю; II – власне стрес, «вибух», спустошення і втома; III – зниження напруги, повернення в себе, почуття провини.

Для уникнення негативних наслідків стресу необхідно розвивати стресостійкість, тобто усвідомлювати можливі ситуації його виникнення та способи їх усунення.

Найбільше стресовим ситуаціям піддаються люди, які працюють в інтелектуальній сфері, оскільки саме розумове напруження стає причиною стресу. Негативні емоції може відчувати людина будь-якого статусу й рангу. Відмінність полягає лише в тому, яка причина їх появи та кількості. Позбутися самих емоцій і їхнього впливу людина неспроможна, змінити ставлення самої людини до таких емоцій – завдання цілком посильне. Така

зміна отримала назву «стресостійкість» організму.

Перш ніж розпочати пошук шляхів підвищення стійкості до стресів, необхідно розібратися, які функції вона виконує. Сучасні психологи виділяють два основні завдання, які виконує стресостійкість: захист організму від негативних наслідків стресу; можливість легко існувати в будь-якій життєвій сфері.

Доволі часто перебування у стресових ситуаціях спричиняє погіршення здоров'я організму. З'являються раптовий біль, почуття втоми та слабкості, підвищується тиск і частішає серцебиття. Тривала напруга може призвести до більш серйозних наслідків. Під впливом стресу гормон кортизол виробляється інтенсивніше. Його вплив на організм може мати негативні наслідки, які значно погіршують здоров'я.

Різних технік і методів захисту від негативного стресу існує безліч. Тренування стресостійкості дозволяє не тільки покращити своє здоров'я, а й значно покращити продуктивність роботи. Коли індивід стає стресостійкою людиною, він не відволікається на сторонній шум під час виконання свого завдання, він здатний знайти вихід із будь-якої ситуації, подолання кризи для нього не є проблемою, а будь-які прояви агресії він пропускає повз вуха.

Підвищення стійкості до стресів не завжди є необхідним. У ході вивчення того, як мозок трансформує інформацію, яка до нього потрапляє, учені дійшли висновку, що є кілька типових поведінкових ліній. Залежно від того, як людина сприймає і переносить негативний вплив, який виявляють стресові ситуації, виокремлюють чотири категорії людей: стресонестійкі, стресотреновані, стресогаальмівні, стресостійкі [11–12].

До першої групи належать люди, які не можуть підлаштовуватися під будь-які зміни в зовнішніх умовах. Будь-яка зміну в житті вони сприймають привід до депресії. Низький рівень стресостійкості є основною причиною надмірного емоційного збудження. Люди з цієї групи не можуть контролювати свої емоції й ухвалювати рішення швидко й чітко. Для них дуже важливо виховати в собі стресостійкість, звернувшись за допомогою до фахівців.

Представники другої категорії спокійно переносять зміни, що поступово протікають. Схильні впадати в депресії при глобальних або різких змінах. Їхнє накопичення досвіду – досить дієвий спосіб навчитися реагувати на стресові ситуації спокійніше.

У третьої категорії особистостей зміни в зовнішньому середовищі не викликають в них гострої реакції. Ці люди готові до змін, які настають раптово. Різкий стрес може зробити їх лідерами розв'язання проблем.

Представникам четвертої категорії тренувати свою стійкість до стресів

практично не потрібно. Стресостійкі люди не схильні до будь-якого виду психологічного руйнування. Вони здатні зберігати свою працездатність за будь-якого форс-мажору. Стресом для них є лише непереборні негаразди.

Давати вихід негативним емоціям дуже важливо для розвитку стресостійкості. Чим більше негативу людина накопичує в собі, тим більше вона схильна до гострого переживання будь-якого, навіть незначного стресу.

Методи, які використовують, щоб позбутися накопиченого негативу: удари по груші (цей метод особливо популярний серед японців), проговорювання вголос того, що накопичилося, у відокремленому місці, а також запис у спеціальному зошиті всього, що кривдник мав сказав, але не зміг.

Щоб підвищити стійкість до стресу, необхідно не лише вміти випускати злість і агресію, а й правильно оцінювати ситуацію. Якщо в минулому ви переживали певний стрес, важливо розвинути здатність усувати сам стрес так само легко, як і усувати емоційні відходи.

Формування стресостійкості допоможе подолати негативні наслідки стресових ситуацій, уберегти себе від дезінтеграції та різноманітних розладів, створити основу для внутрішньої гармонії, високої працездатності, визначити успішність своєї діяльності, а головне – зберегти власне здоров'я.

Релаксація (аутотренінг, медитація, сміхотерапія, кольоротерапія, ароматерапія, йога, спроби творчого самовираження), рекреація (фізкультура, дихальні вправи) і катарсис (спілкування з близькими, домашніми тваринами, мистецтвом). Це три основні модальності психічного, фізичного та духовного здоров'я.

Сучасна наука також пропонує низку методів підвищення стресостійкості:

- соціально-психологічні ресурси (позитивне соціальне оточення);
- особиста психоосвіта та психологічна культура;
- особистісні ресурси (позитивна готовність до подолання стресу, сила Я-концепції, самоповага, емоційні та спонтанні якості, позитивність і раціональність мислення, здоров'я і ставлення до нього як до самоцінності);
- інформаційні та інструментальні ресурси (наприклад, здатність контролювати ситуації, уміння адаптуватися, інтерактивні навички змінювати себе та своє оточення);
- матеріальні ресурси (стабільність винагород, рівень матеріального доходу, безпека життя);
- характер стресових ситуацій та способи їх подолання.

Таким чином, здоров'я можна зберегти і зміцнити лише зусиллями над собою, звичками самодисципліни і самоконтролю. Корисно розробити власну програму управління здоров'ям і стресом.

Формування стресостійкості – процес поступовий і суто індивідуальний. У ході злагодженої роботи людини та психолога виробляються механізми, які можуть допомагати в подоланні стресових ситуацій без шкоди для здоров'я і внутрішньої гармонії. Фахівець визначить стан пацієнта і підкаже, як можна досягти рівноваги та стійкості: в активних заняттях спортом, у медитативних практиках чи в одному з багатьох напрямів гармонізації свого душевного стану.

Якщо людина не вміє протистояти стресам, то стає дратівливою. У неї виникає нервово виснаження. Якщо розвивати свою стійкість до стресів, цих проблем можна уникнути.

Метою експериментального дослідження за визначеною темою було з'ясування рівня стресостійкості у здобувачів вищої освіти віком 18–21 рік, які перебувають у різних місцях України та за кордоном. Опитування здобувачів вищої освіти здійснювали за методикою визначення стресостійкості й соціальної адаптації (автори Д. Холмс, К. Раге). За результатами експериментальних досліджень американські вчені Д. Холмс і К. Раге дійшли висновку, що вплив стресу на людину залежить не тільки від індивідуальних особливостей людини, а й від частоти та інтенсивності впливу самого стресора. Для вимірювання стресового навантаження на людину дослідники створили шкалу, яка присвоює певну кількість балів важливим життєвим подіям відповідно до ступеня їх стресогенності.

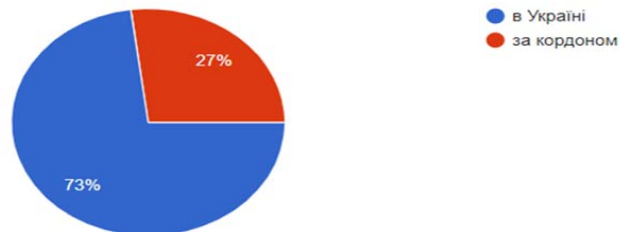
Опитування студентів різних закладів вищої освіти (220 осіб 1–5 курсів) ми здійснювали з використанням Google-форми (<https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSf7kruipRpMnEW3MzPIFF8sHTHpHP-sEOriy68mhtIELoQnZA/viewform>). Анкета складалася з 43 питань щодо зміни умов життя, місця проживання, навчання і роботи.

Проведене анкетування уможливило визначити, які саме життєві події більш за все вплинули на рівень стресостійкості.

Результати дослідження засвідчили, що більшість опитаних, а саме 162 особи (73 %), наразі проживають в Україні, а 60 осіб (27 %) за кордоном (рис. 1).

Вкажіть Ваше місцезнаходження на теперішній момент:

Рис. 1. Результати опитування здобувачів освіти щодо місця перебування

Проведене опитування показало, що однією з найбільш впливових життєвих подій була зміна умов життя для 152 респондентів (рис. 2).

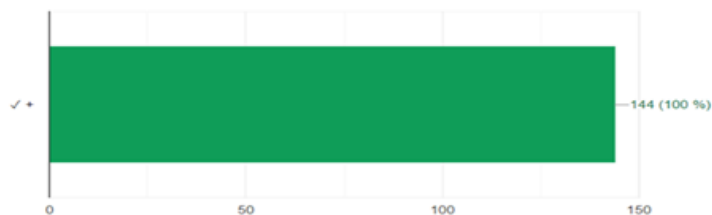
Зміна умов життя

Рис. 2. Результати опитування здобувачів освіти щодо місця перебування

Опитування також продемонструвало, що місце проживання змінили 144 особи, а це 66 %. Зміна місця проживання завжди була складним кроком, але в наш непередбачуваний час багато людей змінили місце проживання не через свої мрії або наміри, а через військові дії в країні. Людям цей крок дався нелегко, що негативно вплинуло на загальний психоемоційний стан, адже втрата рідної домівки – це завжди великий стрес (рис. 3).

Зміна місця проживання

Рис. 3. Результати опитування здобувачів освіти щодо місця перебування

Вагомою життєвою подією була зміна фінансового стану, бо більшість респондентів, а саме 127 осіб, відповіли, що зіткнулися з цим (рис. 4).

Зміни фінансового становища

Рис. 4. Результати опитування здобувачів освіти щодо фінансового стану

Щодо відмови від індивідуальних звичок і зміни стереотипів поведінки 124 особи відповіли, що пройшли через це. Отже, відповіді свідчать про наявність стресу в житті цих людей і відповідно про його вплив на психічне здоров'я (рис. 5).

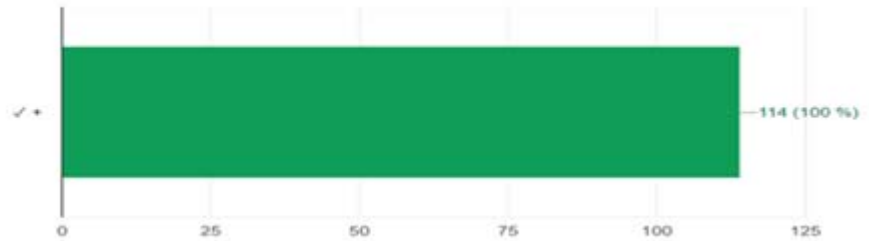
Відмова від якихось індивідуальних звичок, зміна стереотипів поведінки

Рис. 5 Результати опитування здобувачів освіти щодо змін у побуті

Важливою життєвою подією для 114 респондентів стала зміна соціальної активності (рис. 6). Дослідження показують, що підтримка активного суспільного життя корисна для нашого розуму, тіла і навіть загального добробуту, а високий рівень стресу передбачає зниження соціальної активності.

Зміна соціальної активності

Рис. 6. Результати опитування здобувачів освіти щодо соціальної активності

Наступні питання стосувалися родинних зв'язків, а саме зміни в кількості членів сім'ї, які живуть разом, або зміну частоти зустрічей з іншими членами родини (107 респондентів відповіли, що пройшли через це) і смерть близького члена сім'ї (48 респондентів відповіли, що пройшли через це) (рис. 7–8).

Зміна кількості членів сім'ї, які живуть разом, зміна характеру чи частоти зустрічей з іншими членами родини

Рис. 7. Результати опитування здобувачів освіти щодо спілкування з членами родини

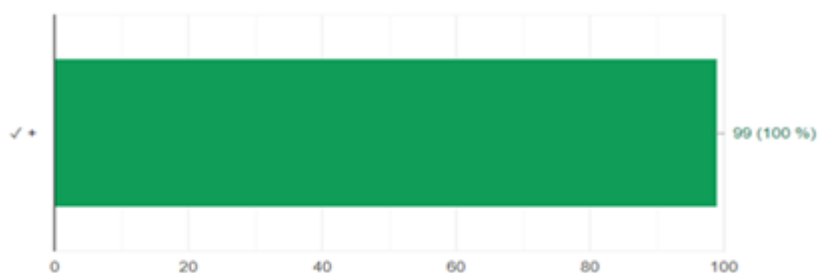
Смерть близького члена сім'ї

Рис. 8. Результати опитування здобувачів освіти щодо втрати близьких людей

Ще однією важливою подією для 99 респондентів був початок чи закінчення навчання в освітньому закладі, а для 68 опитуваних – ситуація травми чи хвороби (рис. 9–10).

Початок чи закінчення навчання в освітньому закладі

Рис. 9. Результати опитування здобувачів освіти щодо зміни освітнього закладу

Травма чи хвороба

Рис. 10. Результати опитування здобувачів освіти щодо стану здоров'я

Не менш вагомою стала зміна професійної орієнтації та зміна місця роботи для 64 опитуваних, а також роз'їзд подружжя без оформлення розлучення або розрив взаємин із партнером для 30 респондентів (рис. 11–12).

Зміни професійної орієнтації, зміна місця роботи

Рис. 11. Результати опитування здобувачів освіти щодо роботи

Роз'їзд подружжя (без оформлення розлучення), розрив взаємин з партнером

Рис. 12. Результати опитування здобувачів освіти щодо особистих стосунків

За результатами дослідження ми визначили, що тільки 88 респондентів із 220 набрали до 200 балів, що є високим рівнем стресостійкості; у 109 респондентів рівень стресової навантаженості межовий (200–400), 24 респонденти набрали до 600 балів, що свідчить про низький рівень стресостійкості, а отже, 90 % вірогідності виникнення захворювання (оскільки переживання стресів такої інтенсивності часто призводить до нервового виснаження, вигорання).

Зважаючи на проведене опитування та аналіз отриманих результатів щодо рівня стресостійкості, можна стверджувати, що більшість опитуваних респондентів пережили такі події, як: зміна умов життя; зміна фінансового становища й місця роботи, смерть близького члена сім'ї, зміна місця проживання, зміна соціальної активності. Кожна з цих життєвих подій має високий ступінь стресогенності. Відповідно, респондентам може загрожувати реальна небезпека – синдром вигорання чи психосоматичне захворювання, оскільки переживання стресів такої інтенсивності часто призводить до

нервового виснаження. Крім того, це опитування показало, що низький рівень стресостійкості мають 133 особи, незважаючи на місце їхнього перебування – в Україні чи за кордоном. Задля уникнення цього необхідно терміново вжити заходів, щоб подолати стрес.

Вивчення та аналіз проблеми стресостійкості, дозволило нам дійти висновків, що управління стресом може бути внутрішнім ресурсом для самопомоги і самопідтримки в умовах війни, а саме: навичка піклуватися про самого себе, саморозуміння і самоприйняття себе як цілісної особистості, як із позитивними, так і з негативними рисами.

Сьогодні кожному українцеві необхідно розвивати стійкість до невизначеності, адже життя триває навіть в умовах невизначеності, а проведене опитування здобувачів закладів вищої освіти засвідчило, що допомога потрібна і їм, незважаючи на те, де саме вони перебувають – в Україні чи за кордоном.

Стресостійкість (резильєнтність, психологічна пружність) – це здатність людини впоратися зі складними життєвими подіями та відновлюватися після труднощів чи стресу. Це те, що дає психологічну силу втриматися проти викликів, які неминуче трапляються з нами. Резильєнтність, наче парасолька, яка тримає нас більш-менш сухими під час дощу, у той час, як ми продовжуємо йти вулицею.

Завдяки аналізу наукових джерел із досліджуваної теми, ми знаємо, що деякі люди народжуються із природною системою «навігації» негараздами: вони здатні довше зберігати спокій і ясність мислення під час зіткнення зі стресом. Проте її також можна розвинути, адже, на думку експертів, люди можуть засвоїти та виробити навички, які допоможуть краще долати труднощі. Оскільки резильєнс – це процес ефективного подолання негараздів, то найцікавіше і найцінніше в ньому те, що він не визначається тільки рисами особистості, а включає нашу увагу, мислення і поведінку, тому бути більш стійким до труднощів може навчитися кожен.

Ось кілька чинників, які впливають на резильєнтність:

- доброзичливе ставлення до себе та своїх здібностей;
- здатність складати реалістичні плани й утілювати їх;
- розвиток комунікативних навичок, зокрема асертивності (це вміння у ввічливий та доброзичливий спосіб відстояти себе, виразити свої почуття та думки, не ображаючи інших людей і не знецінюючи їх);
- плекання цінностей і планування життя згідно з ними;
- розвиток власної «системи підтримки»: змістовних і глибоких стосунків із близькими людьми, з природою, з Богом, а також зі собою;
- плекання надії;

– розвиток здатності розв’язувати проблеми.

Також є кілька ключових аспектів розвитку резильєнтності: налагодження добрих і змістовних стосунків, можливість складати плани на майбутнє (коротко- чи довгострокові) та розв’язувати проблеми (нехай крок за кроком, у своєму темпі, проте не уникати їх і не накопичувати), можливість справлятися зі складними емоціями (зокрема, завдяки практиці майндфулнес) та ефективні навички спілкування (за потреби, розв’язання конфліктів, відновлення стосунків).

Уважаємо за доцільне розробити програму з вироблення стресостійкості у здобувачів вищої освіти. Актуальність цієї програми зумовлена потребою формування у студентів резильєнтності як здатності чинити опір стресам і виявляти психічну стійкість в умовах воєнного стану.

Мета програми «Дерево сили» – формування стресостійкості здобувачів вищої освіти в умовах війни, збереження їхнього фізичного та психічного здоров’я, успішного виходу зі стану невизначеності, незахищеності, пригнічення, депресії.

Завдання програми:

- ознайомити студентів зі стресостійкістю;
- виявити засоби допомоги собі, близьким та оточенню у складний час;
- розвинути у здобувачів освіти навички самопідтримки, здатності повертати собі сили;
- сформувати навички планування, коли в житті повна невизначеність та немає опори;
- підвищити рівень стресостійкості через ознайомлення учасників зі способами саморегуляції емоційних станів у стресових ситуаціях, а також упевненості у собі та власних можливостях;
- повернути здатність радіти та мотивувати, рухатися вперед.

Час реалізації програми «Дерево сили»: 10 годин (протягом 5 тижнів).
Тривалість одного корекційно-розвиткового заняття – 2 академічні години.

Пріоритетні принципи відбору і структурування матеріалу:

- диференціація та індивідуалізація навчання;
- логічність і системність викладу матеріалу;
- повнота і завершеність змістових ліній.

Методи та форми навчання:

- лекційні заняття: передбачають попередню підготовку, пов’язану з осмисленням заявлених проблем і розглядом актуальних питань;
- практичні завдання: уможливають самодіагностику і актуалізацію проблеми з метою активізації дії щодо її подолання.

Очікувані результати після проходження програми: оволоділи навичками саморегуляції свого емоційного стану та самопомоги, допомоги близьким й оточенню у складний час; уміють знаходити внутрішні ресурси для підвищення впевненості у собі; розвинули навички впевненої поведінки; мають установку на досягнення емоційної стабільності, власної професійної реалізації та особистісного зростання; ухвалювати рішення в умовах невизначеності, беручи на себе відповідальність; проводити рефлексію ситуації, використовуючи наявні знання.

Форма роботи: індивідуальна або групова (тренінгова), залежно від бажання учасників.

Кількість учасників в одній групі: 8–10 осіб.

Механізм оцінювання результатів:

а) діагностика рівня стресостійкості;

б) володіння поняттями:

– розкриття змісту понять;

– установлення взаємозв'язків між поняттями;

– практичне застосування понять;

в) перевірка навичок:

– виконання комплексу дій, що становлять стресостійкість;

– самоаналіз результатів виконання подібних дій;

– характеристика умов застосування певних знань і умінь.

Розподіл годин за темами курсу та видами занять й навчально-тематичний план розробленої нами програми «Дерево сили» наведений у таблицях 1 і 2.

Таблиця 1

Навчально-тематичний план програми «Дерево сили»

№	Тема	Кількість годин лекцій/практик	
1	Проживання складних емоцій	1 (45 хв.)	1 (45 хв.)
2	Моделі стресостійкості з погляду науки	1 (45 хв.)	1 (45 хв.)
3	Техніки для заспокоєння та зниження тривоги	1 (45 хв.)	1 (45 хв.)
4	Важливість будування планів навіть в умовах невизначеності	1 (45 хв.)	1 (45 хв.)
5	Пошук «сенсу життя»	1 (45 хв.)	1 (45 хв.)
Усього		5 годин	5 годин

Таблиця 2
Навчально-тематичний план програми

№	Найменування розділу, теми заняття	К-ть год.	Форма заняття	Зміст заходу	Індивідуальні завдання
1	Проживання складних емоцій	1	Лекція, практичні завдання	<p>1. Як ми можемо застосовувати науку щастя у кризові періоди?</p> <p>2. Як проживати складні емоції?</p> <p>3. Які рівні відновлення нам потрібні, щоб повернути собі сили?</p> <p>4. Люди, що віддають, беруть та обмінюють: як визначити свій тип та знайти баланс.</p>	<p>Напишіть про найскладніший досвід у своєму житті, із далекого або минулого або недавнього, приділіть написанню від 2 до 20 хвилин; пишіть про свої емоції, відчуття, пережитий досвід. Повторюйте цю вправу 4 дні поспіль та споглядайте за своїми почуттями.</p>
		1	Лекція, практичні завдання	<p>1. Визначення щастя.</p> <p>2. П'ять елементів, із яких складається благополуччя.</p> <p>3. Чому гнатися за щастям означає віддалятися від нього?</p> <p>4. Погляд на поразки та невдачі.</p>	<p>Додайте фізичну активність, хоча б 30 хвилин, 3 рази на тиждень.</p>
2	Моделі резильєнтності і з погляду науки	1	Лекція, практичні завдання	<p>1. Дві моделі резильєнтності з погляду науки.</p> <p>2. Обґрунтований оптимізм, який потрібен нам у</p>	<p>Коли ви переживаєте складні емоції або маєте складні думки, використовуйте</p>

				найскладніших обставинах. 3. П'ять ознак посттравматичного зростання. 4. Чому нам потрібна ментальна й емоційна гнучкість? 5. Як ми можемо підтримати себе в умовах постійного стресу.	техніку «сполучника ”і“», описану у відео.
		1	Лекція, практичні завдання	1. Чи можна бути щасливим, переживши втрату: кроки до резильєнтності. 2. Як почати знову рухатись вперед у складних обставинах? 3. Що є найважливішим у любові до себе?	Прокидаючись кожного ранку, 21 день поспіль, запитуйте себе про таке: яку одну річ я можу зробити сьогодні, щоб посилити себе, надихнути або заспокоїти? І виконуйте цю дію.
3	Техніки для заспокоєння та зниження тривоги	1	Лекція, практичні завдання	1. Інструкція до техніки дихання. 2. Інструкція до технік управління образами. 3. Техніка м'якого дихання животом. 4. Техніка управління образами для сканування тіла. 5. Техніка управління образами «Безпечне місце».	Перегляд відео на тему «Реакції на стресові чинники»
		1	Лекція, практичні	1. Стадії вигорання – як розпізнати, на	Вправа «Позитивне

			завдання	якій ти. 2. Як виходити з вигорання. 3. Як досягти порозуміння з іншими людьми.	мислення»
4	Важливість будування планів навіть в умовах невизначеності	1	Лекція, практичні завдання	1. Які звички можуть підтримати нас у найважчі часи? 2. Чому важливо будувати плани навіть в умовах невизначеності? 3. Що робити, якщо ти не знаєш, чого хочеш? 4. Проживання емоцій та техніка «Хоопонопоно». 5. Підхід до планування, що допомагає досягати цілей.	Виконувати техніку «18 хвилин» для планування своїх справ щодня протягом тижня.
5	Пошук «сенсу життя»	1	Лекція, практичні завдання	1. Що таке «сенси в житті» і чому ми його шукаємо? 2. Три складники сенсу. 3. Як відчуття сенсу може допомогти пережити тяжкі життя? 4. Що ми можемо робити, щоб віднайти це відчуття, якщо втратили його? 5. Чому, перш ніж відновитися, потрібно відчути свій біль? 6. Чи можуть складні події	Знайдіть когось у своєму житті та запитайте його, що робить їх життя значущим Завдання: написати короткий звіт за матеріалами тижня за схемою «ІАМ» I Interesting: що було найцікавішим. A Applicable: як інформація, яку ви

			<p>змінити наш сенс у житті?</p> <p>7. Чому наші пошуки сенсу часто неуспішні?</p> <p>8. У чому відмінність «сенсу життя» і «сенсом у житті».</p> <p>9. Досвід переживання тяжкої втрати.</p> <p>10. Складники посттравматичного зростання.</p> <p>11. Як пройти шлях від горя до відчуття щастя та вдячності.</p> <p>12. Щоденні звички, які допомагають підтримувати високий рівень енергії та хороший внутрішній стан.</p> <p>13. Зростання після втрати.</p> <p>14. Вибір: залишатись жертвою чи змінювати щось.</p> <p>15. Ставлення до поразок як до досвіду.</p>	<p>отримали, стосується вашого життя; чи ви вже робите це чи збираєтеся додати у своє життя.</p> <p>М Meaningful:</p> <p>чому ця інформація важлива; що було найважливішим особисто для вас.</p> <p>Вправа «Я в майбутньому»</p> <p>Вправа «Дерево сили» (на саморегуляцію)</p>
--	--	--	---	--

Висновки

Світ стрімко змінювався протягом останніх кількох десятиліть і продовжує змінюватися сьогодні. Прискорення ритму життя в поєднанні з нестабільністю та змінами в зовнішньому середовищі дає підстави стверджувати, що сьогодні ми живемо у світі VUCA (аббревіатура від англ. Volatility, Uncertainty, Complexity and Ambiguity – нестабільність, невизначеність, складність і неоднозначність). З огляду на це стає зрозумілим, що розвиток стресостійкості є особливо важливим у нинішніх умовах.

Узагальнюючи результати теоретичного аналізу, ми визначаємо стресостійкість як властивість особистості, що окреслюється можливістю протидіяти в стресових ситуаціях. Управління стресом може бути внутрішнім ресурсом для самопомоги і самопідтримки в умовах війни, а саме: навичка піклуватися про самого себе, саморозуміння і самоприйняття себе як цілісної особистості і з позитивними, і з негативними рисами.

У зв'язку з цим особливо важливо в таких емоційно складних ситуаціях, пов'язаних із війною, переживати всі негативні емоції (страх, злість, біль, агресію, розпач та ін.), говорити про свої неприємні почуття, виділяти час на проживання (переживання) болю у зв'язку із втратою, віднаходити сенси у своїй вірі в себе і майбутнє та позитивні моменти в складних ситуаціях (новий досвід, висновки, підтримка інших, героїчні вчинки і надлюдські можливості).

Люди з високим рівнем стресостійкості можуть ефективно долати розумові, емоційні, спонтанні та психологічні навантаження без шкоди для психофізіологічного здоров'я, навіть у непередбачуваних, нестандартних та екстремальних ситуаціях, а також виконувати необхідну роботу на високому функціональному рівні, зберігаючи при цьому ефективну працездатність і здоров'я.

Проведене опитування здобувачів вищої освіти віком 18–21 рік (220 осіб 1–5 курсів) за методикою Д. Холмса і К. Раге показало: лише 88 респондентів із 220 набрали до 200 балів, що є свідченням високого рівня стресостійкості; у 109 респондентів рівень стресової завантаженості межовий (200–400), 24 респонденти набрали до 600 балів, що вказує на низький рівень стресостійкості. Це означає 90 % вірогідність виникнення якогось захворювання (оскільки переживання стресів такої інтенсивності часто призводить до нервового виснаження, вигорання).

Отримані результати уможливають висновок про те, що війна вплинула на психологічну стійкість здобувачів освіти. Тяжкість стресу і його частота зросли з настанням війни, рівень стресостійкості знизився. То ж з'явилася необхідність у формуванні стресостійкості здобувачів вищої освіти під час війни. Тому ми розробили і впровадили в роботу психологічної служби ХНУМГ ім. О. М. Бекетова програму заходів щодо підвищення рівня стресостійкості здобувачів вищої освіти. Реалізація цієї програми, на нашу думку, посприє підвищенню рівня стресостійкості студентів.

Перспективою подальших досліджень є дослідження рівня стресостійкості у здобувачів освіти після проходження програми «Дерево сили», а також вивчення методологічних і прикладних розробок для формування високого рівня стійкості особистості до несприятливих

стресових факторів.

Сьогодні кожному українцеві необхідно розвивати стійкість до невизначеності: набувати здатності до самовдосконалення, самоконтролю та саморегуляції, адже життя триває навіть в умовах невизначеності. Завдяки цим властивостям, людина перебуватиме в стані рівноваги й оптимально адаптуватиметься до непередбачуваних подій та екстремальних умов діяльності з помірними психічними й фізичними втратами.

Список використаної літератури

- 1. Вплив** хронічного стресу на здоров'я людини [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://suspilne.media/2033-vplivhronicnogo-stresu-na-zdorova-ludini/>.
- 2. Жигайло Н.,** Харко Н. Онлайн-освіта: вимушена самоізоляція чи система отримання знань студентами закладів вищої освіти. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2021. Вип. 8. С. 36–49.
- 3. Жигайло Н. І.** Психологія духовного становлення особистості майбутнього фахівця: монографія. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 336 с.
- 4. Когут О. О.** Матриця розвитку стресостійкості особистості. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»*. Острог: Видавництво НУОА, 2021. Вип. 12. С. 108–113.
- 5. Корольчук В. М.** Психологія стресостійкості особистості. Київ, 2009. 511 с.
- 6. Кравцов Д. Р.** Поняття стресу та психологічної стійкості в межах різних теоретичних підходів. *Габітус*. 2020. Вип. 18(1). С. 112–116.
- 7. Крайнюк В. М.** Механізми формування стресостійкості особистості. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*; За ред. С. Д. Максименка. 2004. Т. 6. Вип. 7. С. 155–162.
- 8. Крайнюк В. М.** Психологія стресостійкості особистості: монографія. Київ: Ніка-Центр, 2007. 432 с.
- 9. Кудінова М. С.** Теоретичні підходи до визначення сутності поняття «стресостійкість». *Молодий вчений*. 2019. № 3 (1). С. 137–143.
- 10. Максименко С. Д.** Генеза здійснення особистості: монографія. Київ: КММ, 2006. 255 с.
- 11. Максименко С. Д.** Психологія особистості: підручник. Київ: КММ, 2007. 296 с.
- 12. Психологія** стресостійкості студентської молоді; За заг. ред. В. Шмаргуна. Київ: Видавничий центр НУБіП України, 2018. 198 с.
- 13. Ришко Г. М.** Основні концептуальні теорії та підходи до вивчення феномена стресостійкості особистості [Електронний ресурс]. *Проблеми сучасної психології*. 2013. Вип. 22. С. 493–510. Режим доступу: **Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.** <file:///C:/Users/User/Downloads/159588%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-348647-1-10-20190314.pdf>
- 14. Романюк В. Л.** Стресореактивність і стресостійкість та психічне здоров'я особистості. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Психологія. 2022. Вип. 14. С. 9–15.
- 15. Савчин М. В.** Духовний потенціал людини: монографія. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. 508 с.
- 16. Синишина В. М.** Тренінг як засіб формування стресостійкості рятувальників. *Вісник Національного університету оборони України*. 2014. Вип. 1. С. 298–303.
- 17. Синявський В. В.,** Сергеєнков О. П. Психологічний словник [Електронний ресурс]. Київ: Науковий світ, 2007. Режим доступу: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5980/3/O_Serhieienkova_IL.pdf
- 18. Твердохлєбова Н. Є.** Актуальні питання у сучасній науці [Електронний

ресурс]. Режим доступу: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/download/2147/2148>. **19. Черпіта М. М.** Стресостійкість. *Наукові записки Вінницького національного аграрного університету. Серія: Соціально-гуманітарні науки.* 2013. Вип. 2. С. 202–208. **20. Цимбалюк М.,** Жигайло Н. Формування стресотійкості студентів в умовах війни для правового та євроінтеграційного процесів [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://doi.org/10.30970/PS.2022.spec.17> **21. Юр'єва Н. В.** Використання тренінгу «Мотиваційні ресурси життєстійкості» для підвищення рівня стресостійкості військовослужбовців Національної Гвардії України. *Проблеми екстремальної та кризової психології.* 2015. Вип. 17. С. 319–329. **22. Selye H.** Stress of My Life: A Scientist's Memoirs. New York: Van Nostrand Reinhold Company, 1979.

ФОРМУВАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ПОЗИЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ У СТУДЕНТІВ ПРИФРОНТОВОГО МЕГАПОЛІСА

Алла Крохмаль

Українське суспільство, як і будь-яке суспільство, є живим організмом, що увесь час перебуває в розвитку, що переживає певні історичні віхи, які впливають на його економічну, політичну, культурну, освітню сфери й багато інших сфер. Саме ці зміни відбуваються завдяки членам суспільства, що розвиваються й змінюються разом зі суспільством, тобто історичні події впливають на сфери життя суспільства загалом і представників цього соціуму окремо, спонукаючи зміни в суспільстві й вимоги до членків цього суспільства. Саме це можна зараз спостерігати в українському соціумі, науці, освіті, культурі та в багатьох інших сферах.

Однією з основ будь-якого суспільства є система освіти, бо саме вона готує майбутніх спеціалістів, що зможуть задовольнити потреби сучасного суспільства в усіх його сферах. Але говорячи про суспільство, не слід забувати, що однією з ознак здорового суспільства є люди, що відчують себе захищеними й реалізованими в ньому, тобто суспільство й людина є тими матеріями, що впливають одне на одного, оскільки будь-яке суспільство складається з людей. Саме в цьому аспекті система освіти у вищій школі в підготовці майбутніх спеціалістів відіграє важливу роль.

Сучасне українське суспільство переживає складні часи, перебуваючи вже більше року в повномасштабній війні з сусідньою державою, захищаючи свої кордони, своїх людей, свою культуру й своє існування як нації. Звісно, війна, що зараз відбувається, суттєво відрізняється від попередніх війн, що були на території України, від війн, що ведуться в інших країнах, бо незважаючи на те, що війна – це завжди смерть, у кожній країні в різні часи

вона має різне страшне обличчя. Так, і в Україні вона відбувається по-різному: не лише в Україні загалом, але й у різних регіонах. Є регіони, де менше руйнувань, менше обстрілів і відповідно учні та студенти поступово починають працювати в рідних стінах своїх закладів, лише переходячи в бомбосховища під час тривоги. Є регіони, які окуповані і на території яких ведуться активні бої, де, звісно ж, не відбувається навчальний процес і люди з дітьми переїхали в більш безпечні міста України або ж за кордон, щоб мати можливість отримувати освіту й надавати своїм дітям доступ до української освіти, до процесу навчання. А є прифронтові регіони, де живе велика кількість людей, які не виїжджали зовсім, або ж повернулися у свої домівки після того, як в містах стало більш-менш тихо. Це міста з великою кількістю зруйнованого житлового й промислового фонду, зі зруйнованими навчальними закладами, але міста, де є життя. Звісно, в таких містах навчальний процес теж триває, але він організований онлайн, або ж, як у Харкові, для школярів створили метрошколи, де діти, які живуть у місті, мають можливість відвідувати заняття. Але така можливість є лише у школярів, на відміну від студентів закладів вищих освіти, які навчаються онлайн.

Робота присвячена саме формуванню альтернативної позиції професійної реалізації студентів іноземної філології прифронтових міст-мегаполісів, що навчаються онлайн, на прикладі Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова.

Тема є досить актуальною, оскільки проблема українського суспільства – це зберегти молодих спеціалістів у тій сфері, до якої їх готував вищий навчальний заклад. Це питання є важливим особливо в мегаполісах, де попит на спеціалістів досить високий, і їх велика кількість призводить до великої конкуренції на ринку праці. Саме велика кількість спеціалістів вимагає високого професіоналізму самих фахівців, кидаючи цим виклик випускникам щодо розуміння, у якій саме сфері, пов'язаною з їхньою спеціальністю, вони мають намір реалізуватися, що є результатом правильного формування альтернативної позиції професійної реалізації у випускників. Особливо гостро постала ця проблема зараз, коли Україна переживає важкі часи, захищаючи свою незалежність від російської агресії. У прифронтових мегаполісах можна спостерігати, наскільки складно отримати знання студентам, а потім уже, будучи випускниками університетів, влаштуватися на роботу в своєму рідному місті й утриматися на ньому, відповідаючи вимогам професійного середовища і залишаючись конкурентоспроможним.

Зазначимо, що навчальний процес під час війни відбувається згідно з навчальним планом, як це було і до війни. Але, звісно ж, з урахуванням того

факту, що заняття відбуваються онлайн, студенти не завжди мають можливість доєднатися до занять, оскільки один з негативних чинників сьогодення — це перебої з електропостачанням, що є результатами обстрілів енергосистем ворогом. Для таких випадків студентам пропонують виконувати завдання асинхронно і надсилати виконані вирази викладачеві. Але навіть за таких умов освітній процес іде за програмою, і студенти отримують знання з предметів, передбачених освітньою програмою. Кожна дисципліна сприяє формуванню у студентів спеціальності «Іноземна філологія» альтернативної позиції професійної реалізації в різних сферах, пов'язаних з отримуваною спеціальністю.

Формування у студентів альтернативної позиції професійної реалізації є однією з головних проблем освіти не лише під час війни, але й у мирний час. Особливо гостро це стало у прифронтових містах. Війна змусила багатьох людей покинути свої домівки і їхати в більш безпечні міста України чи навіть закордон. Якщо до війни проблема професійної реалізації стосувалася питання, чи залишиться випускник університету у професії і стане там розвиватись, то на сьогоднішній день питання не лише в тому, чи залишиться він у професії, але й чи повернеться він у своє рідне місто й уже тут реалізується як професіонал. Тому це питання є надзвичайно гострим для закладів вищої освіти прифронтових міст-мегаполісів.

Мета роботи – продемонструвати, як можна побудувати навчальний процес в університетах прифронтових мегаполісів, дотримуючись освітньої програми й формуючи у студентів альтернативну позицію професійної реалізації у рідному місті, долучившись до його відновлення як фізичного, так і економічного.

Формування альтернативної позиції професійної реалізації пов'язано з таким поняттям у професійній педагогіці і психології, як професійна самореалізація. Особистість, що знайшла себе в професії, яку вона отримала в університеті завдяки правильному розумінню, у якій саме сфері вона може бути реалізована за своєю спеціальністю, як результат формування альтернативної позиції професійної реалізації, завжди буде намагатись розвиватись як професіонал для того, щоб задовольнити свою потребу професійної реалізації в соціумі. Саме тому професійна самореалізація є результатом правильного формування альтернативної позиції професійної реалізації у студентів протягом навчання в університеті.

Питання професійної самореалізації студентів досліджували такі вчені, як Б. Ананьєв, М. Аргайл, В. Асєєв, Дж. Аткинсон, Л. Божович, О. Бондаренко, Є. Головаха, Г. Костюк, О. Леонтєв, П. Лушин, А. Маслоу, В. Мерлін, Ж. Нюттен, А. Реан, С. Рубінштейн, З. Фройд, Х. Хекхаузен,

В. Чудновський, П. Якобсон, В. Якунін. Але проблема формування альтернативної позиції професійної реалізації на сьогодні недостатньо висвітлене, чим і зумовлена наша робота. Професійна самореалізація є складником професійної реалізації особистості, яка, своєю чергою, є одним зі складових елементів у формуванні альтернативної позиції професійної реалізації. Тому є важливим розкрити всі поняття й елементи, що стосуються поняття «альтернативна позиція професійної реалізації», де ключовими є «особистість» і «професійна реалізація». Професійна реалізація особистості – один із ключових складників у формуванні цілісної особистості, що має здоровий внутрішній психологічний стан у соціумі.

Поняття «особистість» досить широке, і з огляду на це розглядалося і розглядається багатьма філософами й ученими в різних сферах, зокрема: соціології, психології, педагогіки, медицини, юриспруденції. Оскільки розвідка присвячена формуванню альтернативної позиції професійного розвитку студентів, то перш за все необхідно розглянути поняття «особистість» з погляду філософії, педагогіки і психології. У філософській енциклопедії особистість визначають як «аспект внутрішнього світу людини, що характеризується унікальністю і відкритістю; реалізується в самопізнанні та самотворенні людини та об'єктивується в артефактах культури» [16, с. 457]. У психології існує багато понять і розумінь терміа «особистість». С. Рубінштейн зауважував, що особистості властивий такий рівень психічного розвитку, що дозволяє їй свідомо керувати власною поведінкою і діяльністю. У свою чергу К. Роджерсом визначав особистість як її самосвідомість, суб'єктивність і здатність діяти свідомо та відповідально. У педагогіці, як і в психології, багато вчених давали визначення поняттю «особистість», тому звернемося до Українського педагогічного словника, де є загальне формулювання цього поняття. Саме тут особистість – це «конкретна, цілісна людська індивідуальність в єдності її природних і соціальних якостей, ... індивід як суб'єкт соціальної діяльності, властивості якого детерміновані конкретно-історичними умовами життя суспільства» [7, с. 243].

Поняття «професійна самореалізація» так само розглядають багато вчених, зокрема психологи і педагоги, а поняття «професійна реалізація», висвітлюють у контексті професійної компетентності. Професійна компетентність – «це інтегративна характеристика ділових і особистісних якостей фахівця, що відображає рівень знань, умінь, досвіду, достатніх для досягнення мети з певного виду професійної діяльності, а також моральну позицію фахівця» [4, с. 722]. Іншими словами професійна компетентність являє собою наявність можливості особистості успішно виконувати певний

вид професійної діяльності. На думку О. Онопрієнко, існують базові професійні компетентності, як-от: професійно-діяльнісний, комунікативний та особистісний компоненти. До професійно-діялісного належать предметно теоретична компетентність (наявність системи знань із фахових дисциплін і готовність реалізувати їх у професійній діяльності), інформаційно-дослідницька компетенція (уміння знаходити, аналізувати й систематизувати інформацію та, відповідно, готовність удосконалювати власну професійну діяльність через опрацювання і впровадження нової інформації). До комунікативних компонентів належать компетенція професійного спілкування (володіння вербальними й невербальними засобами професійної комунікації), соціокультурна компетенція (уміння ідентифікувати себе із цінностями професійного середовища). Щодо особистісного компонента, то до нього належать рефлексивна (прагнення до досконалості професійної діяльності й адекватна її самооцінка) та творча компетенції (здатність до пошуку оригінальних варіантів розв'язання професійних завдань) [11]. Це уможливорює висновок, що лише за умови правильного вибору професійної сфери особистість може мати більшість професійних компонентів і бажання розвивати й набувати нові компоненти і, відповідно, мати високий рівень професійної компетентності. Саме тому університети мають сприяти розвитку формування альтернативної позиції професійної реалізації студентів, щоб випускники мали можливість не лише ознайомитися зі сферами професійної реалізації, але й бажання набувати й розвивати відповідну професійну компетентність, залишаючись у спеціальності, яку вони здобули в університеті.

Розкриття поняття «формування альтернативної позиції професійної реалізації студентів» безпосередньо пов'язане з поняттям «професійне середовище», оскільки саме професійне середовище є тим середовищем, де студент буде реалізовуватися як професіонал, це той чинник, що стимулюватиме студента обрати сферу, де він захоче не лише реалізовуватися, але й професійно розвиватися і залишатися її активним членом. У цьому аспекті поняття «професійне середовище розглядають як «сукупність (точніше система) об'єктів і відносин, що виникають у результаті професійної діяльності. Професійне середовище – це сукупність предметних і соціальних умов праці. До його характеристик належать об'єкт і предмет праці, цілі і завдання праці, засоби праці, фізичне середовище, соціальне середовище» [10].

Розкриваючи поняття «формування альтернативної позиції професійної реалізації», необхідно чітко розуміти ті поняття, що входять до його визначення.

Термін «альтернатива» досить широкий, тому для розуміння його поняття в психології чи філософії необхідно чітко розуміти його загальне значення. Так, у «Філософському енциклопедичному словнику» альтернативу (від лат. *alter* – один із двох) визначають як «необхідність вибору однієї з двох можливостей, що виключають одна одну» [16, с. 17]. Тобто іншими словами, вибір, який мають студенти в процесі навчання в університеті, це і є альтернатива. Щодо поняття «альтернативна позиція професійної реалізації», це розуміння студентами тих варіантів усіх сфер, де вони можуть реалізуватись як професіонали.

Поняття «позиція особистості» – це ще один складник, що входить у чітке розуміння поняття «формування альтернативної позиції професійної реалізації». З погляду психології та педагогіки можна виокремити внутрішню позицію особистості як «систему спрямованість особистості, її мотивів, потреб і прагнень, які зумовлюють певне ставлення людини до дійсності, до соціального оточення й до самої себе і визначають конкретну лінію її поведінки» [6].

Говорячи про соціальну педагогіку, зауважимо, що існує кілька теорій формування позиції особистості: біологічна теорія, заснована на психоаналітичній теорії Фрейда; біологічно-когнітивна теорія Піаже; теорія наuczіння, що ґрунтується на біхевіоризмі. Біологічна теорія полягає в домінуванні біологічної основи особистості, у її становленні та розвитку. Згідно з біологічно-когнітивною теорією Піаже особистість формується за певною схемою поведінки. За теорією наuczіння поведінка людини є результатом її тренування та наuczіння, а не результатом її емоцій та інтелекту [6].

Нині, коли Україна боронить свої кордони від агресії росії, питання освіти в прифронтових місцях є одним із головних, оскільки не всі студенти мають можливість ходити в університети через проживання на окупованих територіях або за кордоном, з одного боку, та зруйновані навчальні заклади й існування небезпеки бути атакованими ракетами під час навчання, з іншого боку. Саме тому навчальний процес в університетах прифронтових міст відбувається онлайн за чітко визначеним навчальним планом. Харківський університет міського господарства імені О. М. Бекетова не став винятком – усі практичні й лекційні заняття проводяться лише дистанційно. Але незважаючи на це, у процесі навчання формування альтернативної позиції професійної реалізації у студентів спеціальності «Філологія» є одним із пріоритетів у підготовці майбутніх спеціалістів високого рівня. Це мотивує випускників залишатися не лише в країні й рідному місті після закінчення

університету, але й залишитися в професії, розвиваючись і набуваючи в ній професійний досвід, розвиваючись і вдосконалюючись професійно.

Відзначимо, що студенти університету вже звикли працювати онлайн, оскільки ще за кілька років до війни процес навчання в університеті, як і в інших університетах України, перейшов на систему дистанційного навчання через епідемію коронавірусу. Незважаючи на те, що за рік до війни студенти почали відвідувати заняття офлайн, лекції залишались онлайн задля їхньої безпеки і зниження ризику поширення вірусу. Війна змусила студентів університету повернутися до навчання онлайн знову. Але існує одна відмінність, на яку слід звернути увагу, що є в навчальному процесі, під час якого формується альтернативна позиція професійної реалізації студентів. Цією відмінністю є проходження практики. Практики, які проходять студенти на кожному курсі (перекладацькі й педагогічні) відбуваються лише онлайн. На це є кілька причин: по-перше, це безпека тих, хто проводить практику, і тих, хто її проходить; по-друге, це зруйновані заклади освіти, саме тому багато підприємств і навчальних закладів, які є базою проходження практик працюють онлайн; третя причина – це відсутність студентів у місті або навіть у країні. Само тому практика онлайн є варіантом для проведення її взагалі в університетах, розташованих у прифронтових містах, бо саме практика є одним із головних інструментів, що сприяють формуванню альтернативної позиції професійної реалізації студентів, оскільки на практиці у студентів є можливість спробувати себе викладачами чи перекладачами. Це сприяє формуванню розуміння того, у якій сфері вони зможуть реалізуватися як професіонали і досягти успіху. Своєю чергою усвідомлення того, у якій сфері вони можуть бути реалізовані й розуміння своєї значущості в професії зможе спонукати випускників університетів залишитися у своєму місті після отримання диплома.

Метою освітньої програми з підготовки майбутніх іноземних філологів є не лише формування у них знань із предметів, пов'язаних з іноземною філологією, перекладом і викладанням іноземних мов, але й ознайомлення студентів із тими сферами, де вони можуть реалізуватися на заняттях і практиках, включених до переліку предметів, передбачених освітньою програмою.

До переліку дисциплін, що вивчають на цій спеціальності, досить великий і стосується як перекладу, так і викладання іноземних мов, але разом із цим у студентів кожен рік є практика, так само пов'язана з перекладом і викладанням (перекладацькі практики й педагогічні), де вони можуть спробувати себе як професіоналів у різних сферах, пов'язаних з іноземними мовами. Саме такий підхід є головним у забезпеченні формування

альтернативної позиції професійної реалізації фахівців іноземної філології у професійному середовищі сучасного мегаполіса.

Для розкриття теми роботи й досягнення поставленої мети необхідно детально розглянути ключові предмети і практики, що мають студенти-бакалаври й студенти-магістранти спеціальності «Філологія», що навчаються в Харківському національному університеті міського господарства імені О. М. Бекетова.

На першому курсі в першому семестрі у студентів є перший лекційний курс, який викладають англійською мовою, – «Фонетика». Звісно, можна багато сперечатись, чи доцільно викладати лекційний курс на першому курсі англійською мовою. Наша чітка позиція – так. Саме викладання англійською мовою курсу за спеціальністю стало головною відмінністю від інших програм «Філологія» в інших університетах. І цьому є багато пояснень. Передусім студенти мають можливість сприймати інформацію безпосередньо англійською мовою, що спонукає їх аналізувати і синтезувати отримані знання, безпосередньо використовуючи знання англійської мови. Звісно, для студентів першого курсу це не легке завдання – сприймати лекційний курс англійською, але для розуміння матеріалу і якомога чіткого його розуміння, усі лекції мають презентації. Тобто студенти сприймають інформацію не лише на слух, але й вони бачать цю інформацію на слайдах у тезовому варіанті, щоб стимулювало їх не лише просто читати, але й слухати інформацію. Саме занурення в мовленнєве середовище з першого курсу на лекційному курсі – є той аспект, що вже ознайомлює студентів з одним з альтернатив реалізації в їх професії. Наприкінці курсу студенти мають можливість приготувати доповіді, що цікава їм у сфері фонетики. З погляду формування професійного розвитку й альтернативної позиції професійної реалізації, цей вид роботи є більш важливим, ніж може здатися на перший погляд. По-перше, у студентів є можливість більш глибоко зануритися у фонетику англійської мови, по-друге, саме у процесі пошуку теми, потім матеріалу, потім безпосередньої роботи з матеріалом й написання доповіді, створення презентації і, нарешті, презентація результатів своєї наукової роботи аудиторії, формує у студентів розуміння чи є для них цікавою фонетика як наука, який саме напрям у фонетиці їх найбільше цікавить і головне – чи цікаво їм робити наукові дослідження. Це є один з альтернативних варіантів реалізації майбутніх філологів – навчатися далі й реалізовуватись як науковець після отримання освіти. У цьому контексті зауважимо, що ці доповіді не завжди даються легко, бо в багатьох студентів це перший їхній досвід, тому не завжди на першому курсі вони розуміють, що саме їм цікаво в науковому дослідженні з філології. Саме тому протягом

усього навчання в них завжди є можливість спродувати себе в наукових дослідженнях на такому лекційному курсі, як «Теоретична граматики англійської мови», у процесі написання курсових і, звісно ж, під час написання дипломних проєктів.

На другому курсі у студентів-бакалаврів є предмет «Теоретична граматики». Принцип роботи зі студентами на цьому предметі залишається такий самий, як і на курсі з фонетики. Усі студенти працюють синхронно онлайн на лекціях і практичних заняттях, але якщо у студентів немає можливості доєднатися до пари, вони працюють асинхронно й завантажують виконані завдання в Teams. Наприкінці курсу у студентів знову з'являється можливість спробувати себе в науці і підготувати доповідь із будь-якої цікавої для них теми, пов'язаної з граматикою. Цікавий факт, що порівнюючи доповіді цих студентів із доповідями, які вони робили на першому курсі, у багатьох із них можна замітити, наскільки вони «виростили» і з погляду знання мови, і з погляду презентації та впевненості й зацікавленості тим дослідженням, яке вони здійснили. Багато хто з них потім бере ці дослідження за основу для дипломних проєктів. А це є доказом того, що деякі з них можуть обрати шлях у науці, як альтернативу професійної реалізації.

Формування альтернативної позиції професійної реалізації в перекладацькій діяльності у студентів спеціальності філологія формується не лише на заняттях психології, яка є допоміжним чинником, що впливає на успішну реалізацію в перекладацькій діяльності. З-поміж основних знань, які отримують студенти, навчаючись в університеті, належать і знання, пов'язані безпосередньо з іноземними мовами та перекладацькою діяльністю. Одним із таких предметів є медіадискурс. Цю дисципліну студенти вивчають в останньому семестрі першого рівня. Зауважимо, що в підготовці перекладачів медіадискурс – це та сфера професійної діяльності, що недостатньо розвинута в Україні, тому багато випускників факультетів іноземної філології навіть не знали, що вони мають можливість реалізуватися в цій сфері. У нашому сьогоденні медіа займає одну з лідерських позицій у суспільстві, інструмент, що дозволяє керувати суспільством і формувати його думку. У сучасних реаліях війни, у яких перебуває Україна, відзначити, що доступ до медійних продуктів різних країн є надзвичайно важливим й необхідним. Для того, щоб цей продукт з'являвся на українському ринку і був доступним усім членам суспільства, а не лише тим, хто володіє іноземними мовами, цей продукт має бути якісно перекладеним на українську мову. Саме тому, на наш погляд, медіадискурс є важливим предметом у підготовці майбутніх перекладачів і саме тому студенти

Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова, що навчаються на спеціальності «Філологія», вивчать дисципліну «Медіадискурс» відповідно до освітньої програми. У цьому курсі студенти мають можливість ознайомитися з різноманітними продуктами мас-медіа (газети, журнали, радіо, телебачення, фільми, реклама) та, що найважливіше, отримати знання стосовно роботи перекладача в цій сфері. На практичних заняттях студенти розглядають особливості, структуру й види цих медійних продуктів. Наприкінці роботи з кожним продуктом у студентів є проєкт – підготовка перекладу продукту, який вивчали. Студенти не мають практики з медіадискурсу, що виносилася б окремо в навчальному плані, але у них є така можливість на практичних заняттях, зокрема спробувати себе перекладачами в мас-медіа.

Продовженням медіадискурсу є курс аудіовізуального перекладу, який викладають на першому курсі студентам магістрам. Предмет ознайомлює студентів зі ще одним напрямом перекладу, де вони можуть не лише просто залишитися в професії, але й успішно реалізуватися, досягти високих професійних досягнень і стати спеціалістами з високою заробітною платою. Аудіовізуальний переклад – доволі молодий напрям у перекладацькій сфері. Це можна легко пояснити – закордонні фільми й передачі стали доступними українському суспільству відносно недавно, а саме: після розпаду радянського союзу. Особливо гостро це питання постає сьогодні в мегаполісах, куди приходить велика кількість закордонної медійної продукції, яку потрібно перекладати українською мовою. Вивчаючи дисципліну «Аудіовізуальний переклад», студентам-магістрантам ознайомлюються, де саме потрібен аудіовізуальний переклад, для якої саме аудиторії і як саме працювати з різними медійними продуктами.

Зважаючи на те, що студенти не можуть пройти практику з усіх напрямів, де вони можуть спробувати себе як перекладачі чи викладачі, практичні заняття побудовані таким чином, щоб вони мали таку можливість на заняттях. З цією метою на практичних заняттях для закріплення теоретичного матеріалу, який вони отримують на лекціях, студенти навчаються робити аудіовізуальні переклади різних медійних продуктів. Викладачі завжди мають пам'ятати, що будь то учні шкіл чи студенти – це особистості, які мають право вибору. Звісно, має існувати основна програма за якою вони навчаються, але на заняттях можна побудувати роботу так, щоб студенти мали можливість обрати, особливо коли це стосується студентів-магістрантів, які вже більш-менш розуміють, де саме вони б хотіли реалізуватися як професіонали. Саме з цією метою практичні заняття побудовані так, що кожне заняття присвячене аудіовізуальному перекладу

того чи того жанру медійного продукту, а ось який саме, студенти обирають уже за своїм бажання. Що саме маєтсья на увазі? Наприклад, на лекції вивчали теоретичний матеріал, пов'язаний з аудіовізуальним перекладом наукових конференцій, тому наступні два практичні заняття, що будуть до наступної лекції, будуть присвячені безпосередньо тому, як робити аудіовізуальний переклад наукових конференцій, як застосовувати ті чи ті прийоми й підходи в перекладі, ті чи ті психологічні прийоми для роботи з аудиторією, а саме передачею й подачею інформації. Оскільки студенти-магістранти на момент ознайомлення з цим курсом у більшості вже мають пріоритети того, що б було їм цікаво перекладати, або навіть мають уже якийсь досвід у роботі з перекладом, їм пропонують самостійно обрати конференцію, тематика якої їм буде цікава, й підготувати переклад. Результати своєї роботи вони презентують на практичних заняттях, де всі разом після того, як студент продемонстрував його, студенти й викладач обговорюють позитивні моменти і дають зауваження й поради до того, що б можна було зробити по-іншому. Подібна робота є надзвичайно важливою у формуванні альтернативної позиції професійної реалізації фахівців іноземної філології.

Курс аудіовізуального перекладу є важливим для студентів не лише тому, що тут вони ознайомлюються з аудіовізуальним перекладом медійних продуктів, але й на курсі є тема, яка надзвичайно важлива на сьогоднішній день у сучасному українському суспільстві – робота з людьми, що мають вади зору чи слуху, оскільки вони є такими ж членами нашого суспільства, як і всі ми, мають такі самі права, як всі ми, тому в них має бути доступ до всіх сфер життєдіяльності, зокрема й до медійних продуктів. З цієї причини була додана тема інклюзії, де студенти ознайомлюються з тим, як робити переклади для людей із вадами зору чи слуху, оскільки, якщо ми кажемо, що перекладачів, які працюють з аудіовізуальним перекладом не так уже й багато, то перекладачів, що працюють із покликанням на інклюзію в Україні фактично нема. Це та ділянка в сфері перекладу, яка зовсім не розвинута в нас, та альтернатива професійної діяльності, де можуть реалізуватися майбутні перекладачі.

Зазначимо, що оскільки освітня програма за спеціальністю «Філологія» забезпечує студентів можливістю працювати не лише перекладачами, а й викладачами, вони отримують базові знання не лише для роботи з учнями, що є необхідним для педагогічної діяльності, але й знання, необхідні для роботи перекладачами, тобто прийоми для роботи з текстами на кшталт прийомів запам'ятовування текстів, відокремлювання й концентрація на

основній інформації, що допомагає перекладачеві робити якісний і швидкий переклад і так далі.

Студенти, що навчаються на спеціальності «Філологія» в Харківському національному університеті міського господарства імені О. М. Бекетова, отримують диплом, що дає їм право не лише працювати перекладачами, але й викладачами. Таке право їм дають дисципліни, які вони вивчають протягом навчання в університеті, що належать не лише до перекладу, але й до викладання, а саме: педагогіка, методика викладання іноземних мов і педагогічна практика, яку вони проходять на третьому курсі після названих курсів. Педагогічна практика – це одна з можливостей для студентів спробувати себе в ролі викладача. Але ця практика є результатом вивчення предметів, що стосуються безпосередньо викладання. Методика викладання й педагогіка – дисципліни, які надають студентам можливість отримати базові знання про прийоми, методи і підходи у процесі викладання іноземної мови. На заняттях із методики студенти вивчають не лише теоретичний матеріал, але й навчаються розробляти заняття з урахування вікових особливостей учнів, використовуючи різні методи і прийоми. На заняттях із методики можна спостерігати, як деякі студенти, що соромляться презентувати свої розроблені заняття своїм же однокурсникам, поступово починають розкриватись і дедалі більше долучаючись до процесу викладання. Ми можемо спостерігати як студенти, які ніколи не уявляли себе викладачами, створюють заняття, насичені різноманітними завданнями, вправами і з якою зацікавленістю на ці заняття реагують їхні однокурсники. У цей час у студентів формується розуміння однієї з альтернатив професійної реалізації – викладання. Звісно, усе це неможливо без курсу педагогіки і психології, де вони навчаються вибудовувати не лише процес навчання, але й процес виховання молодого покоління з урахуванням вікових і персональних особливостей учнів. Усе це було б неможливо без курсу педагогіки і психології. На наш погляд, ці навички допоможуть майбутнім молодим фахівцям у педагогічній діяльності, якщо вони оберуть саме цю альтернативу професійної реалізації.

Отримані теоретичні знання з цих предметів студенти застосовують практично вже безпосередньо на педагогічній практиці, що проходить на третьому курсі. Деякі студенти пробують себе у викладанні не англійської мови, що є їх першою мовою вивчення, а у викладання другої мови – німецької чи французької, що є підтвердженням того, що вони активно беруть участь у визначенні себе у професійній діяльності в майбутньому, пробуючи себе в різних альтернативних варіантах не лише роботи з іноземними мовами, але й визначенням з якою саме мовою вони б хотіли

працювати в майбутньому. Під час практики студенти не лише проводять заняття, але й навчаються складати психолого-педагогічну характеристику учнів, обираючи з класу, за яким вони закріплені, одного з учнів і спостерігаючи за ним на заняттях, на перервах у спілкуванні з учителями, з однолітками. Саме тому до портфолію, які студент готує по закінченню педагогічної практики входять такі документи, як щоденник відвіданих занять, де вони позначають, як саме їхній керівник-викладач працює з учнями, які застосовує методи і прийоми на заняттях і відзначає свої заняття, які він провів; план залікового заняття, яке провів наприкінці практики; психолого-педагогічна характеристика на одного з учнів; характеристика студента-практиканта від його вчителя-керівника, з яким він працював безпосередньо на практиці. Наприкінці практики обов'язково проводиться засідання, де виступають викладачі, які керували студентами-практикантами, керівники практики з університету та безпосередньо самі студенти, де обговорюються враження від практики, позитивні й негативні моменти, побажання. Зауважимо, що багато студентів розуміють саме під час педагогічної практики, що їхня альтернативна професійна діяльність – це викладання іноземних мов.

Педагогічна практика, що проводиться зі студентами-магістрантами на другому курсі магістратури теж має велике значення у формуванні альтернативної позиції професійної реалізації студентів іноземної філології. Якщо на третьому курсі вони проходили педагогічну практику в технікумах і школах, то навчаючись у магістратурі, вони мають можливість спробувати себе викладачами закладів вищої освіти. Ця практика є надзвичайно важливою не лише для студентів з погляду формування в них альтернативної позиції професійної реалізації, але й для кафедри загалом. Магістранти мають можливість спробувати себе в педагогічній діяльності в роботі зі студентами університету, а кафедра, своєю чергою, знайти молодих спеціалістів і забезпечити їх робочим місцем після отримання диплома, що так само є надзвичайно важливо на сьогоднішній день, оскільки багато викладачів поїхали за кордон і звільнили робочі місця. Зауважимо, що педагогічна практика – це один з улюблених видів діяльності студентів, тому що вони ті, хто ще вчора були студентами-бакалаврами, викладають студентам, що навчаються на бакалавраті. Трапляються випадки, звісно, коли студенти після проходження педагогічної практики на третьому курсі бакалаврату і на другому курсі магістратури розуміють, що вони зовсім не мали бажання працювати зі школярами чи студентами технікумів, але знайшли себе в роботі зі студентами закладів вищої освіти. Або ж навпаки – вони остаточно утверджуються в думці, що готові працювати викладачами,

але тільки зі школярами або студентами технікумів. Були й такі випадки, коли випускниця спеціальності «Філологія» реалізувалася в професії як викладач англійської мови, але в роботі з маленькими дітьми.

Тому педагогічна практика розкриває студентам шляхи в реалізації не просто викладача, а й ще формує у них розуміння, з якими саме віковими групами вони б бажали і могли реалізуватися.

Ще одна практика, на яку слід звернути увагу, це перекладацька практика. Оскільки не всі студенти мають бажання стати викладачами, вони мають можливість спробувати себе в ролі перекладачів. Є певна група студентів, що добре знають іноземні мови, але не бачать себе в ролі викладачів для будь-яких вікових груп. І дуже важливо не прогавити той момент, щоб ознайомити їх із перекладацькою діяльністю на практиці: якщо цей момент пропустити і не ознайомити студентів із цією альтернативною професійною реалізацією, ми можемо взагалі втратити їх як професіоналів, що працюють у сфері іноземних мов. Саме тому наприкінці першого і другого курсу студенти-бакалаври мають проходити перекладацьку практику. Після першого курсу вони ознайомлюються зі структурою муніципальних закладів, оскільки основний напрям, у якому вони можуть працювати як перекладачі за освітньою програмою, це муніципальна сфера. Студенти працюють із письмовим перекладом, перекладаючи документи, що стосуються муніципальних проєктів. Протягом навчання не лише практика й практичні заняття формують у студентів альтернативну позицію професійної реалізації, але й волонтерська робота. Кафедра іноземної філології і перекладу Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова тісно співпрацює з організаціями, що пропонують її студентам роботу з іноземними туристами, переклад конференцій і зустрічей. Це, безумовно, є чудовою нагодою для студентів спробувати себе не лише в письмовому перекладі, який вони роблять на перекладацькій практиці, але й в усному перекладі, формуючи для себе чітке розуміння, чи хочуть вони працювати в сфері перекладу і, якщо так, у якому саме перекладі вони відчують своє покликання й бажання реалізуватись як професіонали. Звісно, не всі студенти пробують себе в усному перекладі, деякі, хто вже чітко розуміє, що вони хотіли б реалізуватися у викладанні іноземної мови, проходять лише перекладацьку практику. Але щодо студентів, що вбачають себе в перекладацькій діяльності, подібні заходи є чудовою можливістю використати свої знання, отримані на заняттях, на практиці і ще раз перевірити, чи готові вони працювати у сфері перекладу. Досвід завідує, що всі студенти, які бажать працювати перекладачами, використовують таку можливість.

Практики, які проходять студенти, мають важливе значення в навчальному процесі не лише тому, що надають студентам можливість застосувати свої теоретичні знання, але й знайомлять потенційних роботодавців з тими студентами, які після закінчення університету можуть зайняти робочі місця в їхніх організаціях. Дуже часто трапляється так, що після практики студентів запрошують у ці організації працювати. Саме так досягається ще одна мета, на яку спрямоване формування альтернативної позиції професійної реалізації студентів прифронтових мегаполісів – стимулювати нашу молодь залишитися в рідному місті, забезпечивши їх робочим місцем, оскільки багато хто з випускників їде з міста не тому, що йде війна, а тому, що не мають місця роботи, де б вони могли реалізуватися. Тому так важливо формувати альтернативну позицію професійної реалізації у студентів прифронтових мегаполісів.

Приклад організації навчального процесу на студентах спеціальності «Філологія» Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова доводить, що навіть під час війни навчальний процес не просто не зупиняється, але й відбувається в повному обсязі. Студенти не лише отримують знання, але й мають можливість застосовувати їх на практиках, що проводяться згідно з навчальним планом. Поєднання практичних занять і практики є важливим інструментом у формуванні альтернативної позиції професійної реалізації у студентів прифронтових мегаполісів, стимулюючи їх не лише залишатися в професії, яку вони здобули в університеті, але й залишатися в країні й у своєму рідному місті. І питання, чи зможемо ми, як викладачі університетів, як працівники освіти, організувати навчальний процес так, щоб сприяти формуванню альтернативної позиції професійної реалізації у студентів прифронтових мегаполісів, і наша молодь, яка є нашим майбутнім, не тільки залишилася в Україні, але й мала можливість реалізуватися тут у своїй професії. Нині ми можемо спостерігати, що, з одного боку, є нестача працівників у будь-якій сфері, оскільки багато хто виїхав з України під час війни й залишили робочі місця, а з іншого боку, є багато випускників університетів, що не бачать себе в тій професії, яку вони отримали. І це спричиняє багато соціальних проблем в Україні. Тому завдання університетів сформувати у студентів розуміння того, де саме вони можуть реалізуватися як професіонали після отримання диплома, ознайомити їх з усіма сферами, де вони можуть бути потрібні, надати їм можливість спробувати себе в цих сферах, щоб вони не лише мали уявлення про те, де потрібна їх професія, але й наскільки вони готові працювати в цій професії, розвиватися й самовдосконалюватися. Саме цим і зумовлена наша робота – показати на прикладі, як має бути організований

навчальний процес у прифронтових мегаполісах, щоб студенти, ще навчаючись в університеті, мали можливість ознайомитися з різними сферами професійної реалізації, пов'язаних зі спеціальністю, і спробувати себе в них. Це допоможе їм зрозуміти своє покликання й залишитися в професії, а нам зберегти нашу молодь у нашій країні й мати працівників, готових до професійного розвитку і самореалізації у своїй професії.

Список використаної літератури

- 1. Алексєєва С.** Концепція підготовки майбутніх дизайнерів до розвитку професійної кар'єри. *Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. Професійна педагогіка: збірник наукових праць*. 2018. Вип. 17. С. 177–181.
- 2. Аніщенко О. В.** Теоретичне і виробниче навчання у професійно-технічних навчальних закладах: короткий термінологічний словник. Київ–Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2012. 103 с.
- 3. Артемова О. І.** Професійна самореалізація особистості в сучасних умовах. *Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації*. 2010. № 1. С. 218–225.
- 4. Ачкасова О. В., Семенченко А. В.** Сучасні методи формування персоналу вітчизняного підприємства. *Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 31 травня – 1 червня 2018 р.)*. Харків, 2018. С. 274–275.
- 5. Базиль Л. О.** Методологія формування кар'єрних орієнтацій і досягнення професійного успіху. Концептуальні засади розвитку освіти дорослих: світовий досвід, українські реалії і перспективи. Київ: Знання України, 2018. 616 с.
- 6. Власова О. І.** Педагогічна психологія: навчальний посібник. Київ: Либідь, 2005. 400 с.
- 7. Гончаренко С.** Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 374 с.
- 8. Демиденко В.** Самореалізація: сутність, становлення, розвиток. *Педагогіка і психологія*. 2004. № 2. С. 32–37.
- 9. Єршова Л.** Науково-експериментальні дослідження як мотиватор розвитку професійної кар'єри. *Науково-методичне забезпечення професійної освіти і навчання: матеріали XII звітної Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 5–19 березня 2018 р.)*. Київ: ІПТОНАПН України, 2018. С. 67–69.
- 10. Мілорадова Н. Е.** Операціональні характеристики професіогенезу правоохоронця. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України*. Харків, 2018. С. 182–186.
- 11. Онопрієнко О. В.** Формування базових професійних компетенцій майбутнього вчителя фізичної культури у процесі вивчення фахових дисциплін: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Черкаси, 2009. 21 с.
- 12. Пилипенко Н. М.** Психологічні особливості самореалізації особистості у умовах професійної кризи. *Соціальна психологія*. 2005. № 3 (11). С. 72–79.
- 13. Планування й розвиток професійної кар'єри учнівської молоді у системі професійно-технічної освіти: навчальний посібник / С. В. Алексєєва, Л. М. Єршова, Д. О. Закатнов, В. Т. Лозовецька, В. Ф. Орлов.** Житомир: Полісся, 2018. 186 с.
- 14. Старинська Н. В.** Адапційний потенціал як чинник професійної самореалізації особистості [Електронний ресурс]. *Вісник Харківського національного університету ім. Г. С. Сковороди: збірник наукових праць*. 2011. Вип. 38. Режим доступу: <http://www.nbuu.gov.ua/portal/Soc-Gum/vkhnprpsyknol/2011-38/index/html>
- 15. Українська мала енциклопедія / Укладач: Є. Онацький.** Буенос-Айрес, 1962. С. 1252–1253.
- 16. Філософський**

енциклопедичний словник. Київ: Абрис, 2002. 742 с. **17. John William Atkinson.** Personality. Motivation and Action: Selected papers (Centennial psychology series). Praeger, 1983. 448 p. **18. The Achievement Motive / McClelland, D. C., Atkinson, J. W., Clark, R. A.** New York: Appleton-Century-Crofts, 1953. 412 p. **19. Heinz Heckhausen.** The Anatomy of achievement motivation. New York: Academic Press, 1967. 236 p. **20. Maslow A.** Theory of human motivation. *Psychological Review*. 1943. 50(4). P. 370–396

ОСОБЛИВОСТІ МОНЕТАРНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ І АТИТЮДІВ МОЛОДОГО МІСТЯНИНА ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

*Оксана Нікітіна,
Альона Приходько*

Не викликає сумнівів той факт, що менталітет українців (особливо молоді) в останні роки принципово змінюється і змінюватиметься від кризи до кризи, які готує нам цивілізоване суспільство. Своєрідним «щепленням» від форс-мажору, випробуванням був час пандемії. Молодь цей період пройшла з легкістю, оскільки питання виживання (збереження здоров'я, порятунк близьких) для них було не настільки актуальним. Війна ж стала своєрідним викликом для молодого покоління, яке, як відомо, є запорукою майбутнього держави. Актуалізувався напрям психології – психологія воєнного часу. Психологія воєнного часу, звісно, потребує серйозного переосмислення власного підходу до життя, власних цінностей, пріоритетів і орієнтирів. То ж одним із викликів для молоді людини під час воєнного стану, особливо містянина, є монетарна поведінка «як конотативний компонент ціннісно-сміслових відношень до грошей», оскільки в будь-якому місті чи навіть мегаполісі проблема ставлення до грошей у кризовий час виявляється актуальною. Тому монетарна спрямованість і грошові атитюди («money attitude») молоді є важливим чинником її реагування на воєнні, політичні, економічні та професійні явища; етапом економічної соціалізації, засобом реалізації у кризовому суспільстві, що визначає перспективи подальшого як професійного, так і особистісного розвитку.

У сучасних відповідних наукових студіях можна виокремити кілька основних тенденцій щодо розгляду психології грошей: питання сутності грошей, їх роль в економічній соціалізації особистості, ставлення до грошей різних соціальних груп (М. Аргайл, Х. Гольдберг, Р. Льюїс, Д. Темплер, Т. Тенг, А. Фернам, Н. Форман, К. Ямаучі, Г. Авер'янова, І. Зубіашвілі, І. Кожевнікова, В. Комаровська, Г. Ложкін, А. Мазаракі, В. Москаленко,

М. Сімків, М. Шкребецька ін.). Заслужують на увагу в контексті нашого дослідження роботи Л. Карамушки, І. Соханя, М. Орап, Н. Савелюк та Я. Кальби.

Так, Л. Карамушка, досліджуючи психологічні особливості ставлення студентської молоді до грошей, зазначає, що «ставлення студентів до грошей є важливим складником економічної соціалізації студентів, ... зумовлене прагненням студентів до отримання фінансово-економічної незалежності від батьків, початком здійснення трудової діяльності (у поєднанні з навчанням), реалізацією первісних форм майбутньої професійної діяльності, вираженою орієнтацією на створення власної сім'ї тощо», а також визначає чинники, які впливають на ставлення студентської молоді до грошей: а) чинники макрорівня (політичний режим країни, соціально-економічні показники розвитку суспільств, соціокультурне середовище тощо); б) чинники мезорівня (тип закладу вищої освіти; політику закладу вищої освіти стосовно підготовки студентів із цього напрямку; склад та особливості функціонування викладацьких і студентських колективів тощо); в) чинники мікрорівня (зовнішні: 1) соціально-демографічні (вік; стать; сімейний стан; склад батьківської сім'ї); 2) соціально-економічні (соціальне походження; майновий статус родини); 3) професійно-організаційні (курс навчання; тип світу; форма оплати навчання) характеристики студентів; внутрішні: 1) особливості мотивації студентів (загальножиттєва і ділова спрямованість; мотивація досягнення); 2) особливості орієнтації студентів на процес праці та на заробляння грошей; в) особливості локус контролю (екстернальний та інтернальний) [4, с. 50–51].

І. Сохань стверджує, що «монетарна поведінка особистості є особливою формою поведінкової її активності, що передбачає користування грошима і зумовлену ставленням до них, монетарними установками та переконаннями, осмисленням символічної та інструментальної природи грошей. В аналізі монетарної поведінки евристично плідним є типологічний підхід, що ґрунтується на дихотомії «накопичення (збереження, утримання, жадібність, скарство) – витрати (марнотратство, надмірне споживання, шопоголізм)», а також розкриває специфіку психологічного благополуччя у студентів з різними типами монетарної поведінки. На думку наковця, «поєднання раціональних монетарних типів «умотивованість на отримання власності для незалежності» та «обережне ставлення до грошей» передбачає найвищий рівень емоційного благополуччя, а за умови поєднання із конструктивним типом «виважене ставлення до грошових витрат» – екзистенційно-діяльнісного благополуччя; раціональні монетарні типи характеризуються високим рівнем Еґо-благополуччя та соціально-

нормативного благополуччя, а збережливоуникаючі типи – гедоністичним благополуччям; поєднання «байдужого ставлення до грошей» із «низькою вмотивованістю на отримання власності» характеризується зниженням емоційного благополуччя» [3, с. 189].

Погоджуємося із позицією науковців (М. Орап, Н. Савелюк та Я. Кальби), які, досліджуючи особливості економічних атиюдів сучасної української молоді на прикладі студентства, наголосили, що «найбільш значущий фактор в економічних атиюдах українського студентства – фактор економічного планування і фінансового оптимізму; саме планування своїх доходів і витрат дає розуміння контролю власного фінансового становища, що підвищує, зрештою, фінансовий оптимізм», який автори розглядають як ставлення людини до прогнозування власного фінансового становища та економічних перспектив, актуалізує ставлення до накопичень і поведінки з грошима, що демонструє взаємний зв'язок: чим більше людина обізнана в економічних питаннях, тим більше в неї оптимізму у плануванні власних економічних стратегій, а відтак – у суб'єктивній оцінці адекватності власних витрат-доходів: і навпаки – підвищення суб'єктивного оцінювання власного економічного благополуччя (поточного і майбутнього) може розглядатися спонукальним чинником орієнтувальної активності у сфері фінансів та економіки» [5, с. 91].

Водночас аналіз наукової літератури свідчить, що, незважаючи на інтерес дослідників до окресленої проблеми, окремі її аспекти залишаються мало вивченими і досить актуальними, зокрема питання монетарної спрямованості й атиюдів у молодого містянина в аспекті кризових явищ, зокрема воєнного стану.

Насамперед конкретизуємо сутність понять «молодий містянин», «воєнний стан», «монетарна спрямованість» і «монетарні атиюди».

Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводять у країні або в окремих її місцевостях у випадку збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності, її територіальній цілісності [7]. Поняття «молодий містянин» розуміємо як особу молодого віку (згідно із законодавством України, до молоді належать громадяни віком від 14 до 35 років), яка є фактично мешканцем міста й ідентифікує себе в полі соціально-економічного та культурно-комунікативного простору.

На основі аналізу загальновідомих дефініцій про спрямованість особистості «монетарну спрямованість особистості» визначаємо як сукупність стійких мотивів, ціннісних орієнтацій, які визначають її монетарну поведінку.

Зазначимо, що поняття «монетарні атиюди» у вітчизняній практиці

ототожнюють з такими поняттями, як «ставлення до грошей», «матеріальні/монетарні цінності», «грошові установки», «монетарні мотиви» та ін. То ж монетарні атитюди розглядаємо як установки, суб'єктивні уявлення, які наявні в особистості щодо грошей, які детермінуються у фінансовій поведінці індивідів.

Спираючись на розробки сучасних дослідників, у яких визначено, що, з одного боку, «новоутворенням студентського віку є формування саморегуляції монетарної поведінки особистості, яка стає суб'єктом економічної діяльності» [3, с. 189], а з іншого боку, що студентству властиво по-різному ставитися до грошей: від дуже позитивного до вкрай негативного вияву, зумовленого цілою низкою як внутрішніх, так і зовнішніх чинників [4], вбачаємо мету нашої роботи в діагностуванні монетарної спрямованості та атитюдів молодого містянина під час воєнного стану.

Серед завдань психодіагностики визначаємо:

- дослідження переважного типу грошових настановлень у молодих містян під час воєнного стану;
- вивчення психологічних особливостей ставлення молодих містян до грошей під час воєнного стану;
- розгляд соціально-психологічних установок молодих містян під час воєнного стану;
- з'ясування своєрідності прояву монетарних атитюдів у молодих містян під час воєнного стану.

Методи дослідження: а) теоретичні: аналіз, осмислення й узагальнення надбань вітчизняних і закордонних дослідників психологічної проблематики ставлення до грошей; б) емпіричні: виявлення переважного типу грошових настановлень у молодих містян під час воєнного стану за модифікованим україномовним варіантом методики А. Фернама «Шкала грошових уявлень і поведінки» (М. Сімків), вивчення психологічних особливостей ставлення молодих містян до грошей під час воєнного стану за анкетною «Моє ставлення до грошей» (Л. Карамушка, О. Паршак), розрізнення соціально-психологічних установок молодих містян під час воєнного стану за «Методикою діагностики соціально-психологічних установок особистості в сфері мотивацій та потреб» (О. Потьомкіна), висвітлення своєрідності прояву монетарних атитюдів у молодих містян під час воєнного стану за опитувальником виміру монетарних атитюдів (Б. і Т. Клонц в адаптації. Д. Баязитової та Т. Лапшової); в) статистичні (описова статистика, визначенням наявності статистично значущих відмінностей за вираженням показників грошових настановлень під час воєнного стану, показників соціально-психологічних установок і показників прояву монетарних

атитюдів між підгрупою респондентів-здобувачів вищої освіти 1 курсу та 2 курсу навчання за U-критерієм Манна-Вітні, а також порівняння відсоткового прояву показників за психологічних особливостей ставлення молодих містян до грошей під час воєнного стану між підгрупою респондентів-здобувачів вищої освіти 1 курсу та 2 курсу навчання з використанням підрахунку критерію ϕ^* – кутове перетворення Фішера).

Дослідження проводили протягом вересня-жовтня 2023 року серед здобувачів вищої освіти спеціальності 053 Психологія ОПП Психологія. Соціально-психологічний супровід у мегаполісі першого (бакалаврського) рівня вищої освіти першого та другого курсів Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова (n=30).

У діагностуванні взяли участь 97 % дівчат та 3 % юнаків. 3 % опитаним виповнилось 16 років, 40 % – 17 років, ще 40 % – 18 років, а 17 % – 19 років. З них 67 % – першокурсники, 33 % навчаються на другому курсі.

За допомогою адаптованого й модифікованого М. Симків українського варіанта методики А. Фернама «Шкала грошових уявлень і поведінки» [1] визначили особливості прояву грошових настановлень особистості молодого містянина.

За результатами діагностування виділили прояви за чотирма шкалами: «Грошова одержимість», «Влада», «Економність», «Неадекватна поведінка з грошима», які відобразили різноманітність ставлення молодого містянина до грошей під час воєнного стану.

Після діагностування підраховували суму сирих балів, які набрали респонденти за кожною шкалою.

Кількість балів відповідала обраному варіантові відповіді (від 1 до 5). Після цього за допомогою поданої М. Симків таблиці сирі бали перевели у стандартизовані T-бали (стени). Отримані результати за вибіркою наведені у таблиці 1.

Таблиця 1
Виявлення переважного типу грошових настановлень
серед молодих містян

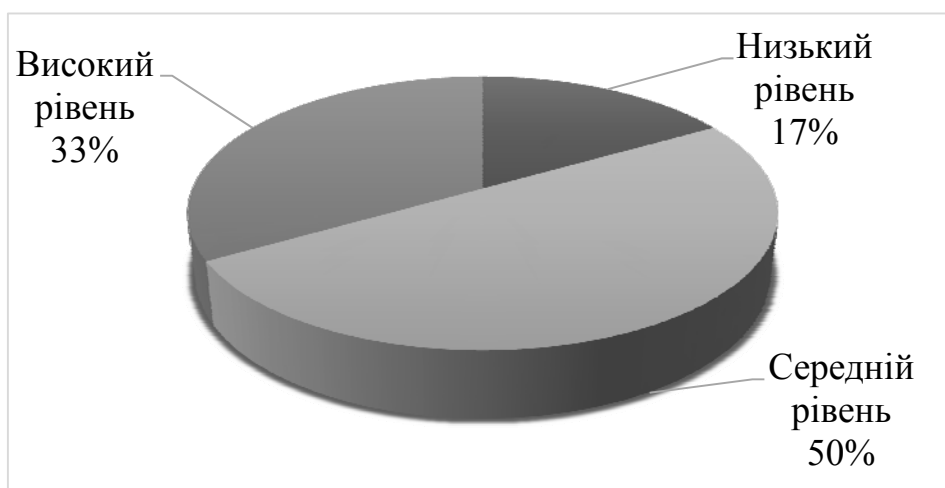
Шкала	Середнє значення	Станд. відх.
«Грошова одержимість»	5,87	2,00
«Влада (сила)»	4,77	1,79
«Економність»	5,33	1,86
«Неадекватна поведінка з грошима»	4,63	1,81

Найбільший прояв у групі респондентів отримали за шкалою «Грошова одержимість». За середнім значенням визначаємо середньо-високий прояв

відчуття потреби у грошах і готовність на будь-які дії в межах закону заради їхнього примноження.

У молодих містян відзначається тенденція до хвилювання за своє фінансове становище та збільшене фантазування про те, що можна придбати за гроші, а також схильність до прояву думок, що гроші – це майже єдине, на що можна розраховувати, і вони можуть розв'язати всі їхні проблеми. Найяскравіше це діагностується у 33 % опитаних молодих містян (рис. 1).

Натомість 17 % респондентів вважають, що не варто постійно думати про гроші і хвилюватися за своє фінансове становище. На думку цих молодих містян, гроші не постають тим єдиним, на що можна розраховувати. Гроші не розв'язують усіх проблем. То ж ці молоді містяни не почуваються нижчими за людей, у яких грошей більше, ніж у них.

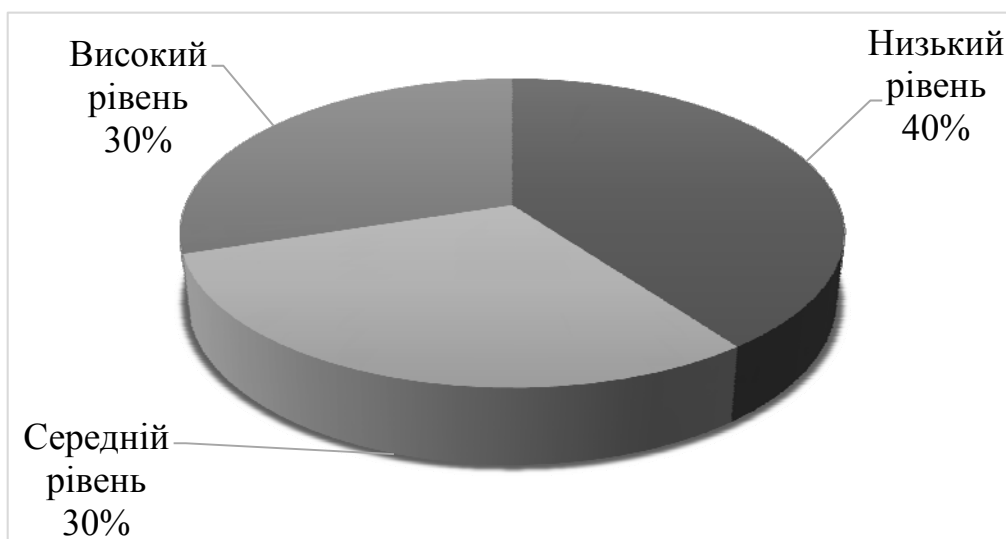
Рис. 1. Розподіл досліджуваних (у %) за результатами (за шкалою «Грошова одержимість»)

Для вибірки досліджуваних прояв тенденції до економності на середньо-низькому рівні. Найяскравіше економність діагностується у 30 % опитаних молодих містян (рис. 2). Це вказує на те, що вони завжди намагаються економити гроші, а також відчувають гордощі щодо цих умінь.

Такі люди часто обмежують себе у покупках, прагнуть купувати речі довготривалого використання. Ці молоді містяни завжди думають про ціну, відчувають потребу сперечатися стосовно ціни тощо. Їх вирізняє те, що вони не вважають за потрібне говорити про власні доходи. При цьому знають точно, скільки в них грошей на рахунках і вчасно сплачують усе необхідне, щоб уникнути штрафів.

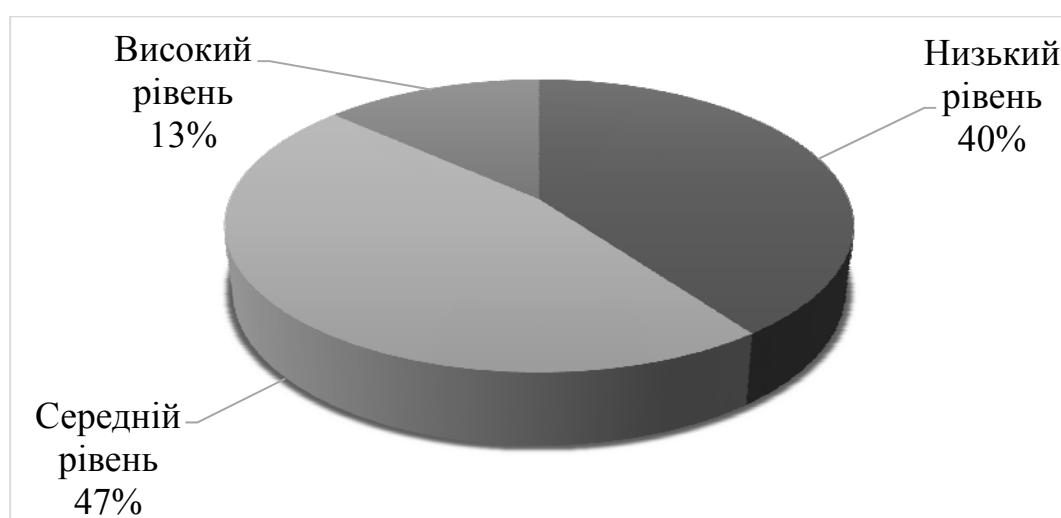
Водночас 40 % опитаних молодих містян не проявляють тенденції до економії та накопичування грошей.

Вони не знають, скільки грошей на їхніх рахунках, проте не приховують свої доходи від близьких і друзів.

Рис. 2. Розподіл досліджуваних (у %) за результатами (за шкалою «Економність»)

За середнім значенням визначаємо, що тенденція до використання грошей для впливу на інших людей у молодих містян перебуває на середньо-низькому рівні. Лише 13 % опитаних молодих містян вважають гроші засобом впливу й досягнення власних цілей (рис. 3). Наприклад, «підкупувати» інших. Вони можуть відчувати гордощі щодо власних фінансових успіхів і не беруть гроші у борг.

Рис. 3. Розподіл досліджуваних (у %) за результатами (за шкалою «Влада (сила)»)

40 % респондентів не схильні до використання грошей як інструмента впливу на інших. Для цих молодих містян гроші не постають предметом гордості. Відповідно ці молоді люди не відчувають, що гроші дають їм перевагу над іншими.

Найменши прояв серед усіх чотирьох шкал за модифікованим українським варіантом методики А. Фернама «Шкала грошових уявлень і поведінки» (М. Сімків) визначаємо за шкалою «Неадекватна поведінка з грошима» (табл.1).

Майже половина респондентів добре контролює своє фінансове становище (рис. 4). Їм притаманні адекватні маніпуляції з грошима, і вони не відчувають провини за якусь покупку.

13 % опитаних можуть купувати непотрібні речі (тому що є знижка або ця річ модна). При цьому можуть відчувати провину, коли витрачають гроші, можуть легше витратитись на інших, ніж на себе. Загалом же погано контролюють свій фінансовий стан і вважають, що не можуть його змінити.

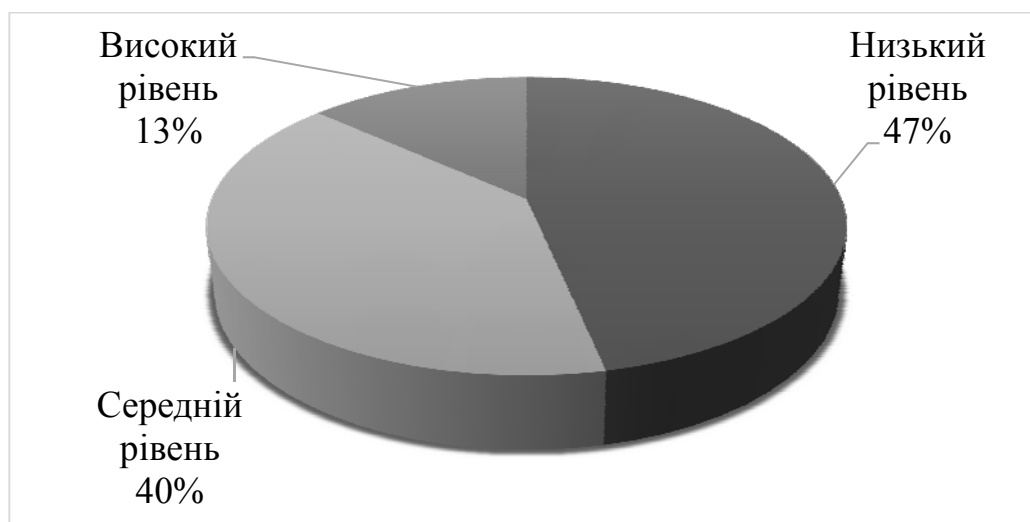

Рис. 4. Розподіл досліджуваних (у %) за результатами за шкалою «Влада (сила)»

Порівнюючи виявлення типів грошових настановлень серед підгруп респондентів-здобувачів вищої освіти 1 курсу та 2 курсу за середнім значенням визначаємо більший прояв грошової одержимості у другій групі (табл. 2).

Проте обчислення U-критерію Манна-Вітні ($U_{\text{емп.}} = 130,00$, а $U_{0,01} = 47,00$, $U_{0,05} = 62,00$) уможлиблює прийняття гіпотези H_0 : статистично значущих відмінностей між результатами 1 та 2 груп немає.

Таблиця 2

Виявлення переважного типу грошових настановлень серед підгруп молодих містян (за середнім значенням і стандартним відхиленням)

Шкала	Здобувачі вищої освіти 1 курсу	Здобувачі вищої освіти 2 курсу
«Грошова одержимість»	5,60±2,14	6,40±1,65
«Влада (сила)»	4,60±1,79	5,10±1,85
«Економність»	5,30 ±1,75	5,40±2,17
«Неадекватна поведінка грошима» 3	4,45± 1,57	5,00±2,26

Нульову гіпотезу приймаємо і щодо відмінностей між підгрупами за шкалою «Влада (сила)» ($U_{emp.} = 120,00$, а $U_{0.01} = 47,00$, $U_{0.05} = 62,00$).

Порівнюючи виявлення типів грошових настановлень серед підгруп респондентів-здобувачів вищої освіти 1 курсу та 2 курсу за середнім значенням, визначаємо більший прояв економності у другій групі (табл. 2). Проте обчислення U-критерію Манна-Вітні ($U_{emp.} = 103,50$, а $U_{0.01} = 47,00$, $U_{0.05} = 62,00$) дає змогу прийняти гіпотезу H_0 : статистично значущих відмінностей між результатами 1 та 2 груп немає.

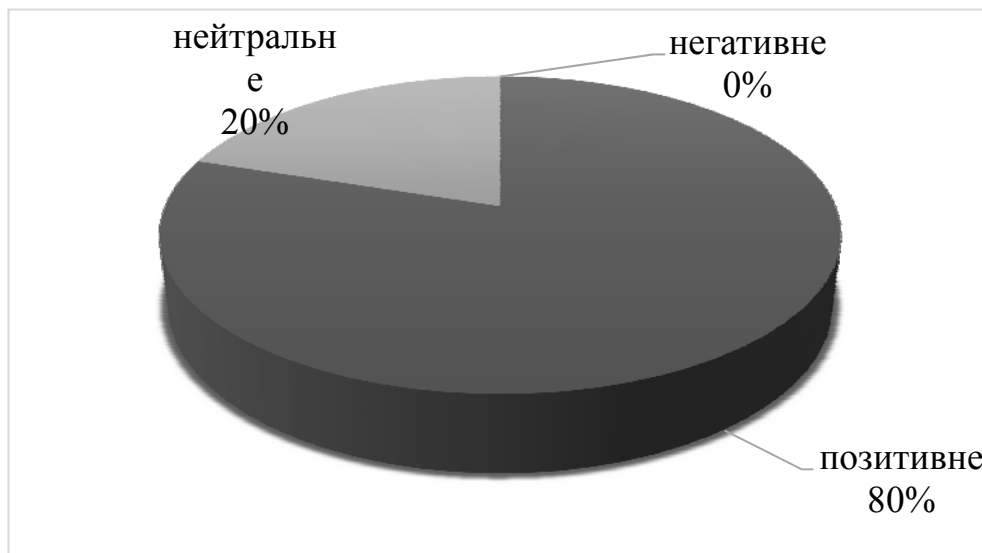
Нульову гіпотезу приймаємо і щодо відмінностей між підгрупами за шкалою «Неадекватна поведінка з грошима» ($U_{emp.} = 111,00$, а $U_{0.01} = 47,00$, $U_{0.05} = 62,00$).

Таким чином, установлені відмінності у вираженні показників шкал за модифікованим українським варіантом методики А. Фернама «Шкала грошових уявлень і поведінки» (М. Сімків) між підгрупами молодих містян вважаємо статистично не значущими.

Загалом визначаємо, що вибірці притаманний частковий прояв тенденції до грошової одержимості на фоні неясково виражених тенденцій до використання грошей як засобу владного впливу на інших людей, економності у ставленні до грошей і прояву неадекватної поведінки з ними.

Наступним етапом роботи постало емпіричне вивчення психологічних особливостей ставлення молодих містян до грошей за анкетною «Мое ставлення до грошей» (Л. Карамушка, О. Паршак). Зважаючи на мету нашої роботи, анкетування проводили за частиною запитань для визначення загального ставлення молодих містян до грошей, їхнього значення у життєдіяльності, ставлення молодих містян до способів отримання грошей.

Відповідно до отриманих результатів, 80 % респондентів ставляться до грошей позитивно (рис. 5).

Рис. 5. Розподіл досліджуваних (у %) за результатами (запитання № 1 анкети «Моє ставлення до грошей» (Л. Карамушка, О. Паршак))

Водночас 20 % опитаних проявляють нейтральне ставлення до грошей.

Відповідаючи на запитання «Для чого Вам гроші?» молоді містяни частіше за все визначали задоволення власних життєвих потреб (20 виборів / 67 % опитаних), підтримання здоров'я (відвідування спортклубів, фітнес-центрів тощо), придбання гарного, стильного одягу, задоволення потреб власної родини (17 виборів / 57 % опитаних), допомога рідним і близьким (15 виборів / 50 % опитаних), оплата медичних послуг (придбання ліків, консультації лікарів тощо) (14 виборів / 47 % опитаних) (табл. 3).

Респонденти відзначили необхідність грошей для розваг (відвідування нічних клубів, розважальних центрів тощо) (12 виборів / 40 % опитаних), культурного розвитку (відвідання виставок, музеїв, придбання екскурсійних турів тощо) (11 виборів / 37 % опитаних), професійного розвитку (отримання «базової» та другої вищої освіти, підвищення кваліфікації тощо) (11 виборів / 37 % опитаних), а також цінності накопичення грошей (відкриття депозитів, придбання нерухомості тощо) (11 виборів / 37 % опитаних).

Найменше респонденти відзначали необхідність грошей для досягнення і підкреслення свого соціально-економічного статусу (8 виборів / 27 % опитаних). Виявлене узгоджується з результатами, отриманими за попередньою методикою.

Таблиця 3

Відповіді респондентів на питання «Для чого Вам гроші?» за анкетною «Моє ставлення до грошей» (Л. Карамушка, О. Паршак)

Варіант відповіді	Кількість виборів	% опитаних
волонтерська допомога соціально незахищеним верствам населення	3	10
волонтерська допомога людям з особливими потребами	1	3
допомога рідним і близьким	15	50
досягнення та підкреслення свого соціально-економічного статусу	8	27
забезпечення відпочинку під час відпустки	10	33
задоволення власних життєвих потреб	20	67
культурний розвиток	11	37
накопичення грошей	11	37
оплата медичних послуг	14	47
підтримання здоров'я	17	57
придбання гарного стильного одягу	17	57
потреби власної сім'ї	17	57
професійний розвиток	11	37
розваги	12	40

Водночас молоді містяни, окреслюючи значення грошей у їхній життєдіяльності, найменше фіксували волонтерську допомогу соціально незахищеним верствам населення і людям з особливими потребами (4 вибори / 13 % опитаних).

Діагностика ставлення молодих містян до способів отримання грошей засвідчила, що найчастіше визначалися такі способи: поєднання діяльності в організації з підприємницькою діяльністю, індивідуальна підприємницька діяльність, експертно-консультаційна діяльність (12 виборів / 40 % опитаних) (табл. 4). Тобто респонденти – майбутні організаційні психологи – вбачають спосіб отримання грошей через реалізацію професійної підприємницької діяльності.

Таблиця 4

Відповіді респондентів на питання
«Яким би чином Ви б хотіли отримати гроші?»
(за анкетною «Моє ставлення до грошей» (Л. Карамушка, О. Паршак)

Варіант відповіді	Кількість виборів	% опитаних
результат щасливого випадку	7	23
гра на міжнародних біржах	3	10
здавання нерухомості в оренду	10	33
трудова діяльність в організації	8	27
участь в азартних іграх	0	0
експертно-консультаційна діяльність	12	40
індивідуальна підприємницька діяльність	12	40
неофіційна діяльність, яка швидко приносить прибуток	2	7
поєднання діяльності в організації з підприємницькою діяльністю	12	40
поєднання діяльності в організації зі сумісництвом в іншій організації	1	3
укладання вигідного шлюбу	3	10

Серед відповідей молоді містяни зазначили також спосіб отримання грошей через здавання нерухомості в оренду (10 виборів / 33 % опитаних), здійснення трудової діяльності в організації (8 виборів / 27 % опитаних), тобто отриманням активного та пасивного прибутку.

23 % опитаних убачають бажаний спосіб отримання грошей як результат щасливого випадку (спадок, виграш у лотерею тощо), а 10 % – грою на міжнародних біржах (Forex тощо).

Вигідний шлюб як спосіб отримання грошей постає вибором 10 % опитаних, а 7 % вбачають шлях неофіційної діяльності, яка швидко приносить прибуток.

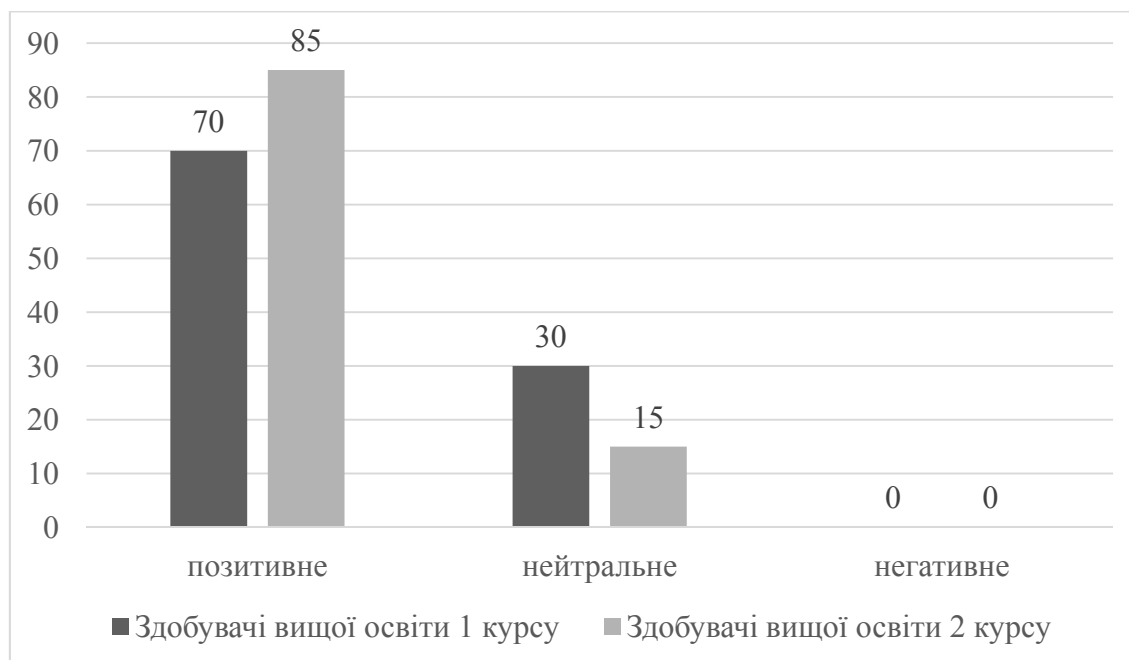
Отримання грошей за допомогою поєднання діяльності в організації зі сумісництвом в іншій організації визначає 3 % опитаних молодих містян.

Жоден респондент не визначає участь в азартних іграх як спосіб отримання грошей. Означене узгоджується з результатами попередньої методики.

Отже, молоді містяни переважно визначають конструктивні шляхи отримання грошей, що віддзеркалює їхнє ставлення до грошей.

Порівняємо розподіл вибірки студентів першого та другого курсів

навчання за рівнем прояву ставлення до грошей під час воєнного стану за анкетною «Моє ставлення до грошей» (Л. Карамушка, О. Паршак) (рис. 6).

Рис. 6. Розподіл підгруп вибірки за рівнем прояву ставлення до грошей під час воєнного стану (у %) (за анкетною «Моє ставлення до грошей» (Л. Карамушка, О.Паршак)

Як видно зі зображених графічно результатів, позитивне ставлення до грошей виражене у 70 % студентів-психологів першого курсу на противагу 85 % опитаних другого курсу.

Використавши підрахунок критерію ϕ^* – кутове перетворення Фішера, визначаємо $\phi^*_{\text{емп}} = 0,94$. Отримане емпіричне значення ϕ^* перебуває в зоні незначущості. H_1 відкидаємо. Приймаємо гіпотезу H_0 .

Графічно зображені результати вказують, що нейтральне ставлення до грошей виражене у 30 % студентів першого курсу на противагу 15 % опитаних другого курсу.

Скориставшись підрахунком критерію ϕ^* – кутове перетворення Фішера, визначаємо $\phi^*_{\text{емп}} = 0,94$. Отримане емпіричне значення ϕ^* перебуває в зоні незначущості. H_1 відкидаємо. Приймаємо гіпотезу H_0 .

Для діагностики соціально-психологічних установок молодих містян під час воєнного стану використовували «Методику діагностики соціально-психологічних установок особистості у сфері мотивацій і потреб» (О. Потьомкіна). Відповідно до мети нашої роботи, ми використовували частину методики, спрямовану на вивчення таких соціально-психологічних

установок, як «влада – свобода», «праця – гроші».

Отримані результати засвідчують, що молоді містяни більше орієнтовані на свободу, ніж на владу (табл. 5).

Таблиця 5

Виявлення соціально-психологічних установок молодих містян під час воєнного стану опитувальником О. Потьомкіної

Настанови особистості	Середнє значення	Станд. відх.
Влада	4,87	1,72
Свобода	6,90	1,86
Праця	4,00	2,45
Гроші	4,17	2,28

Щодо установки «праця – гроші», то вона серед молодих містян проявляється майже однаково.

Порівняння прояву настанов дає змогу визначити переважання настанови на свободу над усіма іншими настановами в молодих містян. Саме свобода постає високою цінністю.

Порівнюючи виявлення соціально-психологічних установок під час воєнного стану серед підгруп респондентів-здобувачів вищої освіти 1 курсу та 2 курсу за середнім значенням, визначаємо більшу орієнтацію на владу у першій групі (табл. 6). Обчислення U-критерію Манна-Вітні ($U_{\text{емп.}} = 60,50$, а $U_{0,01} = 47,00$, $U_{0,05} = 62,00$) уможлиблює прийняття гіпотези H_1 : відмінності між результатами 1 і 2 груп статистично значущі $p \leq 0,05$.

Порівнюючи виявлення соціально-психологічних установок під час воєнного стану серед підгруп респондентів-здобувачів вищої освіти 1 курсу та 2 курсу за середнім значенням, визначаємо більшу орієнтацію на свободу у першій групі. Проте обчислення U-критерію Манна-Вітні ($U_{\text{емп.}} = 67,00$, а $U_{0,01} = 47,00$, $U_{0,05} = 62,00$) дає змогу прийняти гіпотезу H_0 : статистично значущих відмінностей між результатами 1 та 2 груп немає.

Порівняння вияву соціально-психологічних установок під час воєнного стану серед підгруп респондентів-здобувачів вищої освіти 1 курсу та 2 курсу за середнім значенням засвідчує більшу орієнтацію на працю у першій групі. Проте підрахунок U-критерію Манна-Вітні ($U_{\text{емп.}} = 142,50$, а $U_{0,01} = 47,00$, $U_{0,05} = 62,00$) дає змогу прийняти гіпотезу H_0 : статистично значущих відмінностей між результатами 1 та 2 груп немає.

Таблиця 6

Виявлення соціально-психологічних установок під час воєнного стану серед підгруп молодих містян за опитувальником О. Потьомкіної

Настанови особистості	Здобувачі вищої освіти 1 курсу	Здобувачі вищої освіти 2 курсу
Влада	2,13±0,46	2,18±0,77
Свобода	2,91±0,91	2,43±0,57
Праця	4,50±0,74	3,05±1,16
Гроші	4,19±1,16	3,93±1,10

Порівнюючи виявлення соціально-психологічних установок під час воєнного стану серед підгруп респондентів-здобувачів вищої освіти 1 курсу та 2 курсу за середнім значенням, визначаємо більшу орієнтацію на гроші у першій групі (табл. 6). Обчислення U-критерію Манна-Вітні ($U_{\text{емп.}} = 58,00$, $U_{0,01} = 47,00$, $U_{0,05} = 62,00$) дає змогу прийняти гіпотезу H_1 : відмінності між результатами 1 і 2 груп статистично значущі $p \leq 0,05$.

Наступним кроком нашої роботи постало дослідження своєрідності прояву монетарних атитюдів у молодих містян під час воєнного стану за опитувальником виміру монетарних атитюдів (Б. і Т. Клонц в адаптації Д. Баязитової та Т. Лапшової).

За результатами діагностики визначаємо, що 77 % респондентів адекватно ставляться до грошей і бажають ними користуватися (табл. 7). При цьому 14 % сприймають гроші позитивно, а 9 % респондентів прагнуть бути подалі від грошей.

Таблиця 7

Показники рівнів монетарних атитюдів молодих містян (%) за опитувальником виміру монетарних атитюдів (Б. і Т. Клонц в адаптації Д. Баязитової та Т. Лапшової)

Показники	Нижче норми	Норма	Вище норми
Уникнення грошей	14	77	9
Гроші як статус	10	57	33
Поклоніння грошам	20	43	37
Пильність щодо грошей	17	33	50

Як видно з наведених результатів, для 57 % респондентів характерні результати, що входять до поля нормативних значень за шкалою «Гроші як статус». При цьому 10 % взагалі не згодні, що гроші визначають статус людини. А більше, ніж третина вибірки, навпаки, транслює це.

Для 43 % респондентів характерні результати, що входять до поля нормативних значень за шкалою «Поклоніння грошам», 20 % респондентів

може знецінювати важливість, впливовість грошей, а 37 % переоцінюють значущість грошей, думають, що всі проблеми можна розв'язати за допомогою грошей.

Для 33 % респондентів характерні результати, що входять до поля нормативних значень за шкалою «Пильність щодо грошей». 17 % респондентів абсолютно відкриті до розмов про гроші, а для 50 % тема грошей табуована. На думку авторів методики, високий рівень цього чинника часто супроводжується недовірою до фінансових інституцій.

Порівнюючи виявлення монетарних атитюдів під час воєнного стану серед підгруп респондентів-здобувачів вищої освіти 1 курсу та 2 курсу за середнім значенням, фіксуємо трохи більший прояв показника за шкалою «Уникнення грошей» у першій групі. Проте підрахунок U-критерію Манна-Вітні ($U_{\text{емп.}} = 328,00$, а $U_{0,01} = 231,0$, $U_{0,05} = 271,0$) дає змогу прийняти гіпотезу H_0 : статистично значущих відмінностей між результатами 1 та 2 груп немає.

Порівняння вияву монетарних атитюдів під час воєнного стану серед підгруп респондентів-здобувачів вищої освіти 1 курсу та 2 курсу за середнім значенням вказує на трохи більший прояв показника за шкалою «Гроші як статус» у першій групі. Проте обчислення U-критерію Манна-Вітні ($U_{\text{емп.}} = 373,50$, а $U_{0,01} = 352,0$, $U_{0,05} = 394,0$) уможливорює прийняття гіпотези H_0 : статистично значущих відмінностей між результатами 1 та 2 груп немає.

Таблиця 8

Показники рівнів монетарних атитюдів під час воєнного стану серед підгруп молодих містян за опитувальником виміру монетарних атитюдів (Б. і Т. Клонц в адаптації Д. А. Баязитової та Т. О. Лапшової)

Показники	Здобувачі вищої освіти 1 курсу	Здобувачі вищої освіти 2 курсу
Уникнення грошей	4,55±2,58	2,90±1,79
Гроші як статус	7,25±1,80	6,20±1,87
Поклоніння грошам	4,45±1,67	5,70±1,57
Пильність щодо грошей	4,75± 2,27	3,00±1,76

Порівнюючи виявлення монетарних атитюдів під час воєнного стану серед підгруп респондентів-здобувачів вищої освіти 1 курсу та 2 курсу за середнім значенням, визначаємо трохи більший прояв показника за шкалою «Поклоніння грошам» у другій групі. Проте підрахунок U-критерію Манна-Уїтні ($U_{\text{емп.}} = 343,00$, а $U_{0,01} = 252,0$, $U_{0,05} = 294,0$) дає змогу прийняти гіпотезу H_0 : статистично значущих відмінностей між результатами 1 та 2 груп немає.

Порівнюючи виявлення монетарних атитюдів під час воєнного стану

серед підгруп респондентів-здобувачів вищої освіти 1 курсу та 2 курсу за середнім значенням, визначаємо трохи більший прояв показника за шкалою «Пильність щодо грошей» у першій групі. Проте підрахунок U-критерію Манна-Уїтні ($U_{\text{емп.}} = 391,00$, а $U_{0,01} = 252,0$, $U_{0,05} = 294,0$) дає змогу прийняти гіпотезу H_0 : статистично значущих відмінностей між результатами 1 та 2 груп немає.

Висновки

Емпіричне вивчення переважного типу грошових установок молодих містян під час воєнного стану дало змогу визначити, що вибірці притаманний частковий прояв тенденції до грошової одержимості на фоні неяскраво виражених тенденцій до використання грошей як засобу владного впливу на інших людей, економності у ставленні до грошей та прояву неадекватної поведінки з ними. Установлені відмінності у вираженні показників шкал за модифікованим україномовним варіантом методики А. Фернама «Шкала грошових уявлень та поведінки» (М. Сімків) між підгрупами молодих містян є статистично не значущими.

Згідно з отриманими результатами за анкетною «Моє ставлення до грошей» (Л. Карамушка, О. Паршак), 80 % молодих містян під час воєнного стану виявляють позитивне ставлення до грошей. Молодим містянам гроші потрібні для задоволення власних життєвих потреб, підтримання здоров'я, придбання гарного одягу, задоволення потреб власної родини, допомоги рідним і близьким, оплати медичних послуг тощо. Найменше респонденти відзначали необхідність грошей для досягнення та підкреслення свого соціально-економічного статусу. Водночас молоді містяни окреслюють конструктивні шляхи отримання прибутку, що віддзеркалює їхнє ставлення до грошей.

Діагностика соціально-психологічних установок молодих містян під час воєнного стану за «Методикою діагностики соціально-психологічних установок особистості у сфері мотивацій та потреб» (О. Потьомкіна) показала переважання настанови на свободу над усіма іншими настановами. Водночас для підгрупи першокурсників більшим є вираження орієнтації на гроші, порівняно зі здобувачами освіти 2 курсу.

За допомогою опитувальника виміру монетарних атитюдів (Б. і Т. Клонц в адаптації Д. Баязитової та Т. Лапшової) діагностовано, що для 50 % опитаних здобувачів вищої освіти гроші – табуована тема, а 37 % переоцінюють значущість грошей: думають, що гроші – це засіб розв'язання усіх проблем.

Із викладеного висновковуємо, що загалом молодим містянам під час воєнного стану притаманна часткова одержимість грошима з вираженою

орієнтацією на них і свободу, з переважанням конструктивних шляхів їх отримання, вираженою пильністю до грошей і частковим проявом тенденції надавати їм надвеликого значення як необхідного засобу для розв'язання актуальних проблем.

Список використаної літератури

1. Велика українська енциклопедія. Режим доступу: https://vue.gov.ua/%D0%92%D0%BE%D1%94%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD. **2. Зубіашвілі І.** Монетарна культура як фактор стабільності сучасного українського суспільства [Електронний ресурс]. *Актуальні проблеми психології*. 2019. Т. І. Вип. 52. Режим доступу: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v1/i52/9.pdf>. **3. Карамушка Л. М.,** Ходаке-вич О. Г. Психологічні особливості ставлення студентської молоді до грошей [Електронний ресурс]: монографія. Київ: КНЕУ, 2017. 200 с. Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/pdf/162002494.pdf>. **4. Орап М. О.** Провідні фактори економічних атитюдів українського студентства [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/364287290_LEADING_FACTORS_OF_ECONOMIC_ATTITUDES_OF_UKRAINIAN_STUDENTS/fulltext/636d167a54eb5f547cbee81d/LEADING-FACTORS-OF-ECONOMIC-ATTITUDES-OF-UKRAINIAN-STUDENTS.pdf. **5. Паршак О. І.** Психологічні особливості ставлення до грошей персоналу комерційних організацій [Електронний ресурс]: дис... канд. псих. наук: 19.00.10. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка, 2021. 244 с. Режим доступу: http://psychology-naes-ua.institute/files/pdf/disertaciya_-parshak-9.04-21_1617971707.pdf. **6. Сімків М. В.** Модифікований варіант методики А. Фернема «Шкала грошових уявлень та поведінки» [Електронний ресурс]. *Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. Український науковий журнал*. 2012. Режим доступу: <https://social-science.uu.edu.ua/article/829>. **7. Сохань І. В.** Психологічні особливості саморегуляції монетарної поведінки студентів [Електронний ресурс]: дис... канд. псих. наук: 19.00.07. Харків: Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2023. 208 с. Режим доступу: http://hnpu.edu.ua/sites/default/files/files/Rada/Razova_rada/09_23/Dysertatsiia_Sokhan.pdf

ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ ПТСР
У МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ ЧЕРЕЗ РОЗВИТОК
SOFT SKILLS В УМОВАХ СУЧАСНОГО МЕГАПОЛІСА

*Ніна Підбуцька,
Анастасія Книш,
Юлія Чебакова*

Вивчення шляхів реабілітації майбутніх інженерів від наслідків посттравматичного стресового розладу (ПТСР) під час війни в Україні є актуальним і важливим завданням з наукового, соціального та гуманітарного поглядів. Як жителі мегаполісів студенти – майбутні інженери – є важливими учасниками соціальної взаємодії та потенційними рушіями економічного розвитку, а отже, їхнє ментальне здоров'я має важливе значення для розвитку міста та його відновлення в повоєнний період. Згідно з визначенням Американської психологічної асоціації посттравматичний стресовий розлад є серйозним психічним станом, який може розвиватися в осіб, які пережили травматичні події або були їх свідками, зокрема таких, як воєнний конфлікт [5]. При цьому майбутні інженери, які перебували в регіонах, що стали ареною воєнних дій, ризикують стати жертвами цього розладу через свідомість і досвід, пов'язаний зі зонами конфлікту.

Основними причинами актуальності дослідження шляхів реабілітації майбутніх інженерів від наслідків ПТСР є, по-перше, необхідність підтримки та відновлення психічного здоров'я цієї категорії осіб. ПТСР може суттєво погіршити якість життя, соціальну адаптацію і здатність до професійного розвитку. Майбутні інженери є важливим ресурсом для технічного та інженерного розвитку України, тому забезпечення їхнього психічного благополуччя стає критичним завданням. По-друге, враховуючи специфіку професійної діяльності інженерів, їхня робота може бути пов'язана із високою відповідальністю і технічно складними завданнями. ПТСР може значно ускладнити їхню працездатність, знизити рівень концентрації та вплинути на прийняття рішень, що потенційно загрожує не тільки їхньому власному здоров'ю, а й безпеці громадян та інфраструктури. По-третє, ПТСР має системний характер і може впливати не лише на індивіда, а й на суспільство загалом. Якщо майбутні інженери залишаються без належної уваги і реабілітації, це може мати негативні наслідки для інженерних інновацій, розвитку технологій та інфраструктури. Таким чином, вивчення шляхів реабілітації майбутніх інженерів від наслідків ПТСР під час війни в Україні є актуальним завданням, яке має стратегічне значення для психічного

здоров'я індивідів, які є майбутніми лідерами технічного прогресу країни та загального суспільства.

Підготовка інженерів має дуже важливе значення в контексті військового конфлікту в Україні, особливо з огляду на сучасні воєнні умови і технологічний характер сучасних збройних сутичок. Збройний конфлікт, який відбувається в Україні, зумовлює різноманітні завдання, які вимагають наявності та використання спеціалізованих інженерних знань і навичок. Інженери відіграють важливу роль у розробленні й удосконаленні військової техніки та зброї. Збройні сили України потребують технологічно високоефективної техніки для ефективного протистояння агресору, й інженери відповідають за розробку та підтримку цієї техніки. Також вони відіграють важливу роль у будівництві об'єктів інфраструктури, відновленні пошкоджених територій і створенні та дотриманні безпеки цивільного населення. Інженерні рішення можуть впливати на життя та благополуччя громадян і військовослужбовців [4, с. 95]. Підготовка інженерів включає розвиток не лише технічних навичок, але й лідерських, організаційних та аналітичних здібностей. Інженери мають бути здатними керувати командами, виконувати складні інженерні завдання й ухвалювати обґрунтовані стратегічні рішення. У контексті воєнного конфлікту інженери відіграють роль експертів у сфері розмінування, забезпечення безпеки та відновлення інфраструктури після бойових дій. Це стосується як сухопутних, так і інженерних сил ВПС. Таким чином, підготовка інженерів має критичне значення для успішного ведення військового конфлікту в Україні та для створення безпеки та захисту інтересів країни. Інженери є ключовими учасниками виконання різноманітних інженерних завдань, які виникають у зв'язку з військовими операціями та реагуванням на них, і їхні навички та знання мають стратегічне значення для України в цьому контексті.

Майбутні інженери, які перебувають у прифронтових зонах під час воєнних конфліктів і стикаються з воєнними подіями, мають високий ризик розвитку посттравматичного стресового розладу (ПТСР). Це невелика означена група станів, які розвиваються внаслідок відвертої події або серії подій, що були сильно стресовими і викликали страх, безпекову загрозу і безпомічність. У військовому контексті такі події можуть включати бойові дії, обстріли, загибель товаришів тощо. Н. Романанчук відзначає, що вони можуть вплинути на будь-яку особу, незалежно від статі, віку чи рангу, і майбутні інженери не є винятком [3, с. 170]. ПТСР проявляється по-різному, включаючи повторювані відчуття тривоги, нічні жахи, вразливість до подразників, відчуття відділеності та депресію. Ці симптоми можуть

впливати на фізичне і психічне здоров'я, а також на здатність особи ефективно функціонувати в повсякденному житті та в робочому середовищі.

Для майбутніх інженерів, що перебувають у прифронтових зонах, особливо важливо розуміти ризики розвитку ПТСР. Вони можуть зіткнутися зі стресовими ситуаціями, пов'язаними з воєнними діями, зокрема такими, як небезпека для власного життя, спостережені травматичні події та загибель товаришів. Всі ці фактори створюють середовище, в якому ризик розвитку ПТСР є дуже високим. Більш того, важливо враховувати, що майбутні інженери, які стикаються з ПТСР, можуть виявити симптоми цього розладу під час своєї навчальної та професійної діяльності, що може вплинути на їхню здатність виконувати важливі інженерні завдання.

Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) описується в п'ятому виданні Діагностичного і статистичного посібника психічних розладів, (DSM-5) та Міжнародній класифікації хвороб і пов'язаних із ними проблем здоров'я (одинадцятий перегляд; МКХ-11). Обидва класифікаційні документи описують ознаки ПТСР, хоча існують певні відмінності в термінології та дефініціях.

Відповідно до DSM-5, ПТСР – це психічний розлад, який розвивається після викладених стресових подій, які включають безпекову загрозу, побачені травматичні події, а також насильство або загибель близьких. В основному, він характеризується трьома категоріями симптомів: переживанням, зворушенням і гіперзбудженням [5]. У МКХ-11 ПТСР поділяють на два основні типи: «посттравматичний стресовий розлад, пов'язаний із подією, що спричинила поранення або загрозу тілесній цілісності» і «посттравматичний стресовий розлад, пов'язаний із небезпечними або шкідливими умовами» [15]. Однак зауважимо, що обидва документи описують психопатологічні наслідки подій, які супроводжуються стресом. Важливою спільною ознакою обох класифікацій є вимога наявності симптомів протягом певного тривалого періоду, який для DSM-5 становить принаймні один місяць, а для МКХ-11 – принаймні два тижні. Для обох документів симптоми повинні включати надмірну тривожність, вторинне гіперзбудження.

Відмінність між DSM-5 і МКХ-11 полягає в термінології та дефініціях. Наприклад, DSM-5 використовує термін «критична подія», щоб вказати на ті події, які можуть викликати ПТСР, а МКХ-11 використовує більш широкий термін «подія, що спричинила поранення або загрозу тілесній цілісності». Отже, у МКХ-11 субклінічні випадки, коли подія може призвести до поранення, включаються тільки, якщо існує відповідна реакція.

Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) може впливати на різні сфери життя та здоров'я особистості, і цей вплив може бути значним і тривалим. Ця психічна проблема має обширний спектр наслідків і впливає на фізичне, психологічне і соціальне благополуччя особи, тому вважаємо за доцільне розглянути, на які сфери життя та здоров'я ПТСР впливає найбільше.

Психічне здоров'я. ПТСР є психічним розладом, і він виявляє значний вплив на психічне здоров'я постраждалих осіб. Вони можуть страждати від різних симптомів, включаючи повторні спогади, жахи, тривожність, депресію, вторинне гіперзбудження. Ці симптоми можуть суттєво впливати на якість життя, сон, концентрацію і відносини з іншими людьми.

Фізичне здоров'я. ПТСР може впливати на фізичне здоров'я через зміни у функціонуванні нервово-ендокринної системи. Це може призводити до збільшення ризику розвитку різних фізичних захворювань, зокрема таких, як серцево-судинні захворювання, гіпертонія, цукровий діабет.

Соціальні відносини. ПТСР може позначатися на соціальних відносинах. Постраждалий може почуватися відокремленим від оточення і відмовлятися від соціальних заходів. Це може призвести до віддаленості від сім'ї, друзів і колег, що ускладнює підтримку та реабілітацію.

Професійне функціонування. ПТСР може значно впливати на професійне функціонування. Людина може мати труднощі в концентрації, ухваленні рішень і міжособистому спілкуванні на робочому місці. Це може впливати на її продуктивність і кар'єрний розвиток.

Самосприйняття. ПТСР може впливати на самосприйняття постраждалих осіб, які можуть почуватися винними, безпомічними або непридатними. Це може вплинути на їхню самооцінку і віру в свої здібності.

Родинні стосунки. ПТСР може мати негативний вплив на родинні стосунки. Віддаленість від сім'ї, роздратованість та інші симптоми можуть створювати напругу в сімейних відносинах [6, с. 7].

Таким чином, ПТСР впливає на багато аспектів життя та здоров'я особи, і реабілітація постраждалих від цього розладу має важливе значення для поліпшення їхнього фізичного, психічного і соціального благополуччя.

Робота з особами, у яких визначили посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), вимагає комплексного індивідуального психологічного підходу. Основні напрями психологічної роботи з такими особами зазвичай передбачають відпрацювання таких аспектів.

Психоедукація. Першим і одним із найважливіших кроків у роботі з постраждалими від ПТСР є надання їм інформації про їхні симптоми,

причини та можливі шляхи реабілітації. Добре обґрунтоване розуміння власного стану може допомогти особі знизити тривожність і невпевненість.

Психотерапія. Психотерапевтичні підходи, такі, як когнітивно-поведінкова терапія (КПТ), терапія емоційно-фокусованого підходу (ЕФТ), експозиційна терапія та інші, дуже ефективні в роботі з ПТСР. Ці методи дозволяють особі розробляти ефективні стратегії для подолання симптомів і негативних наслідків травматичного досвіду.

Фармакотерапія. У тяжких випадках ПТСР, коли симптоми надмірної тривожності та депресії складно контролювати, лікар може рекомендувати фармакотерапію, використовуючи анксиолітики, антидепресанти й інші препарати.

Робота з емоціями. Вироблення навичок регуляції емоцій важливе для постраждалих від ПТСР. Це може включати техніки медитації, релаксації та майндфульнесу для зниження тривожності та гніву.

Підтримка та реконект. Робота з близькими людьми та особами, які підтримують, важлива для допомоги людині з ПТСР. Вона може допомогти зміцнити соціальну підтримку і полегшити процес одужання.

Тимчасовий індивідуальний підхід. Важливо враховувати індивідуальні потреби й особливості кожної постраждалої особи. Ураховуючи контекст та історію травми, психолог може розробляти підходи, специфічні для кожного випадку [8, с. 9].

Психологічна робота з постраждалими від ПТСР вимагає терпіння, розуміння та індивідуального підходу для досягнення успішних результатів у полегшенні їхнього страждання і покращенні якості їхнього життя. Психоедукація є важливим елементом комплексної роботи з особами, які страждають від посттравматичного стресового розладу. Цей підхід ґрунтується на розумінні, що інформована особа краще розуміє свої симптоми та можливі шляхи їх подолання, що своєю чергою сприяє полегшенню симптомів і зниженню страху перед ними [9, с. 6]. Окреслимо основні заходи психоедукації для подолання ПТСР.

Роз'яснення ПТСР. Першим кроком у психоедукації є роз'яснення, що таке ПТСР, які симптоми характерні для цього розладу і які можуть бути його наслідками. Важливо донести, що ПТСР – це нормальна реакція на травму, а не ознака слабкості чи непродуктивності.

Розуміння фізіології та психології. Інформування про те, як ПТСР впливає на фізіологічні та психологічні аспекти організму, може допомогти особі легше розуміти свої симптоми. Це включає розміщення акценту на реакції стресу, функціонування нервової системи і взаємозв'язок між думками, емоціями і поведінкою.

Стратегії саморегуляції. Психоедукація надає особам із ПТСР набір інструментів для саморегуляції емоцій і фізичних реакцій на стрес. Це може включати техніки дихання, медитації, методи релаксації та інші способи зниження тривожності й підвищення самосприйняття.

Інтерактивність і спільнота. Групові сесії психоедукації можуть бути корисними, оскільки вони створюють можливість для осіб із ПТСР спілкуватися, обмінюватися досвідом і взаємно підтримувати один одного. Це сприяє створенню відчуття спільноти і меншому відчуттю ізоляції.

Розвиток навичок розуміння і вираження емоцій. Психоедукація може допомогти особам розуміти свої емоції і виражати їх. Це сприяє покращенню міжособистісних відносин і зниженню тривожності.

Планування і мета. Психоедукація також може допомогти встановити мету і спланувати дії для подолання ПТСР. Чітке уявлення про те, як досягнути покращення, може надихнути особу і посприяти поступовому одужанню [10].

У психоедукації основним є індивідуальний підхід, оскільки кожна особа з ПТСР має свої унікальні потреби й особливості. Правильно спрямована психоедукація може збільшити ефективність інших терапевтичних методів і сприяти подоланню травматичного досвіду.

При ПТСР можливе використання різних психотерапевтичних методів. Важливо враховувати індивідуальні потреби кожної особи, оскільки підходи можуть варіюватися залежно від тяжкості симптомів і контексту травматичного досвіду. Розглянемо деякі з основних психотерапевтичних методів, які доцільно використовувати для подолання ПТСР.

Когнітивно-поведінкова терапія (КПТ). Цей підхід спрямований на ідентифікацію та зміну негативних думок, вірувань і поведінкових патернів, які підтримують симптоми ПТСР. КПТ уможливорює вироблення в осіб із ПТСР навичок управління тривогою і стресом, сприяє зменшенню відчуття безпеки та високої пильності.

Терапія емоційної визначеності. Цей метод допомагає особам розпізнавати, розуміти й регулювати свої емоції. Така терапія може зосереджуватися на розвитку навичок емоційної регуляції та вираженні почуттів, що може бути корисним для подолання гніву, тривожності та депресії, що супроводжують ПТСР.

Терапія експозиції. Метод експозиції допомагає особам із ПТСР поступово звикнути до ситуацій, які викликають тривогу і паніку. Цей метод допомагає зменшити пильність і покращити адаптацію до викликів повсякденного життя.

Терапія роботи з тілом. Деякі психотерапевтичні підходи об'єднують елементи фізичних методів розслаблення та відновлення для покращення самосприйняття та фізичного благополуччя. Такі методи можуть включати йогу, масаж, дихальні техніки й інші фізичні впражнения.

Терапія міжособистісних відносин. Під час ПТСР може змінюватися спосіб взаємодії з іншими людьми. Терапія міжособистісних відносин може допомогти особі з ПТСР зрозуміти, як впливала травма на її відносини та спілкування з іншими, а також навчити здорових патернів міжособистісних відносин.

Групова терапія. Групова терапія може бути корисною для осіб із ПТСР, оскільки вона надає можливість спілкуватися з іншими людьми, які пережили подібні травматичні досвіди. Група може створити підтримку та відчуття спільноти [11].

Важливо враховувати, що успішна психотерапія ПТСР часто передбачає індивідуальну адаптацію методів під потреби і характеристики конкретної особи. Вибір методу і підходу зазвичай залежить від психотерапевта, особливостей симптомів і побажань особи, яка отримує лікування.

Фармакотерапія є одним із можливих і поширених підходів до лікування посттравматичного стресового розладу. Її використовують у випадках, коли симптоми ПТСР супроводжуються значними рівнями тривожності, депресії, агресії або тривалими періодами реактивної реакції на стрес. Фармакотерапія може допомогти зменшити симптоми й покращити якість життя осіб із ПТСР. Зазвичай для фармакотерапії ПТСР використовують психотропні препарати, зокрема такі, як антидепресанти, анксиолітики та стабілізатори настрою.

Препарати проти депресії. Такі лікарські засоби, як сертралін, флуоксетин і пароксетин, є антагоністами зворотного захоплення серотоніну. Вони можуть бути корисними для лікування симптомів депресії та тривожності, що супроводжують ПТСР.

Заспокійливі препарати. Деякі лікарські засоби, зокрема альпразолам і клоназепам, є анксиолітиками і можуть допомогти зменшити симптоми тривожності й паніки, які часто виникають при ПТСР.

Стабілізатори настрою. Препарати, зокрема літій і ламотригін, можуть бути використані для стабілізації настрою та контролю гніву й агресії [9].

Фармакотерапію часто поєднують із психотерапевтичними методами, оскільки це допомагає забезпечити комплексний підхід до лікування ПТСР. Важливо враховувати, що ефективність фармакотерапії може різнитися

залежно від індивідуальних характеристик кожної особи та виду симптомів. Конкретні препарати і дозування зазвичай обирає лікар-психіатр або психотерапевт, які урахують побажання пацієнта і його реакцію на терапію. Відзначимо, що фармакотерапія не є єдиною лікувальною стратегією при ПТСР, і її необхідно застосовувати в контексті комплексного лікування, яке може включати психотерапію, психоосвіту і підтримку відповідних фахівців.

Робота з емоціями в майбутніх інженерів, які страждають від посттравматичного стресового розладу, – важливе і складне завдання. Емоційний стан і реакції на стрес можуть суттєво впливати на їхню здатність навчання та професійну діяльність. Для успішної реабілітації майбутніх інженерів із ПТСР необхідно враховувати специфіку їхнього фахового середовища й удосконалювати методи роботи з емоціями [11].

Передусім важливо визначити і виробити навички саморегуляції емоцій. Майбутні інженери повинні навчитися розпізнавати власні емоції та вміти керувати ними, особливо в ситуаціях, які можуть викликати стрес. Це може включати практику медитації, глибокого дихання, а також методи релаксації, які допомагають знизити тривожність і підвищити емоційну стійкість. Другим важливим аспектом є розвиток навичок міжособистісної взаємодії. Майбутні інженери повинні вміти ефективно спілкуватися з колегами і керівництвом, а також налагоджувати позитивні взаємини в професійному оточенні. Групова й індивідуальна психотерапія може допомогти розвивати соціальні навички і виправляти негативні патерни міжособистісної взаємодії, що можуть виникати внаслідок ПТСР. Крім того, важливо працювати над формуванням позитивних структурних і поведінкових змін. Це може передбачати планування дня, розроблення стратегій управління часом, а також розвиток практичних навичок із роботи зі стресом. Майбутні інженери можуть навчитися ефективно реагувати на труднощі в професійній діяльності та знижувати рівень стресу, що посприє покращенню якості роботи [12]. Усі ці підходи мають ґрунтуватися на індивідуальних потребах кожної окремої людини з ПТСР, оскільки симптоми й реакції на стрес можуть відрізнятися. З огляду на це в роботі з емоціями та реабілітацією майбутніх інженерів важливо враховувати унікальність їхньої ситуації та потреб.

Підтримка та реконект із суспільством для майбутніх інженерів, які мають посттравматичний стресовий розлад, є критично важливими для їхньої успішної реабілітації та повернення до повноцінного життя й освітньої діяльності. Цей процес вимагає комплексного підходу, тому висвітлений у науковій літературі як важлива частина терапії для осіб із ПТСР.

По-перше, підтримка майбутніх інженерів із ПТСР має базуватися на усвідомленні унікальних потреб кожної особи. Важливо створити індивідуальний план підтримки та реабілітації, який урахує їхні психологічні, емоційні і фізичні потреби. Психологи та медичні фахівці повинні працювати разом зі суспільством та іншими спеціалістами для створення індивідуальних програм для кожного клієнта.

По-друге, комунікація і розвиток соціальних навичок є ключовими аспектами відновлення контактів із суспільством. Майбутні інженери мають навчитися спілкуватися з колегами, друзями й рідними про свої потреби та проблеми, пов'язані із ПТСР. Розуміння та підтримка оточення є визначальними для збереження позитивних соціальних відносин.

По-третє, важливо створити безпечне і сприйнятливe середовище для майбутніх інженерів. Це означає підтримку роботодавців, які можуть надати гнучкі графіки роботи, а також інші підходи для полегшення повернення до професійної діяльності. Компанії та організації повинні бути готовими забезпечити психологічну підтримку та навчання у сфері управління стресом для майбутніх інженерів, які страждають від ПТСР.

По-четверте, освіта суспільства щодо ПТСР і його наслідків надзвичайно важлива. Поширення інформації та її усвідомлення можуть допомогти покращити ставлення суспільства до осіб із ПТСР і зменшити соціальну стигму. Навчання психологічних навичок і розуміння симптомів ПТСР також може бути корисним для громадськості.

Таким чином, підтримка та реконект із суспільством для майбутніх інженерів із ПТСР потребує індивідуального підходу, розвитку соціальних навичок, психологічної підтримки й едукaційних заходів для різних верств суспільства. Усі ці аспекти спільно сприяють процесу реабілітації та інтеграції осіб із ПТСР у суспільство.

Реалізація тимчасового індивідуального підходу для майбутніх інженерів, які мають посттравматичний стресовий розлад, є критично важливою, оскільки враховує унікальні потреби кожної особи і сприяє їхній ефективній реабілітації та інтеграції в суспільство й освітню діяльність. Для забезпечення такого підходу необхідно враховувати деякі важливі аспекти. Оцінювання потреб і ресурсів кожної особи є початковим етапом реалізації індивідуального підходу. Фахівці, які працюють із майбутніми інженерами, що мають ПТСР, мають докладно аналізувати симптоми і функціональні обмеження, а також урахувувати їхні соціальні та професійні цілі. План реабілітації та підтримки повинен бути адаптованим до стану і потреб кожної особи. Це означає, що терапевти, психологи й інші фахівці мають бути готові до постійного адаптування підходів і технік відповідно до динаміки змін у

стані пацієнта. Важливо враховувати особливості й сильні вияви кожної особи. Майбутні інженери можуть мати унікальні навички й ресурси, які можна використовувати для їхньої реабілітації та професійного розвитку. Відповідно до цього слід працювати над підкресленням позитивних аспектів і підвищенням самооцінки. Забезпечення психологічної підтримки та навчання соціальних навичок є необхідним аспектом реалізації індивідуального підходу. Майбутні інженери повинні навчитися спілкуватися з оточенням й ефективно взаємодіяти як у професійній, так і в особистій сферах. Реалізація тимчасового індивідуального підходу для майбутніх інженерів із ПТСР вимагає глибокого розуміння їхніх потреб, стану і ресурсів. Фахівці повинні бути готові до постійного вдосконалення підходів для забезпечення належної підтримки і реабілітації цих осіб [13].

Посттравматичний стресовий розлад є серйозною психологічною проблемою, і під час реабілітації постраждали від ПТСР можуть зіштовхнутися з різними викликами і проблемами. Передбачення та розуміння цих проблем важливі для успішного процесу реабілітації. Однією з проблем є внутрішні конфлікти й розлади особистості, які можуть бути наслідками ПТСР. Постраждалі можуть мати внутрішні суперечності, низьку самооцінку, агресивність та інші симптоми, які ускладнюють їхню адаптацію до нормального життя та взаємодію зі суспільством. Другою проблемою є соціальна ізоляція та відчуття відділеності. Постраждалі від ПТСР можуть відчувати, що ніхто не розуміє їхні страждання, й уникати соціальних контактів, що призводить до відчуття самотності та відокремленості від навколишнього світу. Третьою проблемою є психофізичні симптоми, зокрема болі, нервова напруга, безсоння, апетит та інші фізіологічні прояви, які можуть супроводжувати ПТСР. Ці симптоми можуть бути дуже надокучливими і спричиняти погіршення якості життя [11]. Зрештою, ефективні реабілітаційні програми для постраждалих від ПТСР вимагають значних зусиль та ресурсів, і проблемою може бути недостатній доступ до адекватної психологічної допомоги та підтримки. Це може ускладнити процес реабілітації та призвести до подовження страждань.

Розуміння та врахування цих проблем є ключовим для успішної реабілітації постраждалих від ПТСР. Системний та індивідуальний підхід, а також доступ до належної психологічної допомоги є важливими чинниками в подоланні цих проблем.

Комплексне розв'язання цих проблем вимагає розвитку особистісних рис майбутніх інженерів, які не тільки б дозволили подолати наслідки ПТСР, але й забезпечили стійкість особистості в майбутньому. Такий розвиток можливий через тренінг soft skills. Розвиток soft skills, або навичок

міжособистісної взаємодії та комунікації, відіграє важливу роль у процесі психологічної реабілітації майбутніх інженерів, які постраждали від посттравматичного стресового розладу (ПТСР). Спілкування та міжособистісні відносини є важливими складниками процесу відновлення психічного стану постраждалих від ПТСР. Розвиток навичок слухання, емпатії, уміння висловлювати свої думки та почуття, а також уміння розв'язувати конфлікти стає критичним для покращення якості взаємодії зі своїми колегами, родиною й іншими людьми. Це сприяє покращенню психологічного комфорту і допомагає інженерам із ПТСР відчувати, що оточення їх підтримує і розуміє.

Крім того, розвиток навичок комунікації допомагає постраждалим від ПТСР виражати свої потреби та побажання, які стосуються їхнього процесу реабілітації. Вони можуть взяти більш активну участь у розробленні індивідуальних планів і рекомендацій для психотерапевтичної роботи та висловити свої побажання щодо використовуваних методів і стратегій. До того ж, навички спілкування допомагають створити підтримувальне й відкрите середовище для постраждалих від ПТСР. Вони можуть відчувати, що їхні потреби й емоції розуміють і приймають, а це сприяє розкриттю і виходу з емоційного дистанціювання, яке часто є симптомом ПТСР.

Загалом розвиток *soft skills* у процесі психологічної реабілітації майбутніх інженерів із ПТСР є важливою передумовою для покращення якості їхнього життя й ефективності в майбутній професійній діяльності. Вони допомагають інженерам легше інтегруватися в суспільство та спілкуватися зі своїми колегами й співробітниками, що є необхідним для успішної реабілітації.

Soft skills, або гнучкі навички, – це широкий спектр особистісних і міжособистісних навичок, які не вимірюються конкретними знаннями чи технічними вміннями, а зазвичай виражаються через взаємодію та спілкування з іншими людьми. Ці навички передбачають розвиток емоційного інтелекту, креативності, ефективної комунікації, навички керування часом, уміння розв'язувати конфлікти, співпрацювати в команді, уміння вести переговори, а також багато інших [13]. Гнучкі навички виявляються у спроможності розуміти й керувати власними емоціями, вести відкриту й ефективну комунікацію з іншими, конструктивно розв'язувати конфлікти, бути адаптивними й гнучкими в різних ситуаціях, розвивати стійкість до стресу і бути спроможними ухвалювати рішення. Ці навички важливі в різних аспектах життя та професійної діяльності, оскільки допомагають ефективно взаємодіяти з іншими людьми, виконувати завдання й досягати поставлених цілей. У сучасному світі *soft skills* набувають дедалі

більшого значення, оскільки технології та автоматизація змінюють способи професійної діяльності. Гнучкі навички стають ключовими для успішної кар'єри й соціального взаємодії. Вони допомагають людям розв'язувати проблеми, бути більш адаптивними до змін та ефективними в різних ролях.

Таким чином, *soft skills* є невід'ємною частиною особистісного й професійного розвитку, і їх розвиток важливий для кожної людини, незалежно від галузі діяльності чи життєвого шляху. Вони роблять діяльність особистості більш комплексною та спроможною до виконання різноманітних завдань у сучасному суспільстві.

Для майбутніх інженерів, які страждають від посттравматичного стресового розладу, існує кілька вправ, спрямованих на розвиток *soft skills* і покращення психологічного стану.

Медитація та майндфулнес-практики. Ці практики допомагають розвивати емоційний інтелект, знижувати рівень стресу і тривожності. Ці вправи можуть допомогти майбутнім інженерам краще керувати своїми емоціями та впоратися з тригерами ПТСР.

Тренінги з комунікативних навичок. Навчання спілкуванню та вмінню вести конструктивні діалоги може покращити якість міжособистісних відносин і сприяти покращенню взаєморозуміння в командній роботі.

Вправи на розвиток емоційного інтелекту. Вони допомагають розпізнавати та розуміти власні емоції та емоції інших, що сприяє покращенню якості комунікації та розв'язанню конфліктів.

Техніки релаксації. Вправи з релаксації, зокрема такі, як глибоке дихання чи прогресивна м'язова релаксація, допомагають знизити рівень стресу і напруги в тілі, поліпшують фізичний та емоційний стан.

Вправи з керування часом і стресом. Вивчення ефективних методів планування, прийняття пріоритетів і керування часом може допомогти уникнути надмірного навантаження і стресових ситуацій.

Техніки асертивності. Навчання асертивності сприяє вмінню висловлювати свої думки, потреби й відмовляти м'яко, але впевнено. Це може покращити комунікацію й уможливити уникнення конфліктів.

Вправи з мета-аналізу та самопостереження. Такі вправи допомагають аналізувати власні думки й переконання, розпізнавати негативні когнітивні перекоси і змінювати їх на більш позитивні та конструктивні.

Ці вправи спрямовані на розвиток ключових *soft skills*, які є важливими для успішної адаптації майбутніх інженерів із ПТСР у сучасному суспільстві та професійному середовищі. Вони сприяють поліпшенню якості життя і

забезпечують підтримку у процесі реабілітації після воєнних конфліктів чи подібних стресових ситуацій.

Висновки

ПТСР – це серйозне психічне захворювання, яке може виникнути в результаті впливу життєвих стресорів, зокрема воєнних конфліктів, і відзначається широким спектром симптомів, включаючи тривожність, депресію, втрату інтересу, гнів, агресію та порушення соціальних відносин. Він негативно впливає як на життя окремої людини, так і суспільної або професійної групи загалом. Майбутні інженери, що традиційно вирізняються добре розвиненими інтелектуальними здібностями, але зниженою здатністю ефективно спілкуватися, складають особливо чутливу групу, що потребує особливого підходу.

Психотерапевтична, психологічна і медична практики пропонують широкий спектр методів роботи з людьми, що страждають від ПТСР. Науковці одностайні в тому, що найбільша ефективність у подоланні наслідків ПТСР досягається завдяки індивідуалізованого підходу. Індивідуалізований підхід передбачає адаптацію програм реабілітації та підтримки до конкретних потреб і ресурсів кожної людини. Комплексний підхід означає врахування всіх аспектів життя постраждалих від ПТСР, включаючи фізичне та психічне здоров'я, соціальну адаптацію, відносини і професійну діяльність. Застосування індивідуалізованого і комплексного підходу уможливорює створення програм реабілітації, які максимально ефективно впливають на кожного постраждалого, урахуваючи його унікальні потреби й ресурси. Подолання ПТСР є складним завданням, і воно вимагає інтегрованого підходу, який охоплює фізичний, психологічний і соціальний аспекти реабілітації. Крім того, такий підхід сприяє збереженню гідності індивіда та його успішній адаптації в суспільстві, зокрема в професійній діяльності. Інженери відіграють важливу роль у розвитку сучасного суспільства, і їхні *soft skills*, зокрема навички комунікації, роботи в команді, розв'язання конфліктів і стресостійкості, є важливими для успіху в інженерних професіях.

Особливу роль і значення в процесі подолання наслідків ПТСР відіграють психоедукаційні заходи та тренінгові заняття з розвитку *soft skills*. Ці заходи дозволяють забезпечити стресостійкість та адаптивність майбутніх фахівців. Індивідуалізований і комплексний підхід до роботи з майбутніми інженерами, які страждають від ПТСР, є не лише психологічною необхідністю, а й важливою передумовою для їхнього успішного відновлення і подальшого розвитку в професійній сфері.

Список використаної літератури

- 1. Корчан Н. О.,** Шерстюк О. О., Підлужна С. А., Федорченко І. Л., Литовка В. В., Висоцька А. В. Психологічна допомога та емоційна підтримка у закладах освіти під час війни. *Редакційна колегія*, 2023. 116 с. **2. Михеєва Т.** Сучасна вимога міжнародного ринку праці – формування Soft Skills у іноземних студентів-майбутніх інженерів авіаційної галузі. *Вісник науки та освіти*, 2022. 1 (1). С. 578–585. **3. Молоток В. В.** Поширеність серед студентів ознак прихованого посттравматичного стресового розладу, пов'язаного з воєнним станом і його вплив на ефективність навчання. *XX Наукової конференції студентів та молодих вчених з міжнародною участю «Перший крок в науку – 2023»*. 2023. С. 170–171. **4. Романчук Н. О.** Ціннісний підхід до професійної підготовки майбутніх інженерів. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки*. 2023. Вип. 112. С. 88–103. **5. American Psychiatric Association.** Neurodevelopmental disorders. In: *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed., text rev.). 2022. **6. Atwoli L.,** Stein D. J., Koenen K. C., McLaughlin K. A. Epidemiology of posttraumatic stress disorder: prevalence, correlates and consequences. *Current opinion in psychiatry*. 2015. 28(4). P. 307. **7. Fel S.,** Jurek K., Lenart-Kłóś K. Relationship between socio-demographic factors and posttraumatic stress disorder: a cross sectional study among civilian participants' hostilities in Ukraine. *International journal of environmental research and public health*. 2022. 19 (5). P. 2720. **8. Haynes P. L.,** Kelly M., Warner L., Quan S. F., Krakow B., Bootzin R. R. Cognitive behavioral social rhythm group therapy for veterans with posttraumatic stress disorder, depression, and sleep disturbance: results from an open trial. *Journal of affective disorders*. 2016. 192. P. 234–243. **9. Lee E.,** Faber J., Bowles K. A review of trauma specific treatments (tsts) for post-traumatic stress disorder (PTSD). *Clinical Social Work Journal*, 2022. P. 1–13. **10. Scott A. M.,** Bakhit M., Greenwood H., Cardona M., Clark J., Krzyzaniak N., Glasziou P. Real-time telehealth versus face-to-face management for patients with PTSD in primary care: A systematic review and meta-analysis. *The Journal of Clinical Psychiatry*. 2022. 83 (4). P. 41–46. **11. Smigelsky M. A.,** Malott J., Parker R., Check C., Rappaport B., Ward S. Let's get "REAL": A collaborative group therapy for moral injury. *Journal of health care chaplaincy*. 2022. 28 (sup1). P. 42–56. **12. Tell J.,** Hoveskog M. Applied engineering education for soft skills in the context of sustainability and mobility. *International Journal of Sustainability in Higher Education*. 2022. 23 (8). P. 324–336. **13. Troneci L. C.,** Shabsigh R. Soft Skills, Emotional and Social Intelligence, and Resilience. In: *Health Crisis Management in Acute Care Hospitals: Lessons Learned from COVID-19 and Beyond*, 2022. P. 301–313. **14. Weathers F. W.,** Litz B. T., Keane T. M., Palmieri P. A., Marx B. P., Schnurr P. P. The PTSD Checklist for DSM-5 (PCL-5). Scale available from the National Center for PTSD. URL: www.ptsd.va.gov (accessed 27 October 2023). **15. World Health Organization.** International Classification of Diseases (ICD). URL: <https://www.who.int/standards/classifications/classification-of-diseases> (accessed 27 October 2023).

РОЗДІЛ 3 ДИСКУРСИВНІ ПРАКТИКИ СУЧАСНОГО ВЕЛИКОГО МІСТА

МІСТО. КОМУНІКАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ

СЛЕНГ АВТОМОБІЛІСТІВ У ДИСКУРСИВНІЙ ПРАКТИЦІ УКРАЇНСЬКИХ МЕГАПОЛІСІВ

*Неля Нікуліна,
Оксана Таран*

Сленг автомобілістів, або автомобільний сленг¹ – це узагальнене поняття для низки соціолектів груп людей, дотичних до кермування й авто: сленг дальнобійників, сленг таксистів, сленг гонщиків і стрітресерів, сленг автомобільних продавців і перекупників, сленг механіків, сленг водіїв громадського транспорту, а також сленг автолюбителів. Усі ці субмови мають свою специфіку, однак і спільний шар лексики, який став предметом нашої уваги і який ми розглядаємо в контексті міського сленгу. З одного боку, це відкритий соціолект, який відбиває специфіку українського мегаполіса, його культурно-цивілізаційний і лінгвальний контекст, а з другого – є доволі специфічним і зрозумілим лише для певної групи людей, об'єднаних інтересом до авто.

До автомобільного сленгу включають різнорідні поняття, що стосуються як професіоналів, так і аматорів, пов'язаних з автомобільною концептосферою, а саме: найменування транспортних засобів, назви автомобілів, характеристики якості транспортних засобів, деталі автомобілів, паливо, характеристика роботи транспортного засобу, дизайн і тюнінг транспортного засобу, учасники дорожнього руху й обслуговування автотранспорту, дії водіїв під час дорожнього руху, дії водіїв під час керування транспортним засобом, обслуговування автомобілів, характеристика транспортного потоку на дорозі, порушення правил дорожнього руху, ДТП, події на дорозі, швидкість, дії поліціантів (дорожній патруль), карні злочини, робота таксомоторів, проведення автомобілістами вільного часу [3]. Крім того, існує невербальна мова водіїв: світлові сигнали (*коротке блимання аварійними фарами* на знак подяки або вибачення), звукові сигнали (*тривалий клаксон* означає попередження про небезпеку або

---

¹ Ми не вдаватимемося тут у дискусію про розмежування понять «сленг – жаргон», адже це питання висвітлено в статті О. Таран «арго – жаргон – сленг – загальний сленг» [8].

вимогу поступитися дорогою), жести руками (*піднята вгору рука з відкритою долонею* – подяка, у водіїв громадського транспорту – вітання).

В україністиці практично не представлений як цілісний опис, так і аналіз походження, складу цих субмов за винятком поодиноких розвідок чи згадок про автомобільний сленг (А. Янчишин, С. Мартос, Н. Мельник). Звернімо увагу на дослідження сленгу водіїв міського транспорту індонезійського міста Маланг: шляхом спостереження за мовленням водіїв, обраних методом випадкової вибірки, отримали список сленгізмів у контекстах їх уживання, потім здійснили опитування водіїв для з'ясування значення сленгізмів і мети вживання (засекречення мови, жарт, ідентифікація, взаємодія). У результаті виявили, що 1) сленг формується унаслідок запозичень, семантичних змін і мовної гри (сленгізми походять від назв знарядь для прибирання, назв тварин і рослин, кольорів, музичних інструментів, їжі, різних топонімів); 2) первинною метою було засекречення, надалі – сленг використовували задля розваги, для пожвавлення розмови, а також для вираження належності спільноті водіїв [13]. Усе це відповідає чинникам функціонування корпоративного сленгу, що мають позалінгвальну, соціально-психологічну природу (психічний механізм наслідування, який людина реалізовує протягом усього життя, зняття напруги й стресу, асоціація як універсальний чинник лінгвокреативного мислення).

На думку Т. Лебедевої і А. Рябової, які досліджували сленгові одиниці в англomовному середовищі, автомобільний сленг перестає бути спеціальною професійною лексикою, доступною лише представникам відповідних професій, а виходить за межі первинної сфери вживання. Професіоналізми в розширеному чи переносному значенні поступово проникають у мовлення автомобільних поціновувачів і згодом набувають широкого вжитку на території англomовних країн, однак у статусі сленгізмів. Ураховуючи систему цінностей сучасного англomовного суспільства, можна констатувати, що при омовленні автомобільної концептосфери сленгові одиниці перестають належати до лексики обмеженого вжитку, хоча і мають неофіційний характер та емоційну забарвленість [3]. Очевидно, що вихід сленгових одиниць за межі професійного соціуму відбувається в різних мовах і суспільствах. Виконуючи важливу номінативно-комунікативну функцію, автомобільні сленгізми часто експресивно називають деталь автомобіля, ланку технологічного процесу чи певне поняття й у такий спосіб сприяють кращому взаєморозумінню різних верств населення, об'єднаних однією зацікавленістю – автомобілями. Однак не всі сленгізми, як і не всі професіоналізми, можуть вийти в узус. Н. Мельник, дослідивши специфіку використання сленгу автомобілістів у системі загального сленгу української

мови, доходить висновку, що автомобільні сленгізми загального вжитку використовують переважно автолюбителі, а вузькоспеціалізовані лексеми вживають автоелектрики й автослюсарі станцій технічного обслуговування автомобілів. Це одиниці на позначення деталей, невідомі широкому загалу: *гідралік* – 'гідроакумулятор'; *пневматика* – 'пневмотрубки'; *граната* – 'шрус'; *пускач / рушило* – 'стартер'; *шут* – 'шатун'; *термос* – 'термостат'; *бочка* – 'бак для пального'; *корзина* – 'диск зчеплення'; *подушка* – 'бокове кріплення двигуна'; *канапа* – 'ресора'; *опорка* – 'шаровая'. Цей матеріал отримали в результаті опитування понад 30 осіб різного віку й статі м. Києва, серед яких були такі соціально-вікові групи: студенти автомобільних шкіл; водії маршрутних і таксомоторних служб; автослюсарі й автоелектрики станцій технічного обслуговування автомобілів; водії вантажних автомобілів та автобусів в АТП-11; співробітники «автосалонів Бліц Авто»; автовласники [5, с. 233].

Матеріал для цієї розвідки зібраний польовим методом, зокрема шляхом безпосереднього спостереження, опитування студентів Харківського національного автомобільно-дорожнього університету й експертів лабораторії швидкісних автомобілів цього ж вишу, а також вибиранням з коментарів української соціальної мережі автолюбителів «Dexrens», низки автомобільних блогів [АБ_1–АБ_7], залучені матеріали «Альманаху автомобільного сленгу Львівщини» [АБ_8], власної картотеки авторок, низки словників, а також дані корпусів української мови ГРАК і PAWUK.

Безумовно, сленг автомобілістів побутує в дискурсивній практиці саме міст, зокрема мегаполісів, з їхнім розмаїттям марок автівок і автосервісами, з розвиненою інфраструктурою для автомобілістів. Зазвичай поняття «дискурсивна практика» в лінгвістиці розглядають як «використання мови в межах сфери спілкування якоїсь соціальної чи професійної групи при обговоренні відповідної цій сфері проблеми з огляду на стереотипний заданий спосіб бачення дійсності за умови забезпечення групової ідентичності» [6, с. 123], що цілком відповідає трактуванню цього терміна його творцем Мішелем Фуко. Стереотипність бачення дійсності задається, з одного боку, самим мегаполісом, де архетипне протиставлення «свій – чужий» утілюється в кореляційній парі «*містянин – селянин*», а з іншого боку, – у протиставленнях «*водій / власник авто – пішохід*», «*водій – працівник ДАІ*».

Сленг автомобілістів не є замкненою лексичною підсистемою української мови: він взаємодіє з іншими соціолектами – насамперед із міським сленгом, діалектами й літературною мовою, зокрема розмовним її шаром.

Автомобільний vs міський сленг. Власне, таке явище, як міський сленг, дає уявлення про соціальну й культурну історію міста, мовленнєвий портрет його мешканців, знакові місця, події й людей. Так, Irving Lewis Allen у книзі «The City in Slang: New York Life and Popular Speech» описує стиль Нью-Йорка, як бачили столицю мільйони містян, крізь призму міського мовлення – сленгу [11]. Ю. Шевельов (Шерех) стверджував, що «міський сленг належить до найактивніших прошарків сучасних мов і має найвищі шанси вижити, якщо брати його en masse, а не говорити про окремі слова», оскільки урбанізація є ознакою розвинених націй [9, с. 275–276]. Закономірно, що мова міста викликає інтерес у лексикографів: з'являються словники міського сленгу або ж сленгу певного міста. Прикладом першого типу є словник «Urban Dictionary» (<https://www.urbandictionary.com>) – наповнюваний користувачами, однак модерований, а також онлайнний комп'ютерний словник «Urban Thesaurus» (<https://urbanthesaurus.org/>), створений шляхом індексації мільйонів сленгових слів, ці індекси використали для пошуку кореляцій між уживанням сленгізмів. Результатом пошуку за словом є як споріднені сленгізми, так і синоніми, одиниці однієї лексико-тематичної групи, тезаурус відсилає до тлумачень зі словника «Urban Dictionary». Наприклад, розгалужений ряд співвідносних сленгізмів має слово *driver* ('водій') – можна знайти кілька десятків слів цієї тематичної групи, як-от: *road dog* – 'водій-дальнобійник', *mil* – 'гонщик', *ddd* – 'нетверезий водій' (від *designated drunk driver*), *skuz* – 'поганий водій', *bone collected* – 'напад таксиста на пасажира' і т. д.

Прикладом другого типу є словник Н. Хобзей, К. Сімович, Т. Ястремської й Г. Дидик-Меуш «Лексикон львівський: поважно і на жарт», у якому авторки прагнули показати не тільки особливості мовлення Львова ХХ століття, але й «продемонструвати творчі можливості української мовної системи, яка в говірках південно-західного наріччя має яскраві приклади і праслов'янської архаїки, й адаптації іншомовних запозичень, і творення нових слів на власному мовному ґрунті» [ЛЛ 2012, с. 7]. Перше видання цього словника нараховує загалом 114 одиниць транспортної тематики, з них 34 дотичні до автомобільної лексики, як-от: *авто / самохід* – 'автомобіль', *братрура / брадрура* – 'крите поліцейне авто', *буда* – 'крита вантажівка', *ратункова / ратункова буда / каротка / каретка* – 'машина швидкої допомоги', *газувати / тиснути газ до дошки* – 'тиснути на педаль газу, максимально збільшуючи швидкість руху автомобіля', *газула / тазула / нафта* – 'бензин', *гамулець* – 'гальмо', *дранг* – 'шлагбаум', *дринда* – 'поламаний автомобіль', *застопити* – 'зупинити машину на автостраді', *їздня* – 'проїзна частина дороги', *караван* – 'катафалк', *керівниця* – 'кермо', *кишеня* – 'місце

між рядами зустрічних машин, де може поміститися ще одна машина', *кіха* – 'автошина', *москаль* – 'автомобіль марки «Москвич»', *особовий* – 'пасажирський', *пежо /пижик / пижівка* – 'маршрутне таксі', *перестанок* – 'зупинка', *погін* – 'швидкість', *тягаровий самохід / тягарове авто* – 'вантажний автомобіль', *спрягло* – 'зчеплення', *таксівка* – 'таксі', *торба* – 'затор, велике скупчення транспорту'; *тягарівка* – 'вантажівка', *фура* – 'вантажна машина для дальніх перевезень' [ЛЛ 2009].

Міський сленг має давнішу історію за сленг автомобілістів, поява якого зумовлена технічним прогресом наприкінці ХІХ ст. Очевидно, що саме міський сленг став підґрунтям для витворення автомобільного сленгу як окремого субкоду, який увібрав усі особливості функціонування міського сленгу: взаємодія з іншими формами національної мови й іншими мовами, а також зі суржиком. Взаємодія міського сленгу з іншими мовами є багатоаспектною: від запозичень лексичних одиниць² до витворення міського сленгу чужою і неспорідненою мовою, що, наприклад, представлене в Малайзії (див. дослідження [12]), де англійська мова тривалий час була офіційною мовою (історично це мова колонізатора), а нині активно підтримувана на рівні держави, щоб молодь могла її використовувати як основну і таким чином відповідати світовим запитам. Лише 27 % опитаних студентів послуговуються рідною мовою, решта використовує англійську і в неформальному спілкуванні, зокрема в соцмережах, причому англійський міський сленг. Подібне спостереження щодо ролі молоді у формуванні міського сленгу української мови зробила Л. Ставицька: міський сленг народжується переважно в молодіжному середовищі³ [7, с. 260]. У словнику «Український жаргон», що відображає одиниці різних українських соціолектів початку 2000-х років, дослідниця виокремила в ЛСП «Транспорт» такі спільні для молодіжного й автомобільного сленгу номінації марок автівок: *беевешка*, *беемвуха*, *беемка*, *бемло*, *беха*, *бочка*, *бімер* – 'автомобіль «BMW»', *бочка* – 'автомобіль «Опель»', *газон* – 'автомобіль «ГАЗ-66»', *горбатий* – 'автомобіль «Запорожець»', *жигуль* – 'автомобіль «Жигулі»', *мерс* – 'автомобіль «Мерседес»', *фолькс* – 'автомобіль

---

² Наприклад, український сленгізм *драндулет / дриндулет* є запозиченням з польської мови: давнє *dryndula* – 'невеликий віз' (звідти і сучасне польське *drynda* – 'таксі'), що своєю чергою походить від німецького діалектизму *drein-dulle* [WSJP].

³ *Міський молодіжний сленг* як субмова французької мови має іншу соціально-психологічну природу: це антимова, що виникла як свідоме порушення мовних норм (лексичні запозичення з мов іммігрантів, *verlan* на морфологічному рівні), як мовний протест молоді з багатоетнічних передмість Франції [15].

«Фольксваген», *пижик* – 'автомобіль «Пежо»', *їжак* – 'мотоцикл «Іж»', *коробка* – 'автомобіль «Jeep»', а також сленгові номінації автівок за типом, станом, призначенням тощо: *возик, тачила, (тачило), фара, фура* – 'легкова автомашинна', *газ* – 'таксі', *колимага* – 'машина, переважно не дуже нова', *мільниця* – 'невеликий автомобіль', *мигавка* – 'міліцейська або санітарна машина', *важний коля* – 'людина, яка має імпортований автомобіль' [УЖ, с. 475].

Міський сленг, як і молодіжний, є швидкозмінним, він відображає мовлення міста на певному часовому зрізі. Так, за сленговими номінаціями марок авто можна простежити динаміку їх преференцій у містян: на сучасному етапі марки радянського автопрому не є актуальними для міста, їх витіснили автівки зарубіжного виробництва, чим пояснюється зниження частотності або й вихід з ужитку відповідних сленгових номінацій, натомість поява нових. Як зазначала Л. Ставицька, «Яким буде мовний побут конкретного міста на певному часовому зрізі, залежить від реальної соціальної інфраструктури суспільства та потенцій розгортання відповідних субмов» [7, с. 242].

Генетично міський сленг пов'язаний із міськими арго (мовлення закритих соціальних груп). За спостереженням О. Горбача, XIX–XX ст. позначене зростанням нових міських арго й витворенням злодійського койне, майже ідентичного із загальноросійським на Сході України, та койне, дуже наближеного до іншоміських польських койне Кракова й Варшави – на Заході України [2, с. 172–183]. Ці міські арго засвідчують регіональний компонент і мають урбаністичний характер, містять номінації тогочасного транспорту. Аналіз словників О. Горбача «Східноукраїнські арготизми міської вулиці та школи», «Арготизми й вульгаризми в мові учнів та вуличників Ужгорода, Хуста й Тячева», «Словник арготизмів та вульгаризмів із мови злодіїв, вуличників та учнів Львова, Дрогобича, Тернополя, Золочева, Станиславова та Коломиї», що фіксують часовий зріз українських міст 20–30-х років XX ст., дозволив виявити одиниці ЛТГ «Транспорт». Переважно це лексеми⁴ на позначення потягу й суміжних понять: одес. *кольцовою* – 'особовий поїзд', одес. *тельатныйк* – 'товарний поїзд, тягарівка', одес. *бомбель* – 'особовий поїзд (Вінниця – Одеса)', ужг., тям. *дворішка* – 'поспішний поїзд', львів., терноп. *самовар* – 'особовий поїзд, що їздить на глухій лінії', львів. *паквагон* – 'критий товарний вагон', львів. *чортонхайка* – 'старий тип локомотиву на глухих лініях', одес., харк. *крутигаўрило* – 'залізничник', ужг. *калауз*, ужг., тям. *пруводчик* – 'кондуктор у поїзді', харк. *бан* – 'залізнична станція', ужг., тям. *штрека, штрик*, львів., терноп., дрогоб.

⁴ Подаємо арготизми в написанні лексикографа.

штрика – 'залізнична лінія'. Однак трапляються арготизми, опосередковано дотичні до каретного транспорту: харк. *ванько*, тич., хуст. *кочыш* – 'візник'; міського транспорту: львів., терноп. *трамбульанка* – 'трамвай'⁵; на позначення велосипеда: ужг. *біцілы*; поодинокі лексеми, пов'язані з автівками: льв. *навалила кьха* – 'автошина лопнула', львів., терн., дрогоб. *дринда* – 'велосипед; поламане авто' [2, с. 94–105, с. 119–123, с. 127–164]. Як бачимо, некодифіковані номінації транспортних засобів загалом і автомобілів зокрема мають майже столітню історію. Оскільки вони безпосередньо не пов'язані з побутом і діяльністю кримінальних субкультур, то мали всі шанси вийти в узус. О. Горбач доходить висновку, що «... не завжди можливо в модерних арго провести чітку межу: де закінчується їх арготичне вживання, а де вони стали вже вульгаризмами чи регіональними колоквиалізмами [2, с. 171].

Міський сленг є регіонально маркованим, а в умовах України нашаровується ще й на білінгвальну мовну ситуацію, у якій знаходить вияв таке мовне явище, як суржик, характерне не тільки для зросійщених міст Сходу України – тут спостерігаємо подібну до Малайзії ситуацію (але з іншим соціально-психологічним підґрунтям), яку засвідчує, наприклад, «Словарь молодежного сленга города Киева» (Л. Кудрявцева, І. Приходько, 2006). Суржик побутує і в західноукраїнських містах, де взаємодія української мови з російською є переважно неконтактною – через вплив російськомовного контенту. Звісно, ця мовна ситуація позначилася й на формуванні одиниць автомобільного сленгу, пор. одиниці автомобільного сленгу, що побутують на Львівщині: *замес* – 'аварія на кільцевих гонках за участю кількох автомобілів', *гелік*, *кубік* – 'Mercedes Gelandewagen' [АБ_7], а також *воздушник* / *воздухан* / *воздушок* – 'двигун повітряного охолодження'.

А. Янчищин зафіксував у ЗМІ 40 номенклатурних назв автівок і 308 їх сленгових номінацій, серед яких частина – це суржикові форми, як-от: *Улибка* – 'автомобіль «Toyota CARINA»', *Ушастий* – 'автомобіль «ЗАЗ-968»', *Луноход* – 'автомобіль «ЛуАЗ-969»', *Утюг* – 'автомобіль «ГАЗ-51»', *Чемодан* – 'автомобіль «Toyota MARK II»' [10]. Так само в українськомовному графічному оформленні Н. Мельник подає сленгізми м. Києва, утворені за російською словотвірною моделлю: *кубік* – 'автомобіль «Mercedes Gelandewagen»', *рафік* – 'автомобіль «Toyota RAV4»' [5].

Автомобільний сленг vs літературна мова. Сфера побутування автомобільного сленгу – некодифіковане розмовне мовлення людей, об'єднаних професійним або любительським інтересом до авто, воно може

---

⁵ Відомо, що перший в Україні трамвай з'явився у Львові.

мати як усну, так і письмову форму вираження, зокрема опосередковану технічно. Йому протиставлене кодифіковане розмовне мовлення, або розмовно-побутовий стиль літературної мови. Однак це протиставлення є теоретичним, оскільки в живому усному мовленні вони взаємодіють: мовець перемикає коди залежно від комунікативних умов і настанов, причому вибір мовцем того чи того мовного коду зумовлений, як слушно зазначає С. Бирик, «взаємодією одночасно кількох чинників: психолінгвального, соціального, територіального, ситуативного, тематичного тощо» [1, с. 74]. Отже, визначаємо кілька аспектів взаємодії автомобільного сленгу й літературної мови.

1. Одиниці автомобільного сленгу можуть бути використані в публіцистичних або художніх текстах зі стилістичною метою – для змалювання життя певного професійного середовища або найчастіше відтворення мовлення автолюбителів. Наприклад: *«Але коли двоє дівчат притягують цю красу до запацьорених мастилом підйомників СТО, де змучені механіки по 12 годин на день піднімають військові тачки... це змушує усіх посміхатися...»* (мережа Фейсбук, Anton Senenko); *«А я, може, хочу іномарку меланжевого кольору, а не цей твій помальований рекламою драндулет»* (Ліна Костенко, «Записки українського самашедшого»); *«Але найбільший туск навівав вороний табун „лексусів-майбахів”»* (Галина Тарасюк, «Цінь Хуань Гонь»); *«Наші кажуть, ти у шоколаді. Колеса маєш»* (Люко Дашвар, «Биті є. Макар. Книга 1»); *«Авто рухалося на великій швидкості, наче жук, новенька біла «копійка» летіла зі швидкістю сто кілометрів на годину, лишаючи за вікном дерева, самотні прямокутні ферми, що вночі гудуть, як тисячі привидів, вибитими вікнами»* (Олесь Ульяненко, «Ангели помсти»); *«Коли я вийшов з "мерса" то помітив монолітну темну брилу припаркованого "сааба"»* (Павло Курило, «Чорний компакт»).

2. Оскільки автомобільний сленг не є закритим соціолектом, до того ж він тісно взаємодіє з міським сленгом, то його одиниці, особливо так звані сленгізми загального вжитку (Н. Мельник), можуть виходити за межі соціальної групи, яку вони обслуговують. Схематично цей шлях можна зобразити так:

У цій взаємодії загальний сленг є посередником, своєрідним буфером обміну, у якому одиниці професійного (автомобільного) сленгу, рухаючись від соціолекту до розмовного шару літературного стандарту, втрачають свою «соціальну прив'язку» – семи, що вказували на сферу функціонування. При цьому можуть відбуватися семантичні зміни (розширення, звуження значення, метафоричний зсув тощо), поява словотвірних похідних зі зміненим значенням. Найяскравішим прикладом цих процесів є сленгізм *рулити* – 'кермувати, їхати': з виходом за межі автомобільного сленгу він фактично втрачає сему «пов'язаний з авто», відбувається функційне розширення і метафоризація, у результаті – набуває нових значень 1) 'бути основним, задавати тон', 2) 'керувати'. Ці значення виявляються в контекстах і закріплюються в узусі під впливом частотності.

Для аналізу контекстів уживання на цьому етапі дослідження залучили моніторинговий вебкорпус української мови PAWUK [PAWUK], який автоматично щодня, починаючи з 2022 року, поповнюється українськомовними текстами з мережі Інтернет – це коментарі на каналах Youtube і Telegram, дописи в соцмережі Twitter, вибрані вебсайти, тобто тексти, що фактично відбивають сучасну інтернет-комунікацію, охоплюють мовців усієї країни, а тому цілком підходять для виконання нашого завдання.

Отже, станом на 26.12.2023 у PAWUK ми знайшли 5611 контекстів (переважно з Youtube) уживання дієслова *рулити*. У значенні 1: *Слава Українському народу Героям Слава ЗСУ рулять* (02.04.2022), *Олігархи і зараз рулять і в інформпросторі, і в інших напрямках* (17.05.2022), *В Україні даліше рядяницина рулить в армії. Це сумно* (16.12.2023); у значенні 2: *а не видуманий на рашатві, 21 сторіччя,дикуни рулять рашкостаном* (02.04.2022), *Світом рулить бабло, ядерна зброя і... впертість українців* (23.07.2022), *і такий ідіот із "першою леді ермаком" рулить країною. На сцену треба було санітарів із дурки* (19.12.2023). І лише поодинокі приклади в первинному сленговому значенні: *він вцепився в кермо обома руками (до цього одною рулив, на автоматі) і сказав що це був перший* (21.12.2023).

Наступний етап укорінення сленгізму в узусі – творення словотвірних похідних від *рулити*, які виявляють епідигматичні зв'язки як з автомобільним сленгізмом, так і його семантичними похідними в загальному сленгу (подаємо їх у порядку спаду частотності вживання в контекстах, зафіксованих у корпусі): *розрулити / разрулити* зі словами *ситуацію, проблеми* – 'розв'язати проблемну, конфліктну ситуацію' (*Сподіваюсь, в «Київстарі» якось розрулять це* (13.12.2023)); *вирулити* – 'вийти зі складної ситуації', 'кермуючи вирівняти авто зі складної ситуації на дорозі' (*Ми*

переживемо і **вирулимо** це все, на вулиці наші люди точно не залишаться (11.04.2022), *ледь не врізався в якийсь високий будинок, не зміг вирулити, впав* (27.11.2023)), *порулити* – 'покерувати якийсь час', 'нетривало кермувати авто' (*Хтось там повоює замість мене, хтось все порулить на верхах і т.д.* (24.10.2023)), *та іноді по рівній дорозі давав начебто порулити. Що значить з 4 років за кермом???* (17.09.2022)), *нарулити* – 'керувати', 'організувати' (*Богатирьова рулила як гетьманцев і так нарулила що в Лондоні залишилась* (22.05.2022)), *Зв'язались якимось три волонтери і нарулили для ЗСУ 5 машин, 3 дрони, 10 тепловізорів* (16.06.2022)), *зарулити* – 'заїхати, зайти', 'керувати з якимось кінцевим результатом' (*Хіба що мама на жигулях зарулить* (17.08.2022)), *Захід перш за все думає куди зарулить теперішня влада України* (08.01.2023)), *підрулити* – 'під'їхати, підійти', 'підоспіти' (*все швидко - знайшов укриття, завів мотор, підрулив джойстиком і заїхав до лісосмуги* (01.05.2023)), *скільки порохом приправили, а тут ще і картопелька смажена підрулить, прям шведський стіл* (11.06.2022)); *зрулити* – 'звернути зі шляху', 'виїхати, втекти', 'зійти з теми розмови' (*Чорновіл рулить! На жаль країна зрулила з його шляху* (23.08.2022)), *Так, дуже не вистачає довбаків які зрулили з країни в перший же день повномаштабного вторгнення* (21.06.2023)), *наказів по мобілізації не має. І є варіанти тупо зрулить з теми* (22.09.2022)), *дорулити* – 'керувати, доводячи до вкрай негативного результату' (*А що це ці молодики дорулили країну до війни??* (09.12.2023)). Додаткової експресії всім сленгізмам додає ще їхнє походження від російського слова 'руль'.

Очевидно, на підставі частотності в текстах іншого корпусу української мови – ГРАК – окремі одиниці з автомобільного сленгу були включені до «Великого електронного словника української мови» і, відповідно, протеговані у ГРАК, як-от: *автозак, беха, бумер, воронок, горючка, ДАІвець, драйвити, маневруха, мерс, рафик, підрулювати, тралік* [ВЕСУМ].

Можливий і зворотній процес: рух сленгізму із загального або молодіжного сленгу чи розмовної мови в автомобільний сленг із набуттям стилістичних сем, які вказують на дотичність до автомобільної сфери: *чайник* – 'недосвідчений автомобіліст', *прибамбаси* – 'будь-які деталі чи пристрої для виконання додаткових функцій в автівці', *наворочений (автомобіль)* – 'автомобіль із повним списком додаткового обладнання'.

3. Автомобільна лексика (професіоналізми, терміни) стає джерелом творення сленгізмів, зокрема, у молодіжному сленгу з подальшим переходом у загальний сленг або розмовну мову. С. Мартос і К. Лисюк наводять приклади вживання ж аргонізмів і професіоналізмів із мовлення водіїв у молодіжному сленгу Херсона (станом на 2013 рік): *буксувати* – 'не розуміти',

гальмо перебудови, ручник камазівський – 'дурна, некмітлива людина', вигук *Альо, гараж!* – для привернення чиеїсь уваги, синонімічний ряд на позначення алкогольних напоїв: *горюче, горючка, керосин, дизпальне* – ці одиниці «почерпнуті з автомобільно-технічної сфери понять» [4].

За нашим спостереженням, одним із найбільш дериваційно продуктивних є словотвірне гніздо сленгізму *гальмо* – 'людина з повільною розумовою реакцією'. Отримано такі результати запиту в РАWUK: *гальмувати / гальмонутити, підгальмовувати* – 'виявляти повільну розумову реакцію', *гальмонутитий, загальмований, пригальмований* – 'з повільною розумовою реакцією': *Якеж ти гальмо? Ти ватний тормоз!* (15.10.2022), *5-й, ну ви гальмуєте! Це ж було у жовтні 2022 року!!* (03.12.2023), *Це мій сарказм такий незрозумілий чи Ви "підгальмовуєте"?* (18.03.2023), *Які ж ці інтерв'юери От така в нас гальмонута держава* (12.07.2022), *Розжував та в рот поклав цим загальмованим партнерам* (01.07.2023), *Ти трошки пригальмована писати таку інформацію чи тобі 9 років?* (25.06.2022). Припускаємо тут подвійну мотивацію сленгового ряду: професіоналізмом *гальмо* та терміном із психології *загальмованість* – 'психічний стан людини, що характеризується вираженням уповільненням розумових процесів і фізичної активності' [ПС, с. 107]. Ці сленгізми вийшли за межі інтернет-комунікації й функціонують у художньому дискурсі, рекламному тощо: рекламний слоган «*Не гальмуй – снікерсуй!*» (2021, реклама шоколадних батончиків «Snickers»), *Його я підпалив тоді, як наша вчителька праці, загальмована прибалтійка, почала перевіряти, чи рівні вийшли грядки* (Сашко Ушкалов, «БЖД: Crazy novel»).

Якщо сферою функціонування сленгізмів, утворених від кодифікованої автомобільної лексики, є переважно розмовне мовлення, то сферою творення нових значень здебільшого є ЗМІ, як-от у випадку фразеологізмів *під капотом* – 'те, що є насправді', *бути, знаходитися під капотом* – 'приховано від сторонніх', *заглянути під капот* – 'оприлюднити, дізнатися приховану інформацію'. Це пояснює кількісно суттєво відмінні результати в корпусах ГРАК, де представлені тексти різних стилів і жанрів, але зі значною часткою саме художніх і медійних, та РАWUK: у першому – широке розмаїття прикладів, причому саме в текстах ЗМІ (*Якщо заглянути під капот освітніх AI компаній, то виявиться, що у абсолютної більшості з них AI працює тільки в прес-релізах* (2021, Журнал «НВ»), *Зазначається, що основні нововведення HarmonyOS 2.0 зараз знаходяться «під капотом»* (2020, онлайн-ЗМІ «UNIAN.NET»)); у контекстах моніторингового корпусу вислів *під капотом* не є образним і сталим, а переосмислений трапляється в

поодиноких випадках (*А під капотом жорстка диктатура і відсутність права голосу* (15.08.2022)).

4. Літературна мова є потужним джерелом метафоричного творення сленгізмів.

Основні способи творення одиниць автомобільного сленгу.

Т. Лебедева й А. Рябова називають такі продуктивні способи творення автомобільних сленгізмів в англійській мові: семантичний (метафора і метонімія, причому остання меншою мірою), морфологічний (здебільшого афіксний, де переважає суфіксальний спосіб), морфолого-синтаксичний (скорочення, еліптизація). «Провідна роль передусім метафори у формуванні сленгізмів, що вербалізують автомобільну концептосферу, пояснюється тим, що за її допомогою реалізуються специфічні номінативні можливості мови: предикація одному предмету ознак іншого шляхом зіставлення цих предметів або ознак» [3].

Як показала наша вибірка, в українському автомобільному сленгу також провідним способом творення є метафоризація. За морфологічними ознаками уподібнювального компонента сленгізмів виділяємо три різновиди метафори: *іменникову*, *дієслівну* і *прикметникову*. У з'ясуванні механізмів метафоризації нам імпонує теорія концептуальної метафори G. Lakoff та M. Johnson: метафоризація відбувається шляхом взаємодії ознак двох концептуальних сфер – сфери-джерела і сфери-мішені [14]. Оскільки сферою-мішенню в більшості сленгізмів є концептосфера речей (марки автомобілів, назви їхніх частин, технологічні процеси тощо), то вважаємо за доцільне розглянути метафори за сферою-джерелом.

Автомобільний сленг засвідчує як найбільш продуктивні *іменникові метафори*, серед яких кількісно найбільший клас становлять *артефактні*, у яких переосмислюється значення загальноживаних слів концептосфери речей: *бігунок* – 'ротатор розподільвача запалювання' *бляшанка* – 'металеві частини автомобіля', *браслет* – 'голчастий підшипник', *весла*, *мотики* – 'ручні склопідіймачі', *відро з болтами* – 'старий автомобіль, що розвалюється на ходу', *гітара* – 'важіль передньої підвіски', *граната* – 'шарнір рівних кутових швидкостей', *грілка*, *грубка*, *сушарка для рушників* – 'обігрівач, вентилятор', *горишки* – 'циліндри двигуна', *гребінка* – 'напрямні в санчатах передніх сидінь', *деко* – 'автомобільний багажник від таких виробників, як АІВА, JAOS та ін.', *драндулет* – 'автомобіль застарілої модифікації' (у цьому прикладі запозичення з подальшою метафоризацією і стилістичним зниженням), *дудка¹* – 'сигнал у вигляді труби, клаксон', *дудка²* – 'вихлопна труба', *затичка* – 'кришка паливного бака', *кришка* – 'люк на даху автомобіля', *лижі* – 'поздовжні дуги багажника на даху автомобіля', *каструля*

– 'корпус повітряного фільтра в карбюраторних машинах', *катафалк* – 'автомобіль із кузовом', *кегли* – 'пішоходи на дорозі', *кочерга* – 'механічна коробка передач', *липучка* – 'шина зі зимовим протектором, але нешипована', *лопата* – 'гідроліфт розміщений у вантажній машині, що допомагає підіймати вантаж', *мітла* – 'склоочисник для заднього скла', *мильниця* – 'декоративна пластмасова накладка навколо дверної ручки', *окуляри* – 'декоративна накладка навколо здвоєних фар', *патефон* – 'автомагнітола, програвач компакт-дисків', *палиця* – 'механічна коробка передач', *педалі* – 'ручні склопідіймачі в автомобілі', *портянка* – 'інструкція з експлуатації', *праска* – 'масляний фільтр на електронних АКП легкових автомобілів Mercedes-Benz, зовні нагадує праску', *таблетка¹* – 'запасне колесо', *таблетка²* – 'автомобіль швидкої допомоги', *тапка* – 'повний хід педалі газу', *тачка* – 'автомобіль', *шарманка* – 'автомобільний радіоприймач', *штани* – 'роздвоєна приймальна труба глушника'. В основі всіх цих метафор – загальноживана лексика, передусім побутовізви: номінації одягу, посуду, домогосподарчого знаряддя, побутової техніки, музичних інструментів тощо.

З-поміж артефактних метафор ми виокремлюємо **кулінарні**, що творяться на основі кулінаронімів: *бублик*, *баранка* – 'кермо', *млинець* – 'автомобільний динамік овальної форми, що зазвичай встановлюється на задню полицю автомобіля', *фарш* – 'автомобіль, зібраний із двох', *сивуха* – 'технічна рідина чи суміш невідомого складу'.

Для **зооморфного** напряму метафоризації сферою-джерелом є світ тварин, цей напрям засвідчують такі автомобільні сленгізми: *гусак* – 'BMW R1200 GS', *жаба* – 'вмикач стоп-сигналів, ліхтарів заднього виду', *жучок* – 'рух автомобіля при ковзанні в бічному заметі', *зозуля* – 'Chery QQ', *кенгурятник* – 'додаткова захисна конструкція для кузова на бампері', *коза* – 'механічний домкрат для швидкого підіймання перегонного автомобіля', *краб* – 'кронштейн повздовжньої розтяжки', *павук* – 'колектор на бензиновому автомобілі, іноді нагадує щупальця павука'; *порося* – 'робочий циліндр зчеплення', *пуголовок* – 'тягач без напівпричепа', *черепаха* – 'фланець повітряного фільтра на карбюраторі автомобіля Москвич-2141', *табун* – 'число кінських сил двигуна'.

Флористичні метафори постають у результаті запозичення ознак із рослинного світу: *кавуни* – 'сплавлені диски', *лопух* – 'бокова накладка на бампері ВАЗ-2106', *лопухи* – 'бічні дзеркала на автомобілі УАЗ', *корч* – 'автомобіль полегшеної конструкції для спеціальних змагань', *пролісок* – 'автомобіль, що не використовувався взимку, але припаркований на вулиці'.

Антропоморфні метафори засвідчують перенесення ознак із концептосфери «Людина», тому сферою-мішенню часто так само є людина, а

саме водії, як-от: *шахіст* – 'водій, який маневрує між автомобілями, прагне випередити їх', *шумахер* – 'водій тролейбуса, маршрутки' (тут перехід власної назви до загальних і метафоризація). Однак можливе перенесення й у сферу-мішень речей: *мама-тато* – 'електричні роз'єми', *двірники* – 'склоочисники', *приблуда* – 'будь-яке невідоме обладнання автомобіля' (з огляду на вихідне значення лексеми *приблуда*, ця метафора може бути віднесена й до зооморфних).

Соматичні метафори можна розглядати в межах зооморфного й антропоморфного напрямів метафоризації, проте ми їх виокремили як такі, що запозичують ознаки з концептосфери «Тіло»: *апендикс*, *борода* – 'підвідний патрубок радіаторообігрівача на автомобілях «Жигулі» і «Нива»', *грижа* – 'пошкоджені шини', *губа¹*, *дзьоб* – 'решітка радіатора', *губа²* – 'спойлер по низу бампера', *коліно* – 'колінчастий вал', *ребра* – 'стояти на ребрах, тобто на основі кузова', *роги* – 'автомобільна антена', *горбатий* – 'розподільчий вал для форсованого двигуна'.

Природоморфні метафори мають за сферу-джерело явища природи, це переважно сленгізми на позначення технічних рідин для автомобілів: *жижжа* – 'технічна рідина, наприклад, для гальмування, охолодження, амортизації'.

Дієсловні метафори найчастіше позначають особливості руху транспортного засобу та перебіг технічних процесів: *відкриватися* – 'починати розгін після виходу з повороту', *гаситися* – 'гальмувати, зменшувати швидкість', *накрентися* – 'небезпечне бічне відхилення автомобіля під час руху', *перевзутися* – 'змінити гумові шини з літніх на зимові чи навпаки', *підрулити* – 'під'їхати', *топити* – 'швидко їхати', *притопити* – 'пришвидшити рух', *утопити* – 'почати швидко їхати', *хреститися* – 'розгойдувати на повороті задню вісь в різні боки'.

Прикметникові метафори характеризують, як правило, автомобіль загалом: *косорука* – 'праворульна машина', *окатий* – 'з акумуляторною батареєю, оснащеною індикатором', *темний* – 'крадений автомобіль', *підбитий* – 'автомобіль після косметичного ремонту'; *поцоканий* – 'затертий або забруднений салон', *рукопашний (салон)* – 'автомобіль з ручної коробкою передач і без електросклопідійомників', *незаймана* – 'одноразова пластикова заглушка помаранчевого кольору для отвору на електронних АКП автомобілів Mercedes-Benz, що знімається за кожної заміни оливи в АКП, щоб виставити рівень', *тупий* – 'неінтенсивний (поганий) розгін автомобіля'.

Відвигуківі метафори – це субстантиви, утворені від вигуків або звуконаслідувальних слів морфолого-синтаксичним способом або афіксальним із наступним розвитком вторинної номінації: *атас* – 'система різноманітних алгоритмів, названа аббревіатурою ADAS, що допомагає

водієві в нестандартних ситуаціях', *чюкер* – 'автомобіль, що зіткнувся з деревом, стовпом чи іншим автомобілем'.

Отже, переважання серед способів творення сленгізмів саме метафоризації відповідає універсальності асоціації як чинника лінгвокреативного мислення.

Одиниці автомобільного сленгу є продуктом мовної гри, у контексті якої виділяємо такі поширені способи творення:

1) **фонетична мімікрія** – звукове уподібнення слова або його перетвореного варіанта іншим словам; найчастіше використовують для творення сленгізмів на позначення номенклатурних знаків, тобто назв автомобілів і їхніх модифікацій: *хитрила* – 'Nissan X-Trail', *тетяна* – 'Nissan Teana', *одеса* – 'Honda Odissey', *балда* – 'Honda Ballada', *крюгер* – 'Toyota CLUGER', *барбос* – 'Mercedes Brabus', *сара* – 'Honda САРА', *люська* – 'Toyota ESTIMA Lucida', *надійка* – 'Toyota NADIA', *спасик* – 'Toyota СПАСИО', *енот* – 'Nissan NOTE', *корова*, *короста* – 'Toyota COROLLA', *кошак* – 'Nissan QASHQAI', *крісло* – 'Toyota CRESTO', *бублик* – 'Nissan BLUEBIRD', *ескімо* – 'Mitsubishi ECSIMO', *астма* – 'Opel ASTRA', *синус* – 'Toyota CYNOS', *виноград* – 'Nissan VINGROAD', *слива* – 'Nissan SILVIA', *мікроб* – 'Nissan MICRA', *беліберда* – 'Nissan BLUEBIRD', *паскуда* – 'Suzuki ESCUDO', *паршивець* – 'Chery PORSCHE', *харя* – 'Toyota HARRIER', *волосатіс* – 'Renault VAL SATIS'; *широкий* – 'джип Cherokee';

2) **контамінація** – творення нового слова поєднанням частин двох слів або висловів (у фразеології) з переосмисленням значення через їх асоціативну близькість: *шнива* – '«Шевроле–Нива»', *водятел* – 'водій, який порушує правила дорожнього руху', *цементовоз* – 'патрульна машина поліціантів, які мають сленгову номінацію 'менти' (пор.: *це (є) ментовоз*);

3) мовна гра виявляється і в таких традиційних способах творення, як **осново-** і **словоскладання**, зокрема в сленгових неологізмах, що відображають реалії російсько-української війни: сленгізми на позначення автомобільної військової техніки (вони є спільними і для військового сленгу): *АТОмобіль*, *бандеромобіль*, одним із компонентів може бути сленгізм, як-от: *ватомобіль*.

Морфолого-синтаксичним способом найчастіше творяться сленгізми на позначення марки авто, передусім це субстантивація числівникових номенклатурних назв: *сотка* – 'автомобіль Audi 100 і автомобіль Land Cruiser 100', *десятка* – 'автомобіль ВАЗ-2110', *одинадцятка* – 'автомобіль ВАЗ-2111', *дванадцятка* – 'автомобіль ВАЗ-2112', *п'ятнадцятка* – 'автомобіль ВАЗ-2115'.

Суфіксальна універбація – творення нових сленгізмів на базі словосполучень та описових зворотів за допомогою суфіксів *-к(а)*, *-ик*, що сприяє економії мовних зусиль. Цей спосіб є універсальним для різних сленгів / жаргонів і розмовної мови. Це своєрідне усічення мовної одиниці з додаванням експресивних афіксів, наприклад, зменшувальних, збільшувальних або згрубілих суфіксів: *автомат* – 'автоматична коробка передач', *бусик* – 'мікролітражний автобус', *кандей / кондишин* – 'кондиціонер в автомобілі', *легковуха* – 'легковий авткомобіль', *сібішка* (від англ. «Citizen Band») – 'смуга частот з 26.965 МГц по 27.405 МГц, використовувана для зв'язку між водіями переважно вантажівок', *силіконка* – 'силіконова гальмівна рідина класу DOT 5', *пахучка, смердючка* – 'ароматизатор для салону автомобіля', *горючка* – 'бензинове пальне'.

Сленгізми, утворені цими двома способами найбільше тяжіють до розмовної мови.

У лексичній системі автомобільного сленгу мають вияв синонімічні відношення. Виникнення явища омонімії в ньому (*дудка, таблетка, мильниця*) спричинене двома чинниками: регіональна маркованість одиниць автомобільного сленгу і функціонування в різних видах (підсленгах) автомобільного сленгу.

Зібраний нами матеріал засвідчує й сленгову фразеологію, яка має виразну не лише емоційно-експресивну, але й стилістичну конотацію, що вказує на саме автомобільну сферу вживання, причому в некодифікованому мовленні. Це переважно дієсловні й іменникові фразеологізми: *дзвонити в бампер* – 'доганяти', *зловити вуха* – 'перекинути автомобіль через дах', *піймати клин* – 'двигун заклинив', *прокачати гальма* – 'автомобіль, до якого доливають гальмівної рідини з прокачуванням гальмівної системи', *прокачати стойки* – 'регулювання стойки телескопічної, бо завод-виробник не виконує такої функції, тільки робить заміну', *стріляти з рогатки* – 'швидко набирати швидкість зі старту'; *друга рука* – 'шатун, що пробив блок циліндрів і виліз назовні', *кривий стартер* – 'застарілий пристрій для запуску двигуна за допомогою кривошипної ручки', *тещине місце* – 'переднє сидіння поруч із місцем водія, є найнебезпечнішим місцем в автомобілі'. Фразеологізм *дати прикурити* – 'запустити двигун іншого автомобіля від свого акумулятора' є омонімічним до загальномовного в значенні 'покарати'.

Здійснений аналіз одиниць автомобільного сленгу української мови дозволяє зробити такі висновки: 1) це є лексико-фразеологічна підсистема, яка функціонує в дискурсивній практиці міст, зокрема мегаполісів, обслуговує професійну й любительську сферу автомобілістів; 2) її виникнення й функціонування зумовлене соціально-психологічними

чинниками, як і будь-якого корпоративного сленгу; 3) це відкрита підсистема, яка корелює з міським сленгом, у який можуть проникати її одиниці з наступним виходом у загальний сленг або розмовний шар літературної мови, однак цей процес можливий і у зворотному напрямі; 4) автомобільний сленг закорінюється в міські арго українських міст першої половини ХХ століття, його лексичний склад відображає мовлення міста й мовну ситуацію на певному часовому зрізі, у ньому наявні процеси архаїзації та неологізації; 5) цій лексико-фразеологічній підсистемі притаманні парадигматичні відношення синонімії; 6) автомобільний сленг, як і міський, є регіонально маркованим, що може бути причиною виникнення омонімії сленгових номінацій; 7) асоціація як універсальний чинник лінгвокреативного мислення зумовлює такий найбільш продуктивний спосіб творення лексичних і фразеологічних сленгових одиниць, як метафоризація та мовна гра.

Популярність автомобільного сленгу в дискурсивній практиці українських мегаполісів можна пояснити трьома основними причинами: 1) автомобілі як засоби пересування мають суттєве значення для мобільності містян в умовах сучасного міста, особливо для середовища приватного бізнесу, що перебуває в постійному русі; 2) великі міста є місцем локації автомобільних салонів відомих брендів, автомайстерень і станцій технічної діагностики, де рівень якості обслуговування переважно вищий, аніж у містечках і селищах; 3) на прикладі міста Харкова можна констатувати, що студентська молодь не тільки технічних вишів використовує в мовленні одиниці автомобільного сленгу, але й ті, хто цікавиться автоперегонами, є учасниками забороненого в Україні стрітрейсингу нічними міськими вулицями.

Вартують окремої уваги дискурсивні вияви автомобільного сленгу, як-от надписи на автомобілях або автомобільне графіті: наприклад, наліпки «*Бачок потік*», «*Привіт, ваділа*», «*Шкварчить, аж гайки воняють*», «*Я поняття не маю, що роблю*»), не дослідженим лишається також явище деабревіації – насмішливого тлумачення аббревіатур на кшталт *СТО* 'станція технічного обслуговування' – станція тупих олігофренів, що становить перспективу цього дослідження.

Список використаної літератури

1. Бирик С. П. Усна літературна мова в українській культурі повсякдення: монографія. Ніжин: Аспект-Поліграф, 2013. **2. Горбач О.** Арго в Україні. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006. **3. Лебедєва Т., Рябова А.** Роль зниженої лексики в омовленні автомобільної концептосфери (на матеріалі сучасної англійської мови). *Мова і культура. (Науковий журнал)*. Київ:

Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. Вип. 13. Т. VI (142). С. 241–248.

4. Мартос С., Лисюк К. Взаємодія професійно орієнтованих жаргонів і молодіжного сленгу. *Науковий вісник ХДУ. Серія «Лінгвістика»*: Збірник наукових праць. Вип. 17. Херсон: Вид-во ХДУ. 2013. С. 90–94.

5. Мельник Н. Особливості формування автомобільного сленгу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна.* 2012. Вип. 31. С. 80–82.

6. Селіванова О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2010. 710 с.

7. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг. Соціальна диференціація української мови. Київ: КРИТИКА, 2005.

8. Таран О. Арго – жаргон – сленг – загальний сленг. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*: збірник наукових праць. Хмельницький, 2019. Вип. 16. С. 189–192.

9. Шерех Ю. Поза книжками і з книжок. Київ: ЧАС, 1998. 468 с.

10. Янчишин А. Власні назви автомобілів у сленговому мовленні українців. *Наукові записки ТНПУ. Серія: Мовознавство.* 2017. Вип. 1 (27). С. 353–356.

11. Allen Irving Lewis. *The City in Slang: New York Life and Popular Speech.* Oxford University Press: online ed. DOI: 10.1093/oso/9780195075915.001.0001, accessed 6 Dec. 2023.

12. Derioh M. M. G., Nasir P. N. S. N. M., Roche C. A., Nizam M. A. H. M., Rahman S. H. S. A. How English Urban Slang has Affected Verbal and Written Communication among Youths in Selangor. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences.* 2023. № 13(7). P. 535–574.

13. Hadiwijaya M., Ifianti T., Yahmun. Public Transportation Slang: The Phenomena of Slang Used by Public Transportation Drivers in Malang Indonesia. *Pioneer: Journal of Language and Literature.* 2023. № 15 (1). P. 157–168. DOI: 10.36841/pioneer.v15i1.2895.

14. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live by.* Chicago: Chicago University Press, 1980. 242 p.

15. Linn Stella. The Translation of Contemporary French Literature Featuring Urban Youth Slang. *International Journal of Literary Linguistics.* 2016. Vol. 5, № 3. DOI:10.15462/ijll.v5i3.69

Лексикографічні джерела й корпуси

ВЕСУМ – Рисін А., Старко В. Великий електронний словник української мови (ВЕСУМ). Вебверсія 6.3.1. 2005-2023. URL: <https://r2u.org.ua/vesum>

ГРАК – Шведова, М., Вальденфельс, Р. фон, Яригін, С., Рисін, А., & Старко, В. та ін. (2017–2023). Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК). Київ, Львів, Єна. URL: uacorpus.org

ЛЛ 2009, ЛЛ 2012 – Хобзей Н., Сімович К., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. Лексикон львівський: поважно і на жарт. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009; друге вид., доп. і перероб. Львів, 2012.

ПС – Психологічний словник / авт.-уклад. В.В. Синявський, О.П. Сергєєнкова; за ред. Н.А. Побірченко. Київ: Науковий світ, 2007.

УЖ – Ставицька Л. Український жаргон: словник. Київ: Критика, 2005.

PAWUK – Польський автоматичний вебкорпус української мови. URL: https://pawuk.ipipan.waw.pl/query_corpus

WSJP – Wielki słownik języka polskiego PAN. URL: <https://pliki.wsjp.pl>

Джерела матеріалу

АБ_1 – Автомобільний блог. URL: http://forum.autoua.net/postlist.php?Cat=0&Board=auto_sport

АБ_2 – Автомобільний блог. URL: <https://bestleasing.com.ua/blogua/>

АБ_3 – Автомобільний блог. URL: <https://driver.top/communities/>

АБ_4 – Автомобільний блог. URL: <https://radioscan.com.ua/ua/a472155-adas-sistema-avtomobilnom.html>

АБ_5 – Автомобільний блог. URL: <https://vnedorognik.ua/blog/video>

АБ_6 – Автомобільний блог. URL: <https://www.cargosupport.com.ua/ua/blog-pro-logistiku/>

АБ_7 – Альманах автомобільного сленгу Львівщини. URL: <https://varianty.lviv.ua/12312-almanakh-avtomobilnoho-slenhu-lvivshchynu>

АБ_8 – Dexpens: українська соціальна мережа для автолюбителів. URL: <https://www.dexpens.com>

МОЛОДІЖНИЙ СЛЕНГ СУЧАСНОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ЗОНА КОНТАКТУ Й КОНФЛІКТУ

Олександр Черкас

Лексика молодого покоління – доволі точний прогноз того, якою стане наша мова через 15–20 років. Ті слова, які школярі та студенти використовують сьогодні, дуже швидко можуть опинитися в літературному та мистецькому дискурсах. І вже через нього будуть засвоєні новим поколінням. Звісно, контролювати ці процеси через систему закладів освіти та культури не вдається можливим. Єдиним прийнятним методом роботи з молодіжним соціолектом є його дослідження, входження в певні групи спілкування з метою збору й опрацювання лексем, а надалі – розроблення спеціальних словників та інших проєктів, які б дозволили не лише зафіксувати нові слова, а й запропонувати аудиторії, яка ними цікавиться, відповідники з лексики широкого вжитку, літературної мови тощо. Тільки така робота, при якій не буде принижено жодної групи мовців, буде враховано інтереси підлітків і молоді дозволить, по-перше, якісно опрацювати лінгвістичний матеріал, а по-друге, залучити цих самих мовців до процесу роботи над мовними нормами з позиції щирого зацікавлення. Саме це зумовлює актуальність представленого дослідження.

Звичайно, без попередньої підготовки це неможливо реалізувати. На початках науковцеві слід встановити зв'язки з різними групами мовців і провести первинний збір та аналіз матеріалу. Це дасть змогу оцінити поточну ситуацію, визначити особливості молодіжного сленгу й установити його зони контакту та конфлікту з мовою літератури та мистецтва.

Звичайно, ця тема не могла лишитися поза увагою вітчизняних і закордонних дослідників. Так, ґрунтовний аналіз особливостей формування термінологічного апарату дослідження соціолектів подає О. Александрова [1]. А. Анісімова розглядає окремі концепти, виражені через лексику

обмеженого вжитку, наприклад, концепт «людина» в молодіжному сленгу [2]. А. Карпенко говорить про молодіжний сленг як про засіб вербалізації буття [11]. М. Руденко аналізує сучасні молодіжні соціолекти. Дослідник детально аналізує джерела засвоєння нових лексем, виділяє серед них тюремне аргю, мовлення мігрантів, блогерів, медіа [19]. Х. Бей дослідив вплив англіцизмів на формування польського соціолекту. Ця розвідка є цікавою тим, що показує шляхи засвоєння нових лексем, які є актуальними і для української мови [3]. Т. Космеда аналізує зміни мовного середовища під впливом пандемії COVID-19. Вони відобразились, зокрема і на джерелах засвоєння нового лексичного матеріалу [13].

Існує також чимало наукових праць, присвячених аналізу обігу соціолекту в художніх творах. Так, наприклад, М. Близнюк розглядає особливості перекладу подібних лексем при адаптації телесеріалів [4]. Такі студії дають змогу включити в науковий обіг той матеріал, що тривалий час лишався поза його межами.

Важливим елементом роботи з дослідження молодіжного сленгу є лексикографічні праці з лексики обмеженого вжитку, створенні в Україні в останні 30 років. Їх чимало. Так, О. Тищенко описує особливості словника сленгізмів, виданого М. Грабовим [23]. Цей словник побачив світ у 2009 р., добір лексем для нього був обмежений одним регіоном [6], і з огляду на швидкий розвиток лексичного складу мови, на наш погляд, сьогодні вже видається застарілим, хоча зразком лексикографічної праці за цим напрямом доволі цікавим. Старшим, але не менш важливим для фіксації змін українського молодіжного сленгу є словник С. Пиркало, що вийшов друком у 1997 р. [18]. Тематично близькими з огляду на роботу з лексикою обмеженого вжитку є словники жаргонізмів Л. Ставицької. Цій дослідниці також належать розвідки про аргю [21; 22].

Більш сучасними й адаптивними до тенденцій змін лексичного складу мови є віртуальні словники українського сленгу, наприклад, Slang.Zone.net. Наразі він налічує понад 1500 статей і постійно доповнюється новим матеріалом [20]. У цьому словнику наведені не лише окремі слова, а й фрази, які увійшли до зального обігу в останні роки (*боневтік, слей, слюр; не пов, а ріл*). Багато лексики, представленої тут, було зафіксовано у 2022–2023 рр. Це інтернет-видання цікаве з погляду наповнення, однак викликає питання стосовно експертизи. Так, додавати до нього окремі лексеми може будь-хто за власним бажанням. Жодної складної реєстрації чи верифікації для автора матеріалу система не передбачає. Видавець на своєму порталі не дає жодних коментарів щодо порядку рецензування статей, їхньої перевірки тощо. Отже,

цей матеріал можна використовувати лише для ознайомлення з певним лексичним пластом.

Ще однією важливою лексикографічною працею є онлайн-словник «Мислово» [16]. Цей проєкт був запущений 2012 р., і він по сьогодні оновлюється і навіть фіксує неологізми, які описують соціальні, політичні явища тощо. Наразі на сайті представлено понад 5000 лексем. Як і в попередньому випадку, на цьому ресурсі є опція додавання слів, однак статті проходять модерацію. Ці онлайн-словники в той чи той спосіб ми врахували в нашому дослідженні, зокрема при доборі матеріалу для аналізу та верифікації відповідей респондентів. Загалом же велика кількість словників сленгізмів свідчить про значний інтерес для теми та неодноразові спроби кодифікувати ці лексеми. Утім процес їхнього творення або засвоєння з інших мов значно випереджає темпи публікації наукових розвідок.

Цікавим із погляду аналізу є праці, які досліджують окремі різновиди молодіжного сленгу. В українському науковому обігу таких робіт чимало. Наприклад, Л. Лисак і К. Іванова проаналізували соціолекти студентів технічного закладу освіти [14]. С. Новоселецька і Т. Янчук пропонують до розгляду особливості формування студентського сленгу як окремої підсистеми молодіжного сленгу [17].

Велика кількість досліджень лексики обмеженого використання підтверджує, що соціолект є надзвичайно важливим питанням сучасної лінгвістики. Він пов'язаний зі ЗМІ, різними формами сучасного мистецтва тощо. Більш того, дослідники сходяться на тому, що соціолект неабияк впливає на формування культури мовлення в підлітковому віці. При цьому його нерідко розглядають як окремих мовний пласту, який протиставляють літературній мові. Подібну позицію спостерігаємо в роботі Н. Шульжук [24].

Однак попри велику кількість праць, присвячених лексиці обмеженого вжитку, ми не можемо констатувати, що ця тема є достатньо розробленою. Справа в тому, що молодіжні соціолекти є досить динамічним явищем у мові. І за час підготовки монографій та їхнього виходу друком з'являється чимало нових лексем, засвоєних із інших мов тощо. Наша розвідка покликана зафіксувати сучасні зміни в цій царині. І відповідно її метою є проведення експериментальної діагностики сприйняття молодіжних соціолектів киянами та киянками різних вікових груп для подальшого виявлення двох зон: зони контакту й зони конфлікту.

З огляду на окреслену мету визначили такі завдання:

– надати визначення понять «сленг», «молодіжний сленг» як мовних явищ, теоретичні аспекти їх сходження з літературною мовою;

– укласти анкету і провести опитування серед киян різних вікових груп на предмет фіксації окремих лексем виявлення реакцій на соціолекту різних сферах життя;

– узагальнити характеристики використання молодіжного соціолекту киянами, із фіксацій двох зон: зони контакту й зони конфлікту.

У статті С. Новоселецької та Т. Янчук наведене таке тлумачення цього поняття: «Сленг – це відносно стійка протягом певного періоду часу, поширена і зрозуміла мовна мікросистема в просторіччі, досить неоднорідна за своїм еволюційним складом і ступенем наближення до розмовної мови, з яскраво вираженим емоційним вокабулярем, що часто представляє насміх над соціальними, етичними, естетичними, мовними та іншими умовностями і авторитетами» [17, с. 249].

Сленг потрібно відрізнити від арго та жаргону, які також є системами мовлення для окремих соціальних груп. Доречним тут видається розмежування, запропоноване Л. Ставицькою. Дослідниця зазначає, що жаргон характеризується напівзакритістю системи та відомістю необхідної частини мовного коду лише представникам певної професії (наприклад, лікарям, працівникам сфери ІТ тощо – приклади наші), арго є закритою системою, призначеною лише для вузького кола користувачів (прикладом тут може слугувати не лише тюремне арго, але й арго лірників) [21]. Що ж стосується сленгу, то він є найбільш відкритою системою, обмеженою віковими рамками.

Для розуміння особливостей сленгу важливою є теза П. Грабового про ненормативний характер лексем, які в ньому використовують. Дослідник зауважує, що носії цього варіанта розмовної мови свідомо обирають слова стилістично знижені для творення мовного коду [8]. Н. Шульжук щодо особливостей сленгу зазначає, що «на формування сленгу впливають, з одного боку, чинники психологічного та соціально-символічного характеру, пов'язані зі смислотворчою діяльністю і психологією протесту, а з іншого – лінгвістичні чинники, пов'язані з реалізацією принципу мовної економії» [24]. Простіше кажучи, використання сленгу дозволяє молоді швидше доносити свою думку й реалізувати потребу сепарації від старшого покоління. Можна припустити, що подібні причини формування мовних засобів обмеженого використання будуть стимулювати утворення сленгізмів у тій чи тій формі впродовж тривалого періоду розвитку української мови і є закономірним також для інших мов – польської, словацької, англійської та інших. Звичайно, у різних мовах будуть використовуватися різні джерела поповнення лексичного складу й різні механізми опрацювання мовних одиниць.

Можна погодитися з тезою Х. Бея з покликанням на А. Анісімову про те, що молодіжний соціолект є тим мовним компонентом, який відображає розподіл суспільства на вікові групи [3]. Так, якщо запропонувати представникам іншої, як правило, старшої групи пояснити окремі сленгізми, в них виникнуть проблеми з тлумаченням таких лексем або інші варіанти їхнього прочитання. Виняток становлять ті представники старшої вікової групи, які в силу професійної діяльності багато спілкуються з підлітками або ж перебувають у хорошому тісному контакті зі своїми дітьми й володіють нюансами спілкування. Однак і в них можуть бути певні труднощі з тлумаченням окремих слів. Це зумовлено тим, що сленг усе ж таки використовують аби обмежити доступ до інформації для представників інших вікових груп.

О. Тищенко у своїй розвідці пише: «сленг опановує письмові форми таких мовних дискурсів, як художня література, публіцистика» [23, с. 229]. Підтвердження цієї тези ми також можемо спостерігати в різних форматах. Так, наприклад, сьогодні сленгізми представлені в мові окремих книжкових персонажів, фільмах. Багато їх у різних видах інтернет-контенту: мемах, фейках, фотожабах тощо. Отож розуміння та прочитання сучасного культурного коду без знання цих одиниць не видається можливим.

Загалом же в цій розвідці під сленгом ми розуміємо варіант розмовної мови, обмежений віковими групами, який не має виразного професійного спрямування (це дає змогу на поняттєвому рівні відділити його від жаргону). Сленгізми ми розуміємо як лексеми, які не належать до унормованої лексики, мають відповідники в літературній мові і часто можуть вживатись із численними порушеннями (наприклад, з ігноруванням граматичних особливостей відмінювання іменників певного роду тощо).

Для оцінювання мовного матеріалу в межах цього дослідження ми провели опитування, у якому взяли участь 136 респондентів різного віку та рівня освіти. Участь в анкетуванні була добровільною, відповіді на питання охочі могли в будь-який вільний час упродовж тижня, відведеного на збір матеріалу. Для виконання дослідження була укладена анкета, яка складалася із таких розділів.

Інформація про респондентів. Цей розділ містить питання щодо віку, мови спілкування, рівня освіти, національності, належності до групи ВПО (усього 11 % опитаних підтвердили такий статус). Окремим пунктом цього блоку є питання про ЗМІ, які обирає респондент. Ця інформація потрібна для оцінювання імовірних джерел засвоєння соціолектів.

Реакція на сленгізми. У цьому блоці респондентам пропонували дати власне тлумачення окремим лексемам, серед яких: *кринж*, *факап*,

вподобайка, кріпово, челендж, баг, зашквар, шиза, контри, хавка та інші. Представлені тут як сленгізми, які мають нейтральну семантику, так і мовні одиниці з виразно негативним забарвленням.

Показники засвоєння молодіжного сленгу. Цей блок пропонував респондентам визначити з обраного переліку сленгізмів ті, якими людина частіше за все послуговується, дібрати відповідник до запропонованих лексем, пояснити окремі процеси чи явища за допомогою одного слова. У респондентів була можливість використовувати довільні лексеми або ж залишити прочерк у питаннях такого типу.

Поведінкові фактори використання соціолектів. До цього блоку увійшли питання, у межах яких респондентам треба було розмірковувати над доцільністю вживання сленгізмів у тих чи тих мовленнєвих ситуаціях. Зокрема, значну увагу приділили можливості використання лексики обмеженого вжитку у діловому спілкуванні, у літературних творах тощо.

Опорною віковою групою для проведення дослідження стали підлітки від 12 до 17 років. Решта вікових категорій була залучена для встановлення рівня розуміння тих чи тих лексем, формування альтернативної вибірки лексики обмеженого вжитку, характерної для старших осіб.

Перед тим, як перейти до аналізу результатів опитування, необхідно роз'яснити, як саме обирали лексеми для проведення дослідження. Це було зроблено з урахуванням низки чинників. Одним із найбільш важливих була частотність уживання лексем молоддю. Для встановлення цього параметра провели попереднє оцінювання словникового складу мови базової вікової групи. Для цього здійснили низку заходів, зокрема, фіксували елементи молодіжного сленгу в чатах, де молодь спілкується неформально (для чистоти експерименту не використовували чати, зорганізовані спеціально для спілкування з педагогами тощо, оскільки в таких осередках годі спостерігати природнього спілкування підлітків – вони намагаються дотримуватися літературних норм й уникають цілого пласту тих слів, які вживають щодня). Окрім того, ми фіксували сленгізми під час безпосереднього спілкування з представниками опорної вікової групи. Таке спілкування так само проводили в позаурочний час. Молодь заохочували до використання лексики обмеженого вжитку. Для цього важливо було утриматися від критики словникового складу мовлення. Зокрема, свідомо не робили зауваження щодо використання таких слів, як *кринж, баг, контри, шиза* тощо.

Зібрані лексеми перевірили за онлайн-словниками молодіжного сленгу. При цьому встановили, що мовні одиниці з тим самим значенням, але іншою формою використовували і в інших варіантах молодіжного соціолекту. Аби

це підтвердити або спростувати респондентам у низці питань запропонували вказати свій варіант лексеми, витлумачити слово тощо.

Проведене опитування дало змогу встановити кореляцію між віком респондентів, пластом соціолектів, якими вони послуговуються, а також ставленням до використання лексики обмеженого вжитку в мові творів мистецтва. Більшість респондентів, які згодні взяти участь у дослідженні, на момент його проходження, були неповнолітніми. 37,5 % опитуваних зарахували себе до вікової категорії 12–17 років. Друга за чисельністю група – 31–39, їхня частка склала 19,1 %.

Загалом результати розподілу за віком учасників проведеного опитування наведені в діаграмі (рис. 1).

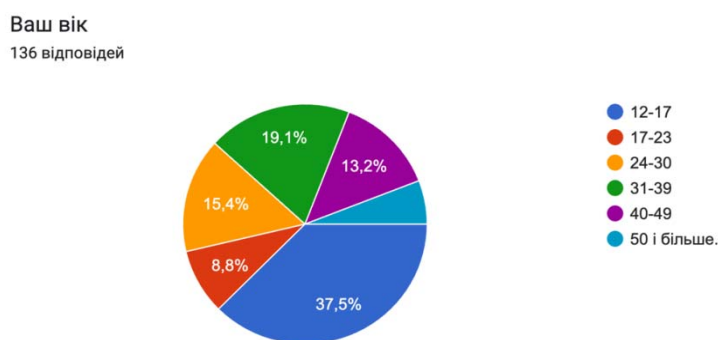

Рис. 1. Розподіл учасників анкетування за віковими групами

Відповідно до вікових особливостей, більшість учасників опитування мали лише середню освіту або ж були зазначені як такі, що лише здобувають її. Тут цифри збігаються з віковою групою і складають 37,5 %. Що ж стосується інших категорій, то найчисельнішою тут є та, що охоплює людей із вищою освітою (понад 44 %). Бачимо, що в категорії старші за 17 років люди часто вказують, що вже здобули кваліфікаційний рівень магістра або бакалавра, зрідка обирають параметр «інше» в анкетах. Можна припустити, що навіть за умов відсутності вищої освіти вони обирають такий параметр, якщо його не треба буде підтверджувати документально. Розподіл груп респондентів за рівнем освіти поданий на рисунку 2.

Освіта
136 відповідей

Рис. 2. Розподіл учасників анкетування за рівнем освіти

Певні розходження в межах представленого опитування зафіксовані між мовою, яку респонденти обирали для спілкування, та рідною. Так, 89,7 % опитуваних зазначили, що їхньою рідною мовою є українська (решта обрали параметр «інше»), та лише 80,9 % опитуваних зазначили, що українська мова – це та якою вони спілкуються переважно. Що означає, що 8,8 % опитуваних за власним визначенням не спілкуються в побуті переважно рідною мовою.

Окремим важливим для цього дослідження було питання про щоденне використання тих чи тих джерел інформації, включно з Telegram, дописами в соціальних мережах, ЗМІ. Зі 136 респондентів понад 10 % не вказали джерела інформації загалом, зауважуючи, що або не читають ніяких нових, не слідкують за подіями в ЗМІ, або ж не знають та не пам'ятають, чим саме користуються. Ще 10 % респондентів не вказали жодної назви у своїх відповідях.

Такі відповіді на питання свідчать про те, що респонденти в більшості не верифікують джерела отримання інформації. Ураховуючи той факт, що значну частину соціолекту вони в той чи той спосіб запозичують у мережі, можна дійти до висновку, що опитувані не контролюють цей процес і можуть несвідомо засвоювати різні типи лексем із медіа, оскільки не оцінюють якість каналу отримання інформації загалом і його мовних параметрів зокрема.

У відповідях, де вказані джерела інформації, переважають за популярністю такі джерела: канал Sternenko (YouTube), Лачен, Бавовна, Бігусінфо (Telegram), групи новин у Viber. Зазначали також телеканали, наприклад, ICTV, 1+1, і локальні ЗМІ. Респонденти вказували, що користуються переважно україномовними ресурсами. Можна припустити, що російськомовні вони не вказували свідомо, ураховуючи тематику опитування. Окремі особи (мова йде про здобувачів середньої освіти)

ззначали, що користуються переважно ресурсами для підготовки до уроків. Це може говорити про бажання створити позитивний образ у того, хто оцінюватиме анкети. На таких ресурсах («Освіторія», «Всеосвіта» тощо) мова контенту майже позбавлена сленгізмів і жаргонізмів (виняток становлять матеріали, присвячені опрацюванню цих тем на уроках, підготовці до занять із української мови тощо).

Що стосується мови радіо, телебачення і друкованих ЗМІ (останні зазначили лише 5 % респондентів), то вона є унормованою. Статті в таких виданнях готують редактори, і можна очікувати, що сленгізми в матеріалах будуть використані мінімально (за незначним винятком, наприклад, при цитуванні окремих осіб тощо). Мова Telegram-каналів є менш унормованою. Тут багато емоційних дописів, часто використовують сленгізми й жаргонізми. Відповідно, можна очікувати, що мовці будуть засвоювати значний масив подібної лексики при щоденному використанні таких ресурсів.

Аналіз розгорнутих відповідей респондентів дав змогу оцінити ставлення до сленгу загалом. Цей елемент свідомо наводили в анкеті після зразків мовних одиниць, аби респондентам було простіше зорієнтуватися, про що саме надалі йтиме мова. Таке рішення пов'язано з тим, що частина мовців може не знати, як саме називаються ті чи ті групи лексем, які вони використовують в мовленні. Наведення конкретних прикладів тут дозволяє уникнути різночитань термінологічного апарату.

У другому блоці представленої анкети респондентам запропонували навести авторське тлумачення окремих лексем. Розберемо тлумачення тих чи тих сленгізмів, наведене в анкетах.

Кринж – сором, дивне, незрозуміле. Частина респондентів, говорячи про поняття сорому використовує різні фразеологізми, наприклад, *іспанський сором*. У межах деяких відповідей використовують лексеми, які є ситуативними синонімами – *щось огидне, щось неочікуване*. Зафіксовані відповіді, у яких використані інші сленгові елементи, наприклад, *відстій*.

Факап – невдача, поразка, провал. Частина респондентів зауважила, що вперше бачить таке слово. Така реакція зафіксована в усіх вікових групах, зокрема і серед респондентів віком 12–17 років. Як і в попередньому випадку, тут для тлумачення поняття використовували інші сленгізми: *пиздець, пройоб, хуйня*. Усі вони належать до одиниць зниженого стилю. Наявні і м'які варіанти тлумачень – *щось неприємне*.

Вподобайка – лайк, подобається, сердечко, позитивний відгук. Це слово стосується соціальних мереж, воно виявилось одним із найбільш

легких для тлумачення респондентами. Тут наявні пояснення, як називають цю функцію в англійській мові, як це слово було засвоєне українською тощо.

Кріпово – *моторошно, страшно*. У групах респондентів із освітнім рівнем «магістр» фіксується більший відсоток відповідей, які засвідчують нерозуміння цієї лексеми. Це дає нам змогу ідентифікувати її як таку, що притаманна молодшій соціальній групі (на противагу попередній).

Челендж – *змагання, виклик, естафета*. Це ще одне слово, засвоєне мовцями через соціальні мережі. Марковане як невідоме в одиничних випадках. Респонденти переважно вказують на його позитивну конотацію.

Флешмоб – *масовий захід, танець, акція*. Респонденти часто пояснюють цю лексему через лексему *челендж*. Однак у цьому випадку йдеться більше про фізичну активність – руханки, танці, повторення певних дій. Як і в попередньому випадку, задовільну відповідь дають майже всі респонденти.

Баг – *помилка, збій, лаг*. Ця лексема має вузький спектр застосування – її вживають переважно в контексті оцінювання роботи програм, мобільних застосунків тощо. Прикметно, що в поданому випадку більшість респондентів зауважує, що вони не знають значення цього слова, ніж у двох попередніх випадках.

Гіфка – *рухоме зображення, відео, анімована картинка*. Ще одна лексема, яку максимальна кількість мовців ідентифікує правильно. Як і *челендж*, а також *флешмоб* – тиражована в соціальних мережах. На відміну від інших запропонованих мовних одиниць, пояснюють через кілька лексем – *рухоме відео без звуку, рухома картинка* тощо.

Зашквар – *капець, сором, обурення, треш, ганьбіще, запара, неприємна ситуація*. Ще одна лексема, окрім кринжа, яку часто пояснюють через інші сленгові слова. Як і попередньо згадана, має виразну негативну конотацію.

Шиза – *божевілля, дурість, неправильна поведінка*. Респонденти відзначають, що це слово часто використовують на позначення психічного розладу. Аналогічне тлумачення з розширенням значення до неприємних і неприродних подій загалом пропонує словник Slang.Zone.net.

Контри – *сварка, суперечка, протистояння, напружені стосунки, позиція когось проти чогось*. Значна частина респондентів зауважила, що не знає це слово і не використовує його в мовленні. Зазначимо, що один респондент маркував це слово як назву гри (скорочення для жаргону геймерів).

Попадалово – *неприємності, халепа, неприємна ситуація*. Пояснюють також через сленгізми: *факап, капець*. Окрім того, респонденти використовували для пояснення цього явища зразки життєвих ситуацій,

наприклад, погано написану контрольну роботу. В окремих анкетах слово маркували як запозичене з російської мови.

Хавка – їжа, перекус. Респонденти зазначають, що слово, на їхню думку, прийшло з тюремного жаргону, і вони ним послуговуються мало.

Загалом за підсумками оцінювання другого блоку опитування можна висновкувати, що українці різного віку краще засвоюють ті лексеми, які стосуються роботи за комп'ютером, використання соціальних мереж тощо. Це пов'язано з тим, що їм часто доводиться використовувати таку лексику щодня в різних мовних ситуаціях. Так, слова «вподобайка», «флешмоб», «челенд» часто фігурують і в плануванні освітнього процесу, і в дописах відомих блогерів, на офіційних сторінках закладів освіти тощо. Такий висновок підтверджує тезу про те, що спілкування в мережі наразі є одним із найбільших джерел засвоєння нових лексем. Зазначимо, що такі слова не мають виразного емоційного забарвлення, або їх сприймають швидше як слова з позитивною конотацією. Що ж стосується тих одиниць мовлення, які використовують для приховування частини інформації (наприклад, для засудження окремих явищ середовищем носіїв молодіжного сленгу), то вони поширені менше. Такі лексеми рідше виходять за межі вікових груп, у яких вони перебувають в активному вжитку.

Зауважимо, що в усіх чотирьох блоках роботи наявні жартівливі відповіді, елементи висміювання молодіжної лексики та доцільності її вивчення загалом. Однак чисельність таких елементів не переважає 5 %. Це засвідчує несерйозне ставлення до опитування частини респондентів. З огляду на вік опорної групи, спосіб поширення анкети (покликання на неї поширювали в режимі онлайн) та невеликий відсоток таких відповідей ними можна знехтувати.

У третьому блоці респонденти мали відзначити ті з запропонованих слів, які вони вживають частіше за інші. Так, на позначення неприємної ситуації більшість опитуваних вживає слово *капець*, представлені також варіанти *зашквар*, *аут*. Рідше вживають *попадалово*. Третина респондентів зазначила, що використовує в неприємних ситуаціях інші слова без конкретизації, які саме. На позначення профілю в соціальній мережі переважно використовують слово *акаунт*, що належить до унормованих, рідше вживають скорочення *ак*. Однак більшість (понад 40 % респондентів) використовують замість сленгізмів унормовану лексику, наприклад: *профіль*, *сторінка в соціальній мережі* тощо. На позначення неправдивого допису понад 40 % респондентів використовують слово *фейк*, однак наявні й інші варіанти сленгізмів, серед яких *розвод*, *піздьож*, *нахрюк*, *мулька*. Тут простежується те саме явище, яке ми вже фіксували в попередньому блоці

анкети: до сленгізмів, які мають виразно негативну конотацію, як правило, подають широкий синонімічний ряд з іншими сленгізмами з такою ж виразно негативною конотацією. Що ж стосується нейтрального поняття *акаунт*, то до нього добирають нейтральну лексику, у більшості випадків – унормовану.

У питанні, де пропонували обрати з наведених слів ті, які використовуються частіше за інші, понад 30 % респондентів обрали варіант *сториз*. Частотно використовують такі слова, як *фейк* і *челендж*. Рідше застосовують такі поняття, як *пранк*, *лайв*. Уважаємо, що це пов'язано з обмеженням їхнього вжитку. Якщо *сториз* використовують незалежно від того, у якій сфері працює людина, чи працює вона взагалі, то пранки вже є вулжним жанром, який має як прихильників, так і людей, яким він не подобається.

На позначення публікацій у соціальних мережах частіше використовують лексему *пост*, рідше – *допис*. В одиничних випадках – *стаття*, *публікація* тощо. На позначення суперечки переважно застосовують слово *срач*, рідше – *холівар*, *флуд* (по одній згадці), *хейт*, *біф*, *контри*. Неприйнятний погляд маркують як *кринж* (що не збігається за загальним визначенням цього поняття, наданого в попередній частині опитування), 10 % респондентів відмовилися давати відповідь на це питання, взагалі не запропонували жодних лексем і словосполучень. Серед представлених варіантів також є *брєд*, *єрєсь*, *жєсть*, *зашквар*, *дичина*, *капець*, *аут*. Знову ж бачимо багаті синонімічні ряди саме на позначення виразно негативного явища. 30 % респондентів відмовилися пояснити явище *провокація*. Серед запропонованих варіантів наявні такі лексеми, як *агр*, *байт*, *вкід*, *гон*, *треш*, *хейт*. На позначення дивної поведінки в межах опитування використовували такі лексеми, як *шиза*, *треш*, *неадекват*, *їбанько*, *їбобо*, *кринж*, *зашквар*, *дич*. Серед відповідей зафіксовано кілька дієслів на позначення цього явища, серед яких *гонит*.

Загалом проведене дослідження показує, що сучасний молодіжний сленг є важливим елементом комунікації для молоді. Усі представники цієї вікової групи використовують значний пласт лексем, які тиражуються через засоби масової інформації, блогерів, зразки мистецтва, зокрема через комедійні жанри. Процеси засвоєння того чи того мовного матеріалу в таких групах часто відбувається неусвідомлено. Так, респондент може не рефлексувати на тему тих журналів, газет, інтернет-видань, якими він послуговується, часто не буде в змозі навіть назвати таке видання. При цьому в нього будуть спостерігатися ті самі моделі опрацювання лексики, що й у його однолітків, які працюють із молодіжним сленгом більш свідомо.

Лексика обмеженого вжитку сьогодні має більше точок сходження з мистецькими практиками. Літературна мова для респондентів вже не є занадто унормованою. Більшість опитуваних вважає, що використовувати молодіжний сленг у літературі не лише можна, а й потрібно. Респонденти зазначають, що вибір того чи того лексичного пласту залишається за автором. Отже, використання сленгізмів може бути вповні допустимим. В окремих анкетах трапляється виважений підхід. Респонденти зазначають, що це має залежати від контексту та аудиторії: так, якщо мова йде про молодіжні романи, про героїв, які в житті могли б послуговуватися соціолектами, то такі одиниці неодмінно мають з'явитися в текстах. Однак у цьому випадку йдеться про відповідність літератури життєвим реаліям. У цьому контексті сленг часто сприймають як явище швидше негативне, однак таке, що складає важливу частину молодіжного життя. Незначна кількість респондентів, не більше за 15 %, зауважила, що літературна мова має бути красивою, відповідно, використання будь-яких жаргонізмів і сленгізмів у ній є недоречним. Близько 5 % опитуваних зазначили, що не мають власної виразної позиції з цього приводу, не знають, якою має бути мова художніх творів.

Протилежний результат показало питання щодо доцільності використання молодіжного соціолекту у професійному спілкуванні. Невелика (не більше за 15 %) частка людей зазначила, що молодіжний сленг може зблизити людей у професійній сфері. Понад половина опитуваних зауважила, що такі лексеми будуть радше недоречними. Основним аргументом респондентів те, що в професійній сфері людина має дотримуватися ділового етикету.

Такі відповіді свідчать про те, що наразі в суспільстві відбувається зміна наративів щодо використання молодіжного сленгу, хоча багато мовців його досі оцінюють як явище негативне (звідси йде свідоме обмеження його використання в тих чи тих ситуаціях). Якщо більша частина молоді вже допускає його використання в художньому стилі, можна очікувати, що скоро окремі лексеми будуть частіше фіксуватися в публіцистичному, а згодом і в інших. Це явище вже можна спостерігати у великих містах, наприклад, у літературних дискурсах Києва, Харкова. Той же Сергій Жадан у своїй творчості використовує активно молодіжні соціолекти, і при цьому має чимало епігонів серед молодих поетів. Діловий стиль спілкування при цьому буде максимально довго опиратися новим тенденціям мовлення. Навіть ті люди, що виростили в середовищі толерантності, поваги до всього нового, будуть зауважувати, що подібні мовні елементи при спілкуванні форматом учень-вчитель, лікар-пацієнт не будуть доречними. При цьому респонденти

не беруть до уваги те, що окремий вид обмеженої лексики в таких форматах спілкування все ж буде наявним. Тут нерідко використовуватиметься жаргон. Однак цей тип лексики маркований уже не віковою належністю, а професійною.

Окремо слід говорити про зони контакту та конфлікту молодіжного сленгу й літературної мови як елементів дискурсу великих міст. Так, на питання щодо лексики нейтрального значення, куди увійшли одиниці, пов'язані з роботою в соціальних мережах, продукуванням контенту (*челендж*, *гіф*, *флешмоб*), установлюємо збіг на семемному рівні в різних вікових групах. Це можна фіксувати як зону контакту. Конфлікт між лексикою загального вжитку та сленгом відбувається в зонах застосування лексики зі зниженим значенням, агресивним забарвленням: *пранк*, *кринж*, *кріпово*. Це свідчить про те, що опорна група дослідження прагне приховувати справжнє значення слів, які маркують агресію, що дозволяє їм обмежити видимість таких явищ, як цькування, психологічне насильство, для старшої вікової групи, наприклад, для батьків і вчителів. Там же, де мова йде про загальні речі, значення сленгізмів, здебільшого, пояснюють старшому поколінню для налагодження контакту (оскільки є нагальна необхідність виконувати якісь завдання в межах навчання в соціальних мережах тощо).

Перспективним для подальшої наукової роботи є аналіз ширших пластів молодіжних соціолектів із залученням матеріалів, зібраних у групах студентів та учнів 9–11 класів закладів освіти великих міст (не лише Києва, але й Харкова, Львова, Дніпра, Одеси та ін.). При аналізі такого матеріалу в подальшому будуть враховані практики неформального спілкування в чатах, на форумах, використання паралельних конструкцій для номінації одних і тих самих явищ (наприклад, шкільних чи університетських дисциплін, навчальних матеріалів тощо) при переході з одного стилю спілкування на інший. Зібраний масив молодіжного соціолекту буде також використано для укладання словника.

Список використаної літератури

1. Александрова О. В. Молодіжний соціолект як лінгвістичний феномен. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського: Лінгвістичні науки: збірник наукових праць*. Одеса: Астропринт, 2014. № 19. С. 3–11. **2. Анісімова А. І.** Актуалізація концепту «Людина» в мовній картині молодіжного сленгу [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Aia/2008.pdf. **3. Бей Х. С.** Вплив англіцизмів на формування польського молодіжного соціолекту. *Сучасні напрямки лінгвістичних досліджень міжкультурної комунікації та методики викладання іноземних мов*. 2012. С. 17–21. **4. Близняк М.** Соціолект підлітків як актуальне питання сучасного вітчизняного кіноперекладу (на прикладі телесеріалу «Жувальна гумка») [Електронний ресурс]. Режим доступу:

<http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/13038/1/Blyzniuk.pdf> 5. Глазова О. П. Жаргон і сленг: як ставитися до них словеснику. Методичні діалоги. 2013. Вип. 9. С. 37–42. 6. Грабовий М. Молодіжний соціолект міста Умані (словник). Київ–Умань: ПП Жовтий, 2009. 60 с. 7. Грабовий М. Український молодіжний сленг: сучасна картина світу. Київ–Умань: ПП Жовтий, 2010. 221 с. 8. Грабовий П. Молодіжний сленг у системі соціолектів сучасної української мови. *Лінгвістичні студії*. 2008. Вип. 16. С. 294–297. 9. Дмитрієв С. В. Місце сленгових номінацій особи у лексико-семантичній парадигмі української лінгвосвідомості. *Слов'янський збірник*. № 23 (2019). С. 31–41. 10. Єрмоленко С. Я. Сучасна літературна мова і діалекти [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.kulturamovy.org.ua/KM/pdfs/Magazine6-2.pdf>. 11. Карпенко А. М. Молодіжний сленг як спосіб вербалізації буття [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://eprints.oa.edu.ua/437/1/2_09_5.pdf. 12. Козко О. Молодіжний соціолект та його мовні особливості. *Актуальні питання іноземної філології*. 2019. С. 164–170. 13. Космеда Т., Осіпова Т., Сліпецька В. Зміни в комунікації та мовомисленні українців в епоху коронавірусної пандемії: інноваційна креативність. *THEORIA ET HISTORIA SCIENTIARUM*, Vol. XVIII Ed. NicolausCopernicusUniversity. 2021. Р. 27–47. 14. Лисак Л., Іванова К. Щодо соціолексту студентів технічного вишу. *Збірник наукових праць ДонНАБА*. Вип. 1. 2015. (1). С. 144–148. 15. Литвинська С. До питання вивчення молодіжного сленгу в сучасній українській мові. *Мова та культура у просторі новітніх технологій: проблеми сучасної комунікації*: матеріали VI Міжнародної наукової конференції (м. Київ, 23 березня 2023 р.). Київ: Талком, 2023. С. 73–75. 16. Мислово. Словник сленгу та сучасної української мови [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://myslovo.com/> 17. Новоселецька С. В., Яковчук Т. В. Мовні особливості американського та українського студентського сленгу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2022. Вип. 13 (81). С. 248–251. 18. Пиркало С. Перший словник українського молодіжного сленгу [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://pyrkalo.com/files/2011/10/SVITLANA-PYRKALO-SLANG-Dictionary.pdf>. 19. Руденко М. Ю. Сучасний молодіжний соціолект: тенденції розвитку та характерні риси. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2022. № 58. С. 130–139. 20. Словник українського сленгу Slang.Zone.net [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.slangzone.net/search>. 21. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг: соціальна диференціація української мови. Київ: Критика, 2005. 464 с. 22. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови. Київ: Критика, 2003. 336 с. 23. Тищенко О. Український молодіжний сленг у когнітивному вимірі. *Лексикографічний бюлетень*: збірник наукових праць. Київ: Ін-т української мови НАН України, 2010. Вип. 19. С. 229–231. 24. Шульжук С. Сленг як нелітературний пласт сучасної лексики [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://core.ac.uk/reader/12241570>.

МІСТО. ЕКОНОМІЧНИЙ ДИСКУРС

ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННИЙ ЛАНДШАФТ СУЧАСНОГО ВЕЛИКОГО МІСТА В ДИСКУРСИВНОМУ ВИМІРІ

Наталя Бабко

У сучасному великому місті готельно-ресторанний ландшафт визначається не лише архітектурою будівель, а й дискурсивними практиками, які охоплюють культурні, соціальні й економічні аспекти життя міської спільноти. Ця взаємодія формує неповторний характер готельно-ресторанного середовища, що реагує на потреби містян і туристів, а також віддзеркалює загальний розвиток будь-якого сучасного міста.

Сьогодні готельно-ресторанний бізнес є не лише місцем для тимчасового перебування чи споживання їжі, але й важливим складником соціокультурного життя міста. Готелі стають архітектурними акцентами, які відображають сучасні тенденції дизайну і функціональності, а ресторани перетворюються на платформи для культурного обміну, де смак, стиль і тренди відображають дух міст; модерні готелі з вишуканим дизайном, ресторани з авторською кухнею та ексклюзивним сервісом стають елементами, що формують позитивне враження та асоціації з містом.

Готельно-ресторанний бізнес є активним учасником економічного розвитку великого міста і важливим гравцем у сфері працевлаштування. Він створює робочі місця для місцевого населення, від кухарів та офіціантів до менеджерів та обслуговуючого персоналу, що своєю чергою сприяє зниженню рівня безробіття та загальному економічному піднесенню. Практика замовлення ресторанами, готелями і кафе місцевих продуктів, співпраця з місцевими постачальниками та підприємствами сприяє розвитку місцевого бізнесу та підтримці економічної екосистеми.

Беззаперечно, готельно-ресторанний бізнес є ключовим фактором привабливості для туристів. Сучасні готелі та ресторани створюють унікальний гостьовий досвід, який привертає туристів і збільшує туристичний потік, що створює додаткові можливості для розвитку міської інфраструктури. Зручне розміщення готелів і ресторанів, різноманітний сервіс і гастрономічні можливості впливають на привабливість міста для туристів, що сприяє збільшенню туристичного потоку та приносить додатковий прибуток [14; 15].

Також зазначимо, що готельно-ресторанний сектор великого міста відкриває широкі можливості для особистісного та професійного розвитку

від стажування для молодих фахівців до програм навчання для досвідчених працівників, готелі та ресторани стимулюють освітні та кар'єрні ініціативи.

Впровадження інновацій та новітніх технологій у готельно-ресторанному секторі зробило туризм більш захоплюючим і комфортним. Електронні системи бронювання, використання віртуальної реальності та мобільні додатки роблять місто дедалі більш доступним і привабливим для туристів.

Розвиток цифрових технологій у готельно-ресторанній справі стає загальним трендом, слідування за яким дає змогу підприємствам цієї сфери вдосконалюватися своєю бізнес-діяльністю. Однак процес впровадження та практичного застосування різних інноваційних розробок і технологій може супроводжуватися низкою проблем, що виникають через певні бар'єри та чинники. Основними тенденціями розвитку підприємств сфери гостинності великого міста в Україні до початку воєнного конфлікту були [8; 9]:

- колаборація учасників ринку готельних послуг заради створення нового конкурентоспроможного продукту;
- нові учасники готельного сектора економіки;
- нові готелі та готельні комплекси від всесвітньо відомих брендів;
- впровадження індивідуального підходу до обслуговування клієнтів.

Однак вітчизняна готельна індустрія, як і будь-який інший бізнес, у сучасних умовах зазнає низки суттєвих проблем, пов'язаних насамперед із воєнними діями й економічними проблемами.

У зв'язку з поточними умовами розвитку сфери гостинності на території нашої країни рівень конкуренції між готелями зростає, що спонукає менеджмент шукати інструменти для підвищення ступеня своєї конкурентоспроможності. Одним із таких інструментів є інноваційні або цифрові технології, особливість яких полягає у використанні інформаційних технологій, цифрових методів і механізмів, які удосконалюють діяльність підприємств сфери гостинності.

З огляду на це завданням поточного розвитку підприємств сфери гостинності великого міста є впровадження нових інформаційних та інноваційних технологій, які посприяють виконанню таких завдань [10]:

- підвищити якість послуг, що надаються;
- оновити основні фонди готельних підприємств;
- збільшити конкурентоспроможність вітчизняної сфери гостинності;
- підвищити рівень інвестиційної привабливості готельних підприємств;
- збільшити економічну ефективність господарської діяльності підприємств готельно-ресторанного сектора.

Однак у сфері гостинності України спостерігається низка проблем, які перешкоджають розвитку й активному впровадженню інноваційних технологій вітчизняними підприємствами. З-поміж таких труднощів і бар'єрів виокремлюють [8–10]:

- недостатній ступінь якості ринкової конкуренції на ринку готельних послуг нашої країни, оскільки багато готелів не мають конкурентних переваг у вигляді використання інноваційних технологій;

- великі капітальні витрати власників готелю при впровадженні нововведень;

- відсутність мотивації та стимулу в керівників готелів при впровадженні інновацій;

- необхідність зміни у свідомості керівництва, орієнтованого тільки на дохід із діяльності, а не на бачення можливостей отримання більшої вигоди в майбутньому, використовуючи інноваційні рішення.

Також проблемою впровадження інноваційних технологій у готельно-ресторанних підприємствах можна назвати звичайне нерозуміння незнання власників та акціонерів того, які інновації можна застосувати і яка їхня реальна ринкова вартість, через що багато хто вважає їх суб'єктивно переоціненими.

Серед чинників, які перешкоджають інноваційному розвитку підприємств сфери гостинності великого міста, самі підприємці виокремлюють дві ключові групи: економічні й виробничі.

Найвагоміший вплив виявляють економічні чинники, оскільки вони пов'язані з труднощами, зумовленими поточним станом економіко-політичної ситуації [12]:

- брак власних коштів для фінансування інноваційних розробок;

- відсутність зовнішньої фінансової підтримки;

- тривалі терміни окупності капітальних вкладень в інновації та розробки;

- висока вартість інноваційних технологій;

- небажання брати на себе поточні економічні, фінансові й інвестиційні ризики через спад купівельної спроможності населення.

До виробничих чинників, які перешкоджають упровадженню інноваційних технологій на підприємствах сфери гостинності великого міста, належать [11–13]:

- високий ступінь зносу основних фондів готельних підприємств, особливо будівель і споруд;

– необхідність запозичення зарубіжних інноваційних технологій, які необхідно адаптувати під вітчизняні умови, що може викликати певні труднощі.

Зазначимо, що багато готелів ще до початку оголошення воєнного стану впровадили нові рішення, ставлячи в пріоритет безпеку гостей у майбутньому. Основними заходами з безпеки гостей у період пандемії була санітарно-гігієнічна та харчова безпека.

Серед пандемійних ініціатив в індустрії можна назвати зміну стандартів прибирання номерів, усіх громадських зон і службових приміщень зі застосуванням антибактеріальних і дезінфекційних засобів, обробка зданих гостями ключів, встановлення автоматичних антисептиків для рук, відмова від формату шведського столу і буфетів.

Великі зміни відбулись і в частині інженерних систем: модернізація систем вентиляції та кондиціонування для підвищення інтенсивності повітрообміну і фільтрації. Під час будівництва нових готелів або під час проведення реконструкції старих об'єктів використання інженерних систем нового покоління стане обов'язковим.

Таким чином, можна дійти висновку, що практично всі наявні проблеми при впровадженні інноваційних технологій підприємствами сфери гостинності сучасного великого міста пов'язані з впливом таких чинників, як брак фінансових ресурсів, відсутність інноваційного менеджменту в керівництві підприємств сфери гостинності та виробничі обмеження, зокрема високий знос поточних основних фондів.

В умовах активного розвитку й високого рівня конкуренції на ринку готельного бізнесу для будь-якого підприємства сфери послуг стає необхідним безперервне вдосконалення своєї діяльності та використання ефективних методів залучення нових клієнтів. Інноваційні перетворення в досліджуваній сфері діяльності підприємства дають змогу підвищувати рівень ефективності в цій важливій галузі народного господарства. У сфері готельних послуг останніми роками дедалі більшою є проблема ефективного управління ресурсним потенціалом підприємств галузі, що й відображає актуальність дослідження.

Історично склалося, що одним із ключових засобів просування товару, послуги чи бренду є реклама. Реклама впливає на спосіб і стиль життя людей, визначає моделі поведінки в суспільстві. Рекламна діяльність в індустрії туризму і гостинності, будучи однією з форм інформаційної діяльності, забезпечує зв'язок між виробництвом і споживанням туристського продукту. Нині реклама в готельно-ресторанній індустрії вийшла за межі інформаційної функції, яка була призначена забезпечувати спрямований потік інформації, і

бере на себе комунікативну функцію. За допомогою цієї функції підтримують зворотний зв'язок із ринком і споживачем. Це не лише дає змогу контролювати просування послуг на ринку, а й створювати та закріплювати в покупця стабільну систему переваг дорекламованих об'єктів. Використовуючи можливості спрямованого впливу на споживача, реклама сприяє не лише формуванню попиту, а й дає змогу керувати ним [12].

Інтернет – це інструмент, за допомогою якого створюють і поширюють рекламу. Ринок гостинності в мережі Інтернет безперервно змінюється й освоює нові технічні можливості, створює і розширює рекламні площі.

За останніми даними дослідження Global Digital, на початку 2023 року 5,44 мільярда людей використовують мобільні телефони, що становить 68 % загальної чисельності населення світу. Кількість користувачів мобільних телефонів за останній рік зросла більше ніж на 3 %, досягнувши 168 мільйонів нових користувачів (рис. 1).

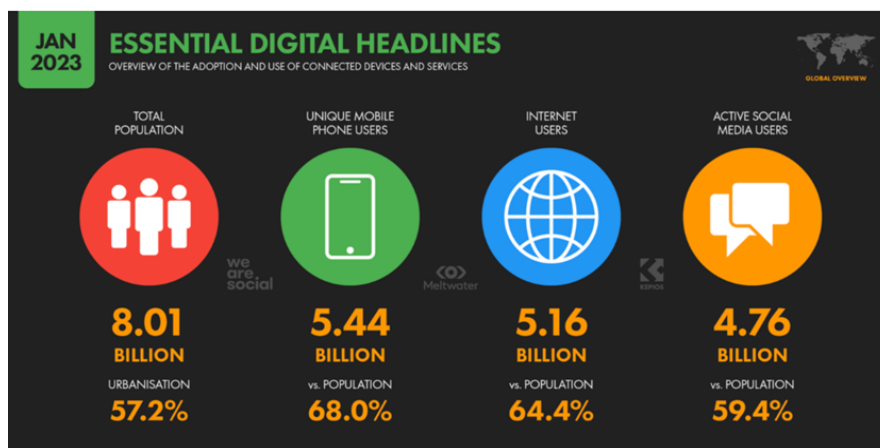

Рис. 1. Кількість користувачів мережі Інтернет за висновками звіту Global Digital 2023 року [16]

На сьогоднішній день у світі зареєстровано 5,16 мільярда користувачів інтернету. Це означає, що 64,4 % світового населення мають доступ до мережі. За останній рік кількість інтернет-користувачів зросла на 1,9 %. На початку 2023 року соціальні мережі нараховували 4,76 мільярда користувачів, що становить трохи менше за 60 % від загальної чисельності населення світу. Однак протягом останніх місяців темпи зростання аудиторії соцмереж уповільнилися: за останній рік додалося лише 137 мільйонів нових користувачів, що становить 3 % [16].

Протягом останнього року інтернет-аудиторія збільшилася лише на 98 мільйонів користувачів, що становить менше, ніж 2 % за рік. Це помітно повільніше порівняно з темпами, які спостерігалися в 2010–2015 роках. Незважаючи на це уповільнення, поточні тенденції вказують на те, що до

кінця 2023 року майже 2/3 населення світу буде підключено до мережі Інтернет [16].

Найцікавішими висновками 2022 року є зменшення кількості часу, який користувачі витрачають в інтернеті. Порівняно з попереднім роком цей показник зменшився майже на 5%. Згідно зі звітом GWI, середньостатистичний користувач зараз витрачає на інтернет на 20 хвилин менше щодня, ніж у минулому році. Рік тому люди працездатного віку проводили в середньому майже 7 годин на день в мережі, але тепер цей показник знизився до 6 годин і 37 хвилин на день.

Незважаючи на те, що запити пошуку постійно змінюються, пошук інформації залишається основною мотивацією використання мережі Інтернет. Згідно з останніми дослідженнями GWI, майже 6 із 10 користувачів Інтернету працездатного віку (57,8 %) і далі використовують онлайн-ресурси для пошуку інформації. Серед інших мотивів використання Інтернету вказують [16]:

- збереження зв'язку з друзями та родиною (53,7 %);
- бажання бути в курсі новин і поточних подій (50,9 %);
- перегляд відео, серіалів або кіно (49, %).

Онлайн-шопінг є захопливим прикладом зміни цифрових звичок, оскільки існує багато доказів того, що в сучасному світі люди зі задоволенням обирають електронну комерцію порівняно з епохою до пандемії.

Перед пандемією шанувальники онлайн-шопінгу здебільшого купували одяг і взуття, косметику й електроніку. Замовлення їжі та напоїв робили лише інколи. Більшість навіть не розглядала можливість купівлі продуктів або товарів для щоденного вжитку через Інтернет. Ситуація сьогодні змінилася. Люди вивчили процес і переваги онлайн-шопінгу, і швидко прийняли його зручність. Навіть за загального зменшення глобальних витрат у роздрібній торгівлі (онлайн і офлайн) за останній рік, дослідження Statista вказує на те, що частка онлайн-витрат у 2022 році виявилася вищою, ніж у 2021 році.

У тому ж самому дослідженні зазначають, що тільки 17,1 % глобальних витрат у роздрібній торгівлі за останній рік припадає на онлайн-покупки. Це означає, що у структурі витрат споживачів у світі лише близько одного долара з шести витрачають на електронну комерцію.

Важливо враховувати, що сучасні споживачі мають більше інформації про можливості електронної торгівлі. Імовірність того, що вони охоче використовуватимуть онлайн-канали для покупок, зараз значно вища, ніж раніше. Цю гіпотезу підтверджують дані. За останніми прогнозами GWI та

Statista очікується подальше зростання частки електронної комерції в найближчі роки.

Говорячи про контент із включенням реклами, можна сказати, що індустрія цифрової реклами максимально скористалася змінами у звичках користувачів під час пандемії. За даними Statista, частка витрат на цифрову рекламу в загальних витратах на рекламу глобально зросла на близько 27,7 % з 2019 року — з 57,4 % у 2019 році до 73,3 % у 2022 році. За останні три роки доходи від цифрової реклами збільшилися на 78 %, з трохи менше ніж 375 мільярдів доларів до початку пандемії у 2019 році до більш ніж 667 мільярдів доларів у 2022 році. На графіку (рис. 2) видно, що найбільший приріст стався у 2021 році, коли глобальні прибутки від цифрової реклами зросли на третину порівняно із 2020 роком.

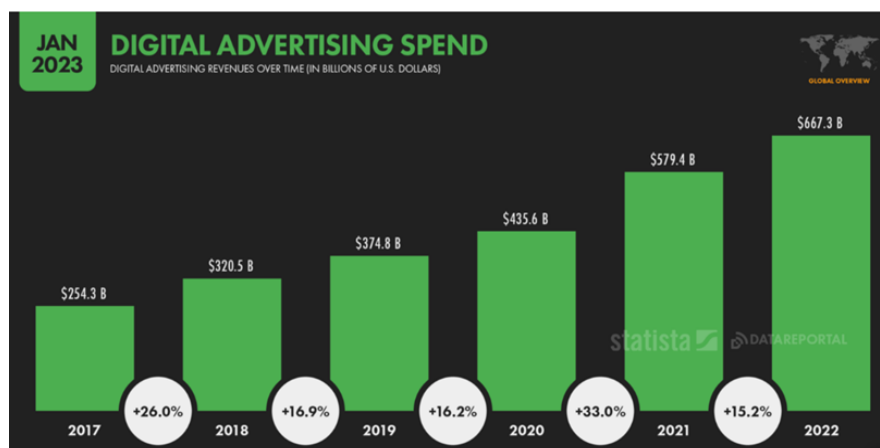

Рис. 2. Витрати у світі на цифрову рекламу [16]

Очікувано, що витрати на цифрову рекламу мають значні відмінності в різних країнах. За даними Statista, у лідерах цього рейтингу Сполучені Штати – на одного інтернет-користувача у цій країні компанії в середньому витратили майже 880 доларів у 2022 році.

Серед країн, представлених у цьому рейтингу, вирізняється Індія: бренди витратили лише 5,26 долара на одного інтернет-користувача у 2022 році, тоді як у Гані цей показник становить 1,43 долара. У сфері цифрової реклами найбільше виграли від перерозподілу рекламних бюджетів на користь диджиталу соціальні мережі.

Аналіз Statista підтверджує, що частка соціальних мереж у глобальних витратах на цифрову рекламу зросла приблизно з чверті від загального обсягу у 2019 році до більше ніж третини у 2022 році. Глобальні витрати на рекламу в соцмережах за останній час збільшилися більш ніж удвічі, досягнувши 226 мільярдів доларів у 2022 році [16].

Зазначимо також, що аудиторія соцмереж продовжує зростати. Згідно з аналізом, проведеним Керіос, за останні 3 роки загальна аудиторія соцмереж розширилася майже на 30 %, що еквівалентно більше ніж 1 мільярд нових користувачів. Наприклад, темпи зростання в період з 2020 по 2021 рік були майже вдвічі вищими, ніж у попередні 12 місяців, і зростання продовжується значними темпами в період з 2021 по 2022 рік. Однак за 2022 рік темп зростання різко сповільнився і зараз перебуває на найнижчому рівні за всю історію спостережень (рис. 3).

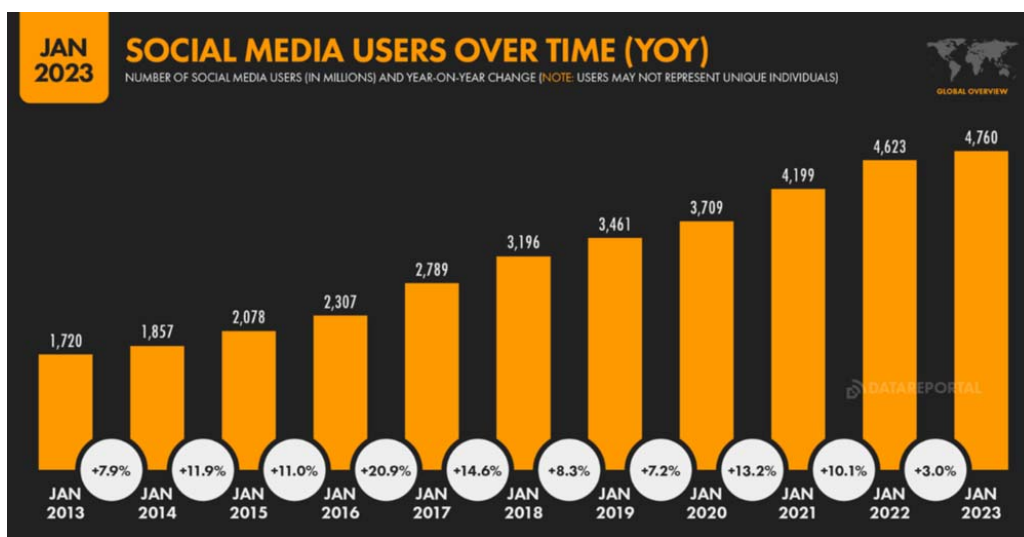

Рис. 3. Витрати часу користувачів у соціальних мережах [16]

Дані GWI свідчать про те, що люди наразі проводять у соцмережах більше часу, ніж будь-коли. Згідно з останніми дослідженнями, середньостатистичний інтернет-користувач працездатного віку тепер витрачає трошки більше 2,5 години на день на соціальні мережі. І хоча середнє значення по світу лише на 3 хвилини перевищує минулорічне, зростання все ще помітне.

Можливо, найважливіше в тому, що збільшення часу, витраченого в соцмережах, відбулося в умовах загального скорочення часу, яке люди проводять в Інтернеті. Фактично зараз на соцмережі припадає найбільша частка часу в інтернеті – майже 4 хвилини з 10 хвилин онлайн. Ці дані свідчать, що типовий інтернет-користувач працездатного віку витрачає на 30 % більше часу щоденно на соцмережах, ніж на перегляд «традиційного» телебачення (ефірних і кабельних каналів). Таким чином, збільшення витрат на рекламу в соціальних мережах видається абсолютно обґрунтованим.

Оцінюючи популярність соціальних платформ за щомісячною активною аудиторією (що, можливо, є найоб'єктивнішим критерієм для

порівняння), останні офіційні дані підтверджують, що Facebook залишається лідером у світовому рейтингу.

Перш ніж переходити до аналізу даних, зауважимо, що пропонуване дослідження активних щомісячних користувачів додатків не враховує відомості з Китаю через суттєві відмінності на ринках додатків у цій країні. Рейтинг активних користувачів, представлений у звіті 2023 року, відрізняється від рейтингів, включених до попередніх звітів, оскільки тепер у наборі даних враховуються встановлені програми (наприклад, YouTube на пристроях Android).

За результатами дослідження сервісу data.ai, YouTube здобуває лідерство серед усіх мобільних додатків, не обмежуючись лише соцмережами. Facebook розміщується на другому місці в рейтингу соцмереж, але відзначимо, що, згідно з даними data.ai, активна користувацька база Facebook продовжує зростати останнього року.

WhatsApp посідає третю позицію в рейтингу соціальних додатків, з останніми даними про активних користувачів, розташовуючись безпосередньо за Facebook. Ще дві програми з сімейства Meta – Instagram і Messenger – також увійшли до першої десятки найпопулярніших додатків за кількістю активних користувачів на місяць. Важливо відзначити, що вся перша десятка популярних додатків є продуктами компаній Google та Meta (рис. 4).

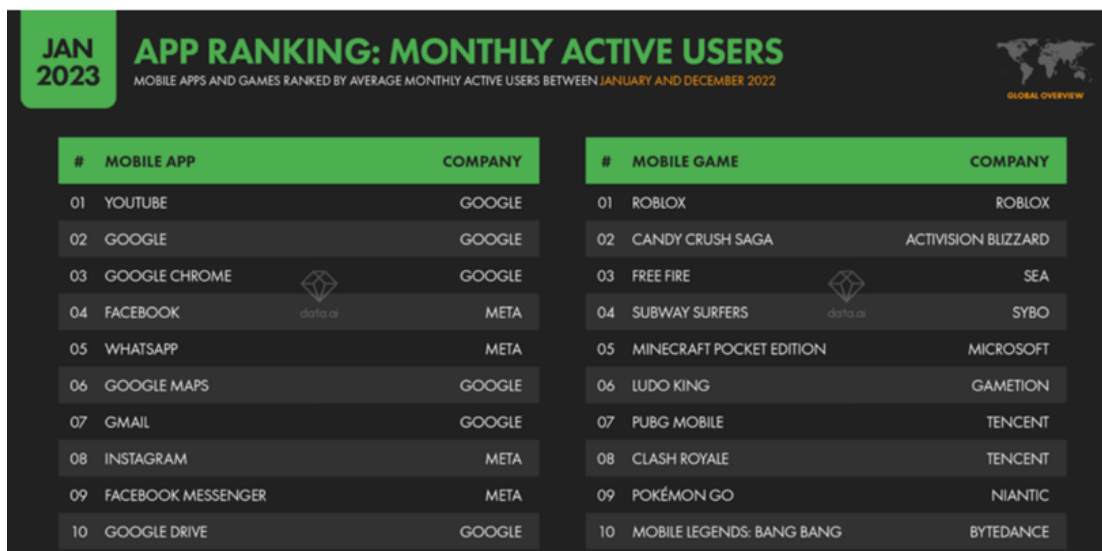

Рис. 4. Лідери мобільних додатків [16]

Малоймовірно, що для когось буде сюрпризом, що TikTok зараз на шостому місці у світовому рейтингу соціальних додатків. Проте важливо зауважити, що цей рейтинг не враховує користувачів TikTok Douyin.

Telegram займає сьоме місце, випереджаючи Twitter, тоді як Snapchat і Pinterest завершують десятку найпопулярніших соцмережових додатків за кількістю активних користувачів на місяць на початку 2023 року. Важливою інформацією є той факт, що обсяг аудиторії – це не єдиний важливий показник.

У цьому контексті доцільно розглянути дані про час, який користувачі витрачають у соцмережових додатках у 2023 році. Є різні способи аналізу цих даних, але найповніше уявлення дають відомості про загальний час, який усі користувачі проводять у додатку, а також середній час на одного користувача.

Огляд загального часу, який усі користувачі проводять у соцмережових додатках щомісяця, засвідчує багато спільного з рейтингом найпопулярніших додатків за щомісячною активністю. Однак у рейтингу за загальним часом на місяць місця TikTok і Facebook Messenger міняються, а додаток LINE піднімається на кілька позицій угору й випереджає Snapchat (рис. 5).

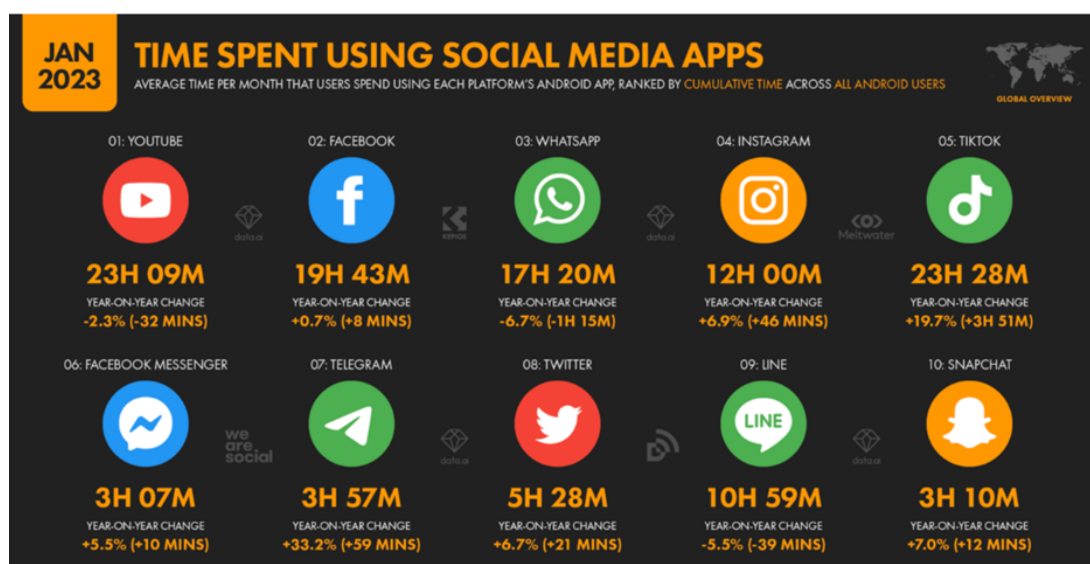

Рис. 5. Рейтинг найпопулярніших додатків [16]

За інформацією від data.ai, Facebook посідає третє місце за середньою кількістю часу в додатку на одного користувача, що складає майже 20 годин на місяць. Користувачі програми Facebook на Android у середньому проводять у ньому 19,7 годин на місяць (у 2021 році цей показник був меншим – 19,6 годин).

Для отримання контексту важливо відзначити, що, за даними Statcounter, телефони на Android становлять на сьогодні 72 % від усіх смартфонів. Цікаво, що середньостатистичний користувач Instagram

проводить у додатку вдвічі менше часу, ніж користувач TikTok. Однак використання Instagram значно відрізняється в різних країнах.

Наприклад, середньостатистичний користувач Instagram у Туреччині в середньому витрачає 21,4 години на місяць в Android-додатку соцмережі, тоді як в Південній Кореї цей показник складає лише 6,1 годину на місяць.

За даними GWI, Instagram продовжує залишатися найулюбленішою соціальною платформою серед інтернет-користувачів віком від 16 до 24 років. Водночас популярність TikTok продовжує зростати, і кількість дівчат віком від 16 до 24 років, які визначили цей сервіс як свою улюблену соціальну платформу, збільшилася майже на третину протягом останнього року.

Проте майже удвічі більше дівчат у цій віковій групі вказують Instagram як свою улюблену платформу (23,1 % в Instagram порівняно з 12,0 % у TikTok). Щодо хлопців віком від 16 до 24 років, то вони також частіше віддають перевагу Instagram, ніж TikTok. Цікаво, що навіть Facebook називають своєю улюбленою соціальною платформою частіше, ніж TikTok (10,5 % проти 7,7 % відповідно).

Зазначимо, що WhatsApp посідає друге місце серед інтернет-користувачів цієї вікової групи: і як дівчата, так і хлопці оцінюють цей месенджер вище, ніж TikTok.

При іншому погляді на ці дані можна зробити невтішний висновок: перетин аудиторій розвіює міф про те, що користувачі відмовляються від старих лідерів на користь нових соцмереж. Наприклад, серед глобальних користувачів віком від 16 до 64 років [16]:

- 82,5 % користувачів TikTok щомісяця заходять у Facebook;
- 84,3 % користувачів Telegram щомісяця користуються WhatsApp;
- 60,7 % користувачів Snapchat щомісяця бувають у Twitter.

Отже, можна зробити висновок, що клікабельні заголовки не відображають суті ситуації; очевидно, що люди, подібно до попереднього періоду, залишаються активними користувачами різних соціальних мереж щомісяця.

Наголосимо, що ці дані є вкрай важливими для маркетологів. Якщо мета компанії – збільшити потенційне охоплення, немає необхідності присутності на всіх платформах одночасно. У результаті дослідження виявили, що наявність на одній-двох найбільш популярних соцмереж може забезпечити практично всю необхідну аудиторію.

Наприклад, комбінування Facebook та YouTube дозволяє охопити понад 90 % інтернет-користувачів працездатного віку за межами Китаю. Зважаючи на те, що ці платформи мають найбільшу унікальну аудиторію

серед соціальних мереж і можливості для інтеграції реклами, компанія отримає винятково високий рівень перетину аудиторії при додаванні будь-якої іншої платформи до цих двох.

Беперечно, це не означає, що Facebook та YouTube повинні бути єдиною стратегією. Ці висновки стосуються лише збільшення потенційного охоплення, але охоплення – лише один із показників, які слід враховувати при використанні рекламних інструментів.

Дані про перетин аудиторій можуть спростити вибір потрібної платформи (платформ) залежно від потреб компанії. Іншими словами, активність на одній або двох найбільших платформах гарантуватиме широке охоплення, а додатково компанія може обрати іншу соцмережу, що може бути більш нішевою, пропонуючи різноманітні можливості для творчості або доступнішу рекламу.

Таким чином, у результаті аналізу останніх тенденцій у поведінці користувачів мережі Інтернет, зазначимо що більш розсудливе використання часу онлайн-користувачами і далі впливатиме на їхню поведінку в мережі. Це явище само по собі вже цікаве, проте може мати суттєві наслідки для рекламодавців. Навіть якщо користувачі не можуть повністю уникнути нав'язливої реклами, маркетинг, що свідомо додає цінність до життя людей і надає їм те, що вони шукають, стане найкращим способом досягнення успіху.

Застосування мережі Інтернет у готельно-ресторанній сфері охоплює велику кількість напрямів [16]:

- доступ до використання сучасних систем комунікації, що значно знижує витрати підприємств на ведення переговорів, ділового листування та іншого;

- доступ до різних довідкових даних, зокрема, територіальних, цінових та інших у режимі реального часу, що сприяє формуванню максимально відповідного продукту;

- використання глобальних систем бронювання та резервування;

- можливість організувати нові маркетингові канали просування послуг, а конкретно – створення власних сайтів та інше.

Усе це уможливорює формування єдиного інформаційного простору, що дає змогу працювати на рівні постійно змінюваних міжнародних стандартів і технологій у галузі готельно-ресторанного бізнесу сучасного великого міста.

На нашу думку, можна виділити такі напрями готельно-ресторанного бізнесу, що безпосередньо сприяють розвитку та формують привабливий образ міста:

- *готельний ландшафт* як елемент образу міста;

– *гастрономічний туризм і кулінарна ідентичність* сприяють поширенню інформації про місто, його автентичність та особливості місцевої кухні;

– *інновації* у готельному бізнесі та технологічний туризм;

– *готельно-ресторанний бізнес як центр туристичної інформації*, оскільки готелі та ресторани часто виступають у ролі центрів туристичної інформації про місцеві атракції, події та екскурсії, сприяючи максимальному освоєнню міста;

– *соціокультурна інтеграція та партнерство*, тому що готельно-ресторанний бізнес часто вступає в соціокультурні ініціативи та партнерства з місцевими культурними установами; організація спільних заходів, фестивалів і виставок сприяє інтеграції туристів у місцеву культуру та творчій співпраці.

Таким чином, ця сфера бізнесу великого міста відіграє важливу роль у формуванні його привабливого образу й туристичного потенціалу. Його вплив поширюється від гастрономічного задоволення до використання технологій, створюючи унікальну атмосферу, яка завдяки готельно-ресторанному бізнесу робить місто привабливим для відвідувачів з усього світу.

Крім того, готельно-ресторанний бізнес допомагає в побудові культурного обміну та спільноти. Ресторани стають місцем, де зустрічаються різні культури через гастрономію, а готелі можуть організовувати культурні події та виставки, сприяючи взаєморозумінню та розвитку спільноті. Цей сектор великого міста відіграє важливу роль у сприянні культурному обміну та формуванні спільноти, створюючи платформу для зустрічей, обміну досвідом і взаємодії між різними культурами та спільнотами.

Готелі та ресторани великих міст стають місцем зустрічі представників різних культур. Різноманіття кухні, дизайну й обслуговування створюють атмосферу для відкритого діалогу та обміну ідеями між гостями та персоналом. Він активно підтримує культурні ініціативи та співпрацює з мистецькими спільнотами. Організація виставок, літературних вечорів, концертів та інших мистецьких подій сприяє розвитку культурної сцени міста.

Цей бізнес є кулінарним майданчиком для міжкультурного обміну. Впровадження різноманітних кулінарних традицій і стилів створює унікальний гастрономічний досвід, сприяючи взаєморозумінню між різними культурами. Готельно-ресторанний сектор часто укладає партнерства з місцевими спільнотами та підтримує їхні ініціативи. Використання місцевих

продуктів, співпраця з місцевими виробниками сприяє розвитку місцевої економіки та культурного спадку.

Готельно-ресторанні заклади часто реалізують освітні програми для свого персоналу, спрямовані на розширення культурного розуміння та взаємодії з гостями різних культур. Це сприяє підвищенню якості обслуговування та створенню дружби між персоналом та відвідувачами.

Готельно-ресторанний сектор слугує інфраструктурним фундаментом для розвитку інших галузей. Створення та утримання готелів і ресторанів вимагає співпраці з будівельною індустрією, постачальниками продуктів і послуг, що стимулює розвиток цілих сегментів економіки. Отже, ця галузь відіграє ключову інфраструктурну роль, сприяючи розвитку інших сфер і забезпечуючи гармонійний розвиток міського середовища. Розглянемо, як ця галузь взаємодіє з інфраструктурою та сприяє розвитку інших економічних секторів [1; 4–6].

Туризм і розваги. Готельно-ресторанний бізнес є ключовим стимулятором туризму та розваг великого міста. Готелі, ресторани та розважальні заклади створюють туристичний образ міста, приваблюючи відвідувачів і стимулюючи економіку через туристичні витрати.

Транспортна інфраструктура. Готелі та ресторани часто розташовані в центральних частинах міста, сприяючи розвитку транспортної інфраструктури. Розміщення в центрі стимулює розвиток громадського транспорту й інші форми міської інфраструктури.

Розвиток торгівлі та магазинів. Готельно-ресторанний бізнес генерує попит на товари та послуги в роздрібній торгівлі. Розташування готелів і ресторанів у центрі міста забезпечує попит на місцеві магазини, супермаркети й інші торговельні точки.

Проведення різноманітних заходів і конференцій. Готельно-ресторанний бізнес є основним провайдером місць для проведення заходів, конференцій і виставок. Це сприяє розвитку галузей подій, конференційного сервісу й організації великих заходів у сучасному місті.

Розвиток інфраструктури здоров'я та фітнесу. Готелі часто оснащені фітнес-центрами, SPA-комплексами для збереження здоров'я, що сприяє розвитку цієї галузі у місті.

Освітні та наукові ініціативи. Готельно-ресторанний бізнес може сприяти освітнім і науковим ініціативам сучасного міста. Наприклад, укладання партнерських угод із готелями може стимулювати програми готельного менеджменту в місцевих закладах вищої освіти.

Отже, готельно-ресторанний бізнес великого міста, діючи як ключовий інфраструктурний елемент, створює умови для розвитку інших галузей

економіки: від туризму та розваг до роздрібної торгівлі та фітнесу. Ця галузь взаємодіє з різними секторами, сприяючи загальному економічному й соціокультурному розвитку міста.

Готельно-ресторанний бізнес визначає архітектурний ландшафт міста. Інноваційний дизайн та архітектурні рішення готелів і ресторанів роблять місто визнаною місцевістю, а неповторність кулінарного досвіду в ресторанах стає частиною ідентичності міста.

Загалом, готельно-ресторанний бізнес великого міста виконує різноманітні функції, починаючи від створення робочих місць і закінчуючи формуванням обличчя та культурного обміну міста. Його роль стає невід'ємною частиною стратегії розвитку та зміцнення економічного, соціокультурного й інфраструктурного плану міста загалом.

Розглянемо, як готельно-ресторанна індустрія сприяє створенню неповторного характеру міста [9–11].

Архітектурні інновації та унікальний дизайн готелів. Готелі великого міста стають об'єктами архітектурного мистецтва, у яких реалізуються новітні дизайнерські й архітектурні рішення. Унікальність архітектурних форм і використання інноваційних матеріалів додає неповторного характеру сучасному місту.

Інтеграція з міською інфраструктурою. Готелі та ресторани інтегруються в міську інфраструктуру, взаємодіючи з іншими архітектурними об'єктами. Їхнє розташування, доступність для громадського транспорту та розвиток прилеглих територій формують архітектурний ландшафт міста.

Ресторани як арт-об'єкти та кулінарні експерименти. Ресторани великого міста не лише виконують роль місць харчування, але і стають арт-об'єктами. Кулінарні експерименти, оригінальні інтер'єри й дизайн ресторанів додають естетичну цінність архітектурному обличчю міста.

Реставрація та використання культурної спадщини. Багато готелів і ресторанів розташовані в історичних будівлях або відновлених об'єктах культурної спадщини. Це не лише відновлення архітектурних пам'яток, але і сприяння збереженню та популяризації історії міста.

Роль готелів у формуванні міської скайлайн. Високорівневі готелі суттєво впливають на формування міської лінії горизонту. Сучасні вежі та хмарочоси стають не лише символами розквіту міста, але й визначають його зовнішній вигляд.

Зелені ініціативи та ландшафтна архітектура. Готелі й ресторани активно впроваджують зелені ініціативи та ландшафтну архітектуру.

Створення зелених дахів, внутрішніх двориків і прилеглих територій сприяє екологічній стійкості і створює природний контраст у міському середовищі.

Таким чином, готельно-ресторанний бізнес великого міста визначається не лише як економічний гравець, але і як архітектурний та ландшафтний творець. Під його впливом виформовується унікальний образ міста, додаючи йому характер і неповторність у світовому контексті.

Сьогодні готельний досвід стає не лише сукупністю послуг, а й емоційним переживанням, підсиленим дискурсивним підходом до обслуговування. Вивчення мови і культури місцевого населення дозволяє готелям адаптувати свої сервіси, створюючи атмосферу, яка глибше вписується в контекст міського життя.

Готельне середовище в сучасному світі стає не лише місцем для ночівлі, але і платформою для творення специфічного дискурсу, який впливає на сприйняття та взаємодію гостей. Дискурсивні практики в готельному середовищі визначають атмосферу, комунікаційні зв'язки і створюють особливий контекст для перебування. Дискурсивні практики готельного середовища включають мовні стратегії та комунікативний підхід, мовну адаптацію до культурного різноманіття, ефективну комунікацію з гостями та персоналом, використання мовних засобів для забезпечення успішних продажів, тренінги персоналу в аспектах культурно-специфічної комунікації, кризовий комунікативний план, сприяння зворотному зв'язку та позитивній онлайн-репутації [1; 4; 5; 7].

Мовні стратегії та комунікативний підхід. У готельному середовищі використовують мовні стратегії для взаємодії з гостями. Вітальні листівки, інформаційні буклети і публікації в мережі Інтернет визначають стиль спілкування й установлюють очікування щодо послуг і поведінки. Готельно-ресторанний бізнес великого міста вимагає високого рівня комунікації для успішної взаємодії з гостями, персоналом і місцевою громадськістю. Мовні стратегії та комунікативний підхід стають ключовими елементами для створення позитивного іміджу й ефективного функціонування.

Мовна адаптація до культурного різноманіття. У великому місті зустрічаються гості з різних країн і культур. Готелі та ресторани повинні мати у своєму штаті персонал, що володіє різними мовами й надає інформацію рідною мовою гостя для забезпечення його максимальної зручності.

Ефективна комунікація з гостями та персоналом. Готельно-ресторанний бізнес акцентує увагу на ефективній комунікації як із гостями, так і з персоналом. Використання чітких інструкцій, привітний тон та уважне

ставлення до запитань і проблем гостей є важливими елементами комунікативного підходу.

Використання мовних засобів для забезпечення успішних продажів. Мовні стратегії відіграють ключову роль у маркетингових зусиллях готельно-ресторанного бізнесу. Правильно дібрані слова, креативний опис та ефективне використання мови в рекламних матеріалах допомагають створити привабливий імідж і залучити нових клієнтів.

Тренінг персоналу в аспектах культурно-специфічної комунікації. Велике місто привертає як персонал, так і гостей із різних культур. Готелі та ресторани інвестують у навчання персоналу щодо культурних особливостей комунікації для того, щоб забезпечити повагу та розуміння різних комунікативних стилів.

Кризовий комунікативний план. Застосування стратегій кризового комунікативного плану є важливим елементом для розв'язання непередбачуваних ситуацій. Готелі та ресторани розробляють ефективні комунікативні стратегії для взаємодії з громадськістю під час надзвичайних ситуацій.

Сприяння зворотному зв'язку та позитивній онлайн-репутації. Використання мовних стратегій у цьому аспекті є важливим чинником. Ретельний аналіз відгуків і відповіді на запитання гостей дозволяють зберігати позитивний імідж.

Отже, готельно-ресторанний бізнес великого міста використовує мовні стратегії та комунікативний підхід для забезпечення ефективного спілкування з різними аудиторіями. Це допомагає створити приємну атмосферу для гостей, забезпечити ефективний обмін інформацією та підтримувати позитивний імідж великого міста.

Дискурсивні практики в готельному середовищі часто спрямовані на відображення локальної культури та традицій. Від декору та художнього оформлення до музичних і кулінарних пропозицій, готелі створюють контекст, який допомагає гостю відчути аутентичність місцевого середовища.

Наприклад, готелі можуть пропонувати гостям екскурсії та маршрути, які передбачають візити до місцевих пам'яток, музеїв та історичних місць. Це дозволяє гостям заглибитися в місцеву історію та культуру. Відображення місцевої культури і традицій у готельно-ресторанному бізнесі великого міста стає не лише стратегією бізнесу, але і важливим кроком у створенні аутентичного та неповторного досвіду для гостей. Це дозволяє відчути на собі справжній пульс міста та сприяє розкриттю його унікальності.

Дискурсивні стратегії спрямовані також на створення емоційного імпаكتу та незабутніх вражень. Готель докладает зусиль для того, щоб кожен момент перебування гостя був особливим: від спеціально дібраної лексики у вітальних повідомленнях до індивідуального підходу персоналу. Естетика готелю чи ресторану не менше важлива для створення емоційного враження. Кожен елемент – від оригінального дизайну інтер'єру до затишної атмосфери – повинен сприяти комфорту і викликати у гостей позитивні емоції. Гастрономічні враження відіграють значну роль у формуванні пам'яті про відвідане місце. Спеціально розроблені страви, креативне поєднання смаків і презентація страв додають емоційної насолоди у сучасному великому місті.

Впровадження технологій, зокрема таких, як персональні мобільні додатки чи інтерактивні системи, можуть збільшити емоційний імпакт, надаючи інформацію про послуги, акції та події, а також надавати можливість гостям брати активну участь у формуванні свого досвіду гостинності.

Деякі готелі сучасного великого міста впроваджують технології розширеної та віртуальної реальності. Наприклад, віртуальні екскурсії готелем чи рестораном, а також AR-події, які додають елемент інтерактивності і викликають зацікавленість гостей. Багато ресторанів впроваджують електронні меню, які можна переглядати за допомогою QR-кодів. Гості можуть замовляти страви безконтактно через свої мобільні пристрої, що сприяє якості обслуговування та безпеці.

Інтелектуальні системи управління готелем автоматизують різні процеси, як-от: облік гостей, управління бронюванням, контроль витрат та надання персоналу відомостей про побажання гостей щодо кращого обслуговування. Інтерактивні системи освітлення і зручностей дозволяють гостям контролювати освітлення, напір води та ін. в номерах за допомогою мобільних додатків чи голосових команд.

Отже, технологічна інтеракція та віртуальний досвід у готельно-ресторанному бізнесі великого міста допомагають покращити якість обслуговування, створити ефективний і зручний досвід для гостей, а також відзначити заклад у конкурентному середовищі.

Беззаперечно, готельно-ресторанний сектор є суттєвим чинником економічного розвитку великого міста. Інвестиції в готелі, ресторани та суміжні галузі сприяють створенню робочих місць, збільшенню податкових надходжень і загальному підняттю економічного рівня міста. Готелі та ресторани формують образ міста в очах туристів і бізнесу. Дизайн, обслуговування та гастрономічна пропозиція стають часткою загального іміджу міста, впливаючи на його привабливість і статус.

На гастрономічний аспект готельно-ресторанного бізнесу сьогодні значно впливає глобалізація. Готелі й ресторани великих міст активно інтегрують міжнародні кулінарні тренди, використовуючи інгредієнти та техніки з усього світу, щоб задовольнити смаки місцевих і закордонних гостей. Гастрономія нещодавно пережила справжню революцію завдяки глобалізації.

Заклади харчування наразі стають лабораторіями для новаторських поєднань смаків. Шеф-кухарі впроваджують елементи різних кухонь, створюючи унікальні та захопливі кулінарні комбінації, а глобальні гастрономічні тренди сприяють експлорації етнічних кухонь. Гості можуть відчути себе світовими гурманами, куштуючи страви з різних куточків світу.

Готельно-ресторанний бізнес сьогодні активно бере участь у сучасному тренді щодо відповідального харчування з використанням сталих продуктів, зменшення відходів і підтримання соціальних ініціатив. Зменшення впливу на навколишнє середовище, використання місцевих продуктів і впровадження екологічно чистих практик сьогодні стають необхідністю, оскільки здатність існувати в гармонії з природою і дбайливе ставлення до ресурсів є важливими чинниками успішного функціонування та задоволення потреб сучасного споживача. У зв'язку з цим багато готелів і ресторанів прагнуть сертифікації за екологічними стандартами й отримання екологічних лейблів [4–7].

Використання технологій 3D-друку й молекулярної кухні не лише сприяє вражаючим гастрономічним експериментам, але й відкриває нові можливості у використанні інгредієнтів і формуванні текстур страв. Ферментовані та пробіотичні продукти стають необхідною частиною кулінарного світу. Вони не лише сприяють здоров'ю, але й додають унікальний смак та аромат стравам. Інновації та сталий розвиток у готельно-ресторанному бізнесі великих міст є необхідними для створення конкурентоспроможного й відповідального середовища. Це здорова згуртованість новаторів і прихильників сталості, яка визначає майбутнє галузі, впливає на якість обслуговування, відносини з громадськістю та взаємодію з навколишнім середовищем.

Таким чином, готельно-ресторанний ландшафт виконує важливу соціокультурну місію. Він може слугувати місцем для спілкування та обміну ідеями, сприяючи розвитку мистецтва, культури та інновацій у великому місті. Усі ці аспекти створюють широку площину взаємодії цієї сфери економіки та сучасного великого міста, що дає їм можливість удосконалювати свій образ у динамічному ритмі сучасності.

Список використаної літератури

- 1. Атаманчук З. А.** Вплив крос-культурних комунікацій у міжнародному туризмі на дифузію інновацій між країнами. *Економіка і організація управління*. 2022. № 1 (45). С. 59–66.
- 2. Бабко Н. М.** Просвітницька робота з проблем зміни кліматичних умов як важливий крок до їх можливого вирішення. *Кліматичні зміни та сільське господарство. Виклики для аграрної науки та освіти*: матер. V Міжнар. наук.-практ. конф. Київ: Науково-методичний центр ВФПО, 2022. С. 46–49.
- 3. Багорка М. О.,** Кадирус І. Г., Юрченко Н. І. Методи дослідження внутрішнього ринку споживачів та споживчої поведінки. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія «Економічні науки»*. 2022. Вип. 1 (105). С. 129–137.
- 4. Бойко В. О.** Екологічний туризм: проблеми, перспективи та шляхи розвитку. *Економіка, фінанси, управління: наукові підходи та практика реалізації*: збірник матеріалів здобувачів вищої освіти і молодих вчених III Всеукраїнської науково-практичної конференції (11 березня 2020 р.). Херсон: ХДАУ, 2020. С. 19–21.
- 5. Бондар Ю.,** Легінькова Н. Екотуризм як важлива складова стратегії сталого розвитку України. *Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України»*: збірник наукових праць. Кропивницький: ЛА НАУ, 2019. С. 338–346.
- 6. Воронкова Т. Є.,** Притуленко А. В. Міжнародний туризм і його вплив на соціально-економічний розвиток України [Електронний ресурс]. *Ефективна економіка*. 2020. № 11. Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=8359>.
- 7. Горошкова Л. А.,** Хлобистов Є. В., Трофимчук В. О. Взаємозв'язок економічного зростання та асиміляційного потенціалу довкілля у забезпеченні сталого розвитку національного господарства. *Управління проектами та розвиток виробництва*. 2019. № 1 (69). С. 24–37.
- 8. Даниленко-Кульчицька В. А.** Вплив війни на готельно-ресторанний бізнес України. *Індустрія туризму і гостинності в Центральній та Східній Європі*. 2022. № 6. С. 19–23. <https://doi.org/10.32782/tourismhospsee-6-3>.
- 9. Деділова Т.,** Носирев О., Осипова С. Стратегічна концепція відбудови туристичного потенціалу України у поствоєнні часи. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2022. Т. 26. № 1. С. 46–54. DOI: <https://doi.org/10.33108/sepd2022.01.046>.
- 10. Марченко О. А.,** Чеснокова С. О. Особливості маркетингової політики в регіональному функціонуванні туристичної індустрії України. *Zbiór artykułów naukowych recenzowanych*. 2020. С. 22–25.
- 11. Носирев О.,** Деділова Т., Токар І. Розвиток туризму та індустрії гостинності в стратегії постконфліктного відновлення економіки України. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2022. Т. 26. № 1. С. 55–68. DOI: <https://doi.org/10.33108/sepd2022.01.055>.
- 12. Пурська І.,** Білоус С., Красько А., Кравчук В. Ризик-менеджмент в антикризовому управлінні діяльністю туристичних підприємств. *Географія, економіка і туризм: національний та міжнародний досвід*. Матер. XIV Міжнар. наук. конф. Львів, 2020. С. 293–296.
- 13. Романюк І. А.** Вплив конкурентної боротьби на управління маркетинговою діяльністю сучасних підприємств. *Молодь і сільськогосподарська техніка у XXI сторіччі*: збірник матеріалів XVI Міжнар. форуму молоді. Харків: ХНТУСГ. 2022. С. 206.
- 14. Романюк І. А.,** Мандич О. В., Сєвідова І. О., Квятко Т. М., Бабко Н. М. Рекламний менеджмент: навчальний посібник. Харків: ХНТУСГ, 2020. 162 с.
- 15. Сєвідова І. О.,** Мандич О. В., Квятко Т. М., Бабко Н. М., Романюк І. А. Конкурентоспроможність підприємства: навчальний посібник. Харків: ХНТУСГ, 2020. 200 с.
- 16. Головні** висновки звіту Global Digital 2023 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.linkedin.com/pulse/головні-висновки-звіту-global-digital-2023-75min-club/>

Інформація про авторів

Альохіна Наталія Вікторівна – кандидат психологічних наук, доцент, здобувач Харківського інституту гешальту і психодрами; alexinanata76.2@gmail.com; orcid.org/0000-0001-8200-7588.

Бабко Наталя Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент, кафедри економіки та готельно-ресторанного бізнесу Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького; natalia.babko@ukr.net; orcid.org/0000-0002-7620-9500.

Богдан Жанна Борисівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами ім. акад. І. Зязюна НТУ «ХП»; janna.bogdan1979@gmail.com; orcid.org/0000-0003-1560-9516.

Бурейко Наталія Олександрівна – кандидат психологічних наук, nataliia.bureiko@gmail.com; orcid.org/0000-0001-8122-031X.

Василькевич Ярослава Зіновіївна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Університету Григорія Сковороди в Переяславі; v.yaroslava@online.ua; orcid.org/0000-0002-5946-3005.

Воронько Віталій Володимирович – доктор технічних наук, професор, декан факультету по роботі з іноземними громадянами Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова; vitaliy.voronko@gmail.com; orcid.org/0000-0003-1140-3983.

Долгопол Олена Олександрівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології, педагогіки і мовної підготовки Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова; dolgop_helen@ukr.net; orcid.org/0000-0002-9545-2290.

Євтушенко Наталія Сергіївна – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри безпеки праці та навколишнього середовища Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»; natalya0899@ukr.net; orcid.org/0000-0003-0217-3450.

Кікінежді Оксана Михайлівна – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка; okiki77777@gmail.com; orcid.org/0000-0002-9240-279X.

Книш Анастасія Євгенівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»; n_knysh@ukr.net; orcid.org/0000-0003-0211-2535.

Крохмаль Алла Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов Харківського національного університету

міського господарства імені О. М. Бекетова; allakrokhmal@ukr.net; orcid.org/0000-0002-9490-489X.

Нікітіна Оксана Петрівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології, педагогіки і мовної підготовки Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова; uatoeya@gmail.com; orcid.org/0000-0003-4028-1321.

Нікуліна Неля Василівна – кандидат філологічних наук, магістр педагогіки вищої школи, доцент, завідувач кафедри українознавства Харківського національного автомобільно-дорожній університету; nykulina@ukr.net; orcid.org/0000-0001-7832-7407.

Підбуцька Ніна Вікторівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»; podbutskaya_nina@ukr.net; orcid.org/0000-0001-5319-1996.

Пляка Любов Володимирівна – кандидат психологічних наук, доцент, практичний психолог вищої категорії, Національний фармацевтичний університет; luybonka@ukr.net; orcid.org/0000-0003-4622-4985.

Приходько Альона Михайлівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології, педагогіки та мовної підготовки Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова; alonaprykhodko74@gmail.com; orcid.org/0000-0001-8227-0220.

Резван Оксана Олексіївна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри психології, педагогіки та мовної підготовки Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова; rezvanoksana1@gmail.com; orcid.org/0000-0002-7371-3605.

Романовська Олена Олександрівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології, педагогіки і мовної підготовки Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова; elena_mail2004@ukr.net; orcid.org/0000-0002-4898-2141.

Рубан Ася Костянтинівна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри права і соціальної роботи Ізмаїльського державного гуманітарного університету; ruban_ak@ukr.net; orcid.org/0000-0003-0427-3551

Сампара Оксана Володимирівна – магістр, учитель географії вищої категорії, учитель-методист, викладач географії ДПТНЗ «Тернопільське вище професійне училище сфери послуг та туризму»; oksanasampara69@gmail.com.

Смоляк Олександра Олегівна – соціальний педагог комунального закладу «Харківський лицей № 105 Харківської міської ради»; smolyak.aleksandra1@gmail.com; orcid.org/0009-0009-5480-3670.

Таран Оксана Сергіївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри філології Українського католицького університету (м. Львів); o_taran@yahoo.com; orcid.org/0000-0001-6312-9563.

Твердохлебова Наталя Євгеніївна – доктор філософії з психології, доцент, доцент кафедри безпеки праці та навколишнього середовища Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»; natatv@ukr.net; orcid.org/0000-0003-3139-4308.

Теплова Наталія Анатоліївна – кандидат наук з державного управління, доктор філософії, директор комунального закладу «Харківський лицей № 105 Харківської міської ради»; natateplova7@gmail.com; orcid.org/009-005-9167-8574.

Тихонович Вікторія Миколаївна – кандидат педагогічних наук, професор, викладач циклової комісії економіки, управління та адміністрування Харківського торговельно-економічного фахового коледжу Державного торговельно-економічного університету; vntihonovich@gmail.com; orcid.org/0000-0002-0232-3001.

Фоменко Карина Ігорівна – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди; Karinafomenko1985@gmail.com; orcid.org/0000-0003-2511-6803.

Цицхвая Марина Заурівна – практичний психолог, асистент вчителя комунального закладу «Харківський лицей № 105 Харківської міської ради»; marinacichvaa@gmail.com; orcid.org/0009-0008-4213-7175.

Чебакова Юлія Григорівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»; chebakova.khpi@gmail.com; orcid.org/0000-0001-9317-8585

Черкас Олександр Олександрович – аспірант кафедри теорії і практики перекладу з англійської мови Київського національного лінгвістичного університету; cherkasasha@ukr.net; orcid.org/0009-0005-5957-4919.

Чечельницька Катерина Сергіївна – кандидат архітектури, доцент кафедра урбаністики та містобудування Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова; katelyna.chechelnytska@kname.edu.ua; orcid.org/0000-0001-8444-8117.

Юринець Зорина Володимирівна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту Львівського національного університету імені Івана Франка; zoryna_yur@ukr.net; orcid.org/0000-0002-4828-7907.

Наукове видання

Альохіна Н. В.
Бабко Н. М.
Богдан Ж. Б.
Бурейко Н. О.
Василькевич Я. З.
Воронько В. В.
Долгопол О. О.
Євтушенко Н. С.
Кікінежді О. М.
Книш А. Є.
Крохмаль А. М.
Нікітіна О. П.
Нікуліна Н. В.
Підбуцька Н. В.
Пляка Л. В.
Приходько А. М.
Резван О. О.
Романовська О. О.
Рубан А. К.
Сампара О. В.
Смоляк О. О.
Таран О. С.
Твердохлебова Н. Є.
Теплова Н. А.
Тихонович В. М.
Фоменко К. І.
Цицхвая М. З.
Чебакова Ю. Г.
Черкас О. О.
Чечельницька К. С.
Юринець З.В.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД У МЕГАПОЛІСІ

Колективна монографія

Науковий редактор: Резван О. О.
Технічний редактор: Тележкіна О. О.

Формат 60x84^{1/16}. Наклад 300 екз.
Ум. друк. арк.19,9. Зам 29-12.

Видавництво

ФОП Іванченко І.С.

пр. Тракторобудівників, 89-а/62, м. Харків, 61135.

тел.:+38(050/093) 40-243-50.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготовників та розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 4388 від 15.08.2012 р.

www.monograf.com.ua

9 786178 332143